

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİMDALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**İSRAİL’DE VATANDAŞLIK ANLAYIŞI:
DEĞİŞEN ANLAYIŞLAR VE SORUNLAR**
(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan: **Berkant YEKELER**

İstanbul, 2013

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİMDALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**İSRAİL’DE VATANDAŞLIK ANLAYIŞI:
DEĞİŞEN ANLAYIŞLAR VE SORUNLAR**
(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan:
Berkant YEKELER

Öğrenci No:
110771028

Danışman:
Prof. Dr. Şenol Durgun

İstanbul, 2013

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum **“İsrail’de Vatandaşlık Anlayışı: Değişen Anlayışlar Ve Sorunlar”** başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 10/06/2013

Aday: Berkant YEKELER

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

21 / 06 / 2013

Enstitümüz *Uluslararası İlişkiler* Anabilim dalı *Uluslararası İlişkiler* Programı yüksek lisans öğrencilerinden 110771028 numaralı **Berkant Yekeler'in** "*Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim - Öğretim Yönetmeliği*"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "**İSRAİL'DE VATANDAŞLIK ANLAYIŞI:DEĞİŞEN ANLAYIŞLAR VE SORUNLAR**" konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 11.06.2013 tarih ve 2013/18 sayılı toplantısında seçilen ve Ayazağa Yerleşkesinde toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, ilgili yönetmeliğin (c) bendi gereğince (6.) dakika süre ile aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında ~~oyçokluğu/oybirliği~~ ile **Kabul/Red veya Düzeltme** kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 4 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN
DOÇ.DR.ŞENOL DURGUN

ÜYE
YRD.DOÇ.DR.VOLKAN ÖNGEL

ÜYE
YRD. DOÇ. DR.İLYAS SÖZEN

İSRAİL’DE VATANDAŞLIK ANLAYIŞI: DEĞİŞEN ANLAYIŞLAR VE SORUNLAR

Tezi Hazırlayan: Berkant YEKELER

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, tarihsel süreç içinde birçok sosyal, ekonomik, siyasal, dinsel ve kültürel unsurun etkisi altında farklı şekillerde anlaşılmış dinamik bir kavram olan vatandaşlığın, İsrail özelinde gerçekleşen anlayışının şekilleniş sürecini ve karşılaştığı sorunları incelemektir.

Yahudilerin, bağımsız İsrail Devleti’nin kurulmasından sonra onu nesiller boyu kalplerinde taşıdıkları kendi devletine sahip olma arzusuyla olabildiğince Yahudi yapmaya çalışmaları, İsrail’deki vatandaşlık anlayışını ciddi şekilde etkilemiştir. Bu çerçevede, modern bir devlete sahip olmadan çok önce bir millet haline gelmiş Yahudilerin, Tevrat kökenli etnik bilinç ve kimliklerinin İsrail Devleti’nin vatandaşlık anlayışının oluşumunda ve uygulamasında öncelik taşıdığı görülmüştür. Bu öncelik, İsrail’in Yahudi olmayan vatandaşları aleyhinde bazı temel vatandaşlık hakların ihlali sonucunu doğurarak toplumsal bir kutuplaşma meydana getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vatandaşlık, Küresel Vatandaşlık, Vatandaşlıkta Güncel Değişimler, İsrail Vatandaşlığı, İsrail Vatandaşlığının Sorunları

SENSE OF CITIZENSHIP IN ISRAEL: CHANGING APPROACHES AND ISSUES

Presented by: Berkant YEKELER

ABSTRACT

The aim of this study is to examine how the concept of citizenship took its shape in Israel, a concept which is dynamic and has been defined in many different ways under the effects of some social, religious, political and cultural elements throughout history and to figure out what kind of problems have been experienced in the concept of Israeli citizenship.

The desire of having their own country which Jewish people carried in their hearts for generations until the establishment of Israel has evolved into a desire to make this state as Jewish as possible and this fact has affected the understanding of citizenship in Israel significantly. Within this context, it is seen that the old testament-based ethnic consciousness and identity of Jewish people who became a nation much before coming together under the roof of a modern state, has priority in the formation and implementation of the State of Israel's citizenship understanding. This priority gives rise to the contravention of some basic rights of Israeli citizens who are not Jewish origin and creates a social polarization.

Key Words: Citizenship, Global Citizenship, Current Changes In Citizenship, Israeli Citizenship, Problems Of Israeli Citizenship

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZ

ABSTRACT

KISALTMALAR ix

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAM OLARAK VATANDAŞLIK VE VATANDAŞLIK ANLAYIŞLARI

1.Vatandaşlık Kavramının Gelişmesi	5
1.1. Kavram Olarak Vatandaşlık	6
1.2. Antik Yunan ve Polis Vatandaşlığı	11
1.3. Roma Vatandaşlığı	17
1.4. Orta Çağ Vatandaşlığı	20
1.5. Modern Dönemde Vatandaşlık	25
2. Vatandaşlık Kavramının Nitelendirilmesi	34
3. Vatandaşlık Anlayışları İle İlgili Yaklaşımlar	38
3.1. Cumhuriyetçi Vatandaşlık Anlayışı	38
3.2. Liberal-Bireyci Vatandaşlık Anlayışı	41
3.3. Toplulukçu Vatandaşlık Anlayışı	44

4. Vatandaşlık Anlayışlarının Karşılaştırılması	49
5. Vatandaşlıktaki Ekonomi-Politik Temelli Eşitsizlik Ve Toplumsal Tabakalaşma	54
5.1. Toplumsal Tabakalaşma Ve Eşitsizlik Kaynağı Olarak Vatandaşlık	54
5.2. Kapitalist Ulus-Devlet İçinde Vatandaşlığın Yapısı Ve Doğası	57
5.3. Resmi Ve Gerçek Vatandaşlık Ayrımı	62
5.4. Göçmenlik, Vatandaşlık Ve Toplumsal Tabakalaşma	65

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME BAĞLAMINDA FRANSA, ALMANYA, AVRUPA BİRLİĞİ VE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ÖZELİNDE VATANDAŞLIK ANLAYIŞINDAKİ GÜNCEL DEĞİŞİMLER

1. Fransız Vatandaşlık Anlayışı	74
2. Alman Vatandaşlık Anlayışı	81
3. Amerika Birleşik Devletleri Vatandaşlık Anlayışı	86
3.1. Vatandaşlığın Yasal Düzenlemeleri	86
3.2. Vatandaşlık Hakları Hareketinin Kökenleri	92
3.3. Ayrımcılığın Kaldırılması	93
4. Avrupa Birliği Vatandaşlığı	96
4.1. Entegrasyon Sürecinde Birlik Vatandaşlığı Kavramının Gelişimi Ve Hukuki Temelleri	97
4.1.1. Maastricht Antlaşması Öncesi Gelişmeler	108
4.1.2. Maastricht Antlaşması	109
4.1.3. Maastricht Antlaşması Sonrasındaki Gelişmeler	113
4.1.4. Avrupa Birliği Anayasası Antlaşması	117
4.2. Avrupa Birliği Vatandaşlığının Hukuki Niteliği Ve Kapsamı	119

4.3. Birlik Vatandaşlığı İle Klasik Vatandaşlık Arasındaki Farklar	121
5. Küresel Vatandaşlık Anlayışı	123

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSRAİL'DE VATANDAŞLIK KAVRAMI VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR

1. Tevrat Ekseninde İsrail Vatanı Ve Yahudi Kavramı	131
2. Tarihi Plandaki Siyonizm	136
3. İsrail Devletinin Kuruluş Felsefesi	144
4. İsrail Vatandaşlarının Etnik Kökenleri	147
4.1. Sefaradlar Ve Aşkenazlar	148
4.2. Rus Yahudileri Ve Falaşalar	152
4.3. Araplar Ve Azınlıklar	166
5. İsrail'deki Vatandaşlık Anlayışı	154
5.1. İsrail Vatandaşlığının Tanımı Ve Yasal Dayanakları	154
5.2. İsrail Vatandaşlığın Kazanılması	156
5.3. İsrail Vatandaşlığı'nın Kaybedilmesi	162
5.4. İsrail Vatandaşlığının Hak Ve Yükümlülükleri	164
6. İsrail Devleti'nin Kuruluşundan Günümüze Vatandaşlık Rejimi Ve Karşılaştığı Sorunlar	169
6.1. İsrail'in Vatandaşlık Rejimi	169
6.1.1. Düşman Uyraklı Şahıs	170
6.1.2. Sınırların Kaydırılması	172
6.1.3. Köken Farklılığının Toplumsal Ve Politik Alana Yansımaları	175
6.2. Vatandaşlık Rejiminin Karşılaştığı Sorunlar Ve Çözüm Çalışmaları	184

6.2.1. Rubinstein Kurulu’nun Tespit Ve Yorumları	191
6.2.2. İsrail Yüksek Mahkemesi’nin Tespit Ve Değerlendirmeleri	193
6.2.3. Ekim Olayları Ve Or Komisyonu	197
SONUÇ	205
KAYNAKLAR	223

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Ana Bilim Dalı
A.B.D.	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.g.	: Adı Geçen gazete
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.r.	: Adı Geçen Rapor
a.g.s.	: Adı Geçen Site
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AP	: Avrupa Parlamentosu
AT	: Avrupa Topluluğu / Avrupa Toplulukları
ATAD	: Avrupa Toplulukları Adalet Divanı
ATRG	: Avrupa Toplulukları Resmi Gazetesi
AÜHF	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
AÜSBFD	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
AYİM	: Askeri Yüksek İdare Mahkemesi

C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DSO	: Dünya Siyonist Organizasyonu
ECJ	: Avrupa Adalet Mahkemesi
ECR	: Avrupa Mahkemesi Raporu
Ed.	: Editör
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
KNESSET	: İsrail Palamentosu
M.	: Madde
O. J.	: Resmi Gazete
Rap.	: Raportör
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TBB	: Türkiye Barolar Birliği
v.	: Karşı
Vol.	: Cilt

GİRİŞ

Vatandaşlık kavramının, en temel hak ve hürriyetlerden başlayıp insanlık adına oluşturulabilecek evrensel değerleri içeren bir yelpaze üzerinde zamana, koşullara ve gelecek planlarına bağlı olarak kendine yer bulma kabiliyetine sahip sosyo-ekonomik, siyasal, dinsel ve kültürel unsurların etkileri altında anlaşılan dinamik bir kavram olduğu söylenebilir.

“Dünya tarih sahnesine çıktıklarından beri genellikle hâkim olunan millet” olarak var olup, ilk kez 1948 yılında modern bir devlet kurmuş olan Yahudilerin, devletlerini yaşatmak ve güçlendirmek için benimsedikleri değer ve kavramların kökenleri, güncel gerekçeleri ve ileriye dönük beklentilerinin İsrail’deki vatandaşlık kavramı üzerinden şekilleniş biçiminin, İsrail ve tüm Ortadoğu’da toplum içi huzursuzluktan terorist eylemlere, silahlı çatışmalara ve hatta ülkelerin silahlı kuvvetlerinin birbirlerine saldırmalarına varan sonuçları olduğu söylenebilir. Bu çalışmanın İsrail’in vatandaşlık anlayışı ve bu anlayıştaki değişimler ile karşılaşılan sorunlar üzerine yapılmasının nedeni, devletletlerin temelindeki insan topluluğu ile kurduğu vazgeçilemez asli ilişkinin gerçekleşme şekil ve sürecinin İsrail örneğinde sahip olduğu istisnai şeklin, İsrail’in ve diğer Ortadoğu ülkelerinin iç ve dış dengelerini yakından etkilediğinin düşünülmesidir. Çalışmada, 1990’lı yıllardan itibaren siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, kültür başta olmak üzere disiplinler-arası bir yaklaşımla sürdürülmeye başlanan vatandaşlık araştırmalarından hareketle, bu kavramın tarihsel süreç içinde genel olarak nasıl algılandığı, modern dönemde nasıl bir yapıya büründüğü, çeşitli vatandaşlık anlayışlarının ne anlama geldiği, her bir üye devletin vatandaşlığı dışında ortak bir vatandaşlık kavramını oluşturan “Avrupa Birliği Vatandaşlığı” ve küreselleşmenin bir gereği olarak “dünya vatandaşlığı” kavramları ile özelde “İsrail’deki vatandaşlık anlayışı” ve bunun tarihsel geri planı ile toplumsal yaşamda son dönemde neden olduğu sorunlar realist bir bakış açısıyla incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın temel hipotezi “Genel olarak siyasal, ekonomik ve sosyo-kültürel dinamiklerin etkisi altında çizilen vatandaşlık anlayışının yön ve içeriğinin İsrail örneğinde, ulus-devlet sürecinde bir taraftan etnik kökene işaret bakımından Alman Vatandaşlık Anlayışı’ndan esinlenerek Yahudiliği ön plana çıkartıp diğer taraftan Fransız Vatandaşlık Anlayışı’ndan esinlenerek demokratik yaklaşımlar benimsemesinin, Filistin/Arap kökenli vatandaşların vatandaşlık hakları üzerinde dinsel, kültürel, ekonomik ve demografik yapıları nedeniyle mevcut olan karmaşa ve çifte standardı gidermekte yetersiz kaldığı” şeklinde oluşturulmuştur. Çalışmanın içeriğini oluşturan üç ana bölüm, bu hoptezi kanıtlamaya yarayacağı düşünülen konulara belirli bir sıralama dâhilinde değinilerek oluşturulmuştur.

İlk Bölümde, genel olarak vatandaşlık kavramının tarihsel kökenlerine değinmenin İsrail’de gelişen vatandaşlık anlayışının daha iyi aktarılmasına olanak tanıyacağı düşünülmüş ve bu nedenle tarihsel kronoloji içinde sırasıyla Antik Yunan ve Polis, Roma, Orta Çağ ve Modern Dönem vatandaşlık anlayışlarına değinilmiştir. Bireye, devletle olan temel ilişkisinde, hak ve yükümlülükler konusunda adil ve aynı durumda olduğu kişilerle eşit davranılmasının, birey nezdindeki vatandaşlık bilincinin olumlu yönde pekişmesi bakımından önemli olduğu gözetilerek kanun önünde eşitlik ve devletin vatandaşlarıyla olan ilişkisinde ayrımcılık yapmaması konusuna değinilmiştir.

Cumhuriyetçi, Liberal-bireyci ve Toplulukçu vatandaşlık anlayışlarına ve bunların birbiriyle karşılaştırmasına ise devlet-vatandaş ilişkisinde tarafların birbirinden olan beklentilerinin farklı anlayışlarda nasıl şekillendiğini daha rahat aktarabilmek için yer verilmiştir. Bireyler arasındaki ekonomi-politik temelli eşitsizlik ve toplumsal tabakalaşmaya ise toplumun bireyleri veya bazı grupları nezdinde gerçekleşen eşitsizliğin ve bunun neden olduğu toplumsal tabakalaşmanın, İsrail’deki vatandaşlık anlayışını ciddi şekilde etkilediği düşünüldüğü için yer verilmiştir.

İkinci Bölüme, dünyanın birçok coğrafyasında birey ve cemaat bazında farklı biçimde şekillenmiş Yahudilerin, Filistinliler ve Araplarla kurdukları İsrail Devleti'nin kendine özgü vatandaşlık anlayışını incelerken konuyu daha rahat aktarabilmek düşüncesiyle, devletin kurumsal ve bölgesel çerçevesiyle ilişkili olduğunu söyleyebileceğimiz “Fransız”, ırk ve kan bağı temelli “Alman” ve ırk ayrımcılığından insani bir ortak payda oluşturmaya evrilebilmiş “A.B.D” vatandaşlık anlayışlarından bahsedilerek başlanmıştır. Anlatımın devamında “Avrupa Birliği” vatandaşlık anlayışına yer verilmesinin nedeni ise bu anlayışın, mevcut yapı ve sorunlar dikkate alındığında birçok ülke açısından olduğu gibi İsrail özelinde de gereksinim duyulduğu söylenebilecek etnik, dinsel ve kültürel farklılıklardan bağımsız, adil ve eşitlikçi bir vatandaşlık anlayışına örnek teşkil ettiğinin düşünülmesidir. Küresel vatandaşlık ise adil ve eşit koşullar dikkate alınarak düzenlenmiş ve bireyin etnik, dinsel, kültürel vs. kimliğinin bir ayrımcılık aracı olarak değil bilakis anlamlı bir zenginlik olarak algılandığı, vatandaşlık hak ve yükümlülüklerinin bireyin yaşamında gerçek bir güvence olarak içselleştirilebildiği noktada birçok sorunun sona ermesini temsil eden nihai bir yapı olabileceği düşünülmüş ve incelenmiştir.

Çalışmanın İsrail'in vatandaşlık anlayışına ve karşılaşılan sorunlara ayrılan üçüncü ve son bölümüne, İsrail'deki vatandaşlık anlayışının temelindeki Yahudilik ve İsrail Vatanı kavramları hakkında bir bakış açısı edinebilmek için Kutsal Kitap (Tevrat) ekseninde bu kavramların ne anlama geldiğine değinilerek başlanmış ve ardından Kutsal Kitap'ta *vaat edilen topraklar* üzerinde bir Yahudi devleti kurma hayallerinin gerçekleşmesi yolunda önem ifade eden Siyonizm konusu ele alınmıştır. İsrail Devleti'nin kuruluş felsefesine, bu felsefenin devletin politikalarına yön verdiği düşünüldüğü için, vatandaşlarının etnik kökenlerine ise her biri ayrı birer çalışma konusu olabilecek farklı etnik kökenlerin bir millet oluşturmak (veya oluşturamamak) noktasında nasıl bir rol oynadığını daha iyi aktarmak amacıyla değinilmiştir. Değinilen etnik kökenlerin Aşkenaz, Sefarad, Rus Yahudileri, Falaşa ve Araplar ile sınırlı tutulmasının nedeni, bu köken mensuplarının diğer köken

mensuplarına nazaran toplumsal yapıda daha farklı bir yerde olduklarının düşünülmesidir. İsrail vatandaşlığının kazanılması, kaybedilmesi ve bazı temel hak ve yükümlölükleri konuyu düzenleyen yasalar çerçevesinde ele alınarak İsrail'deki vatandaşlık anlayışının somut şekli ve kapsamı anlaşılmaya çalışılmıştır. İsrail'in vatandaşlık rejimine, rejimin karşılaştığı sorunlara ve bunlara yönelik çözüm önerilerine Yahudi olmayan vatandaşlarının nüfus ve etkinlik bakımından belirli bir sınırı aşmamaları için yapılan veya yapılmak istenen düzenlemelerin devleti, etnik-devlet / ulus-devlet / demokratik-devlet özelliklerinden hangisine yaklaştırdığı sorusuna cevap aramak amacıyla değinilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAM OLARAK VATANDAŞLIK VE VATANDAŞLIK ANLAYIŞLARI

1. VATANDAŞLIK KAVRAMININ GELİŞMESİ

Vatandaşlığın, tarihsel süreç içinde farklı şekillerde tanımlanmış ve siyasi ve sosyo-ekonomik boyutları olan bir kavram olduğunu söylenebilir. Vatandaşlık araştırmaları, 1990'lı yıllardan itibaren siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, kültür başta olmak üzere disiplinler-arası bir yaklaşımla sürdürülmekte olup¹, bu kavram, Thomas Janoski'nin de söylediği üzere çoğu sosyal hareketin temel taşıını oluşturduğundan siyasetçiler tarafından sıklıkla dile getirilmektedir². Vatandaşlığın, kişinin karşılıklı hukuksal bağlar yoluyla bir Devletle olan aidiyetini simgeleyen niteliği olduğu söylenebilir. Vatandaşlık anlayışının kökeni Antik Yunan dönemine kadar uzanmakta olup, böyle bir bağın varlığından söz edilemeyecek eski çağlarda kişinin, toplumun temelini oluşturan ailelerin birleşmesiyle gelişen topluluklara katılabilmesinde *din* veya *ırk* gibi faktörlerin önemli rol oynadığı görülmüştür³.

¹ Neslihan Temelat, *Ülke Anayasalarında Vatandaşlık Tanımları*, T.B.M.M. Araştırma Merkezi Bilgi Notu, 2010, ss.1-4,

² Thomas Janoski, *Citizenship and Civil Society: A Framework of Rights and Obligations In Liberal, Traditional, And Social Democratic Regimes*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, s. 8.

³ Yvon Loussouarn, Pierre Bourrel, *Droit International Prive* (2.Baskı), Paris, 1980, ss. 652-653.

1.1. Kavram Olarak Vatandaşlık

Vatandaşlık terimi, “fiili” ve “hukuki” olmak üzere iki kavrama yer verir. Fiili anlamda vatandaşlık, kişinin kültür, tarih, ırk, dil, din, birliğine sahip bir topluma dâhil edilebilmiş olmasıdır⁴. İlk çağlarda vatandaşlığın bu anlamda değerlendirildiği görülür⁵. Toplum sosyal yapısı bakımından ön planda yer almakta ve aynı nitelikleri taşıyan kişi bu topluma dâhil kılınmaktadır. Oysa devletlerin kurulmaya başlamasıyla, Devletin egemen olduğu toprak sınırları içinde kalan kişilerin homojen bir toplum üyesi olup olmadıkları dikkate alınmaksızın, siyasal iktidara bağlantısının gerçekleştirilmesi, hukuki nitelikli bir vatandaşlık kavramına anlam kazandırır. Günümüzde vatandaşlık genel anlamda “*Devlet kişi arasındaki hukuksal bir bağ*” olarak tanımlanınca, vatandaşlığın kaynağını *milletten ziyade devlet*’in oluşturduğu söylenebilir⁶

Bu yönden bakıldığında, fiili vatandaşlığın, hukuki vatandaşlığı mutlak olarak etkilediği söylenemez⁷. Her ne kadar vatandaşlığın “düşünme, hissetme ve hareket tarzı olduğundan hareketle onun, bir toplumun diğerinden farklılığını oluşturan kültür, sanat ve hukuk düzeyindeki etkinliği” ileri sürülebilirse de Devletin kendi çıkarları açısından kendisine karşı yükümlülük üstlenecek kişilerin vatandaşlık statüsüne dâhil edilme koşullarını saptarken “fiili” durumu her zaman gözetmesi beklenemez. Bu durumda vatandaşlık, homojen bir topluma “fiilen bağlanma” anlamından farklı olarak, Devletin, egemen olmak istediği toplumunu hukuken saptamasını sağlayacak bir faktörü ifade etmektedir⁸. Doktrinde, vatandaşlığın, devletle kişi arasında bir “hukuki ilişki” veya kişiye bir nitelik yöneltten bir “hukuki statü” olduğu şeklinde iki temel görüş ileri sürülmüştür.

⁴ Nihal Uluocak, *Türk Vatandaşlık Hukuku* (gözden geçirilmiş yeni baskı), Filiz Kitabevi, İstanbul, 1966, s.1.

⁵ Paul Decroux, *Droit International Prive*, Paris, 1963, s. 1.

⁶ Uluocak, a.g.e., s. 2.

⁷ Pierre Mayer, *Droit International Prive* (2.Baskı), Paris, 1983. s. 587.

⁸ Jean Paul Niboyet, *Traite de Droit International Prive* (2.Baskı), Paris, 1947. s. 84.

Vatandaşlığın bir “hukuk ilişki” olarak belirlenmesinde, bu ilişkiye taraf olan Devlet ile kişi arasında karşılıklı hak ve borçlar doğuran bir bağın kurulduğu ifade edilir. Özellikle Fransa’da 19. yüzyılda bu ilişkinin “akdi” niteliği üzerinde durulmuştur⁹. Fransız yazarlarını bu yönde bir görüşü savunmaya yönelten nedenlerin temelinde, vatandaşlık tanımının (1927 tarihli vatandaşlık kanununun kabulüne kadar) Fransız Medeni Kanunu’nda düzenlenmiş olmasının olduğu söylenebilir¹⁰.

Bir “ilişki” olarak nitelendirilen vatandaşlığın, “sürekli bir sadakat bağı” şeklindeki değerlendirilmesi, günümüzün modern vatandaşlık kavramı ile bağdaşmayacaktır. Çünkü vatandaşlığın kabul edilen genel prensiplerinden biri de vatandaşlığın kişiye zorla yüklenemeyeceğidir. Vatandaşlığın bir “hukuki statü” olarak tanımlanması halinde ise, belirli hak ve yükümlülüklerin kişiye bu statü ile tanınarak yüklendiği kabul edilir. Başka bir deyişle vatandaşlık, kişinin, bu statü nedeniyle bir Devlete bağlandığını ifade eder. Statünün içeriğini ise pozitif hukukun öngördüğü hak ve yükümlülükler oluşturur. Her iki tanımda gerçek payı olmakla birlikte, her bir görüşün tek başına ele alındığında yetersiz kaldığı görülmektedir. Şöyle ki, vatandaşlığın devletle kişi arasında hukuki bir bağ kurduğu gerçekse de, kurulan bu ilişkide kişinin, “taraf” olabilme koşulunu da yerine getirmesi gerekmektedir. Bu koşulun gerçekleşmesi ise kişinin, koşulları önceden belirlenmiş bir statüye dâhil olabilmesiyle olanaklıdır¹¹

⁹ Uluocak, a.g.e., s. 4.

¹⁰ Andre Weis, *Ttaite de Droit International Prive*, c. 1, ss. 7-8.

¹¹ Uluocak, a.g.e., s. 5.

Vatandaşlık tanımı biçimlerde yapılmaktadır. Örneğin, Hans Kelsen'e göre vatandaşlık, "hukuki düzenin kişisel geçerlilik alanıdır"¹². Turner ise sosyolojik açıdan "bir kişiyi toplumun yetkin bir parçası olarak tanımlayan ve kaynakların kişilere ve sosyal gruplara akışını şekillendiren bir dizi (hukuki, siyasi, ekonomik ve kültürel) uygulama" olarak tanımlarken¹³, hukuken "devletin bir üyesi olarak kişinin yasal statüsünü ve bununla bağlantılı hak ve görevler" olarak tanımlamıştır¹⁴.

Siyaset teorisi açınsındansa vatandaşlık devletle alakalı statü, sadakat, hak ve yükümlölükler olarak açıklanmaktadır. İngiliz sosyolog T.H. Marshall, vatandaşlığı "bir topluluğa aidiyet" olarak tanımlarken¹⁵, Kymlicka-Norman vatandaşlığın sadece haklar ve sorumluluklardan oluşmadığını, kişinin kendini hissetme ve anlama aracı olan kimliğini ve siyasi topluluğa üyeliğini de ifade ettiğini vurgulamışlardır¹⁶.

İngiltere'de vatandaşlığın oluşum sürecini inceleyen Marshall, *Class, Citizenship and Social Development* isimli çalışmasında, vatandaşlığın hukuki tanımını belirleyen hak ve görevleri medeni, siyasi ve sosyal haklar olarak sınıflandırmıştır. Bundardan medeni hakların mülkiyet, bireysel özgürlük ve adalet, ifade özgürlüğü, düşünce ve inanç hürriyeti gibi temel hak ve hürriyetleri; siyasi hakların seçme ve seçilme hakkını; sosyal hakların ise ekonomik ve sosyal güvenlik haklarını, eğitim ve kamu hizmeti alma haklarını içerdğini belirtmiştir¹⁷.

¹² Patricia Mindus, *Europeanisation Of Citizenship Within The EU: Perspectives And Ambiguities*, Jean Monnet Working Papers, European Centre of Excellence, Trento, 2010.

¹³ Byran Stanley Turner, *Contemporary Problems In The Theory of Citizenship*, Sage Publications, London, 1993, s. 2

¹⁴ a.g.e. , s. 3 vd.

¹⁵ Bulmer, M. - Rees, A. M., *Citizenship Today. The Contemporary Relevance of T.H. Marshall*, UCL Press, London, 1996.

¹⁶ Will Kymlicka - Wayne Norman, *Return Of The Citizen: A Survey Of Recent Work On Citizenship Theory In Beiner*, State University Of New York, New York, 1995, s. 301.

¹⁷ Şerif Esendemir, *Türkiye'de Ve Dünyada Vatandaşlık: Eski Sorular, Yeni Arayışlar*, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2008, ss. 21- 22.

Janoski, Marshall'ın vatandaşlık hakları listesini genişletip, katılım haklarını da buraya dâhil etmiştir. Katılım haklarından kastettiği ise, birey ve grupların piyasalar, organizasyonlar ve sermaye üzerinde denetim yoluyla özel karar alma süreçlerine katılmalarıdır¹⁸.

Günümüz devletlerinin ve toplumlarının önünde, kendilerini içinde bulmaktan sakınamayacakları ve kabaca küreselcilik, yerelcilik ve bölgesel özerklik noktaları arasında cereyan ettiği söylenebilecek yoğun ve etkili bir hareketlenme vardır. Küreselleşme sürecinin dogmatik düşünceleri bile değişime zorladığı, geçmişin öncelikli gerekliliklerine göre içi doldurulmuş ve tanımlanmış siyasal kavram ve kurumların ve bilhassa *vatandaşlık* anlayışının, günümüzün liberal, cumhuriyetçi, toplulukçu, etno-kültürel, ekonomik ve stratejik anlayışlarının giderek artan baskıları perspektifinde yeniden ele alınması kaçınılmaz gözükmektedir.

Devletleri dogmatik olmaktan çok faydacı olmaya zorlayan bu süreç, muhtemelen her devletin kendi tarihsel, kültürel, siyasal, dini ve ekonomik yaşanmışlıkları içindeki yanlış ve doğrularının güncel verilerle yeniden çözümlemesine neden olacaktır. Bu süreçte vatandaşlık kavramına yapılacak küresel, liberal, cumhuriyetçi, toplulukçu, vb. yüklemelerin, içinde bulunduğumuz yüzyılın temel siyasal olaylarında ciddi etkiler oluşturma potansiyeline sahip olması mümkündür. Devletlerin ön plana taşımayı seçtikleri kimi vurguların, vatandaşlık kavramının yasalar bazındaki eşitlikçi ifadesini, fiili yaşamda çifte standartlı veya taraf tutar bir uygulamaya çevirmesi muhtemeldir.

¹⁸ Thomas Janoski, *Citizenship And Civil Society: A Framework Of Rights And Obligations In Liberal, Traditional And Social Democratic Regimes*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, ss. 30-33.

Bu çerçevede genel olarak “ülkesel ölçekte devlete olan siyasal bağımlılık”¹⁹ olarak yapılan vatandaşlık tanımının, “*Vatandaşlık, Devletin tek taraflı ve egemenlik hakkını kullanarak, koşullarını ve hükümlerini saptadığı bir hukuki statüyü gerçekleştiren kişi ile arasında kurulan hukuki bağıdır*”²⁰ şeklinde yapılması da mümkündür.

Ancak vatandaşlık kavramının ana unsuru olan vatandaş (citizen) bahsederken “tebaa” (subject)’ya da değinerek ikisi arasındaki farkının gözden kaçmaması bakımından yararlı olabilir. Zira hukuk sistemlerinde “vatandaş” (citizen) ve “tebaa” (subject) terimlerinin farklı anlamlarda kullanıldığı görülmüştür. Vatandaşlık, Roma Hukuku kökenli devlet sistemlerinde, kişi ile devlet arasında tercihen “kan esası” (jus sanguinis) yolu ile kazınılan bir bağı ifade etmiştir; vatandaş genellikle o ülkede bütün hak ve ayrıcalıklardan yararlanır. Buna karşılık “tebaa” terimi ile kökenini derebeylik döneminde bulan, kişiyle ülke (toprak) arasındaki bağı tanımlanmıştır. “Tebaa” ilişkisinde kişi, o toprağın hükümdarına karşı sürekli bir bağlılık yükümlülüğü üstlenir.

Hami Devletin himayesi altında bulunan ülke veya ülkeler ahalisinin bu devlete bağlılığının hukuki niteliği, aslında sadakat borcunu içeren bir tabiiyettir. Tebaa’nın hukuki statüsü, vatandaşa kıyasla kısıtlanmış olabilir; örneğin siyasi haklardan yararlanılmıyor olabilirler²¹

¹⁹ Şenol Durgun, *Cumhuriyetçi ve Liberal Anlayış Çerçevesinde Türkiye’de Vatandaşlık Sorunsalı*, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Dergisi, Cilt 1, No. 1, 2010, s. 65.

²⁰ Uluocak, a.g.e., s. 6.

²¹ Uluocak, a.g.e., s. 14.

1.2. Antik Yunan Ve Polis Vatandaşlığı

Vatandaşlığın tarihsel gelişim sürecine bakıldığında, ilk vatandaşlık uygulamalarının M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren Yunan şehir devletlerinde başladığı, ancak modern vatandaşlığın Fransız Devrimi ve sonrasındaki gelişmelerin ürünü olduğu söylenebilir²².

Vatandaşlık ilk kez Solon kanunlarıyla tarih sahnesine çıkmıştır. Solon'la birlikte tarihte ilk kez vatandaşlık kavramı ve hukukunun ortaya çıkışının ardında, farklı sınıf, aile ve klan aidiyetleri arasındaki çatışmaların neden olduğu toplumsal karmaşaya son vererek, istikrarlı bir toplum yaratmak arzusu / gereksinimi olduğu söylenebilir. Solon Kanunlarıyla birlikte, kamusal alana katılacak olanların kapsamının oldukça geniş tanımlanmasının vatandaşlık kurumunu belirleyen çok önemli sonuçları olmuştur. Böylece vatandaşlık, kabile ve özellikle sınıfsal aidiyetlerden kısmen de olsa 'bağımsız' olan yeni ve daha üst bir aidiyet biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Solon vatandaşlık bağını kabilesel kökenlerden belirli ölçüde ayrıştırarak düzenlerken bir yandan da eşitsizlikçi durumu korumuş ve ayrıcalıklar-yükümlülükler sistemini de bu temelde düzenlenmiştir. Yine de kabilesel kökenlerden ayrıştırmaya başvurduğu ölçüde vatandaşlık yeni bir eşitleyici düzlem olarak kurulmuştur²³.

Alev Özkazanç'ın da belirttiği üzere, vatandaşlığın kavram ve kurum olarak ortaya çıkışının, Antik Yunan'da siyasal / kamusal alanın ortaya çıkışıyla eş zamanlı olduğu ve ilk şekillenmesinde, kent devletleri öncesindeki Atina'da kabileler arası savaşların belirlediği bir ortamda savaşın gereklerinin öne çıkardığı bir ortaklık ve

²² Temelat, a.g.e., ss. 1-4.

²³ Alev Özkazanç, *Toplumsal Vatandaşlık Ve Neo-Liberalizm Sorunu*, AÜSBF Dergisi, C.64, No.1, 2009, s. 249.

eşitlerin katılımı bulunduğu söylenebilir. Bu ortak alan, ayrıcalıklar ile yükümlülüklerin karşılıklılığı üzerinde yükselmiştir. Bir başka deyişle, proto-vatandaşlık döneminde ön planda olan eşitlik değil, birey ile siyasi topluluk arasındaki hak ve yükümlülüklerin karşılıklılığı ilkesidir; bu aşamada ayrıcalık ile yükümlülük neredeyse eş anlamlı olmuş ve ortak karar alma sürecine katılmak, silah taşımak ve askerlik yapmak hem bir ayrıcalık hem de bir yükümlülük olarak görülmüştür. Sonuçta, vatandaşlık ortak kararlara kimin nasıl katılacağı ve ayrıcalıkların dağıtılacağıyla ilgili bir uygulama olarak tarih sahnesine çıkmıştır²⁴.

Heater'a göre vatandaşlık statüsü ilk defa Sparta *polis*'inde bir grup Spartalı için güvence altına alınmıştır²⁵. Sparta vatandaşlığının ilk yönü olan eşitlik, ne anlama geldiği net olmayan esnek bir kavram olmuştur. Sparta vatandaşlığının ikinci yönü kamu arazilerinin bir bölümüne sahip olmak, kamu arazilerinin vatandaşlara eşit olarak dağıtılmasının yasalaştırılmasını getirmiştir²⁶. Sparta vatandaşları arasındaki dayanışma yalnızca siyasal eşitlikle değil ekonomik eşitlikle de sağlanmaya çalışılmıştır. Vatandaşlar arasında eşit paylaşım sağlamak için toprakların satılması veya elden çıkarılması yasaklanmıştır²⁷. Bununla birlikte el emeği ve/veya zanaat uğraşısı ile vatandaşlık birbiriyle bağdaşmadığından, kendi topraklarını şahsen işlemeyen vatandaşlar, köle (*helot*) emeğine bağımlı olmuşlardır²⁸.

²⁴ Özkazanç, a.g.m., s. 249.

²⁵ Derek Heater, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, çev. Meral Delikara Üst, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, ss 15-16.

²⁶ Heater, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, s. 18.

²⁷ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Kent Devletinden İmparatorluğa*, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s.24.

²⁸ Heater, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, ss.18-19.

Vatandaşlık ilk zamanlar toprak sahipliği ile özdeşleştirilmişken daha sonra silah kullanma hakkı olan her erkek vatandaşlığa kabul edilmiştir²⁹. Devleti korumak ve yönetmekle görevli vatandaşlar katı bir eğitim programına tabi tutularak sadece askeri görevleri olan ancak medeni hak ve sorumlulukları bulunmayan “yarı yurttaş” statüsü kazanmışlardır. İyi bir asker olmak “yurttaşlık erdemi”ne sahip olmayı yani; görevine kendisini tamamiyle adanmayı ve sadakatle bağlı olmayı gerektiriyordu. Aynı zamanda iyi bir vatandaştan, yasalara tam itaat ve meclise katılmak suretiyle vatandaşlık görevlerini yerine getirmesi beklenirdi. Yönetim sürecine katılımın, vatandaşlık statüsünün modern anlamı açısından önem taşıyan siyasal yönü olduğu söylenebilir. Tüm vatandaşlar yönetime katılırken kralların gücü de İhtiyarlar Konseyi tarafından sınırlandırılmıştır. İhtiyarlar Konseyi siyaset ve yasa yapma konusundaki önerilerini karar yetkisi olan Meclis’in olağan toplantılarında sunma yetkisine sahipti. Oy verme konusunda bir sınırlama getirilmezken sorumluluk ve yetki alanları yasalarla sınırlandırılmıştır. Vatandaş olmak ve vatandaş kalmak için yetişen genç erkeklerin vatandaşlar arasına katılabilmelerini sağlayan bir karavana için seçilmesi ve arazisinden karşılayabileceği “karavana harçlarını” ödemesi gerekiyordu. Karavana harçlarının ödenememesi vatandaşlık statüsünün kaybedilmesi demekti³⁰.

Mehmet Ali Ağaoğulları, Sparta polisinin toplumsal yapısı göz önünde bulundurulduğunda buradaki siyasal rejimin “askeri bir aristokrasi” olarak adlandırılabileceğini söylemektedir. Zira yönetimi kendi aralarında geniş bir zemine yaysalar da gittikçe daha küçük bir azınlık kendilerinden sayıca üstün olan bir kitleye hükmetmiştir. Diğer taraftan bütün vatandaşların, “tam-yurttaş” statüsüne sahip

²⁹ Ağaoğulları, a.g.e., s. 18.

³⁰ Heater, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, ss.19- 21.

Spartalı erkeklerden oluşan halk meclisinin doğal üyeleri olarak siyasal yaşama katılmaları Sparta'nın demokratik bir niteliğe sahip olduğunun göstergesi olsa da bu, küçük bir azınlığın demokrasisi olarak nitelendirilmektedir³¹. Zamanla Sparta vatandaşlığında sorunlar belirmeye başlamıştır. Değişen devlet ve toplum yapısı, zengin ve yoksul arasındaki uçurumu giderek derinleştirmiştir. Eşitler, eşit olmaktan uzaklaşmış ve karavana harçlarını ödeyemeyen yoksullar vatandaşlık statülerini yitirmeye başlamışlardır. Askeri gücün devam ettirilmesi zorunluluğu vatandaşlık yasalarının esnetilmesini gerektirmiş bu da yurttaş-hoplite³² özdeşliğinin ayrışması sonucunu doğurmuştur³³. Sparta'da, ayrıcalık ve yükümlülükler alanında zamanla ortaya çıkan sınıflaşmayı düzene sokmaya çalışan *Lykurgos*, bir dizi reformlarla sistemi ile toplumsal ve siyasal kurumlar belirlemiştir³⁴.

Vatandaşlık ve demokrasinin gelişimi genellikle paralel ilerlemiş ve demokrasinin ilk büyük örneği Atina'da yaşanmıştır. Aristoteles'e göre, Sparta'nın yasa koyucusu Lykurgos gibi Solon da, Atinalılara bir kısım zenginin yönetimini (oligarşi), kıdemli en iyilerin yönetimini (aristokrasi) ve halk yönetimini (demokrasi) içeren bir karma anayasa sunmuştur. Solon, vatandaşların hukuktan yararlanmalarını kolaylaştırmış ve onları servetlerine göre sınıflandırarak her sınıfın üyelerinin varlık düzeylerine göre görevlendirilmesi hakkını tanımıştır. Zamanla Atina vatandaşlığı, devlet yönetimini daha fazla insanın paylaşabileceği şekilde yeniden örgütlenmiştir³⁵.

Solon'dan sonra M.Ö. 500'de vatandaşlığın kabile, soy (gene) bazında tanımlanmasına son verilerek köy (deme) bazında tanımlanmasıyla birlikte, siyasi cemaate giriş tekil aidiyetlerden daha da bağımsızlaştırılmış ve böylece vatandaşlık aidiyeti daha da güçlenebilmiştir. Buna bağlı olarak, yasalar ve toplumsal kurumlarla korunup, güçlendirilmesi gereken yeni bir alan (kamusal alan) oluşmuştur³⁶.

³¹ Ağaoğulları, a.g.e., s. 25.

³² M.Ö. 7. yüzyılda Yunan Ordusu'ndaki zırhlı ve ağır silahlı askerlere verilen isim.

³³ Heater, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, s. 24.

³⁴ Ağaoğulları, a.g.e., s. 16.

³⁵ Heater, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, ss. 36-40.

³⁶ Özkazanç, a.g.m., s. 250.

Vatandaşlığın Antik Yunan'daki ortaya çıkış tarzından, onun toplumsal ve siyasi anlamı ve bu ikisi arasındaki güçlü bağlantının net olarak ortaya konulabileceği söylenebilir. Vatandaşlığın hukuku ve anlamı, iktidar mücadelelerine doğrudan bağlıdır. Vatandaşlığın geri planında, zenginliklerin dağıtımı sorunu bulunduğu ve kurumun bu açıdan bir ödül-ceza mekanizması olarak kullanıldığı söylenebilir. Dolayısıyla vatandaşlığı yalnızca bir ahlaki olgu veya erdem sorusuna indirgememiz mümkün değildir. Kamusal alanın kültürel ve ahlaki bir alan olarak yüceltilmesinin gerisinde de sınıfsal uzlaşmayı sağlamak kaygısı olduğu ve tam da bu nedenle vatandaşlığın ortaklık ve kamu yararı ile ilgili bir söylem olarak biçimlendiği ifade edilebilir. Vatandaşlığın siyasi anlamı toplumsal eşitsizlikleri gizleyen bir perde olarak değil, arkaplanla gerilimli bir ilişki içinde kendini var eden bir gerçeklik olarak görülmelidir³⁷.

Vatandaşlığın eşitlik, ortaklık, kamusalılık gibi değerleri öne çıkaran bir siyasi kurum olarak önemi, bireysel aidiyetlerden kısmen 'bağımsız' olarak, herkesin ortak bir alana eşit olarak katılımı fikrinin tarih sahnesine çıkmış olmasıdır. Ancak vatandaşlığı kuran bu 'bağımsızlık' kısmidir ve bu kısmilik önemlidir. Çünkü köleleri, zanaatkârları ve ticaret erbabını ve kadınları dışlamıştır. Bu kesimler tam da kamu alanına katılım için uygun olmadığı varsayılan 'özel' toplumsal durumları nedeniyle dışlanmışlardır. Kamusal alan bu dışlama sayesinde kurulabilmiştir. Dolayısıyla vatandaş olmak bir tür imtiyaz sahibi olmak anlamını taşır. Çünkü böylece, siyasi kararların alımına katılma yoluyla vatandaşlık kapsamına alınmış olan alt sınıflar kendi bireysel çıkarlarını koruma ve geliştirme imkânı bulabilmişlerdir. Böylece siyasi düzeydeki eşitliğin, toplumsal eşit(siz)liklerin müzakere edilebileceği bir zemin yarattığı söylenebilir³⁸.

³⁷ Özkazanç, a.g.m., s. 250.

³⁸ a.g.e., s. 251.

Vatandaşlık kurumunun, tekil çıkarlar ve aidiyet ile ortak çıkar arasındaki çatışmayı yok etmek değil düzenlemek işlevini yüklenmiş olması nedeniyle bu iki alan arasındaki çatışmanın hiçbir zaman kesin bir sonuca ulaşamayacağı, hatta bu çatışmanın aslında vatandaşlığın kurucu bir dinamiği olduğu söylenebilir.

Vatandaşlık, ortak kamusal alana aidiyetle ilgili ortak hak ve yükümlülükleri belirleyen bir statü olarak ortaya çıktığından, tüm bir siyasi cemaatin kurucu ilişkilerinin somutlaşmış toplumsal pratiklerini içerir. Bu nedenle alakasının ne sadece hukukla, ne de sadece kültürle sınırlı olduğu söylenemez. Antik Yunanda hak ile yükümlülüklerin karşılıklılığı, hatta özdeşliği sözkonusudur. Aynı anda hem hak/ayrıcalık hem de yükümlülüğün esasını oluşturan şey, vatandaşların siyasi karar almaya eşit katılımıdır. Haklar ve yükümlülüklerin, vatandaşlığın siyasi boyutu yanında onun toplumsal boyutuna da işaret ettiği unutulmamalıdır. Kavram ve kurum olarak bize vatandaşlığı miras bırakan Antik Yunan'dan almamız gereken temel mesajın; vatandaşlığın temelinin, insanların toplumsal yaşamdaki eşitsiz ve farklı konumlarının paranteze alınmasıyla ortak bir alana dâhil olmaları olduğu söylenebilir.

Vatandaşlığın getirdiği siyasi eşitlik, toplumdaki somut eşitsizliklerin üzerini örtmek anlamına değil, tam tersine potansiyel çatışmaları eşitlik ilkesi çerçevesinde göğüslemek olarak algılanmalıdır. Vatandaşlık ve onun ima ettiği kamusal fikrinin belirli bir toplumsal eşitlik varsayımı olmadan anlaşılması beklenmemelidir. Ancak bu toplumsal eşitlik dar anlamda hukuki bir statü eşitliğine indirgenemeyeceği gibi ekonomik eşitliğe de indirgenemez³⁹.

³⁹ Özkazanç, a.g.e., s. 251.

Tarihsel süreç içinde Antik Yunan kent devletinde, küçük bir topluluğun iç içeliğinden ve ihtiyaçlarının tatmin edilmesi gerekliliğinden doğan ve bir *polis*in vatandaşı olmak anlamında ortaya çıkan vatandaşlık, haklar ve yükümlülüklerden oluşan bir statü sahibi olmak anlamına gelmiştir. Antik Yunan kent devletlerinde siyasal katılım hakkı, vatandaş olanların köle ve yabancılardan farklı olarak sahip oldukları en önemli ayrıcalık olmuştur⁴⁰.

1.3. Roma Vatandaşlığı

Roma düşünürlerinin soyut ve kurgusal olarak nitelendirilen Antik Yunan düşüncesinin aksine pratik yaşama önem verdikleri kabul edilmekle birlikte, Yunan düşünürlerini izleyip bunları Roma'ya uygulama yolunu izlemeleri ve siyasal alana yönelik özgün bir düşünce geliştirememeleri nedeniyle eleştirilmişlerdir. Roma, siyasal örgütlenmesi ile sonraki çağlara hem hukuk anlayışını miras bırakmış hem de Antik Yunanı Hristiyan Avrupa'ya bağlayan bir köprü olarak değerlendirilmiştir⁴¹.

Roma vatandaşlığının, katılım ve statüyü birlikte içeren vatandaşlık ve sadece statüyü içeren vatandaşlık olmak üzere iki düzeyli vatandaşlık anlayışını kapsadığı, bunun da her ikisi de vatandaş sayılan *patrici* (ayrıcalıklı sınıf) ve *pleblerin* (sıradan halk) ayrımı ile somutlaşmış olduğu söylenebilir. Bu noktada Roma vatandaşlığı Antik Yunan vatandaşlığından farklılık göstermektedir. Roma'da kişinin doğduğu kente ve imparatorluğa yönelik ikili sadakati doğal karşılanmıştır⁴². Roma vatandaşlık statüsünün; farklı vatandaşlık sınıfları oluşturulması, kölelere vatandaşlık olanaklarının tanınması ve vatandaşlık unvanının zamanla bu büyük dünya imparatorluğunun en uç noktalarına dağıtılması sayesinde evrimleşme şansı

⁴⁰Alpaslan Gülistan, *Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devlet Ve Vatandaşlık İlişkisi: Vatandaşlığın Dönüşümü*, Yüksel Lisans Tezi, Gazi Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 16.

⁴¹ Ağaoğulları, a.g.e., s. 1.

⁴² Füsün Üstel, *Yurttaşlık Ve Demokrasi*, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara, 1999, s. 54.

yakalamış olması nedeniyle esnek bir yapısı olduğu söylenebilir. Roma’da halk (*pleb*) büyük toprak sahipleri olan ayrıcalıklı sınıfa (*patrici*) karşı hakları için verdiği mücadele sonucunda bir tür vatandaşlık statüsü olduğu söylenebilecek “haksızlığa karşı korunmaya yönelik” bir ayrıcalık kazanmıştır. Hakların kullanılması ve korunmasını sağlayacak kurumların oluşturulması ve *pleb*lerin mecliste etkili söz hakkı elde edebilme mücadelesi yeni bir vatandaşlık anlayışına işaret etmektedir. Roma vatandaşlığının, bireyin Roma hukuku rehberliği ve himayesinde yaşadığını gösteren bir statü ve bir görevler-haklar modeli olduğu söylenebilir⁴³.

Roma vatandaşlığı imparatorluk çağında birçok sorun yaşamıştır. Fetihlerle birlikte Roma vatandaşlığının yayılmasını kolaylaştırmak için ilk olarak Roma topraklarıyla çevrili bağımsız Latin kenti Tusculum vatandaşlarına iç yönetimlerinde özerk kalmalarına izin verilerek tam vatandaşlık hakkı tanınmıştır. Ardından oy hakkı olmayan yarı-vatandaşlık statüsü gündeme gelmiştir. Romalıların fetihlerini meşrulaştıran soyut düşünceler sürekli olarak Roma’nın yüceliğini ve bunun somut göstergesi olan Roma vatandaşlığının önemini vurgulamıştır. Roma’daki cumhuriyet döneminin, Roma’nın fethedilen yerlere barış ve uygarlıkla birlikte dostluk ve sevgi de götürdüğü şeklindeki Romalılarda tanrısal bir amaca adanmışlık duygusunun ve yönetimin aşağı sınıflara açık olmasının “ulusal” birliğin sağlanmasında önemli olduğu söylenebilir⁴⁴.

Roma vatandaşlığına sahip kişi sayısını artırmak için çoğu kişiye vatandaşlık hakkı tanınmış, hatta savaştan sonra köleler de bu haktan faydalandırılmışlardır. Heater bu durumu, Roma vatandaşlığının Roma kentinin kendisiyle sınırlı kalmayacak bir “ulusal” statü haline gelmesi olarak değerlendirmiştir. Vatandaşlık

⁴³ Gülistan, a.g.t., ss. 18-19.

⁴⁴ Heater, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, ss. 50-55.

sayısını artırma sürecinde, İmparator Caracalla'nın (M.S. 211-217) tüm özgür insanlara vatandaşlık tanınmasıyla Roma vatandaşlığına sahip olmak bir ayrıcalık olmaktan çıkmıştır. Caracalla yasalarının, aslında devrimci olmadığına dair dört nokta ileri sürülmektedir. İlk olarak, Caracalla'nın amacının vatandaş sayısını artırmakla vergi yükümlüsü haline gelen vatandaşlardan askeri harcamalara aktarılacak fonun artırılması olduğu söylenmektedir. İkincisi, dağıtılan vatandaşlık statüsü "Roma vatandaşlığının" değerini düşürmüştür. Üçüncüsü, vatandaş ile vatandaş olmayan arasındaki ayırım azalarak vatandaş olmayanların hakları artmıştır. Dördüncü ise bütün bunlar bir eşitleme sürecinden çok sınıfsal bölünmeleri keskinleştiren bir süreç olmuştur⁴⁵.

Roma'da zamanla değişen vatandaşlık politikası, kişinin aynı anda hem kendi kentinin hem de Roma'nın vatandaşı olup olamayacağı gündeme getirmiştir. Cicero, bağlılık koşulunun başka bir kentin vatandaşının Roma vatandaşlığına uygun olmayacağı anlamına geleceğini ve kişinin seçim yapmak zorunda olacağını belirterek Stoacıların doğal hukuk anlayışından hareketle *cosmopolis* (dünya kenti) düşüncesine ulaşmıştır. Buna göre, insanlar aynı aklı paylaştıkları ve doğal yasa tüm insanları kapsadığından bir tek devlet olmalı ve her insan da bunun yurttaşı olmalıdır.

Roma ve Ortaçağ düşünürlerini etkileyen Stoa Okulunun, sadece Yunanlıların özgür ve eşit kişiler sayıldıkları düşüncesinden tüm insanların eşit ve özgür olabilecekleri düşüncesine geçişi sağlaması bakımından önemi havidir. Heater'a göre Stoa felsefesinin vatandaşlık kavramı bakımından biri kendini devlete adanmayı diğeri ise kamu hizmeti sorumluluğunu kapsayan iki teması öne çıkmaktadır. Buna göre

⁴⁵ Heater, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, ss. 55-56.

birey, erdemli bir siyasal varlık olarak hem devletine hem de evrensel doğa yasasına özünden bağlı olmalıdır çünkü kendisi, hem *polis*in hem de *cosmopolis*in üyesidir⁴⁶.

Bu iki kimliklilik sonucu ortaya çıkan iki vatandaşlık türü arasındaki ayrım, bir başka Stoacı düşünür Seneca tarafından, biri insanları ve tanrıları kapsayan büyük ve gerçek anlamda ortak devlet (...), diğeri ise içine doğduğumuz toplum düzeni olarak ifade edilmiştir. Seneca kimilerinin aynı anda her iki düzene, kimilerinin sadece küçük olanına, kimilerinin ise sadece büyük olanına hizmet ettiğini düşünmüştür. Göze'ye göre Stoisizm, siyasal bir doktrin olmaktan çok manevi değer temelli ahlaki bir düşünce sistemidir. Hristiyanlığın Tanrı önünde eşit ve özgür insan anlayışının bu düşünce sisteminden etkilenmiş olduğu ve Roma'nın zayıflama döneminde kent devletine dayalı cemaatçi yapısının çözülmesine bağlı olarak yalnızlaşma duygusu yaşayan insanların hayatlarını anlamlandırmak için yeni inanç öğeleri aramaya yönelmesi sonunda Hristiyanlığın Batı düşüncesindeki etkisinin belirginleşmeye başladığı söylenebilir. Bu arayış döneminde Stoisyen ve Epikurist öğretilerin dinsel işlev gördükleri ve mistik tarikat inançlarının da hızla yayıldığı gözlemlenmiştir⁴⁷.

1.4. Orta Çağ Vatandaşlığı

Antik Yunan ve Roma vatandaşlığı yaklaşık beş yüzyıl boyunca hem yönetim biçiminin temel bir unsuru, hem de bir yaşam biçimi olarak değer buluştur. Oysa Orta Çağ Avrupası'nda vatandaşlık ve Hristiyanlık arasında kurulan ilişki, vatandaşlığın süregelen anlamı ve somut yaşamda devlet nezdinde değil kent veya kasabada ayrıcalıklı bir statü niteliğinde olması, onun anlamının giderek karmaşıklaşmasına neden olmuştur⁴⁸. Genel olarak Orta Çağ'da, Hristiyanlığın

⁴⁶ Heater, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, ss. 57-58.

⁴⁷ a.g.e., ss. 61-66.

⁴⁸ a.g.e., s. 67.

yaygınlaşıp etkinleşmesiyle birlikte kiliseye aidiyet ön plana çıktığından, siyasi bir topluluğa aidiyet temelindeki vatandaşlığın eski önemini kaybettiği söylenebilir. Kişilerin tüm statüleri açısından toprağa bağlı kılındıkları *feodal rejimin* egemen olduğu çağlarda ise, bunların senyörüne veya kralına *sadakat* bağı ile aidiyetinden söz edilmiştir⁴⁹.

Antik Yunan'da iç içe yaşayan küçük topluluklar ve bununla bağlantılı vatandaşlık anlayışı, tarihsel süreç içinde gerek kendi içinjde, gerekse örnek alındığı diğer toplum ve medeniyetlerde kaçınılmaz olarak değişmiş ve farklılaşmıştır. Roma İmparatorluğu'nun batıda çökmesiyle, Büyük Roma İmparatorluğu ve Roma vatandaşlığının da sonunu getirmiştir. Bu sırada Hristiyanlık gittikçe yayılırken, Orta Çağ'da yöneticinin hükmettiği ve tebaanın itaat ettiği bir anlayışla birlikte Antik

Yunan ve Roma'da soyut ve hukuki bir varlık olan devlet kavramı kaybolmuş, vatandaşlık da bir hayli silikleşmiştir⁵⁰. Hristiyanlığın, Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olarak kabul edilmesiyle sivil yönetim ile kilise idaresi karşı karşıya getirmiştir. Zamanla geniş yetkilerle donanan piskoposlar sonuçta siyasal liderliği de üstlenecek şekilde konumlanmışlardır⁵¹.

Heater, Hristiyanlık ve vatandaşlık ilişkisinde daima bir potansiyel sorun öngörmesine rağmen Hristiyan ilahiyatçı Aquiano'lu St. Thomas 13. yüzyılda Hristiyanlık ile vatandaşlığın bir arada olabileceğini göstermeye çalışmışsa da, onun bu çabasının, hem bir kısım Hristiyan öğretisinin hem de Orta Çağ'a ait sosyopolitik ilişkiler anlayışının yıpranmasına neden olduğu söylenebilir. St. Thomas ilk olarak

⁴⁹ Hicri Fişek, *Türk Vatandaşlık Hukuku*, Ankara, 1954, ss. 3-13.

⁵⁰ Heater, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, s. 68.

⁵¹ Gülistan, a.g.t., s. 23.

Aristoteles'in “iyi bir insanın niteliklerine sahip olmadan iyi bir yurttaş olmak olasıdır” iddiasını “... kişiyi, iyi bir insan veya iyi bir yurttaş kılan nitelik aynı değildir” diyerek bir bakıma tekrarlamıştır. İkinci olarak da, kural ve buyruklara itaat yerine devlet işlerine fiilen katılımı vurgulayarak, kişisel otorite tarafından ikame edilmiş devlet fikrini canlandırmıştır⁵².

Heater'a göre vatandaşlığı Hristiyan bağlamdan tamamen koparan Padova'lı Marsilius sadece yasama değil, yürütme ve yargı görevlerine gelecekler için de temsil mekanizmasının işletilmesini önermiş ve Tanrı'nın yol göstericiliğini veya ona karşı sorumlu olmayı gerektiren vatandaşlık anlayışını reddetmiştir. Marsilius Aristoteles'ten farklı olarak, tüm vatandaşların doğrudan katılım için fazla kalabalık olması nedeniyle temsilin gerekliliğini kabul etmiştir. Yasaların vatandaşların iradesiyle çıkarılması gerektiğini ve vatandaşlara kamu işlerine bizzat katıldıklarının hissettirilmesi gerektiğini savunmuştur. Yasama, yürütme ve yargı görevlerine gelecek kişilerin temsilen seçilmeleri gerektiğini ileri sürmesi nedeniyle keni döneminde modern siyasal düşünceleri savunmuş olduğu söylenebilir⁵³. Her ikisi de İtalyan olan ve Marsilius gibi temsil sistemini savunan Bartolus, doğuştan vatandaşlık ve yasal statü olarak sonradan kazanılan vatandaşlık arasında bir ayrıma gitmiştir. Kadınları da vatandaşlığa konu ederek; evlilikle yabancı bir kadının, kocasının devletinin vatandaşlığını kazanması gerektiğini savunmuştur⁵⁴. Tarihsel akış içinde kent yaşamına, meslek birliklerine ve loncalara üye olmak gibi yeni boyutlar eklenmiştir. Loncaların etkinliğinin ön planda olduğu İtalyan kent devleti Floransa'da loncaların vatandaşlığa olan etkisinden söz etmek, vatandaşlık kavramının tarihsel süreç içinde etkilenmiş olduğu diğer kavramlarla arasındaki ilişkinin anlaşılması bakımından yararlı olacaktır. “Seçkin yurttaşlık” modeline sahip Floransa'da sadece lonca üyeleri vatandaş olarak kabul edilmiş, kent *plebyenleri* ve köy halkı bu statüye dahil edilmemişlerdir. Sadece lonca üyelerinin

⁵² Heater, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, ss. 69-71.

⁵³ Gülistan, a.g.t., s. 24.

⁵⁴ Heater, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, ss. 73-74.

vatandaş olduğu Floransa’da büyük loncalar hükümet atamalarında küçük loncalara göre daha fazla ayrıcalık ve yetki sahibi olmuşlardır. Küçük lonca üyeleri, pek çok lonca kurma girişimini ve yeni vatandaş katılımlarını engellemişlerdir⁵⁵.

Floransa vatandaşı olmanın zor olduğunu söyleyen Heater’a göre, vatandaşların zihnine kendilerinin devletin bir parçası olduğu bilincini yerleştirmek suretiyle aidiyet, bağlılık ve vatanseverlik duyguları aşılmasına gayret edilmiştir. Yapılan törenlerin, sergilenen görkemli gösterilerin ve verilen eğitimin, vatandaşlık duygularının sürdürülmesinde etkili olduğu söylenebilir⁵⁶. Diğer taraftan Avrupa’nın diğer bölgeleri de, ticari nedenlerle daha fazla özgürlük talep eden tüccarlar sayesinde, “özgürlük” bilinciyle birlikte vatandaşlık da gelişim göstermiş, bundan hareketle kentler zamanla kendi özgün siyasal ve hukuki yetkilerini elde etmişlerdir. Bu özgünlük nedeniyle sürekli değışen koşullara sahip, devingen ve farklı kuralları olan bir çok kent ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, kentlerin birbirinden farklı siyasal ve hukuki anlayışları olmasının genel bir vatandaşlık tanımı yapılmasını güçleştirmiş olduğu söylenebilir⁵⁷.

Yine bu dönemde, kırsal bölgede yaşayanlar “görgüsüz”, kentlerde yaşayanlar ise “uygar” kabul edildiklerinden vatandaş niteliği taşımaktaydılar. Ayrıca kentte bir mülk edinmiş olmak önemli bir koşul olarak görüldüğünden, kırsal bölgede yaşayan bir kişi ve hatta bir yabancı da kentte bir ev satın alarak vatandaş statüsü kazanabiliyordu⁵⁸.

⁵⁵ Gülistan, a.g.t., s. 24.

⁵⁶ Gülistan, a.g.t., s. 25.

⁵⁷ Heater, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, ss. 81-85.

⁵⁸ Gülistan, a.g.t., s. 26.

Zamanla değişen koşullar yeni bir vatandaşlık biçimi arayışlarını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda, 16. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan ulus-devlet yapıları Avrupa'nın müşterek değeri olarak sivrilmeye başlamıştır. Kral veya kraliçenin egemen olduğu Avrupa devletleri, egemenliğin sadece monarkın şahsında müşahhaslaştığı ve kimseyle paylaşılmadığı devletlerdi. Artık ne Antik Yunan ve Roma'da olduğu gibi vatandaşların ve meclis üyelerinin oluşturduğu bir devletten bahsedilebiliyordu, ne de vatandaşlık Orta Çağ vatandaşlık pratiği ile uyumluydu.

Yeni bir vatandaşlık aranırken eski vatandaşlık anlayışının yaşatılmaya çalışılması kendine özgü sorunlar türeten bir tezat oluřturuyordu⁵⁹. Bu sorunlardan ilki, kent vatandaşlığından ulus-devlet vatandaşlığına geçiş süreciyle ilgili olup, yeni vatandaşlık biçimiyle uyuşmayan yerel vatandaşlığın kişinin haklarının, görevlerinin ve sadakatinin biçiminin değişmesiyle birlikte değişmek zorunda olması noktasında kendisini göstermiştir. İkinci sorun ise henüz olgunlaşmamış ulus-devlet yapıları içinde sadakatin sağlanıp sağlanamayacağı noktasında yaşanırken, bir başka sorun aynı anda hem monarklara bağlı uyruk hem de devlete siyasal olarak bağlı vatandaş olmka noktasındaki ikilemin sorgulaması nedeniyle yařanmaktaydı⁶⁰.

Bu sorunlara karşısında uyrukluk ile siyasal vatandaşlık uzlaşısı üzerinden yeni bir vatandaşlık tanımı oluşturulması, vatandaşlığın tam bir hak ve yükümlölükler manzumesi olarak tanımlanması, halkın isteklerini dile getirebilen temsili kurumlara yer vermek ve monarkın iktidarına karşı durulması gibi çözümler geliřtirilmiştir⁶¹. Ancak dönemin (17. yüzyıl) koşullarının, geliştirilen çözümleri ne ölçüde uygulanabilir kıldığı tartışılmalıdır.

⁵⁹ Heater, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, ss. 90-91.

⁶⁰ Gülistan, a.g.t., s. 26.

⁶¹ Heater, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, s. 92.

Örneğin, temsili kurumlara sahip olmak ve monarkın iktidarına sınır konulması ancak mutlak monarşiden kurtuluş ile mümkündür. O dönemdeki (başta dinsel hoşgörüsüzlük olmak üzere) bir takım etkenler Kara Avrupası ve İngiltere’den Kuzey Amerika’ya olan göçü körüklemiş ve yeni topraklara yerleşen göçmenler yayınladıkları Bağımsızlık Bildirgesi’yle kendi özerk rejimlerini kurarak mutlak monarşiden kurtulmanın ilk örneklerini vermişlerdir⁶².

1.5. Modern Dönemde Vatandaşlık

18. Yüzyıldan itibaren Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi, aristokrasinin ve kilisenin hâkim olduğu sosyal ve siyasi düzenin meşruiyetini sarsıp, bireyle siyasi toplum arasındaki ilişkiyi derinden etkilediği; 19. yüzyıldan itibaren ise kapitalizm, kentleşme, sanayileşme ve modernizasyonun vatandaşlık kavramında bir evrimi başlatmış olduğu söylenebilir⁶³.

Milli bütünleşme hareketinin gelişmesi ile 19. yüzyıldan itibaren vatandaşlığa hukuk düzenlemelerinde modern bir kavram olarak yer vermeye başlanmış⁶⁴ ve “vatandaşlık hukuku” zaman içinde tüm vatandaşlık konularını (kazanılması, kaybedilmesi, ihtilafların çözüm yolları...) içeren bir hukuk dalı haline gelmiştir⁶⁵.

⁶² Heater, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, ss. 97-99.

⁶³ Derek Heater, *Citizenship: The Civic Ideal In World History, Politics And Education*, 2004, ss. 170-73.

⁶⁴ Paul Lerebours Pigeonniere, *Precis de DIP*, Paris, 1954. ss. 58-61.

⁶⁵ Uluocak, a.g.e., s. 1.

Uluslararası hukuk açısından bakıldığında ise vatandaşlığı düzenleyen uluslararası sözleşmelerle karşılaşılacaktır. Bunlardan; Vatandaşlık Kanunlarının Çatışmasına ilişkin 12 Nisan 1930 tarihli Lahey Sözleşmesi (Milletler Cemiyeti), Vatansız Kişilerin Statüsüne ilişkin 28 Eylül 1954 tarihli New York Sözleşmesi (BM), 1961 tarihli Vatansızlığın Azaltılmasına ilişkin New York Sözleşmesi (BM), 29 Ocak 1957’de New York’ta imzalanan Evli Kadınların Uyraklığına İlişkin Sözleşme (BM) ve 6 Kasım 1997 tarihli Avrupa Uyraklık Sözleşmesi sayılabilir⁶⁶.

Vatandaşlık kavramının tarihsel gelişimi içinde, Roma hukukunda bir kişinin hukuki düzene bağlanma biçimini belirten vatandaşlık anlayışının temelinde yer alan ölçütün, günümüzdeki vatandaşlık anlayışının referans noktası olduğu söylenebilir. Esas olarak siyasal toplumun yaşamına katılma yetisine sahip olabilen bireyin konumunu ifade eden vatandaşlık, sürekli kent olgusuyla ilişkilendirilmektedir. Uzun bir süre bir kentte oturan ile eş anlamlı sayılan vatandaşlık kavramının, bugünkü anlamına kavuşması için modern dönemin sonunu beklemek gerekmiştir⁶⁷.

Modern Dönem’deki vatandaşlık, ulus-devletle sınırlı bir siyasal ve coğrafi topluluğun üyesi olarak bireyin bu üyelikten dolayı sahip olduğu statü, hak, sorumluluk ve çıkarlar bütünü olarak tanımlanmakta ve “bir siyasi cemaatin üyesi” olmaya gönderme yapan vatandaşlık pratiği, bir haklar, ödevler, güçler (kapasiteler) ve çıkarlar (ilgiler) bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm özellikleriyle değerlendirildiğinde vatandaşlığın, öncelikle Modern Dönem ulus-devletlerin kendi sınırları içerisindeki bireylerle olan ilişkilerini tanımlayan siyasal ve hukuki bir aidiyetlik biçimi olarak anlaşılabilir. Yani, vatandaşlık, öncelikle ulus-devlet sınırları içerisinde türdeş olduğu varsayılan bir ulusun üyesi olmaktır.

⁶⁶ Temelat, a.g.e., ss. 1-4.

⁶⁷ Durgun, a.g.m., s. 65.

Örneğin, Almanya’da vatandaş olmak öncelikle Almanya diye tarif edilen ulus-devlet sınırlarında bulunan Alman ulusuna ait bir birey olmak anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, vatandaşlık, bir topluluğa aktif katılım yoluyla o topluluğu dönüştürme ve siyasal topluluğa üye olma etkinliklerini de içermektedir. Aslında, vatandaşlığın birbiriyle ilişkili bu üç hali, bir bireyi içinde bulunduğu toplumun üyesi yapacak etkinlikleri tanımlama yoluyla aynı zamanda o toplumun üyesi ol(a)mayanları yani dışarıda bırakılan bireyleri de tanımlamaktadır. Modern ulus-devletteki vatandaşlık ve haklar anlayışının, bireyin sınırları belli bir ulus-devlet ve homojen bir ulusal gruba olan aidiyeti ölçüsünde haklarla donatılması gerektiği yönündeki bir yaklaşımın somut ifadesi olarak karşımıza çıktığı söylenebilir⁶⁸.

Vatandaşlık kavramı ve haklarından ulus-devlet öncesinde de bahsedilmesine rağmen, geleneksel olarak, bu kavramın ulus-devlete ve kültürel olarak homojen (türdeş) bir ulusa bağlılık şartına indirgenmiş olduğunu görüyoruz. Her bireyin korunması, üye olduğu devlet tarafından güvence altına alınmaktadır. Dolayısıyla her vatandaş da bağlı bulunduğu devlete karşı yükümlülüklerini yerine getirir. Bugünkü yurttaşlık hakları ve yapısı önceki yüzyıllardan çok daha farklıdır. Özellikle göç, misafir işçiler ve mülteciler gibi etkenler yurttaşlık kavramının daha karmaşık ve gelişmiş bir yapıya sahip olmasına neden olmuştur. Aynı zamanda haklar da yurttaşlar arasındaki eşitlik ilkesinin alanı gibi kadınları, siyahları ve eşcinselleri kapsayacak şekilde genişletilmiştir⁶⁹.

Ulus-devlete dayalı Modern Dönem vatandaşlığı, birey-devlet arasındaki ilişkileri soya veya kabile yerine birey temelinde dayandırmış olması bakımından Feodal dönem ve Antik Yunan’daki vatandaşlık anlayışından farklıdır. Modern Dönem vatandaşlığında birey, içinde bulunduğu ulusun kimliğiyle tanımlanarak

⁶⁸ Füsun Üstel, *Yurttaşlık Ve Demokrasi*, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara, 1999, s.48.

⁶⁹ Christiane Lemke, *Citizenship and European Integration*, World Affairs, Vol 160, No 4, Spring 1998, s .97.

vatandaşıya dönüştürülürken bunun meşruiyet kaynağı “ilahi” veya “soy” olmaktan çıkmış ve “ulus” olmuştur. Tarihsel süreç incelendiğinde son iki yüzyılı aşkın süredir vatandaşlık ve ulus kavramlarının, birbirinden ayrılmaz şekilde iç içe geçmiş olduğu görülebilir. Ulus-devlet, bireyi yurttaş olarak kabul edip “ulus” olarak tanımlamış ve onu tek kimlik sahibi yapmıştır. Buna göre, bireyin vatandaşlığı ve milli kimliği dışındaki kimliklerinin ve aidiyetlerinin devletle olan ilişkilerinde bir belirleyiciliği ve işlevselliği bulunmamaktadır.

Modern Dönemdeki ulus-devlet içinde vatandaşların siyasal eşitliği, ekonomik ve diğer eşitsizlik biçimlerinin ortadan kalkması anlamına gelmediği gibi, vatandaşların eşitliğinin, vatandaş olmayan olarak tanımlanan ancak ulusal topluluğun sınırlarında yaşayan diğerlerinin eşitsizliğine dayandığı söylenebilir.

Vatandaşlık statüsündeki bireyler yalnızca kimlikleriyle ilişkiler ağına katılırlar. Bu anlamda ulus-devletin bireyin etnik, dini ve cinsel farklılıklarına karşı tarafsız olduğu ve onu ulusun eşit bireylerinden biri olarak kabul ettiği iddia edilmektedir. Modern Dönem vatandaşlığının bu yönünün, ulus-devleti diğer devlet modellerinden ayıran temel bir özellik olduğu söylenebilir.

Modern Dönem vatandaşlık kavramının oluşumunun, modern ulus-devletin ve modern kapitalizmin gelişimiyle paralel olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. T. H. Marshall, geliştirdiği yurttaşlık kuramında, yurttaşlığın sivil, siyasal ve sosyal boyutlardaki gelişimini ortaya koymaktadır. Marshall’a göre 18. yüzyıl bireylerin hukuksal statüsünü ve sivil haklarını temel alan önemli bir sivil haklar gelişimine tanıklık etmiştir. Bu haklar bireysel özgürlük, konuşma özgürlüğü, düşünce ve inanç özgürlüğü, mülk edinme ve sözleşme yapma özgürlüğü ve adalet hakkı gibi hak ve özgürlüklere ilişkindir. Seçme ve seçilme hakkı ile örgütlenme haklarını içeren siyasal haklar ise 19. yüzyılda siyasal eşitlik için işçi sınıfının verdiği mücadelenin

bir sonucu olarak gelişmiştir. Marshall'ın kuramının bir diğer boyutunu oluşturan ve 20. yüzyılda genişleyen sosyal hakların ise ekonomik refah ve sosyal güvenlik gibi haklara sahip olmaktan, çağdaş bir birey gibi yaşayabilmek hakkına dek uzanan bir haklar dizini olduğu söylenebilir⁷⁰.

Modern Dönem ve bildiğimiz anlamıyla Batı tarzı vatandaşlığın, eski feodal düzeni yıkan 17. ve 18. yüzyılların siyasal ve entelektüel devrimlerinin Fransız Devrimi ile sembolleşmiş bir sonucu olarak ortaya çıktığı konusunda fikir birliği vardır. Fransız Devrimi'yle sivil toplumun daha geniş kesimleri, siyasal ve medeni haklardan yararlanmaya başlamıştır. Bu süreçte, “ulusal egemenlik” ilkesi, her türlü meşru siyasal iktidarın ulustan kaynaklandığını ifade ederken, yalnızca ulusal topluluğun üyeleri siyasal yurttaşlığı elde edebilmiştir. Dolayısıyla, vatandaşlığın sınırları da ulus-devletin kendi sınırlarıyla özdeşleştirilmiştir⁷¹. Modern Dönem vatandaşlık kavramının merkezinde, modern devletin bireylerinin yerel ve ulus-öncesi topluluklara olan bağlarından kopartılması bulunduğundan, bu anlamdaki vatandaşlık yeni bir topluluğun (ulus) ve yeni bir siyasal egemenlik ideolojisinin (milliyetçilik) oluşturulmasını da içeren bir süreç olmak durumunda kalmıştır⁷².

Modern ulus-devlet ideal olarak toprak sınırları belli olan ve bu sınırlar içinde egemenlik yetkilerini kullanan bir oluşumdur. Modern devlette vatandaşlık (yine ideal olarak) toprak üzerindeki egemenlikle bağlantılıdır; öyle ki, bu topraklar üzerinde yaşayanlar birincil cemaatlere olan bağlarına bakılmaksızın türdeş ve eşit kabul edilirler. Ancak tarihsel gerçeklik bundan çok daha karmaşıktır. Ulus-devlet, kökenleri 1648'de imzalanan Westfalya Antlaşması'nda bulunabilecek özel

⁷⁰ Thomas Humphrey Marshall, *Yurttaşlık Ve Toplumsal Sınıflar*, çev. A. Kaya, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 6-7.

⁷¹ Üstel, a.g.e., s. 54.

⁷² Haldun Gölalp, *Vatandaşlık Ve Etnik Çatışma Ulus-Devletin Sorgulanması*, Çev. Ebru Kılıç, Metiskitap, 2007, s. 13.

tarihi koşullara bağlı olarak ortaya çıkmış özgül bir siyasal örgütlenme modelidir⁷³. Vatandaşlığın Westfalya sonrası tarihsel gelişimi göstermiştir ki, vatandaşlık, homojen olduğu varsayılan “hayali cemaat” olan ulus ve devletin sınırlarının içinde kalmıştır. Fransız Devrimi ile gelişen modern vatandaşlık kavramı, geleneksel toplumun soy, ırk ve cinsiyete dayalı tabakalaşmasına karşı ulusun tüm bireylerinin (en azından teoride) benzer ve eşit sayıldığı bir adım olmuştur.

Modern Dönem ulus-devletlerin, vatandaşlık kavramı aracılığıyla egemenlik alanındaki nüfus üzerinde kontrol sağlama iddiasında oldukları söylenebilir. Bir çok istisnası olmakla birlikte genel bir kural olarak vatandaşlık, bir statü olarak sürekli, ayrıcalıklı ve doğrudan/dolaysız bir durumdur: Devlet, kişinin doğumla kazandığı vatandaşlığını geri alamamaktadır (süreklilik); yine kural olarak vatandaşlık çoğu durumda sadece bir devlet için söz konusu olmaktadır (ayrıcalıklılık) ve başka hiçbir siyasal kurum, yönetici veya grubun vatandaş-devlet ilişkilerinde araya girmesi söz konusu olamaz (doğrudanlık veya dolaysızlık)⁷⁴

Ulus devlet içindeki tüm vatandaşların birbirine denk olduğu, hakların kullanımı ve sorumlulukların paylaşımında eşit ve özgür oldukları varsayılmaktadır. Vatandaşlık statüsündeki bireyler, sırf bu vatandaşlık kimlikleriyle toplumsal ilişkiler ağına katılırlar. Bunun, devlet-birey ilişkisinin gerçekleştiği belirleyici unsurun yurttaşlık kurumu olduğunu ve ulus-devletin meşruiyetinin temeline işaret ettiği söylenebilir. Çünkü vatandaşlar, devletin yönetimine katılacak kişileri siyasal sürece aktif olarak katılmak yoluyla seçerler. Dolayısıyla, birey, vatandaşlık aracılığıyla Devletin üyesi haline gelerek etkin bir şekilde topluma katılmış olur. Bu çerçeveden

⁷³ Gülaip, a.g.e. s. 11.

⁷⁴ Jost Halfman, *Citizenship Universalism, Migration And The Risks of Exclusion*, British Journal Of Sociology, Vol. 49, Issue No. 4 (December), 1998, s. 522.

tarihsel sürece bakıldığında, Modern Dönem vatandaşlığının, *rasyonel, özerk ve siyasi katılım ve denetim yeteneklerini havi* olduğu varsayılan *özgür bireyler* ve onların oluşturduğu siyasi kurumlar üzerinde temellenmiş olduğu kabul edilebilir⁷⁵.

Vatandaşlığın tanımlanmasında temele yerleştirilmiş olan ulus-devlet üyeliğinin, bu kavramın ulusu oluşturan ortak kültür, bilinç, dayanışma ve buna benzeyen unsurlar tarafından sınırlanmasını ve bu sınırlamanın bir takım dayatmalarının yaşam pratiklerine yansımaları da içerdiği unutulmamalıdır. Vatandaşlık ulus-devletle iç içe düşünüldüğü için, ulus-devlete yöneltilen eleştirilerin, vatandaşlık kurumunun yapısı, kapsamı, işlevi ve anlamı konularındaki eleştirileri de barındırdığı söylenebilir. Çağla Kubilay, Roger Bruebaker'dan ulus üyeliği ile yurttaşlığın birbirine bağlanmasının, Modern Dönem vatandaşlığını belirleyen bir norm olarak ulusallık ile anlamını bulduğunu ve ulusallığın, bir siyasal topluluğun aynı zamanda kültür, dil, adetler ve karakter bakımından türdeş özellikler göstermesi gerekliliğine işaret ettiğini aktarmıştır. Aynı zamanda ulus-devletin ancak bu sayede bir ulusun meşru temsilcisi ve gerçek ifadesi olabileceğini ve Modern Dönem vatandaşlığının bu çerçevede ulus-devlet içindeki etnik farklılıkları ortadan kaldırmaya yarar bir kategori olduğunu belirtmiştir⁷⁶.

Modern Dönem vatandaşlığının evrensellik iddiası ve eşitlikçi niteliğinin, ulus-devlete üyelik temelinde tanımlanan vatandaşlık ile liberalizmi birbirine bağladığı söylenebilir. Ulus-devletin üyeleri olarak vatandaşların eşitliği, liberal devletin tüm vatandaşlarına eşit mesafede durması gerektiğine dair ilkesiyle uyumlu gözükmektedir. Fakat ulus-devletin liberal eşitlik anlayışı, kimlikleri sivil toplum alanıyla sınırlı kılması nedeniyle liberalizmin tektipleştirici etkisi olarak değerlendirilmektedir. Bireyleri etnik, sınıfsal, cinsiyet, dinsel vb. bağlılıklarından

⁷⁵ Özkazanç, a.g.m., s. 267.

⁷⁶ Çağla Kubilay, *Türban Sorunu Bağlamında Siyasal İslamda Söylemin Alternatif Yurttaşlık Tasarımı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 10, No. 2, 2010, s.140.

kopartarak “ulusal” temelde vatandaş haline getirmeye çalışan modern vatandaşlık anlayışı, homojen bir ulus varsaymaktadır. Ancak tektipleştirici vatandaşlık anlayışı, herkesi yasa ve hukuk önünde eşitmiş gibi düşünmesine rağmen, uygulamada ortaya çıkan ayrımcı davranışlar nedeniyle “dışlayıcı” ve “ayrımcı” olabilmektedir. Bu bakımdan,

Modern Dönemde vatandaşlığın ulus-devletin bireylerini belli haklarla donatarak özgür kılmakla birlikte aynı zamanda disiplin ve kayıt altına alarak onları sınırlandırmış olduğu söylenebilir. Vatandaşlığa izafe edilen haklardan bütün siyasal toplumun yararlanması şeklinde anlam bulan evrensellik ilkesi, bir yandan ayrıcalık üreten tahakküm biçimlerini etkisizleştirip topluluk mensuplarını özgürleştirirken, diğer yandan bunları yeni tahakküm ilişkilerine sürüklemektedir. Modern Dönem öncesi tabiiyet ilişkilerinden özgürleşen bireylerin vatandaş kılınır kılınmaz türdeşleştirilerek, bu sefer modernliğin örgütlediği kontrole dayalı tahakküm ağlarının içerisine yerleştirildiği söylenebilir. Vatandaşlık genel olarak kültürel ve mekânsal olarak sabitlenmiş bir statü olarak ulus içinde tanımlanmış olan üyelere açıkken diğer tüm unsurlara kapatılmış bir statü olmuş; dahası, vatandaşların eşitliği, vatandaş olmayanlar olarak tanımlanan ve ulusal topluluğun sınırlarında yaşayan diğerlerinin eşitsizliği ve dışlanmasıyla mümkün olmuştur⁷⁷.

Evellyn Glenn, vatandaşların eşitliği ve vatandaş olmayanların eşitsizliğinin iki boyutu birden içerdiğini; söylemsel açıdan “vatandaş” tanımlandığında, vatandaşlık için temel nitelikleri eksik olan “vatandaş olmayana” göre konumlandırıldığı için bir anlam kazandığını; maddi açıdan ise, vatandaşın özerklik ve özgürlüğünün, ancak özerk ve özgür olmayan kadın, köle, çocuk, hizmetçi ve çalışanların emeği sayesinde mümkün olabildiğini belirtmiştir. Gerçekte, Avrupa

⁷⁷ Mesut Yeğen, *Yurttaşlığın Diyalektiği, Yurttaşlığın Trajedisi*, Amme İdaresi Dergisi, C. 38, No. 1, 2005, s. 73.

ulusunun ilke olarak kültürel homojenlik ideali etrafında geliştiğini ve gelişimin de devletin yüksek kültürün yayılması üzerindeki kontrolüyle mümkün olduğunu belirterek, ulus-devlet içinde vatandaşlığın etnik veya cumhuriyetçi biçiminin ülkede yaşayan etnik grupların asimilasyonuna dayandığının altını çizmiştir⁷⁸. Castles ve Davidson ise, ilki siyasal topluluğun kendi kendini yönetmesine bireyin dâhil edilmesi şeklinde beliren; ikincisi ise kültürel pratikler ve bölgesel sınırlarla tanımlanan özel bir ulusal gruba ait olmak şeklinde özetlenmek üzere, modern demokratik devletlerde vatandaşlığın ikili bir yapısı olduğunu belirtmişlerdir⁷⁹

Salt soya dayalı -örneğin Alman- vatandaşlığın aksine, ulus-üstü örgütlerin -örneğin Avrupa Birliği'nin- vatandaşlığa çok-kimlikli bir boyut kazandırdığı dikkate alındığında, vatandaşlığın zaman içinde geçirdiği değişim daha net anlaşılabilir⁸⁰. Günümüzde tartışılan vatandaşlık, yalnızca bireyin hak ve ödevlerini ifade eden yasal statüleri ile ilgili olmayıp, onun bağlı olduğu topluluğa eklemlenmesini ve siyasal ve kamusal alanda kurduğu ilişkiye göre tanımlanması noktasına gelmiştir. Artık vatandaş, yasalar önünde aynı hak ve yükümlülükleri olan ve sahip oldukları haklarının bilincinde olarak siyasal yaşamda etkin rol oynayan birey haline gelmiştir. Vatandaşlık kavramı açısından sadakat ve bağlılığın modern anlamını sorgulayan güncel tartışmalar, genel olarak birbirinden çok farklı iki anlayış olan bireyselliğin ve cemaatçiliğin bu alanda ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bu iki anlayışın ortak noktası, günümüzde varolan vatandaşlık anlayışlarına karşı eleştirel bir tutum takınmış olmasıdır⁸¹.

⁷⁸ Evelyn Glenn, *Citizenship and Inequality: Historical and Global Perspectives*, Social Problems, Vol. 47, No., 2000, s. 3.

⁷⁹ Steven Castels - Alastair Davidson, *Citizenship And Migration: Globalisation And The Politics Of Belonging* Macmillan, London, 2000, s. 87.

⁸⁰ Şerif Esendemir, *Türkiye'de Ve Dünyada Vatandaşlık: Eski Sorular, Yeni Arayışlar*, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2008, ss. 11-17.

⁸¹ Durgun,a.g.m., s. 66.

2. VATANDAŞLIK KAVRAMININ NİTELENDİRİLMESİ

Kanun önünde eşitlik ilkesinin hukuki içeriği hep tartışılmıştır. Bu ilkenin hukuk devleti kavramı içinde bulunduğu düşünülebileceği gibi, bir temel hak ya da devlet yönetimine egemen bağımsız bir temel ilke olarak da değerlendirilmesi mümkündür. Eşitlik ilkesinin, bu ilkedен yararlanıanlar açısından bir temel hak, yani eşit işlem görmeyi ya da ayırım gözetilmemesini isteme hakkını doğurduğu kuşkusuzdur. Ancak eşitlik, aynı zamanda, muhatapları yani devlet organları ve idare makamları açısından asli bir buyruk, devlet yönetimine egemen temel bir ilkedir.

Eşitlik ilkesinin, devlet organlarına hitap eden temel bir buyruk olması yönüyle, hem kanunun uygulayıcılarını (idare makamları) hem de Kanun Koyucuyu (yasama organı) muhatap aldığı kuşkusuzdur.

Kanun Koyucunun, vatandaşların kanunlar karşısında bireysel anlamda eşitliğini sağlarken (örneğin her vatandaşın tek ve eşit oy hakkına sahip olması düzenlemesi) dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep gibi kişinin kendi maddi ve manevi öz benliğine ait gerçeklikleri bakımından ayırım yapmaması gerekmele birlikte, “adaleti sağlamak” adına bir kısım eşitsizliği bilimsel ve metodolojik olarak özellikle düzenlemesi gerekebilecektir. Örneğin çok kazanandan çok, az kazanandan az vergi alınmasına yönelik yasal bir düzenlemenin, vatandaşlar arasında başlangıçta neden olacağı matematiksel eşitsizliğin, kamu hizmetlerinden tüm vatandaşların istifade etmesine olanak sağlaması nedeniyle adil olduğu söylenebilir. Vatandaşlar arasında olması hedeflenen genel anlamdaki eşitlik, şekli hukuki eşitlik ve maddi hukuki eşitlik olarak iki anlamda yorumlanabilir.

Şekli hukuki eşitlikten kastedilen, kanunların genel ve soyut nitelik taşıması; yani kapsadığı herkese genel, kişilik dışı, objektif ve eşit olarak uygulanmasıdır.

Birçok ülkenin yazılı anayasa veya temel kanunlarında yer alan ve özü, hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamayacağı şeklinde özetlenebilecek düzenlemelerin bu anlamdaki eşitliği hedeflediği söylenebilir.

Ancak, eşitlik ilkesinin anlamını şekli hukuki eşitlikle sınırlandırmak yeterli olmayacaktır. Maddi hukuki eşitlik, şekli eşitliğin ötesinde, aynı durumda bulunanlar için haklarda ve ödevlerde, yararlarda ve yükümlülüklerde, yetkilerde ve sorumluluklarda, fırsatlarda ve hizmetlerde eşit davranma zorunluluğunu içermektedir. Bu anlamda eşitlik ilkesinin ihlal edilmiş olup olmadığının anlaşılabilmesi için, bireyin devlet ile olan siyasal bağının düzenlendiği kurallar bütününe, sadece genel ve soyut nitelik taşıyıp taşımadığına değil, bu kurallarının, o devletin hukuk düzeninin üzerine oturtulmuş olduğu temel normlarının (anayasa hükümleri, temel kanunlar) özüne uyup uymadığına da bakılması gerekecektir.

Öte yandan bir kanunun herkes için her zaman aynı hükümler taşıması mümkün değildir. Çoğu zaman bir kanun yapılırken, kişilerin ve durumların bazı özellikleri bakımından benzerlik veya farklılıklarına dayanan bazı sınıflandırmalar yapmak kaçınılmaz olmaktadır. Bu durumda sorununun, kanunların maddi hukuki eşitlik normu açısından denetlenmeleri sırasında, hangi sınıflandırma veya farklılaştırma türlerinin vatandaşlar arasında eşitlik ilkesine aykırılık oluşturduğunun tespiti olduğu söylenebilir. Eşit ilkesinin anlamlandırılması ve somut olaylar karşısında gerçek mahiyetinin korunup korunmadığının izlenmesi ve doğan bazı sonuçlara gerektiğinde müdahale edilmesinin, yargı erkini, vatandaşın kanun önünde eşit işlem görmesinin güvencesi yaptığı söylenebilir.

Vatandaşlar arasında eşitlikten anlaşılması gerekenin, herkesin aynı hak ve yükümlülüklerle sahip olması olarak anlaşılması doğru olmayacaktır. Zira eşitlik her yönüyle aynı hukuki durumda olanlar arasında söz konusu olabilir. Oysa farklı

durumda olanlara (yani eşit olmayanlara) farklı kurallar uygulanmasının (yani eşit olmayanların eşitsizliğinin) ise eşitlik ilkesine aykırılık oluşturmayacağı söylenebilir. Vatandaşlık haklarının eşitlik ilkesini ihlal edip etmediği değerlendirilirken “haklı neden” ölçütüne dayanılmaktadır. Kanun önünde eşitlik ilkesi, tüm vatandaşların mutlaka her yönden, her zaman aynı kurallara bağlı tutulmaları zorunluluğunu içermez. Bir takım vatandaşların başka kurallara bağlı tutulmaları haklı bir nedene dayanmakta ise, böyle bir durumda kanun önünde eşitlik ilkesine ters düşüldüğünden söz edilemeyecektir

Vatandaşların kanun önünde eşitliğinin mutlak anlamda bir eşitlik olmayıp, kamu yararı ve haklı nedenlerin bulunması halinde farklı uygulamalara olanak tanıyan esnek bir ilke olduğu; kamu yararı ve haklı nedenin ise “anlaşılabilir” , “amaçla ilgili” , “makul ve “adil” olması gerekir. Yapılan düzenlemenin birbirini tamamlayan, doğrulayan ve güçlendiren bu ölçütlerden en az birine uymaması halinde ise ortada eşitlik ilkesine aykırı bir yön bulunduğu söylenebilir. Haklı neden kavramının genel-geçer bir tanımını vermek olanaklı değildir. Bu kavramın içerdiği anlamın, yaşanan zamana, topluma, gelenek ve göreneklere, ulusal ve uluslararası süreçlere göre sürekli bir devinim içinde olması doğası gereğidir. Kanundaki sınıflandırmanın haklı bir nedene dayanıp dayanmadığı ve vatandaşların kanun önünde eşitliğine aykırılık oluşturup oluşturmadığı, her bir olay özelinde ve kanunun somut içeriği göz önüne alınarak belirlenmek gerekecektir.

Devletin, vatandaşları ile olan münasebetlerinin (yönetmel, yargısal vs.) ne şekilde oluşturulacağı, sürdürüleceği ve sona erdirileceğine ilişkin usulün, belirli bir sistematik içinde önceden belirlenerek ilan edilmiş olması ve idare / yürütme faaliyetinin, hukuk devleti ilkelerine uygun bir şekilde gerçekleşmesinin sağlanmasının vatandaşlık haklarının kullanılmasında vatandaşlar arasında ayrımcılık yapılmamasının temeli olduğu söylenebilir. Devletin, sunulan kamu hizmetinden yararlananların vatandaş ve vatandaş olmayanlara bu faaliyetlere aktif

olarak katılmalarına, görüş beyan etmelerine ve hak ve menfaatlerini savunmalarına olanak tanıyacak temel hukuki, ekonomik ve entelektüel zemini hazırlaması ve aynı zamanda kendi bünyesinde kurduğu denetim sistemleriyle de kendi kendini kademeli olarak kontrol edip, hareketlerinin hesabını vermeye mecbur kalması vatandaşlık anlayışıyla yakından alakalıdır⁸².

Devlet gücü kullanarak bireylerin hak ve çıkarlarını etkilemeden önce, başta vatandaşlar olmak üzere tüm ilgililerin (tüzel kişiler, sivil toplum örgütleri vs.) bir takım hak ve yetkilerle donatılarak vatandaşlık haklarını korumalarına olanak tanımanın demokratik ve çağdaş bir yaklaşım olduğu kuşkusuzdur. Devletin vatandaşlarıyla (ve diğer ilgililerle olan) ilişkilerinde gizlilikten açıklığa geçmesi sonucunda, vatandaşa karşı yapılan eylem ve işlemlerde ayrımcılık yapıldığı kuşkusunu ortadan kalkabilecektir. Günümüzde bireyler artık devletin kamusal yönetimini sorgulamakta, kendisi hakkında alınan kararlara katılmak ve benzer durumdakiler arasında herhangi bir ayrıma uğramadan eşit muamele gördüğünü bilmek istemektedir. Vatandaş nezdinde devlet idaresinde istikrar, standart ve eşitliğin gözetildiği yönünde samimi kanı oluşması halinde bu durum, vatandaşın devlet ile arasındaki hukuki bağın mevcut şeklinin tatminkâr ve katma değeri yüksek sonuçlar doğurmasına olanak tanınması mümkündür. Devlet, bütün işlemlerini insan haklarına saygılı, adil, tarafsız, açık, ölçülü, hızlı yapması ve yargı kararlarının gereklerini yerine getirmesi halinde vatandaşları arasında ayırım gözetmeyen bir vatandaş-devlet ilişkisi kurduğundan bahsedilebilir⁸³.

⁸² A. Şeref Gözübüyük, *Yönetim Hukuku*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1983, ss. 159-195.

⁸³ a.g.e., ss.196-199

3. VATANDAŞLIK ANLAYIŞLARI İLE İLGİLİ YAKLAŞIMLAR

3.1. Cumhuriyetçi Vatandaşlık Anlayışı

Cumhuriyetçi siyasal geleneğin kökenleri Aristoteles'in siyasal felsefesine dayandırılmaktadır. Daha sonra Aristo geleneğinden etkilenen başka siyasal düşünürler (Machiavelli, Rousseau, vs.) tarafından da geliştirilmiştir. Cumhuriyetçi / cemaatçi bakış açısının kökenlerini Rönesansın cumhuriyetçi geleneğinde ve Alman romantizminde bulunduğu söylenebilir. Klasik gelenekte anlamlandırıldığı şeklinde, vatandaşlık anlayışı bir uygulama veya eylem olarak kabul edilir ve bunun içinde yer almamak, bir bakıma vatandaş olmamak olarak algılanır. Bu anlayış mensupları, “polis”in (polis: Yunan şehir devleti) bireyden önce gelmesini, soyut ahlaka yönelik bir güvensizliği ve gelenek ve tarihe çok yer ayıran bir siyaset anlayışına yakın durmayı ön plana çıkarmışlardır. Buradaki vatandaşlık anlayışında, vatandaşlık bir statü olarak değil, daha ziyade bir zihniyet olarak yerleşen bir uygulama olarak öne çıkmaktadır⁸⁴.

Vatandaşlık pratiğine geniş ölçüde bir katılım beklemeden önce bazı koşulların karşılanması, bunun için de vatandaşların (eylem gerçekleştirebilmek için) güçlendirilmeleri gerektiği düşünülmüştür. Pratiğe yapılan vurgu, bireylerin diğer vatandaşlar arasında vatandaş olarak kabul etmek için yerine getirilmesi gereken görev anlayışının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu yaklaşımın, topluluk temelli bir vatandaşlık anlayışı olup, bireyler ancak bir topluluğun üyesi olarak vatandaşlıklar. Özerkliklerine ancak, onu sadece diğerlerinin özerkliğine saygı duyarak değil, aynı zamanda toplumsal olarak tanımlanmış ve katılmakla mükellef oldukları pratikle uyumlu bir şekilde kullandıklarında sahip olurlar. Vatandaşlar

⁸⁴ Durgun, a.g.m, s. 69.

arasındaki sosyal bağlar sözleşme temelli olmayıp, bir yaşam biçimi belirlemeye ve onu paylaşmaya dayanmaktadır. Bireyleri vatandaş kılan, sosyal dayanışmayı ve topluluğun birliğini yaratıp sürdüren şey, pratiğe duyulan ortak bağlılıktır. Liberal bireyci anlayışta haklar olarak görülen sivil, siyasal, hukuki özgürlüklerin ve sağlık, eğitim ve gelire ilişkin hak sahipliği tanımlarının birçoğu gereklidir. Dolayısıyla bir vatandaşlık anlayışında haklar olarak görülen şeyler, diğerinde zorunlu koşullardır. Ancak bireyleri yalnızca bu şekilde güçlendirmek, zorunlu olsa da vatandaşlık pratiği için yeterli değildir. Her şeyden önce, pratiğin kurumsal ortamı uygun olmalıdır. Bir vatandaşlık pratiği bekleniyorsa, potansiyel olarak herkesin yer alabileceği, herkesin bir şeyler yapabileceği alanlar olmalıdır⁸⁵.

Cumhuriyetçi gelenekte vatandaşlık, görevler ve/veya topluma karşı sorumluluklar açısından ifade edilir. Bu yaklaşım toplum temelli olduğundan, vatandaşları arasındaki sosyal bağlar, sözleşmecî nitelikte olmayıp, daha çok bir hayat tarzını paylaşmaya ve belirlemeye dayanmaktadır. Burada kamu hizmeti önemlidir. Bireyler, yerine getirdikleri kamu hizmetleriyle vatandaş olduklarını anlarlar. Kamu hizmeti, vatandaşa oluşturduğu topluluğu tanımlamak, kurmak ve sürdürmek için gerekli olan bir öğedir. Uygulamalar, bireyleri vatandaş olarak eylemde bulunmak üzere yetkilendirir. Dolayısıyla, pratiğe dönük olarak paylaşılan bağlılık bireyleri vatandaş haline getirir. Bireyler, eyleme geçerek ve kamu hizmetinde bulunarak vatandaş olduklarını göstermiş olurlar. Böylece topluluk veya cumhuriyeti tehdit edeceklerle karşı kendilerini bir bütün olarak savunabileceklerdir. Bu nedenle, cumhuriyetçi / cemaatçi vatandaşlık anlayışında askerlik hizmeti vatandaşlık açısından önemli görevlerden birisidir. Çünkü askerlik hizmeti gibi bir faaliyet hem vatandaşlığı oluşturucu hem de onu devam ettirici unsur olarak görülmektedir⁸⁶.

⁸⁵ Ayşe Kadioğlu, *Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara*, Metis Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 93-106.

⁸⁶ Türkiye’de Vatandaşlık Sorunsalı, <http://tasep.org/default.asp?s=yd&id=97&syf=1>

Nesiller arası sürekliliğin garanti altına alınması ve topluluk üyelerinin uygun şekillerde yetiştirmek görevlerini yerine getirebilmelerini sağlamak vatandaşlık görevleri arasında kabul edilmektedir. Bu yüzden vatandaşlığı haklar ve sorumluluklar etrafında kuran cumhuriyetçi/cemaatçi modelde askerlik, vergiler ve seçim, yapılması gereken vatandaşlık görevleri olarak ön plana çıkmaktadır⁸⁷.

Burada bireyler topluma öncelikli olmayıp, ancak toplumsal bütün içinde anlam kazanırlar. Toplum temelli bir bakış açısına sahip olduğu için bireyler belli bir siyasal topluluğun kimliği ve sürekliliğine ilişkin ortak sorumluluğuna sahip olması söz konusudur. Ancak bu sorumluluk, vatandaşların keyfine bırakılmış bir sorumluluk değildir. Bu yaklaşımda, bireyler toplumdan önce gelemelikleri ve hiçbir ahlaki öncelikleri olmadığından, ahlaki olarak daha üstün bir varlık olan topluluk uğruna bireylerin yaşamları üzerinde hak iddiasında bulunulabilmektedir⁸⁸.

Cumhuriyetçi / cemaatçi vatandaşlık anlayışının ana mesajı, benliğin ancak özgür bir şehrin kamusal alanında eylemde bulunmakla tam olarak potansiyelini geliştirebileceği ve yükümlülüklerini diğer benliklere yükleyebileceği; siyasetin hem medeni hem medenileştirici bir etkinlik olduğudur⁸⁹. Cumhuriyetçi / cemaatçi vatandaşlık yaklaşımında, politik cemaate yani millete olan bağlılık ve aidiyet anlamında vatandaşlık ele alınmaktadır⁹⁰

⁸⁷ Birol Caymaz, *Türkiye’de Vatandaşlık: Resmi İdeoloji Ve Yansımaları*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 71.

⁸⁸ Kadioğlu, a.g.e., s. 176.

⁸⁹ James Donald, *Vatandaş ve Kent Aylağı*, Metis Yayınları, İstanbul, ss. 70, 140-160.

⁹⁰ a.g.e., ss. 160-166.

3.2. Liberal-Bireyci Vatandaşlık Anlayışı

Liberaller kendilerini Kant, Locke ve Stuart Mill'in ardılları olarak görmektedirler. 17.yüzyıldan itibaren liberal bireycilik, Anglo-Amerikan siyasal kuramında, egemen düşünce biçimi olmuştur. Bu sistemde vicdan özgürlüğünü, birey haklarına saygıyı, koruyucu bir devletin sağlayacağı konusunda ortak bir güvensizlik paylaşılmaktadır. Bununla birlikte diğer vatandaşların benzer haklarına saygı duyma, vergilerini ödeme ve tehdit altındayken ülke savunmasına katılma görevleri olan egemen ve ahlaken özerk varlıklardır. Bireylere egemen ve ahlaken özerk varlıklar demekle kastedilen, kısmen, kamusal alanda veya daha dar anlamda siyasal alanda vatandaş statüsünün getirdiği hakları kullanıp kullanmamayı tercih etmeleridir. Bu nedenle liberal bireyci yaklaşımlar, bireye ontolojik, epistemolojik ve ahlaki bir öncelik atfeder, vatandaşlığı “haklar” temelinde bir “statü” olarak tanımlarlar. İhtiyaçlar ve yetkilere bağlı bir vatandaşlık anlayışının ortaya çıkmasına neden olurlar. Liberal bireyci anlayışta statüye yapılan vurgu, bireylerin içsel bir parçası olup, korunmak için sivil hukuk tarafından onaylanmaya gereksinim duyar. Bu statü, hem diğer bireylerin yağmacılığından hem de hükümetin keyfiliğinden korunma ihtiyacı içindedir⁹¹.

Liberal bireyci anlayış çerçevesinde bireyler, yaşamlarını önemli ve anlamlı biçimlerde kontrol edebilmeleri bakımından değil, öyle yapmalarının görev olması bakımından özerk ve egemendirler. Vatandaş olarak kamusal veya daha dar anlamıyla siyasal alanda eylemde bulunmak veya bulunmamak, yani aile ve arkadaşlarına karşı görevlerinden daha geniş yükümlülükler üstlenip üstlenmemek kendilerinin tercihiendir.

⁹¹ Türkiye’de Vatandaşlık Sorunsalı, <http://tasep.org/default.asp?s=yd&id=97#.UakXvZRrPcs>

Bir başka deyişle, vatandaşlık statüsü bireylere asgari düzeyde vatandaşlık ödevi yüklemenin ötesinde hiçbir görev yüklememektedir. Yapılacak her tür siyasal eylem ve kamusal katılım, bireylerin tercihinde olup, vatandaşlar devlet ve toplumun baskısı altında bulunmaktan kaçınmaktadırlar⁹².

Liberal vatandaşlık modelinde, önceliği vatandaşlık görevlerinin değil vatandaşlık haklarının almış olduğu söylenebilir. Vatandaşlık haklarının, bireylerin insanlık onuru ile donanabilmeleri için verilmesi gereksinimi duyulan yetkilendirmeler oldukları da söylenebilir. Cumhuriyetçi/cemaatçi vatandaşlık modelinde öncelikli öneme sahip olan askerlik ve vergi gibi görevlerin, liberal bireyci modelde dışlandığı söylenemez. Ancak, liberal vatandaşlık modelinde, daha ziyade medenilik kültürü çerçevesinde sosyal ve siyasal alanlarda vatandaşların aktif katılımıyla alakadar olunduğu da bir gerçektir⁹³.

Liberal bireyci vatandaşlık anlayışında devlet de sivil toplum gibi çıkar üzerine kurulu olup, faydacıdır. Ancak burada devlet gönüllü bir organizasyon olmayıp, zora dayalı ve zorunlu bir kurumdur. İnsanların yaşam ve ölümleri üzerinde tasarrufta bulunabilme erkine sahiptir. Bütünüyle devletin tasarruf ve iradesi altındadır. Liberal bireyci vatandaşlık anlayışı kuramcılarına göre devlet soyut ve biçimsel bir kurumdur. Sivil toplumun, bireylerin farklı ve değişken kimliklerin ‘‘taşıyıcıları’’ olarak karşılaştıkları alan olmasına karşın, devlet, her türlü kimlikten arınma alanıdır.

⁹² Donald, a.g.e., s. 67.

⁹³ Donald, a.g.e., s. 68.

Vatandaşlar, devletin karşısında yalnızca biçimsel ve devlet kaynaklı eşit hak ve sorumlulukların sahibi olarak bulunurlar ve yalnızca bütünün çıkarlarına göre yönlendirilirler. Bu şekilde soyut devlet ile soyut vatandaş birbirini tamamlarlar. Burada bireysel haklar genel yarar uğruna feda edilmemekte ve bireysel hakları belirleyen adalet ilkeleri de herhangi bir özel yarar anlayışına dayandırılmamaktadır. Haklara meşruiyet kazandıran asli unsurun, onların genel refaha ne ölçüde hizmet ettiği değil, birey ve toplulukların kendi değer ve amaçlarını seçebilme özgürlüğüne sahip oldukları adil bir çerçeve sunması olduğu söylenebilir⁹⁴.

Müdahaleci mekanizma ve aygıtlar ile sıkı denetimin liberal bireyci vatandaşlık anlayışında yeri yoktur. Topluluğa ait olma duygusunun (liberal bireyci düşüncede bireye yapılan vurgunun ön planda olması nedeniyle) yapısı gereği liberal bireyci anlayışa uzak olduğu söylenebilir. Liberal vatandaşlık anlayışında, birey-vatandaş kendi yaşam sistematüğini seçme, yargılama, inceleme ve istediğinde yeniden düzenleme yönünde yetkin bir kişilik olarak algılanmaktadır⁹⁵. Bu nedenle, liberal bireyci vatandaşlık anlayışı dâhilinde ortak yarara ilişkin bir kamu tanımının yapılması veya bu yönde bir zorlama yapılması mümkün olmamaktadır. Zira bu sistemde birey yetkin bir kişi olarak tanımlandığından, onun yaşamının kendisi dışında bir kişi veya sistem tarafından belirlenmesinin kabulü de mantıklı olmayacaktır. Bu anlayışta toplum, birbiriyle yarışabilen farklı anlayışlara olanak tanımak suretiyle bireyin yararına olarak hareket etmeli ve sosyal kurumlar da, iyi yaşam koşulları sağlamak konusundaki çeşitli görüşlere sadece bir dış çerçeve oluşturmalıdır⁹⁶. 17. yüzyılın ortalarından bu yana, konuyla ilgili olarak Anglo-Amerikan düşüncesinde sağlam ve zaman zaman baskın bir yer edinen olgunun, bir statü olarak vatandaşlık anlayışı olduğu söylenebilir⁹⁷.

⁹⁴ Üstel, *Yurttaşlık Ve Demokrasi*, ss. 59-60.

⁹⁵ J. Jareno Alarcon, *A Question On Liberal Citizenship*, <http://www.hottopos.com/notand/jareno.htm> (Erişim tarihi: 28.11.2012)

⁹⁶ Üstel, *Yurttaşlık Ve Demokrasi*, s. 64.

⁹⁷ Durgun, a.g.e. s. 69.

3.3. Toplulukçu Vatandaşlık Anlayışı

Vatandaşlık ile onun toplumsal içeriği arasındaki ilişki özellikle sosyal refah devletinden bu yana “sosyal haklar” kavramı aracılığıyla düşünülmüştür. Dar olarak bu kavram açısından baktığımızda vatandaşlık kurumu ile sosyal hak diye adlandırdığımız şey arasındaki ilişki aslında tarihsel olarak ikincil ve hatta arızı gibi görülebilir. Bu hakların vatandaşlık tanımına içermeleri ancak 19. yüzyıl sonundan itibaren gerçekleşmiştir. Bu tarihsel gecikmenin vatandaşlık kavramının ele alınışı üzerinde de önemli bir etkisinin olduğu açıktır. Nitekim vatandaşlık asıl olarak siyasal hatta yalnızca hukuksal bir terimmiş gibi ele alınmaktadır. Çoğu zaman modern vatandaşlığın dar anlamıyla bir devlete ait olmakla ilgili hak ve yükümlülükler bütünü olarak tanımlandığını görürüz. Dahası neo-liberal evrede genel eğilim ‘sosyal haklara’ yapılan saldırı nedeniyle vatandaşlığın çok daha dar bir çerçeveye sıkıştırılması yönünde olmuştur. Neo-liberal müdahale nedeniyle bugün vatandaşlığın toplumsal içeriği giderek daha fazla zedelenmektedir.

Neo-liberalizm, 1980’lerde dünyanın farklı coğrafyalarında yeni sağ yönetimlerin iktidara gelmeleriyle tarih sahnesine giriş yapan ve yeni sağ hükümetlerin geri çekilerek yerini çoğu yerde yeni sol yönetimlere bıraktığı 1990 sonrasında da etkili olmaya devam ederek, tüm bir tarihsel döneme damgasını vuran yeni bir yönetimsellik biçimi olarak görülebilir.

Yeni bir refah rejiminin belirginleşmesi bakımından 1990 sonrasının öne çıktığı söylenebilir. Bu dönemde öne çıkan öncelikli sorunun, neo-liberalizmin yol açtığı sosyal sorunların ağırlaşmasına bağlı olarak yeni bir yönetim anlayışının ve buna bağlı olarak yeni bir vatandaş tanımının geliştirilmesi gereği doğduğu söylenebilir. Son yirmi küsur senede, özellikle Dünya Bankası’nın öncülüğünde yeni yönetim anlayışı ve yeni bir refah rejiminin temel yapısının şekillendiğini ve buna

paralel olarak sosyal haklar ve vatandaşlık alanında önemli dönüşümlerin gerçekleştiği söylenebilir. ‘Yönetişim’ ya da ‘iyi yönetim’ olarak adlandırılan bu yeni yönetimsellik bağlamında, sosyal politika ve refah rejiminde yaşanan dönüşümler; vurgunun refahtan istihdama kayışı, sosyal koruma önlemlerinin niteliğindeki istihdamla geçim arasındaki ilişkinin değişmesinden kaynaklanan değişimler ve devlet – STK – özel sektör ortaklıklarının sosyal hizmet sunumunda oynadığı rolün önemi, Kuzey’in gelişmiş ülkelerinde günümüzün sosyal politika ortamını belirleyen üç temel özellik olarak değerlendirilebilir⁹⁸.

Refahtan istihdama geçiş diye anılan dönüşüm, vatandaşların tümünün belirli haklara insan-vatandaş olarak ve kolektif olarak sahip olduğu refah devletinden (wellfare state) insanların sosyal koruma haklarından yararlanabilmeleri için belirli çalışma programlarında çalışmaya zorlandıkları bir tür zorunlu çalışma rejimi veya zorunlu istihdam devleti (workfare) rejimine geçişi ifade ettiği söylenebilir⁹⁹.

Refah devletinde sosyal koruma hakları tipik olarak istikrarlı ve sürekli bir ücretli emek piyasası üzerinden şekillenmişken, istihdam ile geçim arasındaki ilişkinin zayıflaması ve sosyal dışlanma sorununun ağırlaşmasının yeni bir sosyal yardım mantığının işlemeye başlamasına neden olduğu söylenebilir. Böylece, istihdam konumları çok güvencesiz olduğu veya ücretli emek piyasasına hiç giremedikleri için yaşamlarını idame ettirmeye yetecek kadar gelire sahip olmayan ve tüm bunlardan kaynaklanan ciddi bir toplumsal dışlanma sorunuyla karşı karşıya bulunan kesimlerden, devletten gelir desteği almaları karşılığında gösterilen işte çalışmaları beklenmektedir¹⁰⁰.

⁹⁸ Ayşe Buğra, *AKP Döneminde Sosyal Politika Ve Vatandaşlık*, Toplum Ve Bilim, No. 108, 2007, s. 143-166.

⁹⁹ Bop Jessop, “Towards A Post-Fordist Welfare State”, Burrows, R. / Loader, B. (Eds.), *The Transition To Post-Fordism And The Schumpeterian Workfare State*, Routledge, Londra, 1994.

¹⁰⁰ Özkazanç, a.g.e., s. 268.

Refah yardımlarının giderek artan biçimde zorunlu çalışma koşuluna bağlanmaya başlanmasının türlü söylemlerle haklılaştırılabilecek ciddi ideolojik önemi olan bir dönüşüm olduğu, çalışma şartının birçok bağlamda refah sisteminin temeline yerleşmiş olduğu ve çalışarak kendi ayakları üzerinde durmayı yücelten bir kültürel ortamdayken devlet yardımlarına bağımlı olarak yaşamının bireylerde özsaygı ve özerklik sorunlarına yol açacağı söylenebilir¹⁰¹.

Toplumsal dışlanma sorunu çerçevesinde şekillenen ve yeni refah rejiminin temel niteliklerinden biri olarak ön plana çıkan bir diğerk olgu da, sosyal politikaların, yönetim söylemine paralel olarak devlet – STK’lar – özel sektör üçlüsü arasındaki ortaklıklar üzerinden şekillenmeye başlamasıdır. Devlete, ‘mutlak yoksulluk’ karşısında ahlaki bir görev yüklenmekle birlikte, yardımların dağıtımı konusunda devletin tek veya en etkin örgütlenme biçimi olduğunu söylemek güç olacaktır.

Burada önemli olan bu yardımın, sosyal adalet çerçevesinde bir vatandaşlık hakkı olarak değil, sadece ahlaki kaygıların tatmini için bir öneri olarak gösterilmesidir. Yani hiç kimse bu yardımı adalet kuralları çerçevesinde hak etmiş sayılmaz. Burada ahlakileştirme stratejisinin iki boyutunu tespiti mümkün olabilir. Sorunun ahlakileştirilmesinin derinlerdeki nedeni refah tartışmasının sadece ‘düşkün’ olduğu düşünülen bir grup insan durumuna indirgenmiş olmasıdır. Bu noktada ahlakileştirme gereklidir, çünkü refah sisteminin giderek ikiye bölünmeye başlamasıyla birlikte önemli bir finans sorunu baş gösterecek ve minimum gelirin sağlanması için gereken kaynak, eğer vergilerden değilse, nereden ve kimden karşılanacaktır? Neden toplumun özel sigorta ilkesiyle hayatını devam ettirebilen kesimleri, kendilerinin hiç faydalanmayacakları bir refah sistemini kendi vergileriyle

¹⁰¹ Özkazanç, a.g.e., s. 268.

desteklemeyi istesinler? Bu ve benzeri sorular karşısında insanları bu tür bir refah sistemine razı etmenin tek yolunun, ahlaki kaygılarını ve hayırseverlik sistemini körüklemek gibi gözüktüğü söylenebilir. Ancak sorunun, vergi verenlerin ahlaki kaygılarına bırakılması noktasında, bu sefer de yardım edilenlerin ahlaki durumu tartışması kaçınılmaz hale gelebilecektir. Toplumun ‘saygın’ bireylerinin, ahlaken ‘yoz’ diğer bireyleri beslemek için kendi ceplerinden para vermeğe nasıl razı edileceği ciddi bir sorun olacaktır. Ahlakileştirmenin ikinci boyutunun ise refah yardımlarının neden olabileceği ahlaki çöküntüyle alakalı olduğu düşünülebilir. Özellikle A.B.D.nde suçluluk, ırk ayrımcılığı ve ailenin parçalanması gibi diğer konularla iç içe geçen yoksulluk sorununun, artan biçimde ahlaki bir tartışmayı beraberinde getirmesi kaçınılmaz gözükmektedir. Liberal ve muhafazakar yaklaşımların birleştiği bu noktada sınıf-dışı kalma sorunu, maddi yoksulluktan ziyade özsaygı, bireysel özerklik, devlete bağımlı olmak, bencillik, tembellik ve çıkarıcılık gibi temalarla ilişkili olarak değerlendirilmelidir¹⁰².

Neo-liberal baskılar nedeniyle ileri kapitalist ülkelerde gelişmeye başlayan yeni refah rejiminin sosyal vatandaşlık açısından doğurduğu temel sorunun, aslında refah devleti döneminde baş gösteren ancak üstü örtülen bir vatandaşlık sorununun, en uç noktaya taşınması olduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu vatandaşlık sorunu, toplumun haklar ve standartlar açısından iki kutba ayrışıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Bu ayrışmanın bir tarafında tam zamanlı ve iyi ücret kazanılan işlerde çalışma imkânına sahip insanlar için ön görülmüş belirli bir haklar düzeneği (prim esasına göre işleyen sigorta sistemi), diğer tarafında ise böyle bir imkândan geçici veya daimi olarak uzaklaşmış ya da hiç dâhil olmamış insanlar için öngörülen

¹⁰² Özkazanç, a.g.e., s. 269-270.

bir sosyal yardım düzeneği bulunmaktadır. Bu ikili sistemin, vatandaşın bugünü ve geleceği için ciddi sorunlara neden olabilir. Zira tüm iyi niyet ve pozitif ayrımcılığa rağmen, sosyal yardım alan kitlelerin vatandaşlık statülerinin, bu yardımı alma ihtiyacı içinde olmayanlara oranla zayıflatılmış olduğu yönünde fazla kuşku yoktur¹⁰³.

Küresel akımların itici gücünde derinden değişen devlet-toplum ilişkilerine bağlı olarak vatandaşlığın anlam ve bağlamının da dönüşmekte olduğu ve bu dönüşümün, bildiğimiz anlamdaki vatandaşlık için bir tür ‘son’ olma ihtimali taşıdığı söylenebilir. Tıpkı geçmişte oldu gibi günümüzde de mevcut eğilimlerin eleştirel sorgulaması üzerinden geleceğe kapı aralayan alternatif arayışları söz konusudur. Bu arayışa bağlı olarak yakın gelecekte ağırlığı ciddi olarak hissedilebilecek iki önerinin olacağı söylenebilir. Bunlardan biri ‘‘asgari vatandaşlık geliri’’ , ‘‘yaşam geliri’’ ya da ‘‘garanti edilmiş toplumsal gelir’’ gibi çeşitli kavramlar altında getirilen önerilerdir ki, bu önerinin özü yoksullara yapılan yardımların damgalayıcı olmasını engellemek için bunun bütün vatandaşlar için koşulsuz bir hak olarak talep edilmesidir¹⁰⁴. Bu konudaki diğer öneri ise, hem mevcut refah rejiminin hem de alternatif arayışlarının eleştirisine dayanmakta ve çalışma ile güvenceler sistemi arasındaki bağı koparmak yerine bunları çalışma ve emek yasasının yeni eğilimlerine uygun biçimde yeniden kaynaştırmayı önermektedir¹⁰⁵. Toplulukçu vatandaşlık anlayışının temelinin, günümüz neo-liberal sosyo-ekonomik ve kültürel değer yargılarının liberal-bireyci vatandaşlık anlayışı üzerinde yapılmasına neden olduğu sorgulamalar sonunda ortaya çıkan gereksinimlere dayandırıldığı söylenebilir.

¹⁰³ Özkazanç, a.g.e., s. 271.

¹⁰⁴ Fred Twine, *Citizenship And Social Rights: The Interdependennce Of Self And Social*, Londra, 1994.

¹⁰⁵ Robert Castel, *Sosyal Güvensizlik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.27-30.

4. VATANDAŞLIK ANLAYIŞLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Liberal-bireyci siyasal düşünce geleneğinin temel ilkelerinden birisinin, çocukların yetişkinlik çağına geldiklerinde, artık onları tam sorumluluk sahibi birer ahlaki aktör olarak görmeleri olduğu söylenebilir. Bu geleneğe göre çocukların çoğulcu bir ortamda yetiştirilmeleri gerekir. Kendilerine böyle bir ortam sunulan çocuklar daha hoş görülür ve geniş algılı olabilecekler, tercih yapmaya ve kendilerini yetişkinler dünyasının sorumluluklarını üstlenmeye yetkin ve istekli ahlaki aktörler olarak görebileceklerdir. Oysa cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışında çocukların kendilerine böyle bir ortam sunulduğunda bundan istifade edebilecek kabiliyet ve yeterlilikte olamayacakları düşünülmektedir. Cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışındaki bu düşüncenin temeli, bireyler arasında farklılıklar olması değil, bu farkların insan tercihlerini belirlemesine izin verme boyutudur¹⁰⁶.

Cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışında, bireylerin insani bir varlık haline gelmelerinin sosyal bir bağlam içinde gerçekleşebileceği düşünüldüğünden, bu anlayışta bireyler apriori olarak toplum karşısında öncelikli olarak düşünülmezler. Görevlerle yüklü rollerin farkına varıp zaman içinde bazı tercihleri yapabilecek hale gelmelerinin hep bu sosyal bağlam içinde gerçekleşebileceği düşünülür. Vatandaşlar için bahsedilen roller, vatandaşların, kendilerini vatandaş olarak tanımlamalarının doğrudan kendileriyle ilgili görevleridir. Bu nedenle, yerine getirildiklerinde ortadan kalkmadıkları gibi yerine getirilmemeleri de vatandaş olmayı bırakmak demek olacaktır¹⁰⁷.

¹⁰⁶ Durgun, a.g.e., s. 71.

¹⁰⁷ Durgun, a.g.e., s. 72.

Cumhuriyetçi ve liberal vatandaşlık anlayışlarının farklılaştıkları bir diğer nokta ise adil ve iyyinin önceliğinin belirlenmesinde ortaya çıkmaktadır. Cumhuriyetçi yaklaşım iyyinin adile önceliğini savunurken, liberal yaklaşımda ise savunulan adilin önceliğidir. Liberal düşünceye göre, çoğulcu modern toplumlarda, yaşamın nasıl daha ‘iyi’ olacağı konusunda birçok fikir vardır. Devlet tarafından kabul edilen ‘iyi’ yalnızca birkaç vatandaşın düşüncesi olup herkesin aynı fikirde olduğu anlamına gelmez. Düşünceleri devlet tarafından kabul görmemiş olanlar, düşünceleri devlet tarafından resmî kabul görmüş olanlara göre kendilerini dışlanmış hissedeceklerdir. Bu nedenle liberal anlayış, kendisine herhangi bir “iyi yaşam” terciğini temel almayıp, kişiden kişiye değişebilecek “iyi” yerine “adil” olmayı ön plana almaktadır.

Liberal düşünceye göre, önemli olan bireyin çatışan değerleri arasında devletin nasıl hakemlik yapacağıdır. Önemli olan özgürce seçim yapabilmek olduğundan, liberal devlet bütün iyi anlayışlar karşısında tarafsız olmalıdır ve vatandaşlarına kendine rağmen iyi bir yaşam dayatmamalı, onları erdemli ve mutlu kılmak için uğraşmamalıdır. İnsanlık devingen bir yapı içinde sürekli değişmekte, yeni bireysel ve toplumsal dinamikler ortaya çıkmakta, bir gün önce anlamlı bulunan bir kavram bir gün sonra anlamsızlaşabilmektedir. İşte, böyle bir döngü içinde devletin rolü, bireysel haklara saygıyı güvence altına almak ve herkes için geçerli olabilecek adalet ilkeleri ile yükümlü olmaktadır¹⁰⁸.

Cumhuriyetçi yaklaşımda önemli olan “iyi yaşam” ve sorulması gereken ilk soru da “kimim ben” olmaktadır. Bu bakımdan kendi amaç ve önceliklerini, yapacağı bireysel seçimiyle değil kendini oluşturan yapıyı sorgulaması sonucu keşfedeceği

¹⁰⁸ Durgun, a.g.e., s. 73.

yasaları ve emirleri ayırt edip, bu yasa ve emirlerin yönelmiş olduğunu tespit ettiği amaçları kendisinininkiler haline getireceği bir içselleştirme ile belirler. Bu, mükemmeliyetçi bir yaklaşımdır ve doğal olarak belli bir iyi anlayışının üstünlüğünü iddia edip, temel çıkarımızın üstünlük izafe edilen bu ‘iyi’ anlayışını geliştirmeyi gerekli¹⁰⁹. Cumhuriyetçi anlayışta, liberal anlayışın benimsediği öznenin kendi kaderini belirlemesi ilkesini (self determinasyon) siyasal kurum ve pratiklerin temel dayanağı haline getirmesinin, ortak değerlerin tamamının reddedilerek siyasi aidiyet duygusunun parçalanmasına yol açmaktan başka bir sonuç doğurmayacağı ileri sürülmektedir¹¹⁰.

Liberal anlayışa göre, bireyler etnik, kültürel, dinsel, cinsel, toplumsal, ekonomik, siyasi veya dini bağlılıkları ile tanımlanmazlar. Cumhuriyetçi yaklaşımda ise, bu anlayışın kimlik oluşumunun gerçek koşullarını hesaba katmadığı düşünülür. Bu koşulların dikkate alınmaması halinde öznenin köksüz, yükümsüz ve kendisine sorumluluk yüklenemeyecek bir kişilik olarak ortaya çıkması söz konusu olacaktır. İnsanın özgürlüğü ve kimliği ile alakalı noktalar, onun var oluşuna anlam veren ve kültürel varlık içinde muhafaza edilegelen tözsel içerikler olup, bu da bireyin kimliğini nasıl tanımlayacağını ve özgürlüğünü nasıl kullanacağını ona göstermektedir. Hatta bütün bunların sonunda bir bireyselleşmeye ulaşılıyorsa, bunun toplumsallaşmanın bir eseri olacağı ve liberal bireyin temelindeki özgür bireyin ancak belli bir sosyalleşmenin ürünü olarak ortaya çıkabileceği ileri sürülmüştür¹¹¹.

¹⁰⁹ Durgun, a.g.e., s. 74.

¹¹⁰ a.g.e., s. 75.

¹¹¹ a.g.e., s. 76.

Görev temelli cumhuriyetçi anlayışta, varlığımızı yönlendiren amaçların keyfi ve bağımsız seçimlerimizin ürünü olamayacağı belirtilmektedir. Bu amaçların, ancak bizden önce gelen sosyo-kültürel arka planımız ile kendi koşullarımızın bağdaştırılarak yorumlanmasının bir sonucu olarak görülebileceği söylenmiştir. Oysa ‘özgürlük’ temelli liberal anlayışta, temeldeki evrensel liberal normların neden olduğu düşük üyelikli ve kozmopolitanizmle yakın ilişki içinde bir vatandaşlık anlayışı vardır. Cumhuriyetçi anlayışta, özellikle bir topluluk oluşturabilmek için vatandaşlık kavramı biçimlendirilirken liberal anlayışta böyle bir gereksinim duyulmamaktadır.

Liberal anlayışın özgürlüğe ilişkin algılamalarının negatif türden olduğu yönünde büyük bir uzlaş olduğu söylenebilir. Burada vatandaşlık kavramı, bir bütün olarak özgürlüğün önemine yapılan vurgudan kaynaklanır ve bireylere izafe edilen vazifeler yoktur. Oysa Cumhuriyetçi anlayış özgürlüğü pozitif açıdan ele almış ve özgürlüğün gerçek amacı ve kaynağının “libertas” olarak ifade edilen bir statü olduğunu, bu statünün ise siyasal toplulukta köle olmamak anlamında özgür kişi olan “liber”i ifade ettiğini ileri sürer¹¹². Cumhuriyetçi anlayış, önemli gördüğü pratiğe katılma iradesini, bir görev haline getirip vatandaşlığın merkezine yerleştirmiş ve bireyci beklentilerin kamusal olanların arkasında kalması gerektiğine inanmış olmasına karşın liberal anlayışta vatandaşlar, kamusal işlere katılma hakkına sahip olmakla birlikte bu bakımdan herhangi bir sorumluluk altında değildirler. Liberal anlayışta özgürlük, hiçbir bakımdan baskının olmaması demek iken, cumhuriyetçi anlayışta özgürlük kendi kendini yönetme ve bir bağımsız olma hali olarak kısıtlı bir açıdan algılanmaktadır. Liberal anlayışta bireyler özerk ve özgürken, cumhuriyetçi anlayışta vatandaşlar ancak görev çıkarları örtüştüğünde özgür olabilirler¹¹³.

¹¹² Durgun a.g.e., s. 75.

¹¹³ a.g.e., ss. 76-77.

Cumhuriyetçi anlayışta eğitimin yeri, sayesinde bireyin dönüştürülerek cumhuriyetin kalıcılığını sürdürecektir değerlerle donatılıp topluma entegre olmasını sağlanacağı düşünüldüğünden neredeyse kutsaldır. Burada eğitimin görevi, bireyin özgül siyasal topluluğun egemen değerleriyle eğitilmesini sağlamaktır. Liberal yaklaşımda ise ortak yarar, cumhuriyetçi yaklaşımın monist ve bireysel eğilimlere bağlı olmasının aksine; bütün vatandaşların bireysel ilgilerinin toplamı değil rasyonelin toplamıdır. Liberal yaklaşımda kişisel çıkarların maksimize edilmesi amaçlanıp ortak yarar için özel çaba harcamama temel alınmışken, cumhuriyetçi yaklaşımda toplum için iyi olan ve ortak yarara yönelen anlayış başlangıç noktası olarak alınmaktadır.

Yukarıda detayları detaylarına değinilen bu iki yaklaşım arasındaki temel farklar özetlenecek olursa, liberallerin doğal hakları kabul ettikleri ama cumhuriyetçilerin “ortak yarar”a yöneldikleri; liberallerin siyasal katılmayı bireysel özgürlüğün türevi olarak değerlendirdikleri ve bu nedenle de gönüllü olması ölçüsünde değerli buldukları ama cumhuriyetçilerin kamusal yaşama katılımı zorunluluk saydıkları; liberallerin piyasa olmadan özgür bir toplum yaratılamayacağını buna karşın cumhuriyetçilerin aynı piyasayı “ortak yarar”ı aşındırıcı bir unsur olarak gördükleri gibi ayrımların öne çıktığı söylenebilir. Ancak bütün bu ayrım noktalarına rağmen “hukuk devleti”, “anayasal hükümet” ve “kuvvetler ayrılığı” gibi konularda uzlaşıyor olmaları nedeniyle aralarında tam bir karşıtlık olduğundan söz etmek de doğru olmayacaktır¹¹⁴.

¹¹⁴ Durgun, a.g.e., s. 79.

5. VATANDAŞLIKTAKİ EKONOMİ-POLİTİK TEMELLİ EŞİTSİZLİK VE TOPLUMSAL TABAKALAŞMA

5.1- Toplumsal Tabakalaşma Ve Eşitsizlik Kaynağı Olarak Vatandaşlık

Kapitalist ulus-devlet toplumsal modeline, vatandaşlık kavramının sağladığı sembolik siyasal eşitlik sayesinde özgür bireylerin onaylarıyla oluşan toplumsal sözleşme sayesinde ulaşıldığı söylenebilir. Ekonomik sistemin siyasal sistemden kesin bir biçimde ayrıştırılmasının ve yalnızca siyasal / kamusal alanda kurgulanan yasal eşitliğin, ekonomik ve sivil alanda sınıfa, katmanlaşmaya, kimliğe ve toplumsal eşitliğe dair eşitsizlikleri gizlemeye ve hatta bu eşitsizlikleri kurumsallaştırmaya neden olduğu söylenebilir¹¹⁵.

Turner'a göre vatandaşlık çözümlemesi, hak ve ödevlerin hukuksal kimliği yanında, bunları şekillendiren toplumsal güçler ve kaynakların dağıtılmasını sağlayan toplumsal düzenlemelerin çözümlemesini de içermelidir¹¹⁶. Bu çerçevede, vatandaşlığın toplumsal iktidar mücadeleleri ve toplumsal tabakalaşma açısından değerlendirilmesi uygun olacaktır. Birey, bazı haklar ve özgürlüklerle donatılarak, vatandaş kimliğinden dolayı modernlik öncesi döneme ait bazı eşitsizlik kaynaklarından ve haksızlıklardan büyük ölçüde arındırılmış olmakla birlikte, ulus-devlet içinde yaşanan ekonomik ve toplumsal eşitsizlik ilişkilerinin tam olarak çözüldüğü henüz söylenememektedir.

Yaklaşık iki yüzyıllık bir uygulanma deneyimine sahip olan modern vatandaşlık fikri, sadece siyasi ve hukuki bir bağ olarak anlaşılmaktadır. Oysa hukuki ve siyasi bir bağ olarak vatandaşlık, kendi içinde toplumsal eşitsizliği (buna dair

¹¹⁵ Fuat Güllüpinar, *Eşitsizlik Ve Toplumsal Tabakalaşma Açısından Vatandaşlık Üzerine Sosyolojik Bir Analiz*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 67, No. 1, 2012, ss. 91-102.

¹¹⁶ Byron Stanley Turner, *Contemporary Problems In The Theory Of Citizenship*, Sage Publications, London, 1993, ss. 2-3.

güncel pratikleri) barındırmaktadır. Modern ulus-devletle birlikte gelişen vatandaşlık anlayışının kimleri dışarda bıraktığını ve hangi toplumsal eşitsizlikleri barındırdığını irdelemek yerinde olacaktır: Bireylere hukuki ve siyasal hakların verilmesi ve bu kavramların vatandaşlık tanımına içermeleri 19. Yüzyıl sonundan itibaren gerçekleşmiştir¹¹⁷. Vatandaşlığın sosyal ve ekonomik hakları içeren ve toplumsal eşitsizlikleri giderecek şekilde düşünülmesi yeni olup, henüz bu düşüncenin yeterince güçlenmiş olduğunu söylemek güçtür. Nitekim günümüzde vatandaşlık, sosyal ve ekonomik haklardan ziyade, modern vatandaşlığın dar anlamıyla bir devlete ait olmakla ilgili hak ve yükümlülükler bütünü olarak tanımlanmaktadır.

Ekonomik eşitsizliğin etkin olduğu bir toplumda, vatandaşlığın biçimsel eşitlik prensibine sıkı sıkıya bağlı kalındığında, vatandaşlar arasındaki maddi eşitsizliklerin aynen devam etmesi kuvvetle muhtemel olacaktır. Kültür, kapasite, değer ve davranış gerçeklikleri bakımından aralarında farklar bulunan gruplardan bir bölümünün hukuken olmasa bile fiilen ayrıcalıklı olduğu bir toplumda, eşit muamele ilkesine koşulsuz bağlı kalmak, mevcut eşitsizlik ve tahakkümün muhtemelen daha da güçlenerek devam ettirilmesinden başka bir sonuç doğurmayacaktır¹¹⁸. Toplumsal farklılıklar ve eşitlik açısından baktığımızda modern vatandaşlığın eşitliği ve eşitsizliği eşzamanlı olarak ürettiği söylenebilir. Modern vatandaşlık, siyasi topluluğun mensupları arasında eşitlik tesis etmeye gayret ederken, ortaya çıkan tablo eşitlikten ziyade eşitsizliği gizlemek veya mevcut eşitsizlikleri yeniden üretmek olmuştur¹¹⁹.

¹¹⁷ Güllüpınar, a.g.m., ss. 102-104.

¹¹⁸ Iris M. Young, "Polity And Group Difference: A Critique Of The Ideal Of Universal Citizenship", Byron Stanley Turner – Peter Hamilton (Eds.) *Citizenship: Critical Concepts*, Vol. 2, Routledge, London, 1994, ss. 386-408.

¹¹⁹ Yeğen, a.g.m., ss. 69-87.

¹¹⁹ Nira Yuval-Davis, *Women, Citizenship And Difference*, Feminist Review, Vol. 57, 1997, ss. 4-27.

Vatandaşlığın liberal tanımı, bütün vatandaşları esas olarak benzer görür ve sınıf, etnisite, cinsiyet ve diğer farklılık ve eşitsizlikleri dikkate almaz¹²⁰. Modern politik düşünde ‘herkese vatandaşlık’ noktasında vatandaşlığın evrenselliği, vatandaşlar arasındaki statü ve güç eşitsizliklerini görmezden gelerek, herkese siyasal olarak kamuda aynı statüyü vermesidir. Evrensel vatandaşlık, vatandaşlığın herkese yaygınlaştırılmasına ek olarak ‘genel’ olarak tanımlanır ve yasalar birey ve grup farklılıklarına karşı kördür¹²¹.

Farklılık ve yeteneklerle donanmış kültürel, sosyal, etnik ya da cinsiyet gruplarını aynı yasalara tabi tutmak, kaçınılmaz bir biçimde, bu gruplar arasındaki eşitsizlikleri pekiştirecektir¹²². Ayrıca, modern vatandaşlığın her zaman maskülen bir içeriği gizlemiş olması ve satır aralarında hep belirli bir etno-kültürel kimliğe gönderme yapmasının da, vatandaşlığın üzerinde yükseldiği evrensellik iddiasının aslında “sahte bir evrensellik”¹²³ olduğu söylenebilir.

¹²¹ Çağla Kubilay, *Türban Sorunu Bağlamında Siyasal İslamda Söylemin Alternatif Yurttaşlık Tasarımı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 10, No. 2, 2010, ss. 135-164.

¹²² Young, a.g.e., s. 387.

¹²³ Ruth Lister, *Citizenship On The Margins: Citizenship, Social Work And Social Action*, European Journal Of Social Work, Vol. 1, No.1, 1998, s. 73.

5.2. Kapitalist Ulus-Devlet İçinde Vatandaşlığın Yapısı Ve Doğası

David Held ve Stuart Hall (1989) vatandaşlığın tarihini, bazı grupların sürekli girişimlerinin –örneğin; beyaz, erkek ve mülk sahipleri– bir ürünü olarak tanımlamalarına rağmen, vatandaşlık tarihinin diğer yüzünde ise kadınlar, siyahlar, ücretli işçiler gibi dışlanan grupların, vatandaşlık haklarını kazanmak için gösterdikleri mücadelenin yeraldığı söylenebilir. Günümüzde vatandaşlık hakları tarihsel ve coğrafi olarak genişleme eğilimindedir¹²⁴.

19. yüzyıldan beri vatandaşlığın tarihi, modern toplumun sivil anayasasındaki gerçek eşitsizlik ve resmi eşitlik arasındaki tansiyonu düşürmeye yönelik girişim olarak anlaşılabilir. Lockwood “tabakalı vatandaşlık” tezinde, vatandaşlığın pratiğinin (en azından sınıf ilişkileri gibi) bir grup çıkarı ve çatışma ve dışlama alanları oluşturduğunu ileri sürmektedir. Vatandaşlık yasaları ve uygulamalarının, devlet eliyle tanınan haklar yoluyla nasıl bir eşitsizlik sistemine yol açtığını ve aynı haklardan (özellikle sosyal haklardan) yararlanmak konusunda işçi sınıfına kıyasla orta sınıfın daha yetenekli olduğunu iddia etmektedir. Orta sınıfın bu eşit ve göreceli üstünlüğü yalnızca sağlık, eğitim ve kamu hizmetlerin dağıtımında sınırlı kalmamakta, aynı zamanda ihtiyaçlarını daha iyi müzakere edebilme konusunda da kendisini göstermektedir. Orta sınıf, kendileri için açık olan fırsatları etkileme ve keşfetme bakımından da işçi sınıfına göre daha fazla özgüvene sahiptir. Bu açılardan bakıldığında, yasal ve sivil hakların oluşturulmasının iki işlevi birlikte yerine getirdiği söylenebilir. Bunlardan birincisi olan resmi ve bireysel olarak vatandaşlık, devletin emeğin sömürüsü karşısında burjuvazinin çıkarlarını savunup statü eşitliği

¹²⁴ Güllüpınar, a.g.m., ss. 93-94.

sağlıyarak sınıf eşitsizliklerinin meşrulaştırılmasında temel rol oynamaktadır. İkincisi olan normatif ve yasal anlamda vatandaşlık ise sosyal, sivil ve siyasal haklara kimin ulaşabileceğini belirleyerek bu haklara ulaşamayanların var olduklarının da zımnen kabul edip gizlemektedir.

Vatandaşlık kavramının devingenliği, bu çerçevede anlamını bulacak hakların evrenselleşmesinden çok, farklı tabakaların oluşmasına yol açan belirli hedeflenmiş haklara doğru yönelmiştir. Vatandaşlık kavramının devlet karşısında bireylerin eşit olduğunu varsaymasına rağmen din, etnisite, cinsiyet vb. toplumsal aidiyetler nedeniyle farklılığı olan bireylerin, kaynak ve fırsatlara eşit ve/veya dengeli düzeyde sahip olduklarını söylemek kolay değildir. Bu gerçeklik karşısında, vatandaşlık kavramı, her türlü farklılığın (cinsiyet, din, ırk, sosyal sınıf, etnisite vb.) dışında ve üstünde, gerçek eşitliği oluşturan bir efsane haline gelemektedir¹²⁵. Oysa eşitsizliğin modern dünya sisteminin temel bir gerçekliği oldu reddedilemez. Kapitalizme özgü ve farklı olan eşitlik ise, eşitliğin objektif bir şey olduğu iddiasıdır ve bunlara herkesin ulaşabileceği varsayımdır. Modern dünyanın siyasal-kültürel sorununun, eşitliğin teorik anlamı akıllarda tutulurken gerçek dünyadaki fırsatlar ve memnuniyet arasındaki çatışmaya ve onun yıkıcı sonuçlarına henüz tatminkâr ve uzlaştırmacı bir çözüm getirilememiş olması olduğu söylenebilir. Vatandaşlık, eşitlik ve eşitsizliğe eş zamanlı olarak neden olan kritik bir bağlantı noktasıdır. Buradaki eşitliğin; liberal gelenekte mevcut statülerin, refah, yetenek ve tüm bireysel farklılıklara rağmen eşit olduğu varsayılması noktasında, eşitsizliğin ise hakların ve eşitsizliğin tanımlanması sürecinin aynı haklara sahip olmayan bir “vatandaş olmayanlar” kategorisini oluşturan farklılıkları belirlemeyi gerektirmesi noktasında yaşandığını söyleyebiliriz¹²⁶.

¹²⁵ Güllüpinar, a.g.e., ss. 94-95.

¹²⁶ Glenn, a.g.m., ss. 1-20.

Vatandaşlığın siyasal-felsefi ve sosyolojik açıklamaları, eşit hak ve sorumluluklar üzerinde durmakla birlikte, vatandaşlığın kapitalist toplumlarda toplumsal eşitsizliğin yapılandırılmasında bir araç olarak da görüldüğü söylenebilir. Bu yapılandırma maddi olarak ayrıcalıklı olanlara resmi düzeyde bir eşitlik önermek, farklılaştırılmış vatandaşlık statülerini kurumsallaştırmak ve siyasal destek yönlendirmeleri yapmak olmak üzere üç şekilde gerçekleştirilmektedir¹²⁷.

Vatandaş kavramı, 19. ve 20. Yüzyılların kapitalist ekonomisinin burjuvazi ve proleter, eğitilmiş ve cahil, uzman ve amatör, yetenekli ve yetenezsiz, bilim-insanı ve bilim-insanı olmayan, erkek ve kadın, Avrupalı ve Avrupalı olmayan, normal ve anormal, yüksek ve aşağı kültür, heteroseksüel ve homoseksüel, sağlıklı ve engelli, medeni ve barbar gibi ayrımlar listesini güçlendirmiştir¹²⁸. Vatandaşlığın soyut eşitliği, bir diğer bireyden ziyade bazı gruplara açıktır ve birçok kültürel ve ekonomik, kurumsal ve yasal engeller bazılarının her hakka sahip olan diğerlerinin alanına dâhil olmalarına engel olmaktadır. Vatandaşlığın eşitliğinin, ulus-devletin hukuki, siyasal, ekonomik ve kültürel özelliklerin ayrıcalıklı koşullarına bağlı gerçekleşen ahlaki bir ilke veya resmi bir norm haline gelmesi olduğu söylenebilir¹²⁹. Bu, vatandaşlığın genişletilmesi fikrine ve vatandaşlığın başka biçimlerinin keşfine direnmenin temel noktası olarak görülebilir¹³⁰. Bu bağlamda liberalizm, hakların iletilemesinin ve pasif vatandaşlıktan aktif vatandaşlığa ve barbarlıktan medeniyete geçişin bir yolu olarak önerilmiştir¹³¹.

¹²⁷ Malcolm Waters, *Citizenship And The Constitution Of Structured Social Inequality*, International Journal Of Comparative Sociology, C.30, No. 3, 1989, ss. 159-179.

¹²⁸ a.g.e., s. 652.

¹²⁹ Güllüoğlu, a.g.e., s. 96.

¹³⁰ Etienne Balibar, *Propositions On Citizenship*, Ethics, Vol. 98, No. 4, Jul.1988, s. 729.

¹³¹ Immanuel Wallerstein, *Citizens All? The Making Of The Citizen*, Comparative Studies In Society And History, No. 45, 2003, s. 653.

Vatandaşlık kavramının, özellikle ulus-devletlerde en başından bu yana bir ulusun baskıcı kurallarını o ulusun, kendi dışında kalanların üzerinde haklılaştırılmasına olanak tanıyan ayrıştırıcı / dışlayıcı bir kategori oluşturduğu söylenebilir¹³². Burjuvazinin Fransız Devrimi'nden sonra güçlendirdiği ekonomik alandaki sınıf egemenliğini meşrulaştırmak için siyasal, toplumsal ve kültürel alanlarda vatandaşlık hukuku çerçevesinde geliştirdiği “evrensellik” ilkesini kullandığı söylenebilir. Vatandaşlık pratiklerindeki eşitsizlik ve hiyerarşi, sosyal hakları merkeze alan ve temel sosyal hakların herkese eşit olarak sağlanması yoluyla (yani sosyal vatandaşlık uygulamalarıyla) bertaraf edilmeye çalışılmıştır¹³³.

Sosyal refah devleti uygulamalarından sonra vatandaşlığın toplumsal içeriğinin ve boyutlarının vurgulanması gündeme gelmiştir. Refah devleti bağlamında genişleyen vatandaşlık ile liberal demokrasinin birbirleriyle çelişkileri ön plana çıkarılarak bunlar evrimsel bir yaklaşımla kuramsallaştırılmıştır¹³⁴. Marshall'ın, vatandaşlığı siyasal eşitlik (oy verme hakkı) ile ekonomik eşitsizlik arasındaki ikilemin giderilmesine yarayabilecek ideolojik bir kurum olarak gördüğü söylenebilir. Esasen, vatandaşlık ve vatandaşlıkla ilgili söylem ve kurumsal düzenlemelerin, özellikle ikinci dünya savaşı sonrasında Avrupa toplumlarındaki sosyal refah rejimleri bünyesinde genişleyen sosyal ve ekonomik haklar çerçevesinde emekçi sınıflarla burjuvazi arasında bir toplumsal uzlaşma zemini olarak düşünülmüş olduğu da düşünülebilir¹³⁵.

¹³² Güllüpinar, a.g.e., s. 96.

¹³³ Güllüpinar, a.g.e., s. 97.

¹³⁴ T. Humphrey Marshall, *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*, Çev. A. Kaya, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 30-33.

¹³⁵ Güllüpinar, a.g.e., s. 98.

Sosyal vatandaşlık anlayışı ilk kez, sınıfsal eşitsizliklerin birey ve toplumların yaşamları üzerindeki olumsuz etkilerini eşit vatandaşlık statüsü üzerinden en aza indirgeyebilmek amacıyla gündeme getirilmiştir. Özellikle Avrupa’da refah devleti deneyimleri, vatandaşlık statüsünün tek tipleştirici uygulamaları getirdiği ve özgürlüğün sınırlarının devlete devredilemeyeceğini söyleyen bazı kimlik hareketleri tarafından (örneğin feminist hareket) zaman zaman eleştirilmiştir. Bu eleştiriler karşısında Avrupa’da sosyal vatandaşlık idealinin önemli bir dönüşüm geçirdiği söylenebilir. Bu tartışma henüz devam etmekteyse de, artık sosyal vatandaşlığın bütün farklılıklarıyla toplumun bütün bireylerine hizmet etmesine yönelik olarak Avrupa düzeyinde bir toplumsal kanı oluşturulduğu ortadadır. Bununla birlikte, refah devleti uygulamaları radikal bir eşitlik yaratmakta ve yoksulluğu gidermekte başarılı olamamıştır. Bu uygulamaların, hizmetlerin sunuluş tarzı nedeniyle hizmeti alanlarda (özellikle kadınlar, zenciler, yaşlılar, işsizler gibi toplumsal kesimlerde yabancılaştırıcı, aşağılayıcı, damgalayıcı, standartlaştırıcı ve gözetleyici sonuçları nedeniyle) hoşnutsuzluklara yol açtığı söylenebilir¹³⁶.

Serbest piyasa ekonomisine sahip toplumlarda oy hakkının evrenselliği ile sosyo-ekonomik eşitsizlikler arasında bir gerilim vardır. Dolayısıyla siyasal ve medeni hakların kullanılabilmesi için sosyal hakların geliştirilmesi gerekir ki, bu da ancak refah devleti içinde mümkün olabilir. Ancak bu arada kapitalizm yeniden yapılandırılırken refah devleti tasfiye edilmiş ve refah devleti içinde olanaklı kılınan sosyal haklar da Yeni-Sağ ve Yeni-Liberal politikaların saldırısına uğramıştır¹³⁷. Yeni Sağ’a göre yardım bağımlılarını yükümlü kılmak eşitliğe aykırı değil, bilakis eşitliğin gereğidir¹³⁸.

¹³⁶ Özkazanç, a.g.e., s. 262.

¹³⁷ Marshall, a.g.e., s. 35.

¹³⁸ Will Kymlicka – Norman Wayne, *Vatandaşın Dönüşü: Vatandaşlık Kuramındaki Yeni Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme*, Çev. Can Cemgil, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2008, ss. 189-190.

Son olarak, vatandaşlığın bir yandan toplumsal bütünleşme arayışını ifade ederken diğer yandan da ekonomik alanda yeni çatışmalara zemin oluşturduğu¹³⁹ hatta bireyi, toplumun eşit bir üyesi olarak tanımlaması ve kişi ve gruplara yönelik kaynak akışıyla ilgili “kaynak dağılımı” üzerindeki çekişmelerle bağlantılı olması nedeniyle bir çatışma kaynağı olması kaçınılmazdır. Yeni-liberalizmin vatandaşlık kurumuna verdiği en büyük zararın, siyasal-hukuki eşitlik fikri ile toplumsal eşitlik arasındaki bağlantıyı koparmaya çalışması olduğu, bunun da doğrudan sosyal adalet ve eşitlik gibi kavramlara saldırmak yoluyla gerçekleştiği söylenebilir¹⁴⁰. Vatandaşlığı salt hukuki ve siyasi bir durum olarak anlamak, vatandaşlığın toplumsal eşitlik idealiyle birlikte düşünülmesinin önünde bir engel olacaktır¹⁴¹.

5.3. Resmi Ve Gerçek Vatandaşlık Ayrımı

Resmi düzeydeki vatandaşlık haklarını savunan yaklaşımın, hukuk önünde resmi vatandaşlık biçiminin gerçek eşitliğe nasıl dönüşeceği sorusunu yanıtlayamadığı söylenebilir. Vatandaşlık, genel olarak hakların ve sorumlulukların bireylerin bir topluluğa ve ulus-devlete üye olmasını sağladığı bir durum olarak tanımlanmakla birlikte resmi hak ve sorumluluklarının herkes için kendiliğinden geçerli hale geldiği düşünülmemelidir. Zira işin diğer yönü, hoşgörü, saygı, siyasal uygulamalar, sosyo-kültürel anlatılar ve reel siyasetle ilgilidir. Her vatandaşın resmi haklar bakımından yasalar önünde eşit olması, bir devletin bütün üyeleri için bu resmi hakların gerçek haklara dönüşmesine yetmemektedir¹⁴².

¹³⁹ Turner a.g.e., s. 52.

¹⁴⁰ Özkazanç, a.g.e., ss. 255-267.

¹⁴¹ Güllüpinar, a.g.e., s. 98.

¹⁴² Kofman, a.g.m., ss. 121-137.

Avrupa'daki göçmenlik ve vatandaşlıkla ilgili birçok tartışmanın, aslen göçmenlerin vatandaş olabilmesi kurallarına ve bu anlamda resmi vatandaşlık (*formal citizenship*) anlayışına yoğunlaşmış olduğu; sosyal, siyasal ve sivil hakların tüm yönleriyle yaşama geçirilmeleri olarak ifade edilebilecek gerçek vatandaşlık (*substantive citizenship*) veya vatandaşlığın uygulamadaki görünüşleri konusunun ise ikinci planda kaldığı söylenebilir¹⁴³.

Hakların resmi olarak verilmiş olması, pratikte uygulamadaki eksiklikleri gidermeye yetmemektedir. Bir kişinin yasal statüsünü gösteren resmi vatandaşlık (*formal citizenship*) ile bu sıfattan (yani bu toplumsal üyelikten) doğan hakların kullanılması veya uygulanması olan gerçek vatandaşlık (*substantive citizenship*) arasında bir ayrım yapmak uygun olur. Zira resmi vatandaşlık ile gerçek vatandaşlığın çoğu zaman birbirleriyle örtüşmediği bilinmektedir. Bazı durumlarda bireyler resmi vatandaş olmamalarına rağmen (Almanya'daki Türk misafir göçmen işçiler örneğinde olduğu gibi) , devletin verdiği bazı hak ve ayrıcalıklardan yararlanabilirler. Örneğin, Türk misafir işçiler Almanya'da siyasal ve vatandaşlık haklarına sahip olmamalarına rağmen, bazı sosyal güvencelere ve haklara sahip olabilmektedirler. Buna karşın, üçüncü dünyadan gelmiş ancak göç edilen toplumdaki farklı bir etnik ve dini topluluğa ait gruplar ve onların çocukları, resmi olarak vatandaşlık statüsü kazanmış olsalar dahi, göç edilen toplumdaki (ülkedeki) fiili ayrımcılık nedeniyle resmi vatandaşlık haklarını kullanmak konusunda Amerika'daki siyah ve Latin, Almanya'daki Türk, İngiltere'deki Pakistan ve Fransa'daki Cezayir kökenli göçmenler (ve bunların çocukları) gibi dışlanıyor olabilirler¹⁴⁴.

¹⁴³ Carl U. Schierup, "Whither The Social Dimension? Citizenship, Multiculturalism And The Enigma Of Social Exclusion", Mesic, M. (Ed.), *Perspectives Of Multiculturalism-Western And Transitional Countries*, FF Pres, Zagreb, 2004, s. 23.

¹⁴⁴ Güllüpınar, a.g.e., s. 99.

Vatandaşlığın, ulus içindeki toplulukların birbirleriyle fonksiyonel sonuçlar doğurabilecek şekilde kaynaşmasını ve sınırlı bir eşitliği önerdiği söylenebilir. Bu içe dönüklülük ve sınırlılık, bireysel tabandaki soyut “evrensel” haklar ile ulus ve kültürel topluluğun kolektif kökenli “özel” hakları arasında bir çatışmaya neden olabilir. Vatandaşlık, topluma katılımın bir biçimini oluşturduğu gibi aynı zamanda toplumsal kuralları ihlal edenleri kültürel ve hukuki çerçevede dışlama işlevini de yerine getirmektedir. Örneğin, göçmenler ve diğer “sapkın” gruplar resmi vatandaşlık statüsü kazanmış (veya resmi vatandaşlığın bir dizi hak ve ayrıcalıklarından yararlanıyor) olsalar dahi, genellikle toplumun hâkim temsiliyet ilişkilerinden ve hâkim sektörlerinden büyük ölçüde dışlanmaktan kurtulamazlar¹⁴⁵.

Göçmenlerin, göç ettikleri toplumda kabul görmeyeceklerine inanarak vatandaşlığın resmi söyleminden kopmaları ve kendilerini ayrı bir siyasal topluluğa ait veya onunla özdeşleşmiş hissetmeleri mümkündür ki, bu durum, “uzaktan milliyetçilik” (*long distance nationalism*) olarak adlandırılabilir¹⁴⁶. Göçmen grupların, kendilerini diğer gruplardan farklılaştırarak geldikleri ülkeye ve kökenlerine olan bağlılıklarını derinleştirmeleri de mümkündür¹⁴⁷.

Ulus devletlerin –demokratik olsun veya olmasın– çoğu zaman azınlık ve kültürel grupların asimile edilmesi anlayışı üzerine kurulmuş olduğu söylenebilir. Günümüz ulus-devletlerinde, etnik azınlıkların resmi düzeyde vatandaşlık haklarına sahip olmalarına karşın siyasal ve sosyal hakların tanımladığı gerçek ve anlamlı ilişkilerden çoğu zaman dışlandıklarını söylemek mümkündür.

¹⁴⁵ Caroline Nagel ve Lynn A. Staeheli, *Citizenship, Identity And Transnational Migration: Arab Immigrants To The United States*, <http://www.colorado.edu/IBS/PEC/citizenship/Transnationalism.pdf>, 2009, s. 6, (Erişim Tarihi: 28.12.12).

¹⁴⁶ Nina Glick Schiller ve Georges E. Fouron, *Georges Woke Up Lauhing: Long Distance Nationalism And The Search For Home*, Duke University Press, Durham, 2001.

¹⁴⁷ Nagel ve Staeheli, a.g.e., s. 8.

Günümüzde vatandaşlar ulus-devlet mantığı içinde bir takım dışlayıcı uygulamalara maruz kalabilmekte ve buna bağlı olarak ulus-devlet içindeki çeşitli gruplar arasında vatandaşlar¹⁴⁸, mukim veya misafir işçiler¹⁴⁹, sığınmacılar ve mülteciler¹⁵⁰, kaçak göçmenler¹⁵¹, yerli insanlar¹⁵² ve kadınlar¹⁵³ şeklinde yukarıdan aşağıya doğru bir hiyerarşi oluşabilmektedir¹⁵⁴.

5.4. Göçmenlik, Vatandaşlık Ve Toplumsal Tabakalaşma

İkinci Dünya Savaşı sonrasında siyasal, sosyal ve ekonomik nedenlerle yaşanan göç dalgasının, endüstrileşmiş ülkelerde vatandaşlık kurumunun anlamının ulus-devlet bağlamında yeniden sorgulamasını zorunlu kıldığı söylenebilir. Endüstrileşmiş Batı toplumları, ilk aşamada ekonomik kökenli olan göç dalgasıyla birlikte, başka ülkelerin yurttaşı olan büyük bir insan kitlesiyle karşı karşıya kalarak alışık olmadıkları birçok sosyal, ahlaki ve dini değerleri havi bu kitle ile müşterek bir yaşam kurmak durumunda kalmışlardır. Bu noktada, Marshall'ın teorisindeki haklar sıralaması, bu yeni durum karşısında tersine çevrilmiş ve göçmenlere, temel hak ve özgürlükler ve ekonomik hakların tanınıp tanınmayacağı veya ne kadarının tanınacağı ciddi bir tartışmalara neden olmuştur¹⁵⁵.

¹⁴⁸ Dışlanan bazı azınlık gruplar dışında ülkede doğan ve sonradan vatandaşlığa geçenler.

¹⁴⁹ Oturma hakları temelinde bazı sosyal hakları verilmiş ancak sivil ve siyasal haklardan yoksun yabancı göçmenler, etnik, dini ve sosyal azınlıklar -bunlar resmi olarak tüm yasal haklardan yararlanıyor görünmektedir ancak bu hakları ayrımcılık ve sosyal dışlama nedeniyle kullanamayabilirler-.

¹⁵⁰ Savaş vb. olağanüstü nedenlerden dolayı özel koşullarda ve çok sınırlı haklara sahip olan bu insanların hakları, belli bir tabakalaşma içerisinde tam bir tanınmadan, insani nedenlerle tolere edilen ve geçici korunmaya kadar çok çeşitli biçimleri olan yasalarla düzenlenmektedir.

¹⁵¹ Uluslararası insan hakları kurumunun garanti ettiği dışında neredeyse diğer bütün haklardan yoksun olan insanlar.

¹⁵² Amerika, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'da beyaz yerli göçmenler tarafından tarihsel olarak beyaz ırk tarafından yerinden edilmiş ve yasal ayrımcılığa ve toplumsal dışlamaya uğramış insanlar.

¹⁵³ Kuzeydeki zengin ülkelerde daha seyrek olmakla birlikte Güneyin fakir ülkelerinde kurumsal ve resmi olmayan ayrımcılıkların vatandaşlık haklarını kullanmasına engel olduğu kadınlar.

¹⁵⁴ Steven Castles, *Nation And Empire: Hierarchies Of Citizenship In The New Global Order*, International Politics, No. 42, 2005, ss. 203-224.

¹⁵⁵ Güllüpinar, a.g.e., s. 101.

Bu durumun, uluslararası göç yazınının temel olarak egemenlik, vatan ve siyasal üyelik temelli vatandaşlık kavramlarının mücadelesi ve dönüşümleri üzerine odaklanmasına neden olduğu söylenebilir¹⁵⁶. Ulus-devlet anlayışının ulusal-kültürel pratikleri ve kavramları doğal bir rutin haline getirmiş olması nedeniyle ırksal ve milliyetçi olan yanıyla birlikte¹⁵⁷, vatandaşlık kavramının kan, toprak ve bağlılık gibi sınırlarına işaret eden başka bir yönü daha vardır¹⁵⁸.

Göçmenler bir yandan işçi, tüketici ve ebeveynler olarak sivil toplumun bir parçası yapılırken, diğer yandan ekonomik, kültürel ve siyasal ilişkilere tam bir katılımdan dışlanmak suretiyle “etnik azınlıklar” konumuna itildikleri söylenebilir¹⁵⁹. Ancak “etnik azınlık” zorluklardan ayrı tutulmuş bir kategori değildir. Genellikle yaş, cinsiyet, sınıf bölünmeleri tarafından şekillendirilen çoklu kimlik formlarını dolaylı olarak dışlamaktadır.

Vatandaşlık bugün, öncelikle ulus-devlet içindeki kimliklerle ilgilenmekte olup sembolik bir dâhil etmeye ve dışlamaya yol açmaktadır. Bunun maddi sonuçları ise, bazı gruplara karşı ırkçılık ve ayrımcılığın işaretlenmesi ve yabancı korkusunun meşrulaştırılması olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁶⁰.

¹⁵⁶ Christian Joppke, *Challenge To The Nation-State*, Oxford University Press, Oxford, 1998.

¹⁵⁷ Yasemin Nuhoğlu Soysal, *Limits Of Citizenship: Migrants And Postnational Membership In Europe*, The University Of Chicago Press, Chicago, 1994.

¹⁵⁸ Micheal Omi ve Howard Wlinant, *Racial Formation In The United States: From The 1960s To The 1990s*, Routledge, New York, 1994, s. 76.

¹⁵⁹ Amelie Costant, *Ethnocizing Immigrants*, Journal of Economic Behavior & Organization, Vol. 69, Issue 3, 2009, ss. 274-287.

¹⁶⁰ Rood Koopmans, *Challenging The Liberal Nation-State? Postnationalism, Multiculturalism And The Collective Claims Making Of Migrants And Ethnic Minorities In Britain And Germany*, AJS, Vol. 105, No. 3 (November), 1999, ss. 652-696.

Göçmenlere süresiz oturum izni verilerek göç ettikleri ülkede kalıcı hale gelmelerine olanak tanınmanın, sosyal (sosyal hizmetlere olan taleplerin ve alt-sınıfların artması), kültürel (ulusal kimlik ve kültürle çelişmeler), ekonomik (ücretler ve emek piyasasında oluşacak baskılar) veya siyasal nedenler (kamu düzeninin bozulması, dış politika ve politik kurumlara olan etkiler) gerekçe gösterilerek göç alan toplumu ve onun vatandaşlık çerçevesini tehdit ettiği düşünülmektedir. Burada etik yönü tartışmalı olmakla birlikte uygulanan stratejinin, genellikle oturum haklarının geçici süreli olarak tutulması yoluyla kısıtlanması ve aile birleşmelerinin engellenmesi üzerine kurulu olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, yasal olmayan emek göçünü el altından desteklemek suretiyle göçmenleri tamamen dışarda tutmak isteyen ülkelerin başında Amerika, güney Avrupa ülkeleri ve Japonya'nın geldiği de bilinmektedir¹⁶¹.

Ulusal kimlik ve ulus-devletin egemenliği kavramlarının göçmenlikle çeliştiği yadsınamaz. Bu çelişkinin sonucu olarak, göçmenler bakımından temeli bireylerin hangi haklara ve ne dereceye kadar sahip olması gerektiği veya farklı etnik, dini ve diğer kültürel gruplara ulus-devlet içinde ne tür haklar verilmesi olan çok-kültürlülük asimilasyon ve uyum tartışmaları sürekli güncel kalmaktadır. Bu durumun özellikle endüstrileşmiş toplumların (göç alıyor olmaları nedeniyle) hukuki, ekonomik ve sosyo-kültürel devinimlerinde önemli bir dinamik olduğu söylenebilir.

Küreselleşen dünyada neo-liberal devletlerin kaçınılmaz olarak emek göçüne ihtiyaç duyduğu, göçmenlerin ve çocuklarının üzerinden kültürel çeşitlilik ürettiği söylenebilmekle beraber ortada bir de çelişki görülmektedir. Zira bu devletler iktidarlarını göçten kaynaklanan kültürel zenginliği azaltmak ve göçmenleri “asimile” etmek yoluyla ulusal birlik veya “hayali cemaat” anlayışı içinde sürdürmeye çalışmaktadırlar. Bu koşulların, göç alan devletlerde ulus-devletin ciddi

¹⁶¹ Steven Castles, *How Nation-States Respond To Immigration And Ethnic Diversity*, New Community, Vol. 21, No. 3, 1995, s. 295.

sıkıntılara yol açan ikili bir karakter taşımasına neden olduğu söylenebilir. Ekonomik gereksinimleri nedeniyle göçmenlere kapılarını açarak çok-kültürlü bir toplum olmak zorunda olmasına rağmen, ulusal egemenliği bakımından bu çok-kültürlülüğü bir bakıma baskılamak/engellemek zorundadır¹⁶².

Vatandaşlığın yasal eşitlik anlayışı, tek başına bazı grupların sosyal izolasyonu ve ekonomik dezavantajların üstesinden gelmesini sağlamaya yetmediği gibi, ekonomik ve siyasal kurumlarda bir güç olarak bulunmalarının önünü de açmamaktadır¹⁶³. Göçmenler açısından, göç edilmiş ülkenin tabiiyetine geçmiş veya yasal olarak vatandaş statüsü kazanmış olmak, azınlık ve göçmen olanların sosyal, siyasal ve sivil hakları kullanmalarına engel olabilecek tabakalaşma, ayrımcılık ve şiddetten korunmasını garanti ettiğini söylemek hayli zordur. Göç edilen ülkelerin yerleşik kurumsal yapıları, göçmenlerin topluma gerçek katılımlarını ve eklemlenmelerini engelleyen yaşam pratikleriyle ilgilenmek konusunda istekli olmadıkları gibi, kimi kuralları ve bazı idari rutinleri nedeniyle ayrımcı pratikleri devam ettirmek konusunda (kasten olmasa bile) işlevsel dahi olabilmektedir¹⁶⁴. Bu durumun, vatandaşlık haklarının gerçek yaşamda kullanımları sırasında büründükleri somut şekilleri arasındaki farkların giderilmesini birçok etnik azınlık üyesi bakımından karmaşık hale getirdiği söylenebilir.

Örneğin Avrupa Birliği ülkelerinde bazı göçmenlerin, lehlerine tanınmış çeşitli haklarını kullanmak istediklerinde büyük zorluklar yaşadıkları ve bu haklara ulaşmalarının zaten bir takım koşullara bağlanmış olduğunu gördükleri bir gerçektir. Bunun temelinde, Avrupa Birliği'nin bünyesindeki üçüncü dünya ülkelerinin göçmenleri için hiyerarşik bir toplum yapısını özellikle öngörmüş olması olabilir.

¹⁶² Güllüpinar, a.g.e., s. 102.

¹⁶³ Steven Castles ve Alastair Davidson, *Citizenship And Migration: Globalisation And The Politics Of Belonging* Macmillan, London, 2000, s.108-111.

¹⁶⁴ Ralph D. Grillo, *Ideologies And Institutions In Urban France: The Representation Of Immigrants*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, p. 84.

Avrupa’da veya dünyanın herhangi bir yerinde, ÷lkeye giriş ve göçmenler üzerindeki sınırlamalar, k÷ltür veya ırk üzerinden değil vatandaşlık kavramı üzerinden yapılmaktadır ki, bu durum vatandaşlık konusundaki ayrımcı uygulamaların etkilerini kaçınılmaz olarak gündeme getirmektedir. Vatandaşlık için öngör÷lmüş kriterler, Avrupa Birliği hukuksal çerçevesine farklı etnik ve ulusal toplulukları farklı biçimlerde etkileyecek şekilde bütünleştirilmektedir. Vize düzenlemeleri, kaynak sınırlamaları ve sınır kontrollerinin resmi olmayan uygulamaları, fakirleri ve beyaz olmayanları farklı şekillerde etkilemektedir¹⁶⁵.

İngiltere’deki Türkler üzerinde yapılan bir çalışmanın sonunda, kaçak göçmenlerle normal göçmenler arasındaki hiyerarşinin kaçak göçmenleri yasal olmayan bir yaşama ittiğini şeklinde bir iddia ileri sür÷lmüştür. Aynı çalışmada, bazı ulustan turistlerin çalışmak için bireysel çalışma iznine diğer kişilere nazaran daha kolay ulaşabilmelerine rağmen, İngiltere’de yaşayan ve oturma izni biten Afrika ve üçüncü dünya ÷lke vatandaşlarının böyle bir olanağa hiç kavuşamadıklarının da altı çizilmiştir¹⁶⁶.

Avrupa’da yaşadığı toplumla hala bütünleşme ve eklemlenme sorunu yaşayan ve tam bir katılım gösteremeyen çoğunluğu Müslüman, Türkiyeli, Faslı, Cezayirli, Pakistanlı vb. göçmenlerin deneyimleri göstermektedir ki, bu toplumlarındaki yerleşik kurumsal yapılar göçmenlerin topluma gerçek ve nitelikli katılımlarını ve tam üyeliğini engelleyen pratiklerle ne yazık ki ilgilenmemektedirler¹⁶⁷.

¹⁶⁵ Lydia Morris, *A Cluster of Contradictions: The Politics Of Migration In The European Union*, Sociology, No. 31, 1997, ss. 241-259.

¹⁶⁶ Aykan Erdemir ve Ellie Vasta, *Work Strategies Among Turkish Immigrants In London: Differentiating Irregularity And Solidarity*, 2007, s. 9.

¹⁶⁷ Güllüpinar, a.g.e., s. 103.

Avrupa'daki rutin alışkanlıkların kasten ayrımcı oldukları söylenemeyeceği gibi, bu alışkanlıkların (neden olduğu sonuçlar bakımından) göçmenler için tarafsız olduklarının düşünülmesi de zordur. Göçmenlerin ulus-devlet içindeki konumlarını göz önüne aldığımızda, göç edilen toplumda var olan önyargı ve kültürel kalıplara dayanan ve genel olarak “kurumsal ırkçılık” olarak adlandırılabilir ırkçı idari rutinler ve resmi olmayan iktidar ilişkilerinin, göçmenlerin ve çocuklarının vatandaşlık haklarını gereği gibi kullanmalarını engellediği, özel durum ve ihtiyaçlarını görmezden geldiği söylenebilir.

Kurumsal ırkçılığın açık ve doğrudan ırkçılıktan farklı olarak, göçmenlerin ve çocuklarının özellikle eğitim alanında veya iş ararken karşılaştıkları sistematik olmayan ama yapılan ayrımcılığı hissettikleri ve sonuçlarını yaşadıkları bir durum olarak pratiğine dönüştüğü söylenebilir. Örneğin, isimlerinden “göçmen” olduğu anlaşılanların yaptıkları bir başvuru nedeniyle mülakata çağrılmadıkları veya çağırılmış olsalar bile başvurularının reddedilme oranlarının, aynı başvuruyu yapmış eşit durumdaki vatandaşlardan daha yüksek olduğu, yapılan bir araştırmanın sonuçları olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁶⁸.

Özellikle Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinde göçmenlere yönelik iki çelişkili yaklaşıma değinilebilir. Bunlardan ilki, göçmen bireyler ve çocuklarının gerekli nitelikleri taşımaları şartıyla herkese açık ekonomik rekabete herhangi bir kısıtlama olmadan özgürce katılabilmeleridir. İkincisi ise, toplumsal taleplerini duyurmak ve gerçekleştirmek istediklerinde göç edilen ülkenin birçok kurumunun, resmi veya gayri-resmi politika ve/veya idari uygulamalarıyla dikkatlice bölünmüş sosyal ve siyasal alandaki dışlayıcı uygulamalarıyla karşılaşmalarıdır. Sosyal ve

¹⁶⁸ Frauke Miera, *Country Report On Education: Germany*, http://emilie.eliamap.gr/wpcontent/uploads/2009/08/edumigrom_backgroundpaper_germany_educ.pdf (Erişim Tarihi: 03.11.2012).

siyasal alanlara katılımın büyük ölçüde münhasıran Avrupa kökenli yurttaşlara özgü olduğu görülmektedir¹⁶⁹. Bunun temelinde, göçmenlerin ve çocuklarının bu alanlara katılımları halinde özellikle yasama ve yönetim erkleri aracılığı ile sosyo-ekonomik yaşam üzerinde Avrupa kökenli vatandaşlar lehine varlığı hissedilen ırkçı korumayı, tarafsız yaklaşımları ile zaman içinde azaltabilecek olmaları ihtimali bulunduğu düşünülebilir. Yine, gelen göçmenler ve ülkede daha öncesinden yerleşik Avrupa kökenli vatandaşlar arasında sosyal ve siyasal alanlardaki eşitliğin gündelik yaşama tam olarak yansınması halinde, o ana kadar sadece ülkeye gelen göçmenlerden orada daha önceden yerleşik (özellikle Avrupa kökenli) vatandaşların yaşam ve kültürünü tanıyıp kendilerini buna dâhil etmelerinin bekleniyor olması bakımından tek yönlü yaşandığı söylenebilecek sorunun, bundan sonra aynı beklentinin göçmenler lehine ülkede daha önceden yerleşik (özellikle Avrupa kökenli) vatandaşlara da yöneltilmesine bağlı olarak çift taraflı hale gelebilecek olması mevcut ayrımın temelindeki başka bir gerekçe olabilir.

Göçmenler veya yurttaşlar, özellikle sosyal ve siyasal taleplerinin önüne, devletin mesafeli durduğu dini, etnik vb. bir etiket yerleştirdiklerinde, bu şekilde etiketledikleri kimliklerinden kaynaklanan tek yönlü bakış açılarının neden olduğu

olumsuzluklara maruz kalmaktadırlar. Bu durum, kültürel engellerin aslında ne kadar kuvvetli olduğunu göstermektedir. Göçmenlerin sosyal ve siyasal yaşam pratiklerinde karşılaştıkları sınırlama, engel ve ayrımcılığın sonucunda, diğerleriyle eşit miktarda saygı duyulmasını bekledikleri bireysel ve toplu özbenliklerini, benimsemiş oldukları bazı kültürel değerlerin özetlenmiş ifadesi olan kavramlarla etiketleyerek görmezden gelinmesine karşı durabilirler.

¹⁶⁹ Nermin Abadan-Unat, *East-West vs. South-North Migration: Effects Upon The Recruitment Areas Of The 1960s*, International Migration Review, Vol. 26, No. 2, Special Issue: The New Europe and International Migration (Summer), 1992, s. 404.

Başta ekonomik olmak üzere türlü nedenlerle gerçekleştirilen göçün sonunda, göç edilen ülke / toplum yapısı içinde edinilmek istenen güç, güvenlik ve geleceğe ümitle bakabilmenin bir yolunun da 'ait olma' duygusundan geçtiği düşünülebilir. Ait olma duygusunun rahatlıkla tatmin edilebileceği yerlerin başında, istemesi halinde herkesin kendisi için uygun bir yer bulabileceği dini ve etnik toplulukların bulunduğu söylenebilir. Kâğıt üstünde tanınan evrensel söylemli yasal vatandaşlık hakkının kazanılmış veya göç edilen ülkenin tabiyetine geçilmiş olması, her zaman yeterli olmamaktadır. Kimi göçmenlerin yaşadıkları toplumda dünyaya gelmiş ve doğumla birlikte o ülkenin yasal vatandaşlık haklarını kazanmış çocukları aleyhinde, o ülkenin yaşlıları olan diğer vatandaşlarıyla karşılaştırıldıklarında aralarında belirgin farklılık bulunabilmektedir. Yasal düzeyde kazanılan vatandaşlığın, bireyin kendisini vatandaşı haline geldiği ülkenin dili, kültürü ve diğer değerleriyle bütünleştirmede süreci anlamlı olacağı olmayacaktır. Ancak yine de vatandaşlığın ırk, etnik köken, cinsiyet, din, dil açısından veya 'ulus-toplum' dışındaki başka herhangi bir başka toplumsal ölçütle tanımlanan gruplar ya da tabakalar arasındaki çatışmaları yok ettiği veya azalttığını da kabul etmek gerekir¹⁷⁰. Önemli olan, bir ülkede yaşayan herkesin fiilen entegre olmasından sonra bile, ülkedeki Ulus'un, kendi içinden yeni marjinaler oluşturacak şekilde kendini yeniden tanımlamayıp tanımlamayacağıdır¹⁷¹.

¹⁷⁰ Immanuel Wallerstein, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu*, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, a.g.e., ss. 125-126.

¹⁷¹ Uğur Batı, *Liberal Demokrasinin Dönüşümü ya da Postmarksist Teorinin Zafiyeti: Radikal Demokrasi Projesinin Eleştirisi*, 2010, s. 15, www.akademikbakis.com, (Erişim Tarihi: 26.12.2012).

İKİNCİ BÖLÜM

FRANSA, ALMANYA, AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ VE AVRUPA BİRLİĞİ'NDE VATANDAŞLIK ANLAYIŞLARINDAKİ DEĞİŞİMLER VE KÜRESEL VATANDAŞLIK ANLAYIŞI

Günümüzün hızla değişen sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel koşulları, vatandaşlık kavramının özellikle ulus-devlet tarzı anlayışının doğasından kaynaklanan sınırlar içinde kalmakta ciddi şekilde zorlanmasına neden olmaktadır. İletişim araçlarının çoğalması ve hızlanması, bazı ekonomik faaliyetlerin birden fazla ülkenin sınırları içinde gerçekleşebilmesi, kısa sürede üretilen çok miktardaki mal ve hizmetin ihtiyaç duyulan yerlere ulaştırılmasının gerekliliği, teknolojik olanakların ülkeler arasındaki dağılımının eşit olmaması ve benzer başka nedenlerle, insanların vatandaşı oldukları devlet dışında başka devletlerin ülkesine gidip-gelme ve gittiği yerde de belirli bir standartta bulunma gereksinimi önem kazanmıştır.

Gerek bu bağlamda, gerekse başka nedenlerle (örneğin eski sömürge, milletler topluluğu oluşumu vs.) bazı devletler vatandaşlık anlayışını farklılaştırarak, “vatandaş - tebaa” ayrımına gittikleri gibi, bazı devletler de “birlik vatandaşlığı” gibi bazı üst kavramlar oluşturmuşlardır. Bu çerçevede, bazı vatandaşlık yasalarında ‘national’ ve ‘citizen’ ayrımı yapılmıştır. Örneğin A.B.D. Vatandaşlık Yasası’nda Amerika’ya bağlı toplum hakkında ‘national’ terimi, Amerikan Devletine hak ve borçlar doğuran bir hukuki bağ ile bağlanmış olanlar hakkında ise ‘citizen’ deyimini kullanılmıştır. Yine, Hollanda Vatandaşlık Kanunu’nda da, ‘Hollanda tebaası’ ve ‘Hollandalı’ ayrımı yapılmıştır. Bu ayrım, kimi Latin Amerika Devletlerinin yasalarında da yer almaktadır¹⁷².

¹⁷² Paul Weis, *Nationality And Statelessness In International Law*, London, 1956, s. 51.

1. FRANSIZ VATANDAŞLIK ANLAYIŞI

Fransız Devrimi öncesinde, Fransız hukuku yabancıları sistematik bir ayrıma tabi tutmamış olmakla birlikte yine de merkezi monarşi tarafından yaratılmış bir Fransız vatandaşı ve yabancı statüsünün bulunduğu söylenebilir. Feodal dönemde yabancı, krallıkla değil senyörlük toprağı ile tanımlanmaktaydı; yabancı, senyörlük dışında doğmuş olan kişiydi ve yabancı hukuku ise kralın değil senyörün elindeydi.

Krallar, ancak 13. yüzyılın sonları ile 15. yüzyıl arasındaki dönemde yabancıyı krallık dışında doğmuş kişi olarak tanımlamayı ve yabancılar hukukuna el koymayı başaramışlardır. Bu dönemde kral, yabancıları tabiyete geçirme hakkını kendi tekeline almış ve bu sayede ilk kez krallık genelinde geçerli olan bir yabancı statüsü yaratmış ve buna bağlı olarak da henüz oluşum halinde bir hukuki statü olarak Fransız vatandaşlığını ortaya çıkartmıştır. Fransız vatandaşı ile yabancılar arasındaki ayrımın Orta Çağ sonlarında krallık otoritesinin senyörlük hakları aleyhine güçlendirilmesinden doğduğu söylenebilir.

Vatandaş topluluğunun bir şekilde yasal ve biçimsel sınırlarının çizilmesi, ortaçağ veya erken modern çağ Avrupası'ndaki ülkesel devletlerde bilinen bir şey olmamakla birlikte bu durum, erken modern çağ Fransı'nda kimin vatandaş olup olmadığını belirleyen kuralların olmadığı anlamına gelmemektedir¹⁷³. Eski rejim (*ancien-regime*) toplumunda yaygın olan ayrıcalıkların, modern vatandaşlığın özünü oluşturan kamusal hak ve yükümlülüklerin oluşmasına şans tanımamış olduğu ve buna bağlı olarak da o dönemde belli belirsiz oluşmaya başlamış vatandaşlar ile

¹⁷³ Rogers Brubaker, *Fransa Ve Almanya'da Vatandaşlık Ve Ulus Ruhu*, çev. Vahide Pekel, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, Aralık 2009, ss. 61-62.

yabancılar arasındaki ayrımın, pratik ve teorik herhangi bir anlamı olmadığı düşünülebilir. Eski rejim (*ancient-regime*) döneminde vatandaşlık tutarlı bir şekilde tanımlanmadığı ve sistemli biçimde hukuki normlara bağlanmadığından, yaşanan her somut olayda benzer konuda verilmiş önceki yargı kararlarına uygun yorumlar yapılmak zorunda kalınmakta idi¹⁷⁴.

Fransa'daki vatandaşlık anlayışında ulus, devletin kurumsal ve bölgesel çerçevesiyle ilişkili olarak kavranmış; ortak kültürün değil, siyasal birliğin vatandaşlığı oluşturduğu düşünülmüştür. Fransız Devrimi, vatandaşlığı kent-devletten ulus-devlet eksenine taşımış, onu genel bir hakka dönüştürerek ayrıcalık olmaktan çıkartmış ve siyasal vatandaşlık hakları olarak kurumsallaştırarak onun evrenselci, akılcı ve devlet merkezci olarak olarak şekillenmesini sağlamıştır. Fransız Devrimi'nin felsefi öncülerinin ve aktivistlerinin temel düşüncesinin, ulus olarak niteledikleri insan topluluğunu siyasi irade oluşturulmasının düşünsel ve fiili anlamda aktif özneleri haline getirmek olduğu söylenebilir. Ulus-devlet içindeki vatandaşlık, ulusal bir topluluğun üyesi kimliğiyle kimin içeride kimin dışarıda olduğunu belirler. Vatandaşlık hem evrensel hem de ayrımcı prensipleri içinde barındıran bir dâhil etme şeklidir. Ulus-devlet içinde herkese üyelik sağlamayı öngördüğü için evrenselcidir. Ancak bunu sadece belli bir toprak sınırları içinde belli etnik ve kültürel grubu tanımlayarak yaptığı için de ayrımcı, seçici ve eleyicidir¹⁷⁵.

Devletin kurumsal ve üstteki yapısıyla bağlantılı olarak kavranan Fransız geleneğindeki ulus, Devrim ve Cumhuriyet dönemlerinin ulusallık ve vatandaşlık tanımları –üniterci, evrenselci ve laik tanımlar– eski rejimin (*ancien regime*) özünde siyasal nitelikli olan ulusallık anlayışını pekiştirmiştir. Bu çerçevede ulusal asimilasyon, kendilerine Fransız ulusu içinde yer arayan göçmenler ve azınlıklar

¹⁷⁴ Brubaker, a.g.e., s. 63.

¹⁷⁵ a.g.e., ss. 68-72.

bakımından zorunluluk halini almıştır¹⁷⁶. Ulusal bir devrim olarak Fransız Devrimi birçok yönden modern vatandaşlık kurumunu oluşturmuştur. Ulus içindeki hukuksal ayrımları yıkarak vatandaşlık temelinde ortak bir ruh kazandırmıştır. Ulus ve ulusal vatandaşlık fikrine değer kazandırarak hem ulus-içi, hem de uluslararası ifadeleriyle modern ulusçuluğun ideolojik temelini atmıştır. Kimin Fransız olduğunu açıkça tanımlamakla, yabancılara belli hakları yasaklamak veya belli yükümlülükler yüklemek için teknik bir temel oluşturmuştur. Elbette bütün bunlar bir anda yoktan var olmamışlardır. Nasıl ki, ulus-devletin icadı yüzyıllar süren bir devlet-kurma sürecine ve ulusal bilincin belirmekte olan ülkesel devletin sınırları içinde yavaş yavaş serpilmesine dayanmışsa, modern ulusal vatandaşlık da tıpkı bunun gibi *ancien regime* (eski rejim)'deki devlet üyeliği kuram ve pratiklerinin üzerinde kurulmuştur¹⁷⁷.

Fransız Devrimi'nin, devlet-kurucu yönüne de değinmek uygun olacaktır. Bu Devrimin; senyörlük sisteminin kalıntılarını, imtiyazları, dağınık nüfuz alanlarını ve topluluklar karmaşasını ortadan kaldırmakla etkili bir devlet sistemine gidecek yolun önünü açtığını söylenebilir. Devrim, bireyi, aracı (tampon) kurumların korumasından yoksun biçimde devletle yüz yüze bırakmıştır. Buna bağlı olarak vatandaşlığın aynı zamanda ulus-devlete üyelik anlamına gelmesine bağlı olarak dolaylı ve aracılı üyelik biçimlerinin yerini aracısız ve doğrudan devlet-üyeliği biçiminin alması sonucunda hem daha çok kaynak hem de daha geniş kontrol elde edildiği söylenebilir. Devlet-üyeliği'nin doğrudanlaştırılması, dolaysız vergilendirme sisteminin genişlemesine olanak vererek, çoğunlukla özerk topluluklarka yapılmış sözleşmelere dayalı eski iltizam sisteminin yerini almasına olanak sağlamıştır. Ayrıca devlete vatandaşından askerlik hizmeti talep etme ve yabancılara doğrudan kontrol etme olanağı vermiştir. Ancak devlet-üyeliğinin doğrudanlaştırılması yoluyla devletin güçlenmesi, vatandaşlığın hukuken rasyonelleştirilip hukuki normlar

¹⁷⁶ Brubaker, a.g.e., s. 9.

¹⁷⁷ a.g.e., ss. 59, 73.

zeminine oturtulmasını gerekli kıldığından, vatandaşından hizmet talep etmek veya yabancıları dışlamak veya düzenlemek için, devletin, kimin vatandaş olduğunu kimin ise olmadığını hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak kesinlikte belirlebilmesini gerekli kılmaktaydı. Fransız Devrimi'nin, bu alanda da vatandaşlığın gelişiminde önemli bir aşamayı sembolleştirmiştir; 1791 tarihli Fransız Anayasası, Batılı bir ülkesel devlet tarafından yapılan ilk resmi ve açık vatandaşlık tanımını içermiştir. Devede olan üyeliğin resmileştirilmesi ve sistemleştirilmesinin, sivil toplumu eşgüdümleme kapasitesinin gelişiminde önemli bir dönemeci teşkil ettiği söylenebilir¹⁷⁸.

Modern ulusal vatandaşlık kurumunun gelişiminin, modern ulus-devletin gelişimiyle çok yakından bağlantılı olduğu ve Fransız Devrimi'nin, bu her iki kavramın gelişiminde önemli bir devrinde neden olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu Devrim, burjuva ruhuyla yasa önünde eşitliğe dayalı genel üyeliği; demokratik yönüyle de klasik çağın aktif vatandaşlık ruhunu yeniden canlandırmış ve onu özel bir statü olmaktan çıkartarak en azından ilkesel olarak genel bir statüye dönüştürmüştür. Devrim, ulusal yönü bakımından ise farklı ulus-devletlerin üyeleri arasındaki sınırları (ve dolayısıyla husumetleri) belirginleştirdiği gibi, devleti güçlendiren yönüyle de devlet üyeliğini doğrudanlaştırmak hukuksal normlar temeline bağlamıştır. Günümüzde algıladığımız ulusal vatandaşlığın, bütün bu gelişimin baskın etkisini taşıdığını söyleyebiliriz¹⁷⁹. Ulusal benlik anlayışının etnik yönü Fransa'da he zaman görece zayıf olmuşsa da, bu etnik yönün 19. yüzyılın sonlarında daha belirginleşmiş olduğu söylenebilir. Fransız ulusal benlik anlayışında görülen geniş kapsamlı olmayan etnikleştirmenin, birbiriyle ilgisi olamayan bazı gelişmelerin ürünü olarak ortaya çıkmış olduğu düşünülebilir. Bu gelişmelerden biri Fransız aydınlarının 19. yüzyılın ulusal hareketlerine (özellikle Alman, Romen, Yunan, Leh, Macar, İtalyan, Belçika ulusal hareketleri) gösterdikleri yakın ilgi ise bir diğeri de Fransız Devrimi geleneğinin evrenselci, bireyci ve usçu unsurlarının 1860'lardan sonra (özellikle 1870 yenilgisinden sonra) eleştirel bir yeniden

¹⁷⁸ Brubaker, a.g.e., s. 74.

¹⁷⁹ a.g.e., s. 75.

değerlendirmeye uğramış olmasıdır. Fransız benlik anlayışını etnikleştirmeyi destekleyen bir diğer gelişmenin ise ırksal ve etnik kategorilerin ulusallaştırılması olduğu söylenebilir. Ancak, bu yıllardaki tartışmalardan Fransız vatandaşlığının siyasal ve kültürel anlamına dair genel sonuçlar çıkartmak doğru olmaz. Ancak 1880’lerde göçmenlerin vatandaşlık statüleriyle ilgili yapılan tartışmaların, hem Devrim ve Napoleon dönemlerindeki hem de günümüzde yapılmakta olan tartışmalara çarpıcı biçimde benzediği görülmektedir¹⁸⁰.

Fransa’da, kökenlerini Devrim döneminde alan ve 1880’lerde belirginlik kazanmış olan göçmenlikle ilişkili olarak vatandaşlık konusunda yerleşmiş egemen bir düşünme ve söylem tarzı bulunmaktadır. I. ve II. Dünya Savaşları arasındaki dönemde ve 1980’lerin ortalarından sonra bu egemen söyleme karşı bir söylem geliştirilmişse de, Vichy rejimi sırasındaki kısa aralık sayılmazsa, vatandaşlık politikasına yine bu egemen söylem yön vermiştir. Vatandaşlık hakkındaki bu egemen söylemin öne çıkan üç temel yönünden ilkinin; içerme retoriği, ikincisinin; etnikliğin zayıflığı, üçüncüsünün ise ulusçuluğun belirsizlikleri olduğu söylenebilir. Yaklaşık iki yüzyıl boyunca göçmenlerin vatandaşlık statüleri ile ilgili Fransız tartışmaları kapsayıcı bir üslup içinde cereyan etmiş, bu tartışmaya katılan tarafların neredeyse tamamı vatandaşlığın kapsayıcı (içeren) tanımını benimsediklerini dile getirmişler hatta kısıtlayıcı öneriler ileri sürecekt oldukları bile kısıtlayıcılıklarını yadsımaya veya önemsizleştirme gayret etmişlerdir¹⁸¹.

Fransız ulusal benlik anlayışındaki etnikliğin zayıflığına karşın asimilasyonculuğun güçlülüğü 1880’lerdeki tartışmalarda etraflıca yer almıştır. Uzun zamandır yerleşik yabancıları “yabancı olma iddiasındakiler”, “herkesin Fransız

¹⁸⁰ Brubaker, a.g.e., ss. 131-133.

¹⁸¹ a.g.e., s. 143.

addedeceği kişiler”, “yürekta Fransız” olanlar veya “sahici Fransız unsurlar” olarak nitelendirmek veya “Fransız unsurunun baskınlığını sağlama almak için” yabancıları Fransız olarak yeniden tanımlamayı önermek, Fransızlığı etnik terimler yerine toplumsal ve siyasal terimlerle, yaratılıştan gelen bir varlık sorunu olarak değil, toplumsal bir varoluş meselesi olarak tanımlamak olarak değerlendirmek gerekir.

Etnikliğin zayıflığının, ulusçuluğun veya yabancı düşmanlığının zayıf olmasından ayrılması gerekli olduğu kadar aynı zamanda önemlidir. Zira hem ulusçuluk hem de yabancı düşmanlığı tarihsel süreç içinde Fransa’da gelişme göstermiş ve 1880’li yıllarda bir hayli belirginleşmiştir. Ancak Fransız ulusçuluğunun ve yabancı düşmanlığının göçmenlere karşı –biri asimilasyoncu diğeri dışlayıcı olmak üzere– iki ayrı tepki doğurmuş olan ilginç bir ikili niteliği olmuştur. Devrim döneminde olduğu gibi 1880’ler boyunca da asimilasyoncu tepki ağır basmıştır. Ulusçuluk ve yabancı düşmanlığı içerici bir vatandaşlık tanımına baskın çıkmamakla kalmamış bilakis içerici tanım lehine güçlü duyguların ve iddiaların oluşmasına yaramıştır¹⁸².

Fransız ulusçuluğu ve yabancı düşmanlığının asimilasyoncu ve dışlamacı olmak üzere iki ayrı yüzü olduğu söylenebilir. Gerek asimilasyon gerekse dışlama, sınırlı ve görece türdeş bir siyasal ve kültürel alan olan usul-devlete aittir. Ancak ulusçuluğun ve yabancı düşmanlığının takındığı özgün şekiller, asimilasyoncu ve dışlamacı yaklaşımların her bir ulus-devlet bakımından farklı karakterde tezahür etmesine neden olmuştur.

¹⁸² Brubaker, a.g.e., s. 145.

Fransa, asimilasyoncu ulusçuluğun ön planda oluşuyla kendini belli etmiştir. Öne çıkan bu yön, kendisine tepki olarak dışlamacı bir “karşı ulusçuluk” doğmasına neden olmuştur¹⁸³. Orta Avrupalı kavrayışa yakınlık duyan bu yeni ulusçuluk ve ona eşlik eden yabancı düşmanlığı -günümüzde Le Pen’in ulusçuluğu- asimilasyoncu olmaktan ziyade dışlayıcı bir vatandaşlık politikasını desteklemiştir¹⁸⁴.

Günümüz Fransız modelinde, Fransa sınırları içinde yaşayan herkesin vatandaş olarak görülmesi eğilimi olmakla birlikte, ülke sınırları içindekilerin eğitim yoluyla yeterli miktarda Fransız milliyetini almalarının da gerekli olduğu benimsenmiştir. Bu nedenle “Fransız” modelinin de nihayetinde göçmeni Fransız yapma peşinde olduğu söylenebilir. İçduygu’ya göre; küresel çağa geldiğimizde, ulusu ulusal sınırlar içerisinde gönüllü insanların birliği olarak gören Fransız aydınlanmasının etkisi sayesinde Fransız modeli, (ulus-devlet sınırları içerisinde katılımcı demokrasinin gelişmesiyle birlikte) daha fazla destek görmeye başlamıştır¹⁸⁵.

¹⁸³ Stanley Hoffman, *The Nation: What for? Vicissitudes of French Nationalism, 1871-1973*, Viking, New York, 1974, s. 409

¹⁸⁴ Brubaker, a.g.e., s. 146.

¹⁸⁵ Ahmet İçduygu, “Liberalizm, Devlet, Hegemonya”, Keyman E. F. (Ed.), *Türkiye’de Vatandaşlık Tartışmalarının Arka Planı*, Everest Yayınları, İstanbul, Mart 2002, ss. 293-294.

2. ALMAN VATANDAŞLIK ANLAYIŞI

Almanya'nın, Avrupa'daki devletleşme ve uluslaşma sürecinde yaklaşık iki yüzyıl boyunca halk merkezli, farklılıkçı ve kendine has bir ulusallık ve ulusal bilinç modeli geliştirdiği, işlediği ve bu açıdan diğer ülkelere örnek olduğu söylenebilir. Almanya'da ulus duygusu ulus-devletten daha önce geliştiğinden Alman ulus fikrinin başlangıç itibariyle siyasal yönü bulunmadığı gibi soyut vatandaşlık fikriyle de bağlantılı olmamıştır. Devletini arayan bu ulus, evrensel siyasal değerlerin taşıyıcısı olarak değil, ırk, kültür ve dil bakımından organik bir birliktelik içinde olan bir cemaat olarak anlaşılmıştır¹⁸⁶.

Ortaçağ ve erken modern çağ boyunca İmparatorluk, Alman ulus bilincinin ilk zeminini oluşturmuş ancak, ulus ve ulus-üstü İmparatorluk birbirlerinden keskin biçimde ayrı yol kat etmişlerdir. Alman ulusal bilincinin, hiçbir zaman sadece apolitik ve kültürel olduğu bir dönem olmamış, bilakis etkin bir siyasal örgütlenmenin özlemi içinde olmuştur. Yaklaşık altı yüzyıl boyunca da bir takım siyasi gerçeklerden kopuk yaşamıştır.

Ortaçağ'daki kara ticaretinin şekillendirdiği ve İtalya'dan başlayıp Batı Almanya'nın ortasından geçerek Kuzey ve Baltık Denizlerine kadar ulaşan birbirine yakın şehir ve kilise prensliklerinin varlığının, buralarda ülkesel devletlerin siyasal birlik kazanıp büyümelerinde gecikmeye neden olduğu ve ülkesel devletlerin daha az rekabetle karşı karşıya kalmalarına bağlı olarak öncelikle bu şehir kuşağının kenarlarında geliştiği söylenebilir¹⁸⁷.

¹⁸⁶ Brubaker, a.g.e., s. 23.

¹⁸⁷ a.g.e., ss. 26-27.

Modern Orta Çağ başlarında, Orta Avrupa'daki mevcut siyasal otorite yapısı Alman ulusunun ülkesel bir devlet yapısıyla özdeşleşmesine olanak tanımamıştır. Orta Avrupa'nın kültürel ve siyasal şekli, İmparatorluğun ulus-üstü iddialarıyla ve ulus-altı siyasi otoritelerin erişebildiği alan ile örtüşmeyen ve sadece etnik-kültürel nitelikli bir "Alman" düşüncesine olanak tanımıştır. Çok-merkezli, iki mezhepli ve kümelenmeci bir seyir izleyen Alman devletleşme sürecinin daha çok farklılıkçı bir ulusal benlik anlayışının tarihsel koşullarını sağlamış olduğu söylenebilir¹⁸⁸.

Alman ulusallık geleneği, Devrim çağı sırasında Fransa'nın Almanya'yı işgal etmesinin etkisiyle ortaya çıkan Romantizm ve Prusya reform hareketlerinden ciddi biçimde etkilenmiştir. Romantik hareket etkin biçimde ulusallıkla ilgilenmemişse de, estetik ve sosyo-tarihsel tarzı bakımından etnik-kültürel dokulu bir ulusallık anlayışının güçlenip rağbet görmesine ve tekrar siyasallaşmasına ciddi biçimde yardım eden değer yargılarının oluşmasına olanak tanımıştır. Prusya reformcuları ise Prusya devletini yukarıdan-aşağıya uluslaştırmayı ve sadece devleti yeniden canlandırmayı amaçlamışlardır. Biriciklik anlamındaki bireyselliği; sıradan tekillik karşısına, derinlik ve içedönüklüğü; yüzeysel pırıltının karşısına, duyguyu; kuru akılcılığın karşısına, organik bilinç dışı gelişmeyi; bilinçli ve güdümlü yapılandırmanın karşısına, kökleşmiş ve gelenekselleşmiş halk kültürlerinin bütünsellik ve canlılığını; kozmopolit kültürün ruhsuzluk ve yapaylığının karşısına koyarak "üstün tutma" temasının o zamana kadar yer bulduğu estetik ve kültürel eleştiri alanından toplumsal felsefe alanına kolayca akmasını sağlamışlardır. Romantizme özgü sosyal ve siyasal düşüncede, ulusların tarihsel kökenleri olan dil, görenek, yasa, kültür ve devlette sınırsız olarak dallanıp budaklanmış somut ifadelerin birleştirdiği tekillikler olarak anlaşıldığı söylenebilir¹⁸⁹.

¹⁸⁸ Brubaker, a.g.e., ss. 28-30.

¹⁸⁹ a.g.e., ss. 31-32.

Romantik ulus anlayışı devlet kavramına güçlü şekilde işaret etmekle birlikte, temelindeki anlayışın etnik-kültürel olduğu söylenebilir. Biriciklik ulusallığın kurucusu, devlet ise onun ifadesi olarak algılanmıştır. Romantik siyasal düşüncede görülen devlet övgüsü bir yandan her şeyi içine alan bir devlet anlayışını diğer yandan ise biricikliğin temel ifadesini ancak devlet içinde bulabileceğini söyleyen (teleolojik) görüşü yansıtmaktadır. Romantizmin sosyal ve siyasal düşüncesinin, siyasi pratiğin gerçeklerinden tamamen kopuk olduğu söylenebilir. Prusya reformcuları ise bunun tam tersine, o dönemde yeni yeni yeşeren etnik-kültürel ulusçuluktan neredeyse hiç etkilenmemişlerdir. Onlar, Fransızların zaferi ve Prusya'nın çöküşü karşısında kapıldıkları duygular içinde, Prusya devletini yeniden ayağa kaldıracak bir Prusya ulusu oluşturma peşindeydiler.

Romantikler ve reformcular, ulus ile devlet arasındaki ilişkiyi birbirlerinden tamamen farklı biçimlerde düşünmekteydiler. Romantikler devleti ulusun bir ifadesi olarak görürken, devrimcilere göre ulus devletin yapay bir yaratısı idi. Bu görüş farklılığı, devlet-ulusal ve etnik-ulusal ideoloji arasındaki ikilem ve gerilimin temel nedeni olmuştur. Bu ikilemin, Alman siyasetinde etkisinin halen devam ettiği ve Alman geleneğindeki ulusallık anlayışının siyasal ve etnik-kültürel yönlerinin bir gerilim içinde rakip ulusallık kavrayışlarını oluşturduğu söylenebilir. Etnik-kültürel ulusallık anlayışı Almanya'da hiçbir zaman tek başına egemen olamamışsa da, ondokuzuncu yüzyılın başından itibaren gündemde kendine yer bulmuş ve bir şekilde siyasal sömürüye açık olmuştur¹⁹⁰.

Almanya'da kök salan romantik etnik-ulus anlayışına dayanan vatandaşlık biçiminde temel ölçüt ve Alman ulus-devletine üye olmanın tek koşulu etnik olarak Alman ırkına ait olmaktan geçmektedir. Alman ulus anlayışına göre ulus, devletten önce var olan, devletini arayan, aynı etnik kökenden gelen insan topluluğudur. Bu

¹⁹⁰ Brubaker, a.g.e., ss. 32-33.

anlayışta örneğin, Alman topluluğuna ait olanlar, aynı devlet çatısı altında bir araya gelemeseler de, Alman olmaya devam edeceklerdir. Alman vatandaşlığı, 2000 yılı Vatandaşlık Kanunu’nun mecliste kabul edilmesine kadar, soy geçmişi ve kan bağına dayalı bir vatandaşlık anlayışı (*jus sanguinis*) ile tanımlanmıştır.

Almanya’da 2000 yılında yapılan kanuni değişiklikle vatandaşlığa geçmenin göçmenler için kolaylaştırılması çok önemli bir gelişme olmasına rağmen, Alman toplumunun sahip olduğu ve tarihsel köklere dayanan etno-kültürel vatandaşlık bakış açısı, toplumdaki kurumsal anlayışa hala hâkim görünmektedir. Bu anlayış, vatandaşlığı, Alman ırkına kan ve akrabalık mensubiyetiyle ölçen bir anlayıştır. Alman modelinde vatandaşlık organik veya etno-kültürel olarak tanımlanır. Yani, Alman modelinde vatandaşlık etno-kültürel birlikten oluşmakta ve ırka mensup olmak vatandaşlığın temel göstereni olarak kabul edilmektedir. Alman modelinde başka ırklardan insanların Alman veya Alman vatandaşı olması çok zordur. Alman modeli “kan bağı” (*jus sanguinis*) esasına dayandığı için milliyet ve vatandaşlık arasında ayrım yapmamaktadır. Alman modeli vatandaşlıkta, vatandaş olabilmek için Alman ırkından olmak gerektiğinden bu model, yapısal karakteristiğinin doğal sonucu olarak göçmenleri dışlanmaktadır. Bu modelin temelindeki “ırktan olma” ölçütü karşısında Almanya’da doğmuş olmanın dahi tek başına bir önemi olmadığı, Almanya’da doğmuş olmasına rağmen Alman ırkından olmayan kişilerin tam vatandaşlık haklarıyla donatılmaması ile pratik anlam kazanamaktadır. Ancak, Almanya dışında (örneğin) Doğu Avrupa’daki Alman ırkına mensup göçmenlerin, aradaki kan bağından dolayı ülkeye girdikleri anda tam vatandaşlık haklarıyla donanmaları son derece kolay olmaktadır¹⁹¹.

¹⁹¹ Brubaker, a.g.e., ss. 35-37

Alman vatandaşlık anlayışı tikelci, organik, farklılaşmacı ve etnik merkezlidir. Bunun nedeni Almanya’da ulus fikrinin, ulus-devletten önce ortaya çıkarak gelişmesidir. Dolayısıyla Alman vatandaşlık fikri, siyasal bir nitelik taşımamış ve soyut vatandaşlık kavrayışıyla ilişkili olmamıştır. Bu anlayış doğrultusunda ulusun, etno-kültürel birlik ile oluştuğu ve siyasal birlik ile ifadesini bulduğu düşünülmüştür. Almanya’da kök salan romantik, etnik-ulus anlayışına dayanan vatandaşlık biçiminde ise temel ölçüt ve Alman ulus-devletine üye olmanın tek koşulu etnik olarak Alman ırkına ait olmaktan geçmektedir. Alman ulus anlayışına göre ulus; devletten önce var olan, devletini arayan, aynı etnik kökenden gelen insan topluluğudur. Bu anlayışta örneğin, Alman topluluğuna ait olanlar, aynı devlet çatısı altında bir araya gelemeleler bile Alman olmaya devam edeceklerdir¹⁹².

Alman vatandaşlığı, 2000 yılı Vatandaşlık Kanunu’nun Federal Alman Meclisi’nde kabul edilmesine kadar, soy geçmişi ve kan bağına dayalı bir vatandaşlık anlayışı (*jus sanguinis*) ile tanımlanmıştır. Almanya’da 2000 yılında yapılan kanuni değişiklikle vatandaşlığa geçmenin göçmenler için nispeten kolaylaştırılmış olması önemli bir gelişme olmasına rağmen, Alman toplumunun sahip olduğu ve tarihsel köklere dayanan etno-kültürel (ethno-culturalist) vatandaşlık bakış açısı, toplumdaki kurumsal anlayışa hala hâkim görünmektedir. Bu anlayış, vatandaşlığı, Alman ırkına kan ve akrabalık aidiyetiyle ölçen bir anlayıştır¹⁹³.

¹⁹² Brubaker, a.g.e., ss. 32-33.

¹⁹³ Kubilay, a.g.e., ss. 135-164.

3. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ VATANDAŞLIK ANLAYIŞI

Amerika Kıtası'nın keşfedilmesinden sonra dünyanın her yerinden bu kıtaya yaşanan ve günümüzde de devam eden göçün, Amerika Kıtası'nın yerlileri olan Kızılderililerin ve Afrika'dan getirilen Siyah Kölelerin Amerika Birleşik Devletleri'nin (A.B.D.) nüfus yapısı ve vatandaşlık anlayışının temelini oluşturduğu söylenebilir. Kıtanın keşfini takiben yaşanan göç akınlarıyla birlikte kabaca bugünkü A.B.D. sınırları içinde kalan bölgede oluşturulan devletlerin meydana getirdiği konfederasyon ve iç savaş dönemlerinin ardından federal yapı oluşturulması, II. Dünya Savaşı ve ardından Soğuk Savaş Döneminin 1960'ların sonuna kadar olan bölümünde A.B.D.'nde yaşayan insanlar arasında vatandaşlık tanımlaması ve uygulamalarını ciddi biçimde etkileyen siyah/beyaz/kızılderili çatışması yaşanmıştır.

3.1. Vatandaşlığın Yasal Düzenlemeleri

A.B.D. hukukunda vatandaşlığın anayasal temelini, 1868 yılında düzenlenen 14. ek maddede bulunduğu söylenebilir¹⁹⁴. 14. Ek madde öncesinde, Amerikan Anayasası'nda vatandaşlığa ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır. A.B.D. hukukunda vatandaşlığa ilişkin ilk düzenleme 1866 Medeni Haklar Kanunu ile yapılmış ancak kanunun anayasal düzeyde hükme bağlanması gerekli görüldüğünden 14. ek madde hazırlanıp yürürlüğe konulmuştur¹⁹⁵. A.B.D.'nde farklı etnik kökenlere sahip pek çok Amerikalının, kendilerini A.B.D. tebaası olarak değil, A.B.D. vatandaşı olarak gördükleri ve bu ülkede “ulusal bağ-milliyet” teriminin daha ziyade etnik kökene işaret ettiği bilinmelidir¹⁹⁶. Avrupa ile Anglo-Amerikan dünyası arasında devlet

¹⁹⁴ 14. Ek maddenin İngilizce metni için bkz.: http://www.archives.gov/national-archivesexperience/charters/constitution_amendments_11-27.html (Erişim Tarihi: 29.12.2012).

¹⁹⁵ “*Civil Rights Act*” 1866'nın İngilizce metni için bkz.: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=rue&db=a9h&AN=21212244&site=ehost-live> (Erişim Tarihi: 28.12.2012).

¹⁹⁶ Gerald L. Neuman, “Nationality Law In The United States and Federal Republic Of Germany: Structure And Current Problems”, *Paths to Inclusion*, Schuck, P. - Münz, R. (Eds.), Vol. 5 of Series *Migration And Refugees*, New York, 1998, s. 29.

oluşumu sürecinde görülen farklılıkların, devletin insan unsuru konusundaki varsayımlarında da farklılaşmaya neden olduğu söylenebilir. İngilizce konuşulan ülkelerde devletle ulus eşit görülmekte olup; halk belli bir devleti veya ulusu oluşturan insan topluluğu olarak algılanır. Başka bir ifadeyle, insan unsurunu tanımlayan şey, devlettir¹⁹⁷. Buna karşılık Avrupalılar insan unsurunu, yani ulusu devletten ayrı görürler ve ulusu veya halkı kültür, tarih, dil, din ve köken gibi ortak özelliklerin birleştirdiği devlet organizasyonundan ayrı bir bütün olarak değerlendirirler. Ondokuzuncu yüzyıl romantik milliyetçiliğinin temeli olan bu yaklaşım, özellikle İtalya ve Almanya'nın siyasi birliğinin sağlanmasında da ideolojik temel olmuştur. Ulus devletin, toplumun kendi kaderini tayin etmede bir araç olarak görüldüğü ve politik ve hukuki düşüncede toplumcu geleneğin hâkim olduğu bu yaklaşım karşısında, A.B.D.'nde ağır basan liberal bireyci geleneğe bağlı olarak, vatandaşlık etnik kökenden bağımsız olarak gelişmiştir¹⁹⁸.

Ancak dönemin (17. yüzyıl) koşullarının, geliştirilen çözümleri ne ölçüde uygulanabilir kıldığı tartışılmalıdır. Örneğin, temsili kurumlara sahip olmak ve monarkın iktidarına sınır konulması ancak mutlak monarşiden kurtuluş ile mümkündü. O dönemdeki (başta dinsel hoşgörüsüzlük olmak üzere) bir takım etkenler Kara Avrupası ve İngiltere'den Kuzey Amerika'ya olan göçü körüklemiş ve yeni topraklara yerleşen göçmenler yayınladıkları Bağımsızlık Bildirgesi'yle kendi özerk rejimlerini kurarak mutlak monarşiden kurtulmanın ilk örneklerini vermişlerdir¹⁹⁹. On üç koloninin her birinde farklı uygulamalar olmakla birlikte

¹⁹⁷ Neuman, a.g.e., s. 249.

¹⁹⁸ Banu Şit, *Modern Vatandaşlık Kavramına Bir Bakış*, Türkiye Barolar Birliği (TBB) Dergisi, No. 76, 2008, ss. 72-76.

¹⁹⁹ Heater, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, ss. 97-99.

katılım kamusal faaliyete dönüştürülmüş ve yine her birinde vatandaşlığı canlandıracak yeni kurumlar oluşturulmuştur. Kolonilerin bağımsızlığını kazanarak A.B.D. adını aldığı 18. yüzyılın ikinci yarısında haklar adına mücadele verilmiş ve görevler sorumluluk bilinciyle yerine getirilmiştir. Bu gelişmelerden sonra “citizen” kelimesi yalnızca bir kentin değil, bir devletin üyesi anlamında da kullanıma girmiştir.

Amerikan vatandaşlık hukukunun anayasal dayanağı olan 14. Ek madde yürürlüğe girinceye değin, Amerikan Anayasası’nda vatandaşlığın tanımı yapılmadığı gibi, vatandaşlığı oluşturan unsurların neler olduğu da belirtilmemiştir²⁰⁰. 14. Ek maddenin birinci paragrafında vatandaşlığın bir tanımı verilmemekle birlikte, vatandaş statüsü kazanmak için gereken koşullar da belirlenmiştir. Buna göre, “Birleşik Devletler’de doğan veya vatandaşlığa kabul edilen ve Birleşik Devletler yetkisine tâbi olan herkes, Birleşik Devletler’in ve ikamet ettikleri Eyaletin vatandaşıdır” (“All persons born or naturalized in the United States, and subject to the jurisdiction thereof, are citizens of the United States and of the State where in they reside” (U.S. Constitution, amend 14, Section 1 [adopted 1868]) . Görüldüğü üzere birinci paragrafta, teknik bakımdan bir “vatandaş” tanımı yapılmamış olmasına rağmen, bir eyaletin ve Birleşik Devletler’in vatandaşı olmanın koşulları burada belirtilmiştir²⁰¹.

14. Ek madde ile bu şekilde bir düzenleme yapılmış olmasının çeşitli nedenleri olduğu söylenmektedir. Bunlardan en önde geleni, vatandaş statüsüne ilişkin koşulların anayasa metni içine alınarak anayasal güvenceye kavuşturulmuş olmasıyla, eyaletlerin (ve kongrenin) bu koşulları yerine getiren kişilerin vatandaşlık haklarını reddetme yetkisinin ortadan kaldırılmış olmasıdır²⁰². Bu sonucu gerekli

²⁰⁰ Douglas G. Smith, *Citizenship and the Fourteenth Amendment*, San Diego Law Review., Vol. 34, 1997, s.691

²⁰¹ a.g.e., s. 683.

²⁰² a.g.e., s. 693.

kılan nedenin, 1856 yılında Amerikan Yüksek Mahkemesi'nin Dred Scott v. Sandford davasında verdiği kararda karşımıza çıktığı söylenebilir²⁰³. Bu kararında Yüksek Mahkeme, özgür siyahların vatandaş statüsünde olmadıklarına ve anayasanın değiştirilmesi dışında bir yolla da vatandaş olamayacaklarına hükmetmiştir. Bu dava sonrasında 1866 *Civil Rights Act*'te siyahların vatandaşlık haklarından söz edilmiştir. Ek madde ile gerekli değişiklik yapılmış ve *Civil Rights Act* ile getirilen düzenleme anayasal güvence altına alınmıştır. Bu düzenlemenin yapılmasında, kongrenin ve eyaletlerin olası kısıtlayıcı düzenleme yapmaları ihtimalinin önüne geçilmek istenmiş olmasının önemli rol oynadığı söylenebilir²⁰⁴. Siyahların vatandaşlık haklarını anayasal güvence altına alan 14. Ek maddeden önce de bazı girişimlerde bulunulmuştur. Örneğin, 13. Ek madde ile kölelik yasaklanmıştır. Ancak bu yasaklama dahi, kölelik ile vatandaşlık arasında bir ara statü yaratılmasını engelleyememiştir. Benzer şekilde 1866 *Civil Rights Act* ile siyahların vatandaşlık hakkına sahip oldukları öngörülmüş olmasına karşın, Yüksek Mahkeme *Dred Scott* davasında yukarıda sözü edilen karara varmıştır. Dolayısıyla 14. ek maddenin vatandaşlık düzenlemesi Yüksek Mahkeme'nin verdiği karara bir cevap niteliğindedir. 14. ek maddede yer alan vatandaşlık düzenlemesinin, Afrika kökenli kişilerin vatandaş olmadıkları ve olamayacakları yargısını havi Amerikan Yüksek Mahkemesi kararını etkisiz kılmaya yaradığı kabul edilir. Bunu yaparken ek madde, ırkın hiçbir rolünün olmadığı bir vatandaşlık statüsü getirmiştir²⁰⁵.

14. Ek maddeyi hazırlayanların bir diğer amacının, vatandaşlığın ulusallaştırılması ve birinci paragrafın ikinci cümlesinde ifadesini bulan A.B.D. vatandaşlarının “ayrıcalık ve muafiyetleri” ibaresinin kapsamını oluşturan hakların ulusal (federal) düzeyde güvence altına alınması olduğu söylenebilir²⁰⁶.

²⁰³ 60 U.S. (19 How.) 393 (1856), Kararın metni için bkz:

<http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?navby=CASE&court=US&vol=60&page=393>

²⁰⁴ Smith, a.g.e., s. 693.

²⁰⁵ Linda Bosniak, *Constitutional Citizenship Through The Prism Of Alienage*, Ohio State Law Journal, Vol. 63, No. 5, 2002, s. 1295.

²⁰⁶ Smith, a.g.e., s. 798.

14. Ek madde ile vatandaşlık, ulusal (federal) düzeyde hukukun ve ulusal çıkarın konusu haline gelmiştir. Daha öncesinde vatandaşlığın anlamının belirlenmesi ve düzenlenmesi eyaletlerin yetkisinde görülmekteyken 14. Ek madde bu konudaki eyalet egemenliğini kaldırmak suretiyle, federe devletler ile federal devlet arasındaki ilişkilerin artık yeni bir kimlik taşıyacağına işaretini vermiştir²⁰⁷.

Amerika Birleşik Devletleri hukuk geleneğinde, 14. Ek madde öncesinde “vatandaş” (citizen) teriminin, kişilerin A.B.D’nde doğmasından veya A.B.D’nde vatandaşlığa alınmasından daha kapsamlı bir anlam ifade ettiği söylenebilir. 14. Ek maddenin vatandaşlık kavramının içinde bulunan bu hakları da korumasının amaçlandığı kabul edilmektedir²⁰⁸. Bu haklar, common law tarafından tanınan temel haklardır (common rights). 14. Ek maddeden önce anayasada vatandaşlığın tanımı henüz yapılmamışken dahi hukuk camiasında “vatandaş” teriminin anlamı konusunda, devlete sadakat borcu olan ve onun korumasını talep etme hakkı bulunan kişinin vatandaş olduğunun kabul edilmesi şeklinde ortak bir görüş bulunduğu söylenebilir²⁰⁹. Sözü edilen haklar, vatandaşlığın içinde ve yapısında mevcut olan haklar olmakla birlikte, vatandaşlığın anlamı ve kapsamı sıklıkla tartışılmıştır. Başlangıçta vatandaşlığın kapsamına giren hakların (14. Ek maddede belirtilen ayrıcalık ve muafiyetlerin) sadece temel haklar olduğu ve siyasal hakların vatandaş statüsünün kapsamında yer imadığı yaygın olarak kabul edilmiştir²¹⁰. Bu anlamda vatandaşlık kavramının çok dar kapsamlı olduğu ileri sürülmüştür²¹¹.

²⁰⁷ Bosniak, a.g.e., s. 1295.

²⁰⁸ Smith, a.g.e., s. 798.

²⁰⁹ Smith, a.g.e., s. 691.

²¹⁰ Bosniak, a.g.e., ss. 1296-1297.

²¹¹ Bosniak, a.g.e., s. 1300.

Bosniak'ın da belirttiği gibi, 1875 yılında verilen bir Yüksek Mahkeme kararında da oy kullanmanın vatandaşlık haklarından olmadığı hükme bağlanmıştır. Ancak oy kullanmanın vatandaşlık statüsüne de münhasır olmadığı, zira 19. yüzyıl sonlarında bazı eyaletlerde yerel seçimlerde yabancılara seçme hakkı tanındığı görülmektedir. Böylece vatandaşlık statüsü ile vatandaşlık hakları arasında bir ayırım bulunduğu ve bu ikisinin birbirinden bağımsız olabileceği anlayışı kabul görmüştür²¹².

14. Ek maddenin vatandaşlık ayrıcalık ve bağımsızlıkları konusundaki genel ifadesine yönelik tartışmaların merkezinde siyasal hakların bulunduğu söylenebilir. Ancak 14. Ek madde metninde siyasal haklardan söz edilmediği gibi, bahsedilen ayrıcalık ve bağımsızlıkların da vatandaşlık kavramının içinde yer alan haklardan ibaret olduğu görüşü ağır basmıştır. Siyasal haklar ise bu anlamda vatandaşlık kavramının içinde mevcut olan haklardan sayılmamış, aksine siyasal hakların kullanımının başka olgu ve niteliklere bağlı olduğu ifade edilmiştir²¹³.

Gerçekten günümüzde genel seçimlerde oy kullanma hakkından yoksun bulunan fakat A.B.D. vatandaşı (citizen) olan halk topluluklarının bulunmasının, Amerikan vatandaşlık hukukunda vatandaşlık haklarının algılanış şeklinin tarihsel olarak farklılaştığının ve Kıta Avrupası'nda olduğu gibi vatandaşlık kavramının hak ve özgürlüklerden yararlanma bakımından eşitlik esası çerçevesinde tanımlanmadığının bir göstergesi olduğu söylenebilir²¹⁴.

²¹² Bosniak, a.g.e., s. 1300 vd.

²¹³ Smith, a.g.e., s. 691 vd.

²¹⁴ Şit, a.g.e., ss. 72-76.

3.2. Vatandaşlık Hakları Hareketinin Kökenleri

Bu grup içinde görece olarak yoğun baskı ve dışlanma altında olan Güney’de yaşayan Afrikalı Amerikalılar (siyahlar) vatandaşlık hakkından ve siyasal haklardan çok az yararlanabiliyorlar; İkinci Dünya Savaşı sırasında bir milyondan fazlası cephede savaşmış olmasına rağmen oy kullanamıyorlar, oy kullanma hakkı talep ettiklerinde ise dövülme, işten çıkarılma, kredi alamama veya evinden kovulma olasılıklarıyla karşı karşıya kalıyorlardı²¹⁵. Linç olayları yaşanıyor, tramvaylarda, trenlerde, otellerde, lokantalarda, hastanelerde, eğlence yerlerinde ve istihdam alanlarında ırk ayrımcılığına tabi tutuluyorlardı. Savaştan dönen siyah askerler ikinci sınıf vatandaşlığa, diğer siyahlar da ırksal eşitsizliğe karşı çıkmak konusunda kararlılık göstermişler ve milyonlarcası daha iyi işler bulabilmek umuduyla güneydeki çiftliklerden ayrılıp kuzeydeki kentlere akın etmişler ancak geldikleri kentlerin kalabalık ve yoksul kenar mahallelerinde sıkışıp kalmışlardır. Bütün bunlar, anlamlı bir “vatandaşlık hakları hareketi” nin oluşmasına dayanak sağlamıştır.

A.B.D. Başkanlarından Harry Truman, vatandaşlık hakları hareketini desteklemiş, toplumsal eşitliğe olmasa da siyasal eşitliğe inanmış ve kentlerdeki Siyah oyların giderek çoğalan önemini dikkate almıştır. Truman 1946’da Güney’de

²⁰⁶ Northern Mariana Islands, Guam, Virgin Islands, Puerto Rico’da yaşayanlar ABD vatandaşı (*citizen*) olmakla birlikte, genel seçimlerde oy kullanma hakları bulunmamaktadır. Swain Islands ve American Samoa’ında yaşayanlar ise vatandaş olarak kabul edilmeyip sadece Amerikan tâbiyetinde (*U.S. nationals*) bulunmaktadır. Amerikan vatandaşları kural olarak her türlü siyasal hakka sahip olmakla birlikte, Amerikan tebaasında bulunanların siyasal hakları yoktur. Bkz.: Neuman, s. 253; Sınırlı vatandaşlık (*limited citizenship*) konusunda bkz.: Johnson, K. R.: *Puerto Rico, Puerto Ricans, and Latcrit Theory: Commonalities and Differences Between Latina/O Experiences*, Michigan Journal of Race and Law, 2000, Vol. 6, s. 108-117; Ayrıca ülkede bulunan yabancılardan oy kullanma hakkı konusunda bkz. : Ho, V.H.: *Noncitizen Voting Rights: The History, the Law and Current Prospects for Change*, Immgr. & Nat’lity, Law Rev. , 2000, 21, s. 477-528. Vatandaş olmayanlara da kimi siyasal hakların tanınması, vatandaşlık kavramı çerçevesinde tartışılmaktadır. Vatandaşlığı sadece bir statü olarak gören anlayış ile vatandaşlığı bir haklar toplamı olarak gören anlayış vatandaşlık kavramının iki yönü bulunduğunu ve buna göre; hukuken vatandaş olarak kabul edilmiş olmanın vatandaşlık haklarının her koşulda güvence altında olması anlamına gelmeyeceği ve hukuken vatandaş olarak kabul edilmeyenlerin de vatandaşlık hakları çerçevesinde sayılan kimi haklara sahip olabileceği yönündeki değerlendirmeler için bkz. Bosniak, L.: *Citizenship Denationalized*, Indiana Journal of Global Legal Studies, 2000, Vol. 7, s. 447-509.

linç olaylarının ve çete saldırılarının sürdüğünü öğrenince, ırk ve dine dayalı ayrımcılık uygulamalarını incelemek üzere bir vatandaşlık hakları komitesi görevlendirmiştir. Komitenin bir yıl sonra yayınlanan raporunda, Siyahların Amerika’da ikinci sınıf vatandaş konumunda oldukları belgelenmiş ve federal hükümetin tüm vatandaşlara verilen hakları güvence altına alması gerektiği vurgulanmıştır. Rapordaki öneri çerçevesinde Truman, Amerikan Kongresi’ne 10 maddelik bir vatandaşlık hakları programı sunmuştur. Hükümetin vatandaşlık hakları konusundaki kararlı tutumundan hoşnut olmayan Güneyli Demokratlar 1948’de partiyi terk etmesi üzerine, Truman yayınladığı bir kararname ile federal dairelere memur alımında ayrımcılığı yasaklayıp, silahlı kuvvetlerde de herkese eşit davranılmasını emretmiş ve silahlı kuvvetlerdeki ayrımcılığa son vermek amacıyla çalışacak bir komite görevlendirmiştir. Bütün bu adımlar, vatandaşlar arasındaki ayrımcılığın kaldırılmasına yönelik süreç içinde anlamlı dönüm noktaları olmuştur²¹⁶.

3.3. Ayrımcılığın Kaldırılması

Ayrımcılığın kaldırılmasına yönelik dönüm noktalarından birisi Renkli Halkın İlerlemesi Ulusal Derneği (NAACP)’nin, *Plessy-Ferguson* davası sonunda Yüksek Mahkeme’nin 1896 yılında kabul ettiği yasal doktrini tersine çevirmek konusundaki kararlılığı olmuştur. Bu doktrine göre, eğer “ayrı fakat eşit” tesisler sağlanıyorsa, okullarda beyaz ve siyah öğrencilerin birbirlerinden ayrılmaları anayasaya aykırı değildir. Koşulların ender durumlarda “eşit” oranda sağlandığı Güney’de bu karar, yıllar boyunca sert bir ayrımcılık yapılmasına olanak tanımıştır.

²¹⁶ Amerikan Tarihinin Ana Hatları, <http://www.usemb-ankara.org.tr/ABDAnaHatlar/Tarih.htm#b6> (Erişim Tarihi: 08.05.2013).

Amerikan Yüksek Mahkemesi 1954'te *Brown-Eğitim Yönetim Kurulu* davasında ayrı tesislerin doğal olarak eşitsizlik yaratacağına karar vermiştir. Mahkeme, “ayrı fakat eşit” doktrininin artık devlet okullarında uygulanamayacağına karar vererek, yerel okul yönetim kurullarının bu kararı en hızlı biçimde uygulamalarını istemiştir²¹⁷.

Dönemin A.B.D. Başkanı Eisenhower, Güney'in hızlı bir dönüşüm nedeniyle karşılaşacağı gereksinimlere hoşgörüyle bakmakla birlikte yasanın bir an evvel uygulanması için harekete geçerek A.B.D. Başkenti Washington D.C.'deki okullarda ve diğer alanlarda, ülkenin diğer bölgelerine örnek olması amacıyla ayrımcılığa son verilmesini emretmiştir. Bu çerçevede önceden sadece beyaz öğrencilerin kabul edildiği bir liseye dokuz siyah öğrencinin alınmasına yönelik bir ayrımcılığı önleme planının uygulanmasına başlanmadan hemen önce, eyalet valisi şiddet tehdidi olduğu gerekçesiyle Eyalet Ulusal Muhafızları'nı okulun önünde görevlendirerek barışı sağlamak adına siyah öğrencileri geri çevirmiştir. Bunun üzerine Başkan Eisenhower, Ulusal Muhafız askerlerinin okul sınıflarında nöbet tutmalarını sağlayarak eğitim alanındaki ayrımcılığın fiilen kaldırılmasına başlamıştır²¹⁸.

Vatandaşlık hakları hareketinde bir başka dönüm noktasına da 1955'de A.B.D. nin Alabama eyaletinin Montgomery kentinde yaşanmıştır. Siyah bir kadın, bir otobüsün (oturmakta olduğu) geleneksel ve yasal olarak beyazlara ayrılmış bulunan ön bölümünden kalkmayı reddedince ayrımcılık yasalarını ihlal etmek suçuyla tutuklanmıştır. Bu tutuklama üzerine siyahlar tarafından boykot edilen otobüs şirketinin geliri ciddi oranda azalınca, Yüksek Mahkeme okullardaki

²¹⁷ Amerikan Tarihinin Ana Hatları, <http://www.usemb-ankara.org.tr/ABDAnaHatlar/Tarih.htm#b6> (Erişim Tarihi: 08.05.2013).

²¹⁸ a.g.s., (Erişim Tarihi: 08.05.2013).

ayırıcılık gibi otobüslerde yapılan ayırıcılığın da anayasaya aykırı olduğuna karar vermiştir. Karar sonrasında boykot sona ermiş ve vatandaşlık hakları hareketi önemli bir zafer kazanarak en güçlü liderini, yani Martin Luther King Jr.'yi keşfetmiştir²¹⁹.

Afrikalı Amerikalılar oy kullanma hakkı kazanmak için de mücadele vermişlerdir. 15. Anayasa Değişikliği oy kullanma hakkını güvence altına almakla birlikte pek çok eyalette siyahların bu haklarını kullanmalarını önlemek için seçim vergisi ödenmesi veya okur-yazarlık sınavında başarı gösterilmesi gibi yollara başvurulmuştur. Dönemin A.B.D. Başkanı Eisenhower, A.B.D. Senato çoğunluk lideri ile birlikte çalışarak oy hakkını güvence altına almaya yönelik Kongre çabalarına destek vermiştir. Siyahların oy kullanmalarının engellendiği durumlarda federal hükümetin müdahale etmesine yetki veren 1957 tarihli Vatandaşlık Hakları Yasası, bu yönde alınan ilk önlemleri ve atılan ilk adımı oluşturmuştur²²⁰.

²¹⁹ Amerikan Tarihinin Ana Hatları, <http://www.usemb-ankara.org.tr/ABDAnaHatlar/Tarih.htm#b6> (Erişim Tarihi: 08.05.2013).

²²⁰ a.g.s., (Erişim Tarihi: 08.05.2013).

4. AVRUPA BİRLİĞİ VATANDAŞLIĞI

Avrupa Birliği, klasik devlet ve uluslararası örgüt kavramlarından önemli farklılıklar göstermekte ve farklı bir yapıyı ifade etmektedir. Bir başka deyişle; Avrupa Birliği, hukuksal olarak üye devletler ve bireyler açısından hak ve yükümlülükler doğuran, doğrudan etki gücüne sahip ve ulusal anayasaların da üstünde yer alan düzenlemeler kabul etme kapasitesine sahiptir²²¹. Bu istisnai durumun altının çizilmesi için seçilen “uluslarüstülük” teriminin ise uluslararası ilişkilere Avrupa Toplulukları’nın kurulmasıyla getirilen bir yenilik olduğu ileri sürülebilir. Zira Birliğin temelini oluşturan Avrupa Topluluklarının çıkış noktası da, her alanda güç birliği oluşturacak bir örgütsel yapıyı oluşturmak ve bu yapıyı klasik uluslararası örgütlenmelerden farklı kılarak tek bir Birlik olma hedefi doğrultusunda önemli yetkilerle donatmaktır²²².

Avrupa Birliği’nin bünyesinde taşıdığı uluslarüstü nitelik, Birlik hukukunu da doğrudan etkilemiştir. Öyle ki, Birlik hukuku ile ulusal hukuk kurallarının çatışması halinde Birlik normlarına öncelik tanınması olarak belirtilebilecek, AT Hukukunun önceliği ilkesi temel bir prensip olarak kabul edilmiş ve bu durum uluslarüstü yapının doğal bir sonucu biçiminde değerlendirilmiştir²²³.

²¹⁵ Semra Eren Saylan, *AB Vatandaşlığı Kavramı Ve Gelişim Süreci*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi S.B.E., AB ve U.A.E.İ. (Hukuk) A.B.D., 2007, ss. 14-15.

²¹⁶ a.g.t., s. 15.

²¹⁷ Enver Bozkurt - Mehmet Özcan ve Arif Köktaş, *Avrupa Birliği Hukuku*, Nobel Yayınları, Ankara, 2001, s. 140.

4.1. Entegrasyon Sürecinde Birlik Vatandaşlığı Kavramının Gelişimi Ve Hukuki Temelleri

Birlik vatandaşlığı kavramının gelişimi sırasında birçok hukuki ve siyasi süreç yaşanmıştır. Bunlardan bazılarının, temel düzenleme ve önemli noktalara işaret etmeleri nedeniyle diğerlerinden daha farklı bir yerde oldukları söylenebilir. Shengen, Maastricht ve Amsterdam Antlaşmaları; Paris, Kopenhag, Luxemburg ve Fontainebleau Zirveleri; Pinelli, Martin, Veil Grubu ve Bindi-Imbeni Raporları; Adonnino Komitesi, Avrupa Tek Senedi, Çalışanların Temel Haklarına Dair Topluluk Sosyal Şartı ve Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı buna örnek olarak gösterilebilir. Maastricht Antlaşması'ndan önce vatandaşlık statüsü kurucu Antlaşmalarda yer almamakla birlikte, bu statünün alt yapısını oluşturan birtakım hükümler öngörülmüştür. Bunların en tipik örneği, AT Antlaşması'nda yer alan tâbiyete bağlı ayrımcılığın yasaklanmasına ilişkin 6. madde (yeni numaralandırmadan sonra 12. madde) ve İç Pazarda serbest dolaşımın sağlanmasına yönelik 7A (yeni numaralandırmadan sonra 14 üncü) maddesidir²²⁴.

Başlangıçta bireyleri, üye devlet yurttaşları olmalarından daha ziyade, ekonomik özgürlükler açısından ele alan yaklaşım, adeta Topluluk üyesi devletlerin vatandaşlarıyla ilgili olarak hukuki bir ara kategori yaratmıştır. Bu ara hukuki kategori üye devletin kendi vatandaşlarına nazaran daha sınırlı haklara sahipken, yabancılara nazaran daha iyi bir konuma sahip bulunmaktaydı. Dolayısıyla, bir üye devlette ikâmet eden diğer üye devletlerin vatandaşları, bir

²²⁴ Saylan, a.g.t., s. 23.

üçüncü ülke vatandaşı gibi muamele görmemekteydi. Vatandaşlık konusunda oldukça kısmi²²⁵ nitelik taşıyan bu yaklaşımın sağladığı en önemli katkı; bireylere, serbest dolaşıma ve vatandaşlık ile cinsiyet temelinde ayrım görmemeye dair haklar tanınması ve bu hakların üye devlet vatandaşı olan serbest çalışanlara ve işçilere uygulanmasıdır²²⁶.

Bireyleri yalnızca ekonomik yaşama olan katkıları ile ele alan uygulamalar, ATAD (Avrupa Toplulukları Adalet Divanı)' ın kararları ile açıklığa kavuşturulduğu günden itibaren, birlik düzeyinde geleneksel vatandaşlık haklarının benzeri haklar bulunması açısından bir esas teşkil etmiştir. ATAD, en basından beri Roma Antlaşması'nın, göçmen olsun veya olmasın, farklı ülkelerdeki bireylere ortak haklar tanıdığını kabul etmiştir. Kendi ülkeleri dâhil, tüm üye ülkelerin topluluk hukukuna uymalarını beklemenin, bu bireylerin hakkı olduğu ATAD tarafından vurgulanmış ve bu ve bu ilke ilk kez Vand Gend en Loos davasında gündeme getirilmiştir²²⁷.

Üye devlet temsilcilerinin 1960'ların sonlarına doğru Avrupa'da siyasal bir birlik kurulması amacıyla çalışma yapmaya karar vermelerini takiben, Vatandaşlar Avrupası şekillenmeye başlamıştır. 1950'den 1960'ların sonuna kadar olan dönemde Avrupa devletlerini etkileyen bölgesel ve dünya ölçekli olayların (Avrupa'nın bölünmesi, soğuk savaş, A.B.D. etkisi, petrol krizi ve neden olduğu ekonomik kriz vs.) sosyal, politik ve ekonomik niteliklerinin, dönemin AET'sini, dışarıdan gelecek

²²⁵ Ercüment Tezcan, *Avrupa Birliği Hukuku'nda Birey*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 20.

²²⁶ Gözde Kaya, *Avrupa Vatandaşlığı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, s. 12.

²²⁷ Elizabeth Meehan, "Citizenship And Social Inclusion In The European Union", Maurice Roche and Rik Van Berkel (Eds.), *European Citizenship And Social Exclusion*, Ashgate Publishing Limited, Aldershot, 1997, ss. 24-25.

olumsuzluklara karşı kendisini daha güçlü kılabilcek makro düzeyde kolektif planlama uygulayabileceği üst düzey bir uyum kurmak yönünde harekete geçirmiş olduğu söylenebilir. Oysa aynı hedef, Avrupa'nın bütünleşmesi projesinin başlarında, Jean Monnet tarafından “biz devletler arasında koalisyon değil, insanlar arasında birlik kuruyoruz” denilmek suretiyle ifade edilmiştir²²⁸.

Bütünleşme projesinin teknik ve ekonomik açılardan başarılı olduğu söylenebilirse de, bu sürecin, özellikle siyasal ve kültürel bakımdan önemli noksanlık ve uyumsuzluklar içerdiği de itiraf edilmelidir. Başlangıçta halklar arasındaki bütünleşmeyle oluşması hedeflenen birliğin, kendi sürecini kültürel ve politik katılım bakımından Avrupalılardan kopuk olarak yaşadığı söylenebilir. Sürecin kopuklukla malul olmasının temelinde, sürecin temelleri belirlenip uygulama şekli biçimlendirilirken, Avrupalıların görüşlerinden ziyade, bölgesel ve küresel plandaki siyasal ve ekonomik gereklilik, varsayım ve stratejik yaklaşımlara öncelik verilmiş olmasının etkin olduğu düşünülebilir. 1970'lere gelindiğinde, salt teknik düzenlemelerin siyasal, kültürel ve sosyal alanda hedeflenen uyumlu ve sağlam bir bütünleşme için yetersiz ve ruhsuz kaldığı görülmüştür²²⁹.

²²⁸ M. Tayfun Okman, *Avrupa Birliği Anayasasının Temelleri*, Atılım Yayınları, Ankara, 2005, s.70.

²²⁹ Pascal Fontaine, *Citizen's Europe*, Brussels, COM.E c. 1993, s. 5.

4.1.1. Maastricht Antlaşması Öncesi Gelişmeler

Avrupa bütünleşmesi sırasında, Avrupalının olup biteni pek bilmediği hatta önemli bir bölümün de ne olup bittiği ile alakadar dahi olmadığı, işin, halk dışında bu ülkeye inanmış bazı kişiler tarafından gerçekleştirildiği, Topluluğun aslında iş adamlarının işine yarayacak devasa bir pazar yaratma düşüncesinin eseri olduğu zaman zaman dile getirilmiştir²³⁰. Bu yöndeki bir başka görüş, Topluluğun kendisini bir liberal ekonomi kalesi haline getirip serbest rekabeti vazgeçilmez kıldığı yönündedir. Bu görüşlerin aksine ileri sürülebilecek birçok karşı düşünce olmakla birlikte, vaki yargıların bütünüyle gerçeklerden uzak olduğunu söylemek de güçtür²³¹.

Maastricht Antlaşmasının, yukarıda belirtilen eleştirilerin giderilip, vatandaşlar Avrupası'nın yaratılması açısından büyük öneme sahip olduğu ve buradaki öneminin kendisinden önce birçok antlaşma yapılmış olmasına rağmen, Birlik üyesi devlet vatandaşlarını bir bütün olarak kapsayıp, Avrupa vatandaşlığının kurucu temel çerçevesini oluşturup bunu bir antlaşma metninde somutlaştırmasından kaynaklandığı bilinmelidir. Bu niteliği itibarıyla Maastricht Antlaşması'nın Avrupa vatandaşlığı açısından bir dönüm noktası olduğu söylenebilir²³². Birlik vatandaşlığı kavramının gelişiminde Avrupa Toplulukları Adalet Divanı, Avrupa Komisyonu ve Avrupa Parlamentosu'nun büyük rolü bulunmaktadır. ATAD, serbest dolaşım hakkını sosyal ve medeni haklar çerçevesinde ele alan yaklaşımı ile Kurucu Antlaşmaların bu alanda öngördükleri düzenlemelerin güvencesini oluşturmuştur.

Öte yandan, Komisyon ve Avrupa Parlamentosu da, Kurucu Antlaşmalarda yer alan siyasi hakların yasama geçirilmesi hususunda üye devletler üzerinde birer baskı

²³⁰ Saylan, a.g.t., ss. 18-19.

²³¹ Ömer Bozkurt, *Maastricht Antlaşması ve Avrupa Bütünleşmesi*, Amme İdaresi Dergisi, C. 26, Sayı 1 (Mart 1993'ten ayrı bası), Ankara, 1994, ss. 15-16.

²³² a.g.e., s. 19.

unsuru olmuşlardır²³³. Ortak bir Avrupa kimliği yaratma çalışmaları, 1970'lerin başında Avrupa zirvelerinin gündeminde yer almaya başlamıştır²³⁴.

1972 yılında gerçekleştirilen Paris Zirvesi'nde, İtalya ve Belçika Başbakanları, üye devletlerin vatandaşlarının sahip oldukları vatandaşlığı tamamlayacak nitelikte bir Avrupa vatandaşlığı yaratılmasını önermişlerdir. Yine aynı Zirvede, o dönemin Komisyon Başkanı Xavier Ortoli, ekonomik krizin ve uluslararası ilişkilerdeki değişimlerin Topluluk dayanışmasını güçlendirmekten uzak olduğunu belirtmiş ve dünyanın geri kalanına karşı bir Avrupa kimliğinin oluşturulması gerekliliğine işaret etmiştir²³⁵.

Paris Zirvesi'ni takip eden en önemli gelişmenin, "Avrupa Kimliğine İlişkin Bildiri" başlıklı bir bildiri yayınlanmış olması nedeniyle 1973 tarihli Kopenhag Zirvesi olduğu söylenebilir²³⁶. Yayınlanan bu bildirinin, o dönemin dokuz üye ülkesinin paylaştığı müşterek Avrupa kültürel mirası, uygarlığı, değer ve yaşam tarzının altını çizip, Avrupa kimliği kavramını ilk kez resmi olarak gündeme getirmiş olması bakımından önemli olduğu kabul edilmelidir. Bildiride öne çıkartılan kimlik kavramının temelinde, dünya çapındaki ekonomik ve siyasi krizler karşısında duyulan savunma ve Avrupa bütünleşme hareketinin önündeki tıkanmanın açılması ihtiyaçlarının bulunduğu, paylaşılan ortak kültürel nedenlerin varlığının ise ikinci planda kaldığı söylenebilir²³⁷.

1974 Paris Zirvesi'nde, Avrupa bütünleşmesi bağlamında bireyler ilk kez tüketici olarak değil, 'vatandaş' olarak ele alınmışlardır. Zirve'de alınan bir kararla,

²³³ Rey Koslowski, *Intra-EU Migration, Citizenship and Political Union*, Journal of Common Market Studies, Vol. 32, No. 3, Oxford, Blackwell, s. 387.

²³⁴ a.g.e., s. 20.

²³⁵ a.g.e., s. 21.

²³⁶ *Declaration On European Identity*, Bulletin Of The European Communities, Dec. 1973, No. 12, s. 118-122.

²³⁷ Koslowski, a.g.e., s. 21.

Topluluk üyesi devletlerin vatandaşlarına Avrupa vatandaşlığına özgü bazı hakların (örneğin serbest dolaşım) tanınması koşullarını ve zamanını belirlemek amacıyla bir çalışma grubu oluşturulmuştur²³⁸. 1980’li yıllarda, vatandaşlık kavramının yerleştirilebilmesi için, Avrupa Pragmatizmi yaklaşımının öngördüğü yöntemler kullanılmıştır. Bu yöntemler dâhilinde, kültürel ortaklıklara vurguda bulunulmuş ve medya araçlarından faydalanılmıştır. Bu şekilde, yoğun olarak ortak bir Avrupa vatandaşlığının propagandası yapılmıştır²³⁹.

Bu propagandaların sonunda 1981’de yapılan Lüksemburg Zirvesi’nde kabul edilen “Tek Tip Bir Avrupa Pasaportu Oluşturulmasına Dair Karar”²⁴⁰ ile birlikte Avrupa pasaportu oluşturulmuştur. Bu, pasaport birliğine uzanan süreçte ilk aşama olarak algılanmıştır²⁴¹. Topluluğu kuran Roma Antlaşması’nın yerine geçmek üzere, Avrupa Parlamentosu üyelerinden Altiero Spinelli tarafından 1984 yılında “Avrupa Birliği’ni Kuran Antlaşma Taslağı” nı içeren Pinelli Raporu²⁴² hazırlanmıştır. Rapora konu taslakta, Birlik vatandaşlığı kavramına değinilmiş ve bunun, üye devlet vatandaşlığına bağlı olduğu belirtilmiştir²⁴³. Taslak, sıkı federal ilkeleri içerdiğinden sonuca ulaşamamıştır. 1984’de toplanan Fontainebleau Zirvesi’nin ise 1974 Paris Zirvesi sonrası bütünleşme sürecinde gerçekleştirilen en önemli zirvelerden biri olduğu söylenebilir²⁴⁴⁻²⁴⁵. Zirve sonrasında Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterand, daha kapsamlı bir Avrupa bütünleşmesine ilişkin olasılıklar konusunda rapor hazırlamak üzere iki geçici komitenin kurulmasına öncülük etmiştir.

²³⁸ Antje Weiner, *European Citizenship Practice-Building Institutions of a Non-State*, Westview Press, USA,1998, ss. 74-75.

²³⁹ Okman, a.g.e., Atılım Yayınları, Ankara, 2005, ss. 71-72.

²⁴⁰ *Resolution Of The Representatives Of The Governments Of The Member States Of The European Communities, Meeting Within The Council Of 23 June 1981*, O. J., C. 241, 19/09/1981, s. 1-7.

²⁴¹ Saylan, a.g.t., s. 20.

²⁴² *Draft Treaty Establishing The European Union*, O. J., C. 77, 19/03/1984, s. 53.

²⁴³ Ercüment Tezcan, *AB Yurttaşlığı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 54.

²⁴⁴ Saylan, a.g.t., s. 26 .

²⁴⁵ Kaya, a.g.t., s. 21.

Bu komitelerden ilkinin, Avrupa bütünleşmesini öğretim, mesleki eğitim ve seyahat gibi yönlerden ele alması; ikincisinin ise A.T'nun siyasal, ekonomik ve kurumsal reformu açısından önerilerde bulunması öngörülmüştür²⁴⁶. Adonnino Komitesi tarafından hazırlanan raporda ise, Avrupa vatandaşlığının iç ve dış boyutlu olarak ele alındığı söylenebilir²⁴⁷⁻²⁴⁸. İç boyutta, üye devlet vatandaşlarının günlük yaşamları konusunda bazı iyileştirmeler öngörülmekteyken, dış boyutta vatandaşlık daha ziyade üçüncü ülkelere karşı bir Avrupa kimliğinin göstergesi olarak ele alınmıştır²⁴⁹. Komite, 1974 tarihli Paris Zirvesi'nden itibaren yaşanan gelişmeleri de göz önünde bulundurarak, Birlik vatandaşlığından doğan haklara dair önerilerini; Topluluğun siyasal sürecine katılımcı olarak vatandaş, üye devletlerin siyasal süreçlerine katılımcı olarak vatandaş, vatandaşın topluluğun sınır ötesi konularına ilişkin bilgi ihtiyacı, vatandaşın topluluğun yasal belgelerine erişimi ve topluluk dışında seyahat eden vatandaş olmak üzere beş bölümde toplanmış ve bunlar seçme ve seçilme hakkı, serbest dolaşım hakkı, dava açma hakkı ile diplomatik korunma hakkı bağlamında ele alınmıştır²⁵⁰.

Adonnino Komitesi'nce hazırlanan raporun, Avrupa vatandaşlığı yaratılmasının zorunluluğuna dikkat çekip aynı zamanda Avrupalı kimliğini öne çıkarttığı ve üye devlet halklarının duyarlılıklarının artırılması gereğine işaret ettiği kabul edilmelidir. Ortak Avrupa kimliğini vurgulayan ve Avrupalılık bilincini oluşturmayı hedefleyen simgelerden, mavi zemin üzerinde altın rengindeki 12 yıldızın yer aldığı Avrupa bayrağı, bu gelişmelerin hemen ardından 1985 Haziran'ında "resmi bayrak" olarak kabul edilmiştir. Komisyona göre bu simge, "Avrupa kimliği ve Avrupa bütünleşmesinin mükemmelliğini" temsil etmektedir. Aynı dönemde, Ludwig van Beethoven'ın 9. Sefoni'sinin 4. bölümü "Avrupa'nın

²⁴⁶ Desmond Dinan, *Avrupa Birliği Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, 2005, s. 43.

²⁴⁷ *Report From The Commission On The Citizenship Of The Union*, Commission Of The European Communities, Brussels, 21.12.1993, s. 2.

²⁴⁸ *A People's Europe*, Bulletin Of The European Communities, Supplement 7/85.

²⁴⁹ Tezcan, a.g.e., s. 54.

²⁵⁰ Wiener, a.g.e., s. 133-134.

resmi marşı”, 9 Mayıs ise “Avrupa günü” olarak kabul edilmiştir. Bütün bu girişimlerin, ortak geçmişleri bakımından Avrupalıları bilinçlendirmek amacını güttüğü söylenebilir²⁵¹.

Ortak bir tek pazara geçilebilmesi için sınır kontrollerinin kaldırılması ve üçüncü ülkelerin vatandaşlarına uygulanacak vize ve sığınma hakkı işlemlerinin standart bir düzene bağlanmasına²⁵² olanak tanıyan “Ortak Sınırlardaki Denetimlerin Kademeli Olarak Kaldırılmasına Dair Schengen Antlaşması” 14 Haziran 1985’de imzalanmıştır²⁵³. Ancak Shengen sistemi, bireylerin serbest dolaşımı kavramının anlamı konusunda üye devletlerin uzlaşamaması sonucunu doğmuştur. Bazı üye devletler, serbest dolaşımın yalnızca üye devletlerin vatandaşlarına mahsus olması gerektiğini ve üçüncü ülke vatandaşlarıyla ilgili kontrollerin yapılabilmesi için üye devletler arasındaki sınırların kaldırılmaması gerektiğini savunurlarken, karşı düşüncede olanlar ise gerekli düzenlemelerin yapılarak üye devletler arasındaki sınırların tamamen kaldırılmasını savunmuşlardır²⁵⁴. Bu yüzdendir ki, hali hazırda İngiltere ve İrlanda dışındaki üye devletler, Shengen sistemine farklı tarihlerde dâhil olmuşlardır. Shengen Antlaşması’nın üç temel özelliğinden bahsedilebilir. Bunlardan ilki; sürecin tahmin edilenden daha çabuk gelişmesi, ikincisi; Schengen Antlaşması’nın hükümetler arası görüşmeler sonucu ortaya çıkmasına rağmen Topluluk politikasını içermesi, üçüncüsü ise bu Antlaşmanın ilgili devlet biriminin değil, hükümet girişimleriyle uygulamaya konmuş olmasıdır. Zira antlaşma Almanya’da Parlamento tarafından onaylanma prosedüründen geçirilmemiştir. Öte yandan, hükümetler arasında yapıldığı için yayımlanma sürecinden geçmeyen Antlaşma, Avrupa Parlamentosu’nun muhalefeti ile karşılaşmış ve hukuki geçerliliği

²⁵¹ Erdemir, a.g.e., ss. 109-111.

²⁵² Gülören Tekinalp – Ünal Tekinalp, *Avrupa Birliği Hukuku*, (2. Baskı), Beta Yayınları, İstanbul, 2000, s. 12.

²⁴³ Schengen Agreement On The Gradual Abolition Of Checks At Their Common Borders (Schengen Antlaşması ve buna dayanılarak kabul edilen diğer hukuki düzenlemeler, Amsterdam Antlaşması’nın eki olan bir protokol ile Avrupa Birliği müktesebatına dahil edilmistir).

²⁵³ Ercüment Tezcan, *Avrupa Birliği Hukuku’nda Birey*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 93-94.

tartışma konusu olmuştur. Sonuç olarak, Schengen Antlaşması'nın, güçlü bir hukuki zemin yerine, sağlam olmayan politik bir zemin üzerine kurulmuş olduğu söylenebilir²⁵⁵.

01 Temmuz 1987'de yürürlüğe giren Avrupa Tek Senedi (ATS) ile, Toplulukların kurucu antlaşmalarında ilk büyük değişiklik gerçekleştirilmiştir²⁵⁶. Antlaşmanın “Tek Senet” olarak adlandırılmasının nedeni, tek bir metinde iki amaca birden ulaşılmış olmasıdır. Zira Avrupa Tek Senedi ile hem Topluluğun antlaşmaları geniş şekilde değiştirilmiş, hem de üye ülkeler arasında dış politikanın birlikte belirlenip yürütülmesi gerçekleştirilmiştir²⁵⁷. ATS'nin temel felsefesinin, üye devletler arasındaki ilişkilerin bir birliğe dönüştürülmesi olduğu söylenebilir²⁵⁸.

Avrupa vatandaşlığı kavramının içeriğini belirleme ve siyasi birliği sağlama yönündeki çalışmalar, Vetter Raporu²⁵⁹ ve Nisan 1989 tarihli Haklar ve Özgürlükler Deklarasyonu²⁶⁰ ile devam etmiş olup, benzer düşüncelere, Çalışanların Temel Haklarına Dair Topluluk Sosyal Şartı²⁶¹ içeriğinde de yer verilmiştir²⁶². İş hukuku ve sosyal güvenlik hukukunda asgari standartları düzenleyen hükümler içeren bu Şart, 1989 Aralık ayında İngiltere dışındaki üye devletlerce

²⁵⁵ Saylan, a.g.t., s. 30.

²⁵⁶ *The Single European Act*, O. J., L 169, 29.06.1987.

²⁵⁷ Tekinal-Tekinalp, a.g.e., s. 13.

²⁵⁸ Köktaş, a.g.e., s. 16.

²⁵⁹ Heinz Oskar Vetter, *Report Drawn Up On Behalf Of The Committee On Legal Affairs And Citizens Rights On The Proposal From The Commission (COM (88) 371, Doc.C 2-104/88) For A Council Directive On Voting Rights For Community Nationals In Local Elections In Their Member State Of Residence*, PE Doc. A 2-392/88, 1989.

²⁶⁰ *Declaration of Fundamental Rights and Freedoms* (12/04/1989), O.J., C 120, 16/05/1989, s.51.

²⁶¹ *Community Charter of the Fundamental Social Rights of Workers*, <http://www.europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/133501.htm>, Erişim Tarihi: 09.12.2012.

²⁶² Clive H. Church, *European Union And European Community; A Handbook And Commentary On The Post-Maastricht Treaties*, New York, 1994, s. 76.

onaylanmıştır. Hukuki bağlayıcılığı bulunmasa da, ahlaki yükümlülükler getirdiğinden AB’nde ekonomik vatandaşlık destekçilerinin bir zaferi olarak görülmektedir²⁶³.

Bu “Şart” ile işçilerin bilgilendirilmesi, danışma ve yönetime katılmaları, işyerlerinde sağlığın, güvenliğin, çocuk, genç, yaşlı ve sakatların korunması hakları hayata geçirilerek Topluluk sınırları içerisinde çalışanların temel sosyal hakları düzenlenip, İç Pazar’ın gerçekleştirilmesinin önemi vurgulanmıştır²⁶⁴. 1980’lerin sonunda, Avrupa Topluluğu içerisinde vatandaşlık kavramı hâlâ gelişmekteydi. Üye devlet vatandaşları, diğer üye devletlerin ülkelerinde sınırlı ölçüde yerleşme hakkına sahip olmalarına karşın, vatandaşı olmadıkları bu ülkelerde seçme ve seçilme haklarına sahip bulunmuyor; sadece Roma Antlaşması’nda öngörülen az sayıdaki ekonomik ve sosyal haklardan yararlanabiliyorlardı²⁶⁵.

1970’li yıllarda Topluluk vatandaşlığı statüsü oluşturulmasının temelinde, ortak bir Avrupa kimliği oluşturulması fikri bulunmaktayken, 1980’li yıllarda vatandaşlık uygulamaları eşitlik ve dayanışma gibi daha farklı ilkelere dayandırılmıştır. 1990’lar, vatandaşlık statüsünün yönünün büyük ölçüde değişmesine yol açmış ve vatandaşlık, Avrupa Siyasi Birliği’nin oluşumunu doğrudan etkileyecek bir unsur olarak değerlendirilmiştir²⁶⁶.

Avrupa Parlamentosu tarafından 27 Subat 1990’da kabul edilen Martin Raporu, Avrupa Topluluğu’nu en kısa zamanda federal bir Avrupa Birliği’ne

²⁶³ Beverly Springer, *The European Union and Its Citizenship*, The Social Agenda, Greenwood Press, Connecticut (USA), 1994, s. 138.

²⁶⁴ Wiener, a.g.e., s. 177.

²⁶⁵ Springer, a.g.e., ss. 138-139.

²⁶⁶ Wiener, a.g.e., s. 252.

dönüştürmek gerekliliğini vurgulamış ve “Vatandaşlar Avrupası” alanında, Avrupa vatandaşlarına ilişkin hükümlerin kurucu antlaşmalara dâhil edilmesi önerilmiştir. Martin Raporu’nun ardından, Belçika heyeti tarafından siyasi birliğe ilişkin bir belge hazırlanmış; tek bir seçim prosedürünün kabul edilmesi ve Avrupa Parlamentosu seçimleri ile yerel seçimlerde Topluluk vatandaşlarının seçme haklarını düzenleyen hukuki çerçevenin belirlenmesi gerektiği öne sürülmüştür. Adı geçen belgede, Martin Raporu paralelinde Avrupa vatandaşlığı kavramı yerine, “Vatandaşlar Avrupası” kavramı kullanılmıştır²⁶⁷.

Avrupa vatandaşlığı, 4 Mayıs 1990 tarihinde İspanya Başbakanı Felipe Gonzales tarafından Avrupa Konseyi’ne sunulan bir teklif²⁶⁸ ile yeniden gündeme getirilmiş ve vatandaşlığa ilişkin düzenlemelere kurucu antlaşmalarda yer verilmesi fikri ileri sürülmüştür. Avrupa’daki siyasi bütünleşmenin “bütünleşmiş tek ekonomik alan”, “müşterek dış politika ve güvenlik politikası” ve “ortak vatandaşlık” olmak üzere üç temel üzerine inşa edilmesini öneren İspanya, Avrupa vatandaşlığı kapsamında; sınırlandırılmamış serbest dolaşım, ticari faaliyette bulunma, işgücü girişi ile seçme ve seçilme hakkının yer alması gerektiğini savunmuştur²⁶⁹.

Daha sonra İspanyol yetkililerince hazırlanan ikinci bir belgede ise, Topluluk vatandaşlığı kavramının, Vatandaşlar Avrupası kavramından farklı olduğu ileri sürülmüştür. İspanya hükümeti tarafından sunulan ilk belgede vatandaşlık kavramı, devletin kurucu unsuru olarak ele alınmış olmasına karşın, ikinci belgede, sosyal hakların genişletilmesi ve vatandaşlığa bağlı hakların eşit bir biçimde yaygınlaştırılmasından söz edilmiştir. İspanyol önerisi ile tüm vatandaşların eşit şekilde yararlanacağı vatandaşlık haklarının kurucu antlaşmalarda yer alması gerekliliği savunulmuştur. Avrupa Konseyi tarafından 28 Haziran 1990’da Dublin’de

²⁶⁷ Wiener, a.g.e., s. 218.

²⁶⁸ *Agence Europe*, No. 5252, 11.05.1990, s. 3.

²⁶⁹ Willem Maas, *The Evolution Of EU Citizenship*, Memo For Princeton Workshop On The State Of The European Union, Volume 8, 16/09/2005, s. 11.

gerçekleştirilen özel toplantıda, Topluluğun gelişiminin sadece üye devletlerin değil, tüm Avrupa'nın barış ve güvenliği bağlamında önem taşıdığı sonucuna varılmıştır. Siyasi birliğe dair tartışma alanlarından birini de, Topluluk vatandaşlığı kavramının ne şekilde tespit edileceği ve genişletileceği oluşturmuştur.

İspanyol hükümeti, 1990 yılı Eylül ayında hazırladığı belgede²⁷⁰, bir üye devletteki diğer üye ülke vatandaşlarının “ayrıcalıklı yabancılar” olmaktan öteye gidemedikleri ve bu yüzden Avrupa vatandaşlığı yolunda acil düzenlemeler yapılması gerektiğine işaret etmiştir²⁷¹. Sözü edilen belgede yer alan tanıma göre, Avrupa vatandaşlığı; “üye devlet vatandaşlarının, bağlı oldukları devletin Birliğe üye olması dolayısıyla, Topluluk sınırları dâhilinde münhasıran uygulanan ve korunan özel haklar ve yükümlülüklerle sahip olduğu, kişisel ve dokunulmaz bir statü”dür²⁷². Bu tanım, İspanya tarafından Birliğin siyasi yapılanmasında uluslarüstü bir devlet fikrinin benimsendiğini ve vatandaşların da bu birliğin üyeleri olarak görüldüğünü, dolayısıyla vatandaşlığa bağlı hakların Birlik tarafından tanınması gerektiğinin düşünüldüğünü ortaya koymaktadır. Önerilen vatandaşlık yapısı, Birliğin dinamik yapısına bağlı bir esnekliğe sahip olacak, Birlik gelişimine paralel olarak bir statü olarak somut anlam kazanacak ve Birlik içerisindeki bölgesel farklılıkların azaltılmasına katkıda bulunacaktır²⁷³.

²⁷⁰ *Towards A European Citizenship, The Spanish Memorandum on European Citizenship*, EU Council, Doc. SN 3940/90, 24.09.1990., s.1

²⁷¹ Wiener, a.g.e., s. 261.

²⁷² *Towards A European Citizenship, The Spanish Memorandum On European Citizenship*, EU Council, Doc. SN 3940/90, 24.09.1990, s. 2.

²⁷³ Wiener, a.g.e., ss. 261-262.

4.1.2. Maastricht Antlaşması

01 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması'nda, Avrupa vatandaşlığı kavramı son derece açık bir şekilde düzenlenmiştir²⁷⁴. Antlaşmada, Avrupa Birliği'nin hedefleri arasında “bir Birlik vatandaşlığı kurmak suretiyle üye devlet vatandaşlarının hak ve menfaatlerinin korunmasını arttırmak” ifadesi yer almıştır. Jean Claude Gautron'un da söylediği gibi, “bu hüküm, Topluluk hukukunda kabul edilen kavramların, özellikle de üye devletlerden birinin vatandaşı olma kavramının çok ötesine giden ve Maastricht Antlaşması ile getirilen temel yeniliklerden birisidir”²⁷⁵.

Üye devletlerin vatandaşları Birlik vatandaşları olarak kabul edilmiş ve Birlik vatandaşlarının, Maastricht Antlaşması'nın İkinci Bölüm 8-8e maddelerinde belirtilen haklardan yararlanmaları öngörülmüştür²⁷⁶. Birlik vatandaşı olabilmenin ön koşulu, üyeden birinin vatandaşı olmak olduğundan, sonuçta kimin Birlik vatandaşı olup olamayacağını belirleyen ulusal devletin vatandaşlık kanunları olmaktadır. Birlik vatandaşlığının bu şekilde sadece üye ülkelerle sınırlı kalmasından dolayı, verilen haklar da yalnızca üye ülke vatandaşlarına yöneliktir. Dolayısıyla, fiili durumları her ne olursa olsun, üye ülkelerde ikamet eden üçüncü ülke vatandaşları birlik vatandaşlığı haklarından yararlanamamaktadır. Ancak, ATAD'a ve Kamu Denetçisi'ne başvuru gibi hakların yanı sıra, Tek Pazar'ın ortaya koyduğu birtakım ekonomik haklardan üçüncü ülke vatandaşlarının da yararlanabilmesi mümkündür²⁷⁷.

²⁷⁴ *Treaty on European Union*, O.J. , C 191, 29.07.1992 (Consolidated version: C 224, 31.08.1992) (Türkçe çevirisi için bkz. İktisadi Kalkınma Vakfı, Avrupa Birliğini Kuran Antlaşma, çev. Can Baydarol).

²⁷⁵ Roche, a.g.m., s. 8.

²⁷⁶ Koslowski, a.g.e., s. 388.

²⁷⁷ Erdenir, a.g.e., ss. 163-164.

Avrupa Topluluğunu, Maastricht Antlaşması'na götüren üç önemli nedenden ilkinin, özellikle 1980'lerin ortalarında ileriye sürülen Topluluğun kurumsal ve siyasal bakımdan yeniden canlandırılmasına yönelik girişimler olduğu; ikincisinin, Topluluk ekonomisi ve Tek Pazar'ın etkileri hakkında 1980'lerde ortaya çıkan ve gelişen düşünceler olduğu; üçüncünün ise, üye devlet vatandaşlarının geline aşamadan memnun olmayıp daha başarılı sonuçlar verecek bir bütünleşmeden yana bir tavır koymaları olduğu söylenebilir²⁷⁸.

Maastricht Antlaşması ile Birlik vatandaşlığı Topluluk hukukunun bir bileşeni haline gelmiştir. Birlik vatandaşlığına ilişkin olarak Maastricht Antlaşması'nın "Ortak Hükümler" bölümünün A maddesinde, kararların vatandaşlara mümkün olan en yakın şekilde alındığı, Avrupa halkları arasında kesintisiz ve daha sıkı bir birlik yaratan süreçte yeni bir aşamayı oluşturduğu belirtilmiştir. Avrupa Birliği'nin hedeflerinin sıralandığı B maddesinde ise, "Bir Birlik vatandaşlığı kurmak suretiyle üye devlet vatandaşlarının hak ve menfaatlerinin korunmasını artırmak" ifadesine yer verilmiştir²⁷⁹.

Bu düzenlemenin, Topluluk hukukunda kabul edilen kavramların, özellikle de antlaşmaların işlevsel kapsamına giren, Topluluk vatandaşı kavramından daha öteye giden ve Maastricht Antlaşması'nın getirdiği yeniliklerden birisi olduğu söylenebilir. Ayrıca Birlik vatandaşlığının siyasal ve hukuksal yönlerinin birbiriyle sıkı sıkıya bağlı olduğu unutulmamalıdır²⁸⁰.

²⁷⁸ Saylan, a.g.t., s. 40.

²⁷⁹ a.g.t., s. 41.

²⁸⁰ Köktaş, a.g.e., s. 17.

Yeni kavramın en önemli sonucunun, federal devlet ile uluslararası örgüt arasında bir ara siyasi topluluğun kurulmasına katkıda bulunması olduğu düşünülebilir. Birlik vatandaşlığının tanınması, Avrupa siyasal federalizminin bir ilerlemesini yansıtmakla beraber, bu ilerleme sadece uzun vadedeki diğer gelişmelere yol açabilecek bir aşama veya ana kat olarak da nitelendirilebilir²⁸¹.

Maastricht Antlaşması'nın Birlik vatandaşlığını doğrudan düzenleyen hükümlerinin, Topluluğu sadece ekonomik bir yapı olmaktan çıkartıp, ona siyasi bir boyut katmış olduğu söylenebilir. Avrupa Ekonomik Topluluğu adının Avrupa Topluluğu olarak değiştirilmesinde de, kazanılan bu yeni boyutun etkisi olduğu düşünülebilir. Maastricht Antlaşması, ilk kez kimlik duygusunu Birlik ile tevsik etmek amacıyla, daha önce Toplulukta var olmamış bir biçimde, üye devlet vatandaşları ile Avrupa Birliği arasında doğrudan bir siyasi bağ kurmuştur. Maastricht Antlaşması'nın 8. maddesinin 2. paragrafında Birlik vatandaşlarının AT Antlaşmasıyla belirlenen hak ve ödevlere sahip olduklarının belirtilmesi, Topluluk hukuk düzeninin üye devletler ve Topluluk kurumlarıyla sınırlı olmayıp, bireyleri de kapsadığını anayasal düzeyde hükme bağlamış olması bakımından önemlidir²⁸².

Antlaşmanın 8A, 8B, 8C, 8D ve 8E maddelerinde Avrupa vatandaşının sahip olacağı haklar sayma yoluyla belirtmiştir. Buna göre, Birlik vatandaşlığı kişilere, Üye devletler arasında serbestçe dolaşma ve bir başka üye ülkeye yerleşme hakkı (8A maddesi) bir başka üye ülkede yaşayan kişilere yerel seçimlerde ve Avrupa Parlamentosu seçimlerinde ev sahibi ülke vatandaşlarıyla aynı koşullarda aday olma ve oy kullanma hakkı (8B maddesi), Birlik vatandaşı olan bir kişinin yasadığı üçüncü bir ülkede kendi ülkesinin diplomatik temsili yoksa o ülkede temsil edilen herhangi bir üye ülkenin diplomatik korumasından o ülke vatandaşlarıyla aynı şekilde yararlanma hakkı (8C maddesi) ve Toplulukla ilgili konularda ve gerçek ve tüzel

²⁸¹ Tezcan, a.g.e., s. 24.

²⁸² Saylan, a.g.t., s. 43.

kişilerin doğrudan etkilendiği durumlarda Avrupa Parlamentosu'na ve kamu denetçisine başvuru hakkı (8D maddesi) tanınmıştır. Düzenlenen bu hakların bir kısmı daha önceden mevcut olan haklar, bir kısmı ise ilk kez Antlaşma ile tanınan haklardır. Serbest dolaşım ve yerleşim hakkı ile Avrupa Parlamentosu'na dilekçe verme hakkı daha önceden var olan haklardandır. Avrupa Parlamentosu seçimlerinde ve yerel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı, kamu denetçisine başvurma hakkı ve bütün üye devletlerin diplomatik makamlarının sağladığı korumadan yararlanma hakları ise, Maastricht Antlaşması ile getirilen yeni haklar grubunda yer almaktadır²⁸³.

Maastricht Antlaşması'nın ikinci bölümünün doğası gereği devingen bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Bu nitelik, Antlaşmanın 8/e maddesinde açıkça dile getirilmiş bulunmaktadır²⁸⁴. Buna göre, Komisyonun her üç yılda bir Avrupa Parlamentosu, Konsey ile Ekonomik ve Sosyal Komite'ye bu bölüm hükümlerinin uygulanması hakkında, Birliğin gelişimini de dikkate alacak şekilde bir rapor sunması öngörülmektedir. Bu raporun verilmesiyle Konsey, Antlaşmanın diğer hükümlerine halel gelmeksizin, Komisyonun önerisi üzerine ve Avrupa Parlamentosu'na danıştıktan sonra, bu bölümde yer alan hakları tamamlayıcı nitelikte olan ve üye devletlere kendi anayasal kurallarına uygun olarak kabul etmelerini tavsiye edeceği düzenlemeleri kararlaştırabilecektir. Böylelikle, Avrupa vatandaşlığı kavramının içeriğinin genişletilmesi için yapılacak yeni düzenlemelerin yolu açık bırakılmışken, atılacak tüm yeni adımlardan Birlik kurumlarının haberdar olması da sağlanmak istenmiştir²⁸⁵.

²⁸³ Tezcan, a.g.e., ss. 27-28.

²⁸⁴ Stephen Weatherill ve Paul Beaumont, *EU Law*, (Third Edition) Penguin Books, London, 1999, s. 15.

²⁸⁵ Wiener, a.g.e., s. 271.

4.1.3. Maastricht Antlaşması Sonrasındaki Gelişmeler

Avrupa halkları arasında daha sıkı ve etkin bir Birlik oluşturma aracı olarak öngörülen Avrupa vatandaşlığı kavramının içeriği, Maastricht Antlaşması sonrasında da geliştirilmeye çalışılarak bu kavram, Birliğin demokrasi eksikliği olarak eleştirilen kimi unsurlarının yenilenmesi için önemli bir adım olarak ele alınmıştır²⁸⁶.

Maastricht Antlaşması'nın 1 Ocak 1993 tarihinde yürürlüğe girmesi öngörülmekteyken, AB'ne üye olmak konusunda Haziran 1992'de Danimarka'da gerçekleştirilen referandumda 'ret' kararı çıkmıştır. Bu sonucun neden olduğu sorunun Birlik vatandaşlığını ilgilendiren boyutuyla alakalı olarak Edinburg Zirvesi'nde kabul edilen bir kararda, Birlik vatandaşlığı ile getirilmek istenen düzenlemelerde, üye devletlerin halklarına sahip oldukları vatandaşlık haklarına ilave hakların ve korumanın tanınmasının amaçlandığı belirtilmiştir. Ulusal vatandaşlık yerine değil sadece onu tamamlayan bir yapının öngörüldüğü ve kimlerin vatandaş olarak kabul edileceği sorusunun her bir üye devletin kendi hukuk kuralları çerçevesinde karşılık bulacağını altı çizilmiştir²⁸⁷.

Edinburg Zirvesi'nde kabul edilen kararı takiben Danimarka tarafından bir bildirge yayımlanmıştır. Bildirgede, AB tarafından öngörülen vatandaşlık kavramının vatandaşlığın her üye devletin kendi hukuk kuralları uyarınca belirleneceğine dair hiçbir düzenlemenin antlaşma metninde yer almamasının, Danimarka yasalarında yer almayan hiç bir hak yükümlülük veya ayrıcalığın bir başka üye devlet vatandaşına

²⁸⁶ Saylan, s. 45.

²⁸⁷ *Decision Of The Heads Of State And Government, Meeting Within The European Council, Concerning Certain Problems Raised By Denmark On The Treaty On European Union (European Council In Edinburgh, 11-12.12.1992, Conclusions Of The Presidency, Annex 1)*, EU, DOC/92/8, 13.12.1992.

tanınamayacağı, başka üye devlet vatandaşına bu şekilde Danimarka vatandaşlığı kazandırılmayacağı ileri sürülmüştür. Zirve kararının, üye devlet vatandaşlarının antlaşmada öngörülen yerel seçimlerde oy kullanma hakkına zaten sahip oldukları ileri sürülerek Danimarka Anayasası ve hukuk düzeni ile bağdaşmadığı belirtilmiştir²⁸⁸.

Buna karşın Rosamaria Bindi tarafından hazırlanan raporda ise, Birliğin isleyişinin demokratikleşmesinin uzun bir sürece ihtiyaç duyduğu belirtilmek suretiyle, Avrupa vatandaşlığının, Birliğin demokratik yapısında önemli bir basamak olduğu yolundaki yaygın inanç bir kez daha dile getirilmiştir²⁸⁹. Renzo İmbeni tarafından hazırlanan raporda²⁹⁰ ise Birlik vatandaşlığının ulusal vatandaşlık esas alınarak tanımlanamayacağı belirtilerek, tarihsel ve siyasal iki karakteristik özelliği üzerinde durulmuştur. Din, dil ve gelenekleri içeren tarihsel özelliğin artık uygulanmayacağı, kurumsal ve küresel değişimlerin devlet-birey ilişkilerini de etkilediği ifade edilerek, Maastricht Antlaşması'nın, Topluluk sistemine dâhil üye devlet vatandaşlarının aktif rollerinin geliştirilmesini sağlayabilecek önemli bir basamak olduğu belirtilmiştir²⁹¹.

Veil Grubu Raporu'nda ise AB üyesi devletlerde dolaşım, ikamet, işe girme, sosyal statü, kültürel ve Topluluk hukuku kaynaklı hakların korunması gibi konularda Avrupa Birliği vatandaşlarının sorunları mercek altına alınmıştır.

²⁸⁸ Murat Cahid Cıngı, *Citizenship Theory And Its European Dimensions*” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, ss. 105-106.

²⁸⁹ Bindi, *Report Of The Committee On Institutional Affairs Of The European Parliament On Union Citizenship*, O. J., C 19/65 PE Doc A 3-301/90, 06.11.1991.

²⁹⁰ Renzo İmbeni, *Report On The Report From The Commission On The Implementation Of Measures Intended To Promote Observance Of Human Rights And Democratic Principles (for 1995)*, O. J., COM (96) 0672 - C4 - 0095/97, PE 223. 610/fin., 02.12.1997.

²⁹¹ Cıngı, a.g.t., s. 106.

Topluluk bazında bireylerin serbest dolaşımıyla ilgili yasal düzenlemenin, birkaç istisnai nokta dışında gereksinimlere cevap verdiği ve karşılaşılan sorunların bu yasal düzenleme herhangi bir değişiklik yapılmasına gerek olmaksızın çözülebileceği belirtilerek, asıl önemli olanın üye devletlerarası işbirliğinin geliştirilmesi olduğu vurgulanmış ve bireylerin serbest dolaşımının önündeki engellerin kaldırılması konusunda bazı tavsiyelere yer verilmiştir²⁹².

Amsterdam Antlaşması ise 02 Ekim 1997 tarihinde imzalanmış ve 01 Mayıs 1999'da yürürlüğe girmiştir²⁹³. Temelde anlaşmaların sadeleştirilmesi ve yeniden numaralandırılması amacını taşıyan Amsterdam Antlaşması ile 8-8e olan Birlik vatandaşlığına ilişkin hükümlerin madde numaraları 17-22 olarak değiştirilmiş ve 17. maddeye (eski 8. madde), “Birlik vatandaşlığının üye devlet vatandaşlığının yerini almayıp onu tamamladığına” ilişkin bir cümle eklenmek suretiyle, üye devlet vatandaşlığı ile Birlik vatandaşlığı arasındaki ilişkiye açıklık kazandırılarak²⁹⁴, Birlik vatandaşlığının üye devlet vatandaşlığını ikame etmeyip onu tamamladığı kaydedilmek suretiyle, Birlik vatandaşlığı ile üye devlet vatandaşlığı arasındaki ilişki netleştirilmiştir.

Amsterdam Antlaşması ile getirilen bir diğer yeniliğin de, 21. maddenin (eski 8d maddesinin) sonuna eklenen fıkra ile Birlik vatandaşlarına, 7. maddede belirtilen Birlik vatandaşlığı kavramı, tüm üye devletlerce tanınarak garanti altına alınmış temel haklara dayalı bir yapıyı içermektedir. İnsan haklarına saygının özel bir yere sahip olduğu bu yapı, Avrupa halkları tarafından benimsenen ortak değerler üzerine

²⁹² Simone Veil, *Report Of The High-Level Group On The Free Movement Of Persons*, EU, Bulletin EU 3, 1997.

²⁹³ *The Treaty Of Amsterdam, Amending The Treaty On European Union, The Treaties Establishing The European Communities And Certain Related Acts*, O. J. , C 340, 10.11.1997.

²⁹⁴ The Treaty Of Amsterdam, m. 2/9.

tesis edilmiştir²⁹⁵. Birlik, hiçbir zaman temel hak ve özgürlükleri göz ardı etmemiştir²⁹⁶. Temel Haklar Şartı, Birlik vatandaşlarının siyasi, medeni, ekonomik ve sosyal haklarını tek bir metinde bir araya getirmesiyle hakların bölünmezliği prensibini gerçekleştirmiştir. Temin edilecek haklar, Birlik yurttaşları için kabul edilen haklar (Şart'ın, "Vatandaşlık Hakları" başlığını taşıyan 5. bölümünde düzenlenen haklar) istisna olmak üzere, vatandaşlık ayrımı yapılmaksızın tüm bireyler için geçerli olacaktır²⁹⁷. Bu Şart, vatandaş olup olmadığına bakılmaksızın Birlik sınırları içindeki tüm bireyleri kapsayan hak ve özgürlükleri içermektedir²⁹⁸. Başlangıç ve yedi bölümden oluşan AB Temel Haklar Şartı'nda, Onur, Özgürlükler, Eşitlik, Dayanışma, Adalet ve Genel Hükümler başlığını taşıyan bölümlerde düzenlenen temel hak ve özgürlükler, vatandaşlık bağı aranmaksızın Birlik içerisinde bulunan tüm bireylere tanınmıştır²⁹⁹.

AB Temel Haklar Şartı'nın "ONUR" başlıklı ilk bölümünde; İnsanlık onuru, yaşam hakkı, kişi dokunulmazlığı, işkence ve insanlık dışı muamele ve ceza yasağı, kölelik ve zorla çalıştırma yasağı düzenlenmiştir. "ÖZGÜRLÜKLER" başlıklı ikinci bölümünde; özgürlük ve güvenlik hakkı, özel yaşama ve aile hayatına saygı, kişisel verilerin korunması, evlenme ve aile kurma hakkı, düşünce-din-vicdan özgürlüğü, ifade ve bilgi edinme, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü, sanat ve bilim özgürlüğü, eğitim, meslek seçme ve çalışma hakları, ticari faaliyette bulunma, mülk edinme, sığınma, geri gönderme, sınır dışı veya iade hallerinde koruma hakları düzenlenmiştir. "EŞİTLİK" başlıklı üçüncü bölümünde; kanun önünde eşitlik, ayrımcılık yasağı, kültürel, dinsel ve dilsel çeşitlilik, kadın-erkek eşitliği, çocuk hakları, yaşlı hakları ve

²⁹⁵ Elizabeth Meehan, "Citizenship And Social Inclusion In The European Union", Maurice Roche and Rik Van Berkel (Eds.), *European Citizenship And Social Exclusion*, Ashgate Publishing Limited, Aldershot, 1997, s.14.

²⁹⁶ A. Füsün Arsava, "Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı", Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, C.3, No.1 (Güz 2003), s. 2.

²⁹⁷ Arsava, a.g.e., s. 12.

²⁹⁸ Ece Öztan, "Avrupa Temel Haklar Şartı", AB Ansiklopedisi, Ed. Desmond Dinan, C.2 , İstanbul, 2005, s. 194.

²⁹⁹ *Charter Of Fundamental Rights Of The European Union*, O. J., C 364/1, 18.12.2000, http://www.europarl.eu.int/charter/pdf/text_en.pdf , (Erişim Tarihi: 09.12.2012).

engellilerin toplumla bütünleştirilmesi düzenlenmiştir. “DAYANIŞMA” başlıklı dördüncü bölümünde; çalışanların işletme içinde bilgi edinme ve danışma hakkı, toplu görüşme ve eylem hakkı, yerleştirme hizmetlerinden yararlanma hakkı, haksız işten çıkarmaya karşı koruma, eşit ve adil çalışma koşulları, çocuk işçi çalıştırmanın yasaklanması, çalışan gençlerin korunması, aile ve yaşamı, sosyal güvenlik ve sosyal yardım, sağlığın korunması, ekonomik hizmetlerden yararlanma, çevre ve tüketicinin korunması hakları düzenlenmiştir. “VATANDAŞLIK HAKLARI” başlıklı beşinci

bölümünde; Avrupa Parlamentosu ve yerel yönetimle ilgili seçme ve seçilme, iyi yönetim, Topluluk belgelerine erişim, Kamu Denetçisi’ne başvuru, Avrupa Parlamentosu’na dilekçe verme, serbest dolaşım-yerleşim ve diplomatik korumadan yararlanma hakları düzenlenmiştir “ADALET” başlıklı altıncı bölümünde; hukuki yollara başvurma ve adil yargılanma hakkı, masumiyet ilkesi ve savunma hakkı, cezaların yasallığı ve orantılı olması ilkesi ve aynı suçtan iki kere yargılanmama ve cezalandırılmama düzenlenmiştir. Şart’ın “GENEL HÜKÜMLER” başlıklı son bölümünde ise Şart’ın ve teminat altına alınan hakların kapsamı, koruma düzeyi ve istismar edilmesi yasağı öngörülmüştür³⁰⁰. AB Temel Haklar Şartı’nın, hangi hakların Birlik tarafından korumaya değer görülüşüne açıklık getirdiği ve temel hakların anlam ve kapsamını, bireylerin hak ve yükümlülüklerini belirleyerek, bunların ortak hukuk düzenince kabul görme şansını yükselttiği söylenebilir³⁰¹.

4.1.4. Avrupa Birliği Anayasası Antlaşması

Taslak Anayasa Antlaşması; Giriş, Birinci Bölüm (Birliğin temel kurumsal yapısına ilişkindir), İkinci Bölüm (Birliğin Temel Haklar Antlaşması), Üçüncü Bölüm (Birliğin Politikaları ve İşleyişi) ve Dördüncü Bölüm (Genel ve Nihai

³⁰⁰ *Charter Of Fundamental Rights Of The European Union*, O.J., C. 364/1, 18.12.2000, http://www.europarl.eu.int/charter/pdf/text_en.pdf, Erişim Tarihi: 09.12.2012.

³⁰¹ Arsava, a.g.e., s. 5.

Hükümler) olmak üzere dört bölüm ve üç ekten oluşmaktadır. Taslak Anayasa Antlaşması'nda, Birlik vatandaşlığı ayrı bir madde altında düzenlenmiştir. Taslak Anayasanın birinci bölümünün ikinci başlığı “Temel Haklar ve Birlik Vatandaşlığı” olup, bunun altında yer alan 8. maddede Birlik vatandaşlığını “üye devletlerden herhangi birinin vatandaşı, Birlik vatandaşıdır. Birlik vatandaşlığı, ulusal vatandaşlığa ilavedir, onun yerini alamaz” şeklinde düzenlemiştir.

Birlik vatandaşları, Anayasada belirtilen haklardan yararlanırlar ve ödevlerden sorumludurlar. Birlik vatandaşları üye devletlerin topraklarında serbestçe hareket ve ikamet etme ve mukimi oldukları üye ülkede o ülkenin vatandaşlarıyla aynı koşullar altında Avrupa Parlamentosu seçimlerinde ve yerel seçimlerde oy verme ve aday olma haklarına; vatandaşı bulundukları üye devletin temsil edilmediği üçüncü bir devletin topraklarında üye devletlerden herhangi birinin diplomatik makamlarınca o üye devletin vatandaşlarıyla aynı şartlar altında korunma hakkına; Avrupa Parlamentosu'na dilekçe verme, Kamu Denetçisi'ne başvurma ve Birlik kurumlarına ve danışma organlarına Anayasanın resmi dillerinden biriyle başvurma ve aynı dilde ne yanıt alma hakkına sahiptir³⁰².

Antlaşmanın ikinci bölümünün beşinci başlığı “Vatandaşlık Hakları” olarak belirlenmiş ve Birlik vatandaşlığının içeriği bu başlık altında Avrupa Parlamentosu seçimlerinde oy verme ve aday olma hakkı (Madde II-39), yerel seçimlerde oy verme ve aday olma hakkı (Madde II-40), iyi yönetim hakkı (Madde II-41), belgelere erişim hakkı (Madde II-42), Avrupa Ombudsmanı'na başvurma hakkı (Madde II-43), Avrupa Parlamentosu'na dilekçe verme hakkı (Madde II-44), ikamet ve seyahat etme hakkı (Madde II-45), diplomatik korumadan yararlanma hakkı (Madde II-46) tek tek sayılmak suretiyle tahdidi olarak düzenlenmiştir.

³⁰² Saylan, a.g.t., s. 60.

Taslak Anayasa Antlaşması'nın diğer bazı hükümlerinde de, Birlik vatandaşlarına ilişkin düzenlemeler vardır. Örneğin, Taslağın 1. bölümünün 3. maddesine göre Birlik, vatandaşlarına iç sınırların olmadığı tek bir Pazar sunmakla yükümlüdür. Yine 1. bölümün 4. maddesine göre de, tâbiyet gerekçesiyle herhangi bir ayırımın yapılması yasaklanmıştır³⁰³. Taslak Anayasa Antlaşması, Birlik vatandaşlığı tanımı ile buna bağlı hakları tek bir Anayasa maddesinde toplamayı bakımından önem taşımaktadır. Taslağın “Temel Haklar Antlaşması” bölümünde vatandaşlık haklarının yeniden ve ayrıntılı olarak belirtilmesinin, bu haklara, temel haklar olmaları bakımından ayrı bir anayasal güvence sağlandığı söylenebilir.

4.2. Avrupa Birliği Vatandaşlığının Hukuki Niteliği Ve Kapsamı

Avrupa Birliği vatandaşlığı kavramının, Birliğin sistematik ve öngörölmüş politikalarının sonucunda gelinmiş bir aşama olduğu söylenemez. Birlik vatandaşlığı, ekonomik birliğin temel amaç olarak göröldüğü bir yapı içerisinde ele alındığından, Avrupa Birliği'nin temelini oluşturan ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımına dayanan Ortak ve Tek Pazar'ın daha çok Avrupa'nın iş dünyasının çıkarlarını kolladığı ancak toplumsal kitleleri ikinci plana ittiği eleştirileri gündeme gelmiştir³⁰⁴.

Birlik Vatandaşlığının nitelikleri ve kapsamı şu şekilde özetlenebilir: Birlik vatandaşlığı, üye devletlerin ulusal vatandaşlığına bağlı bir statü olarak öngörölmüştür. Bu ilke, Birlik vatandaşlığının içeriğinin oluşumunda, üye devletlerin ulusal kimlik ve vatandaşlık geleneklerinin etkili olmasına olanak tanımaktadır³⁰⁵. Birlik vatandaşlığı bağımsız nitelikte olmayıp üye devletlerin vatandaşlığına bağlıdır. Ulusal vatandaşlıktan soyutlanamaz. Bunun sonucu olarak, Birlik vatandaşlığının kazanılması ve kaybedilmesi, bir üye devlet vatandaşlığının kaybedilmesi ve

³⁰³ Yavuz Atar ve Ali Tarık Gümüş, “AB Anayasası Ne Getirmektedir”, Hukuk Dünyası, Ocak-Subat-Mart 2005, s. 27.

³⁰⁴ Erdemir, a.g.e., s. 77.

³⁰⁵ Saylan, a.g.t., s. 68.

kazanılmasına bağlı bulunmaktadır. Ayrıca söz konusu ilke gereğince, Birlik vatandaşlığının ulusal vatandaşlığın yerini alması da olanaklı değildir³⁰⁶.

Birlik vatandaşlığını ulusal vatandaşlık ve kişisel özgürlüklerden hiçbir şey kaybetmeksizin kazanılan bazı haklarla girilen yeni bir statü olarak algılamak doğru olacaktır³⁰⁷. Birlik vatandaşlığının niteliğinden ötürü, içerdiği haklar, ulusal düzeyde sağlanmış olan hakları tamamlayıcı niteliktedir. Maastricht Antlaşması kimlerin vatandaş olduğu sorusuna karşılık, “bir üye devletin uyruğunda olan herkes Birlik vatandaşıdır” hükmünü getirmiştir. Böylece, Birlik vatandaşlığını, ancak üye devlet vatandaşlığı üzerine tesis edilebilen ve üye devlet vatandaşlığına nazaran özel ve ikincil nitelikte bir kavram olarak oluşturmuştur³⁰⁸.

Avrupa Birliği’ni, uluslararası düzeyde kurulan diğer örgütlerden ayıran en önemli özelliğin, Birliğin “uluslarüstü yapısı” olduğu söylenebilir. Kurucu Antlaşmalar (AKÇT, AET ve AAET’nu Kuran Antlaşmalar), klasik uluslararası hukukta örneği bulunmayan sui generis bir hukuk düzeninin kurulmasına öncü olmuşlardır. Birlik hukukunun uygulanma alanı, üye devletlerin ulusal hukukunun içinde veya üstünde oluşmaktadır³⁰⁹. Bu sui generis yapı nedeniyle, Topluluk alanında Kurucu Antlaşmalarda düzenlenen vatandaşlık hakları, bir üye devletin tâbiyeti olmaktan kaynaklanan haklara ek nitelik taşımaktadır³¹⁰. ATA’nın 17. maddesinin 2. fıkrasında, Birlik vatandaşlarının Antlaşma ile verilen haklardan istifade edecekleri, ancak bununla birlikte Antlaşmada öngörülen düzenlemelere de tâbi oldukları hüküm altına alınmıştır. Burada, açıkça, Birlik vatandaşının, Antlaşma hükümlerinden doğan tüm hakların ve tüm yükümlülüklerin öznesi olduğu belirtilmiş olmaktadır.

³⁰⁶ Tekinalp-Tekinalp, a.g.e., s. 21.

³⁰⁷ European Commission, *Questions and Answers About The European Union*, EU, Luxembourg, 1994, s. 3.

³⁰⁸ Tezcan, *Avrupa Birliği Hukuku’nda Birey*, s. 27.

³⁰⁹ Haluk Günüğer, *Avrupa Topluluğu Hukuku*, Eğitim Yayınları, Ankara, 1993, ss. 21-23.

³¹⁰ Kaya, a.g.e., s. 60.

Birlik vatandaşlarına tanınan hakların neler olduğu hususuna ilişkin olarak, Antlaşmanın 17 ilâ 21 inci maddelerinde açık bir düzenleme yapılmış; bununla da yetinilmeyerek 22. maddede “öngörülen hakları güçlendirecek veya bunlara yenilerini ekleyecek nitelikte olan” düzenlemelerin kabul edilebileceği belirtilmiştir³¹¹.

Avrupa Birliği çerçevesinde vatandaşlık kavramının, bilinen ulus-devlet vatandaşlığından farklı bir anlam kazandığı, hatta birey-Avrupa Birliği ilişkilerinin temel özgünlüğünün de bu farklı anlamlanmaya olanak tanıyan yön olduğu söylenebilir. Birlik vatandaşlığı kavramı; katı, sürekli, uluslarüstü bir vatandaşlık modeli öngörmekle klasik vatandaşlık anlayışının ötesine geçen sui generis bir özelliğe sahiptir. Avrupa Birliği, hakların ifade edildiği, insan hakları ve sosyal hakların temel özgürlüklerle birlikte tanınıp korunduğu ve Topluluk hukuki çatısı ile desteklenen Birlik vatandaşlığı fikrini içermektedir³¹².

4.3. Birlik Vatandaşlığı İle Klasik Vatandaşlık Arasındaki Farklar

Küreselleşmeyle beraber uluslararası kurumlar tarafından formüle edilen ve denetlenen bir dizi evrensel kural ve kavram geliştirilmiştir. Yeni küresel düzende, ulus-devletlerin uyrukları üzerindeki hâkimiyetlerini yitirmeleri kaçınılmaz hale gelmiştir³¹³. Bu gelişmeler sonucunda bireylerin hak ve hak talepleri uluslararası kural ve uygulamalara dayanmaya başladığından, uluslararası kurum ve normların ulusal yasalar üzerindeki etkisi artmakta ve kimliğin meşru temeli de uluslararası topluluğa doğru kaymaktadır. Bu durum, ulus devleti, bireysel hakların kazanımı için bir kaynak olmaktan çıkartmıştır. Buna paralel olarak, demokratik karar alma

³¹¹ Saylan, a.g.t., s. 71.

³¹² European Communities Economic And Social Committee, *Opinion Of The Economic And Social Committee On The Citizen's Europe*, EU, Brussels, 23.09.1992, s. 1.

³¹³ Erdemir, a.g.e., s. 148.

süreçleri de, ulus devletten, uluslarüstü topluluğa doğru değişiklik göstermektedir. Bu sırada, vatandaşlar ile devlet arasındaki bağın kopmasıyla, haklar ve ödevler sadece vatandaşlar için değil, dışarıdan gelen yabancılar için de geçerli olmaya başlamıştır. Artık birey için doğduğu değil, ikamet ettiği yerdeki hak ve sorumluluklar belirleyici olmaktadır ki, bunun sonucunda klasik vatandaşlık kavramından farklı olarak tüm vatandaşlar için eşit haklardan değil, değişik statülerden sözedilmeye başlanmıştır³¹⁴.

Avrupa Birliği vatandaşlığının, ulusal hukuklar veya uluslararası hukuk anlamında bir vatandaşlık olduğu söylenemez. Birlik vatandaşı olmak, bir üye devletin vatandaşlığına bağlı olarak oluşmakta ve onunla birleşmektedir. Birlik vatandaşı olmak, üye devlet vatandaşlığından bağımsız olarak, tüm üye devlet vatandaşlarını Birliğin sınırları içerisinde, ‘yabancı’ karşılığı olarak ‘yerli’ yapmaktadır. Bu durumda, Birlik vatandaşlığının bir ‘statü’ niteliği taşıdığı söylenebilir. Her üye ülkenin kendine özgü olabilen klasik vatandaşlık kanunlarından hareketle bütün üye devletler açısından aynı statüyü ifade eden Birlik vatandaşlığına ulaşılabilmesi mümkündür. Bir başka Birlik üyesi devlet nezdinde olsaydı kazanamayacağı ulusal vatandaşlık hakkını sırf kendi ülkesindeki ulusal kanunların buna izin veriyor olması nedeniyle kazanabilmiş bir bireyin, bu sayede Birlik vatandaşlığını da kazanabiliyor olması, Birlik vatandaşlığının klasik vatandaşlıktan ayrıldığı bir nokta olarak görülebilir³¹⁵.

Klasik vatandaşlık terimi, ‘fiili’ ve ‘hukuki’ olmak üzere iki kavramı içermektedir. Fiili anlamda vatandaşlık kişinin ırk, dil, din, tarih, kültür birliğine sahip bir topluma dâhil edilebilmiş olmasıyken, devletin egemen olduğu toprak sınırları içinde kalan kişilerin siyasal iktidarla bağlantısının gerçekleştirilmesi hukuki

³¹⁴ Erdemir, a.g.e., s. 152.

³¹⁵ Ergin Nomer, *Vatandaşlık Hukuku* (8.Baskı), Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 20.

anlamda vatandaşlığı oluşturmaktadır. Birlik vatandaşlığının içeriği (klasik vatandaşlıktan farklı olarak) Topluluk mevzuatında belirlenmekte, ancak Birlik vatandaşlığı statüsünün nasıl kazanılacağına belirlenmesi sorunu, üye devletlerin kendi ulusal kanunları aracılığıyla çözüme kavuşturulmaktadır³¹⁶.

5. KÜRESEL VATANDAŞLIK ANLAYIŞI

Küresel vatandaşlık anlayışı, son zamanlarda artan bir eğilim olmakla birlikte bu kavramın derin tarihi kökleri olduğu söylenebilir. Özellikle Stoacı düşüncenin etkisindeki Antik Yunan ve Roma kültürlerinde dünya kenti ve dünya vatandaşı gibi görüşlerin ve eşitlik vurgusu yapan evrenselci fikirlerinin günümüze kadar gelmekle birlikte, küresel vatandaşlık fikirlerinden farklılaştığı söylenebilir³¹⁷. Stoisyen düşüncenin mecazi manalı dünya vatandaşlığı yasal veya siyasal bir statüye işaret etmeyip, sadece evrensel bir Roma veya yeni bir Roma İmparatorluğu hayalini beslemiştir³¹⁸.

Dünya vatandaşlığı sözcüğü Aydınlanma Dönemi'nde belirginleşirken, Locke'un; "herkes için ortak olan yasa nezdinde bir insan ve insanlığın geri kalanı tek bir topluluktur" diyerek "dünya vatandaşlığı" kavramını kullanmadan siyasal dünya vatandaşlığını tarif etmiş olduğu söylenebilir³¹⁹. Robespierre'in "tüm ülkelerin insanları kardeştir ve farklı insanlar, tek ve aynı devletin yurttaşlarıymış gibi bir diğerine yeteneklerine göre yardım etmelidir" diyebilmiş olması, Fransız Devriminin de dünya vatandaşlığında etkisinin bulunduğunu göstermesi bakımından önemlidir³²⁰.

³¹⁶ Saylan, a.g.t., s. 78.

³¹⁷ Nigel Dower,; "The Idea Of Global Citizenship – A Sympathetic Assessment", Global Society, Vol. 14, No.4, 2000, ss. 553-554.

³¹⁸ Gülistan, a.g.t., s. 126.

³¹⁹ Gülistan, a.g.t., s. 127.

³²⁰ Heater, a.g.e., ss. 158-159.

Anacharcis Cloots 1793 yılında dünya vatandaşlarından oluşan evrensel bir devlet planı yapmış ve halkın kuracağı bir dünya cumhuriyetinin evrensel barışı da getireceğini savunmuştur. 1795 yılında Kant, “Etkileştikleri bir dışsal ilişki içinde birlikte varolan bireyler ve devletler bir evrensel insanlık devletinin yurttaşları olarak kabul edilebildikleri ölçüde kozmopolitan hakka dayalı bir anayasa” kavramını ortaya atmıştır. Kozmopolitan hukuk düşüncesinin kökeninde iki temel ilkenin bulunduğu söylenebilir³²¹. Bunlardan ilki, insanların buldukları her ülke tarafından kabul görme hakkına sahip olduğu, ikincisi ise “dünyanın bir bölümündeki bir hak ihlalinin her yerde hissedileceğidir ki, bu ikinci ilke “dünya yurttaşına”, dünyanın herhangi bir yerindeki hak ihlallerini görmesi konusunda uyanık olma görevi de yüklenmektedir³²².

Antik Yunan ve Aydınlanma’nın evrensellik yaklaşımlarındaki ahlaki kavramsallaştırmaların, benzer küresel hareketlerde bir küresel vatandaşlık ahlaki şeklinde yansıdığı söylenebilir. Örneğin Stokes’a göre; FOE (*Friends Of The Earth*), Yeşil Barış (*Greenpeace*), Uluslararası Af Örgütü (*Amnesty International*), Kızılhaç gibi bazı uluslararası ve hükümetlerdışı örgütler (*Sivil Toplum Kuruluşları-STK*) dışarıdan net olarak fark edilmiyor olsalar da aslen belirgin bir küresel vatandaşlık ahlakına sahiptirler. Hükümetler, STK’lar ve sosyal hareketler arasında ulus-ötesi ve küresel sorumluluğa karşı artan bir duyarlılık olduğu yadsınamaz³²³.

³²¹ Heater, a.g.e., ss. 160-161.

³²² Gülistan, a.g.t., s. 127.

³²³ Geoffrey Stokes, “Global Citizenship”, *Ethos*, Vol. 12, No. 1, March 2004, s. 19.

Kozmopolit düşüncelerin uluslararası ve bölgesel yönetim kurumlarındaki gelişmelerle doğru orantılı olarak, salt ahlaki düzlemde eylem alanına yöneldiği söylenebilir. Held'e göre, küreselleşme sürecinde vatandaşlık ve ulus-devlet ilişkisinin etkileyen gelişmeler uluslararası hukuk alanına da yansımıştır. Birleşmiş Milletler'e yapılan başvuruların artması yeni bir "dünya vatandaşı" kategorisi oluşturmuştur. Bu "dünya vatandaşının" tanımlanabilir belli bazı hakları ve ötekilere karşı sorumlulukları vardır³²⁴. Karşılıklı bağımlılık ve ulus-ötesi kurumsal işbirliğini küresel veya kozmopolit demokrasinin ortaya çıkışının nedeni olarak kabul eden görüşler, küresel vatandaşlık idealinin, küreselleşme eğilimleri ile ulus-ötesi kolektif eylemlere eklenme için giderek bir gerçeklik haline gelmekte olduğunu ileri sürmektedirler. Küresel vatandaşlık düşüncesinin, tek bir dünya hükümetinin ve dünya toplumunda öncelik atfedilecek ortak değerlerin olabilirliği etrafında biçimlendiği söylenebilir³²⁵. Bu noktada küresel demokrasi ve bir dünya hükümeti olmaksızın küresel vatandaşlıktan söz edilip edilemeyeceği temel sorulardan birini oluşturmaktadır. Bir başka önemli konu ise gelişmekte olan bir küresel sivil toplumun örgütlenmiş bir dünya hükümeti yapısı gerektirip gerektirmeyeceğidir. Küresel sivil toplumun küresel vatandaşlık fikrini içinde barındırdığını savunan görüşler, küresel sivil toplumun aynı zamanda ulusüstü siyasal kurumlardaki ve değerlerdeki çeşitlilikle de karakterize edildiğini ileri sürmektedirler³²⁶.

Uluslararası kuruluşların fiilen kurulmasına olanak sağlayan koşulların olgunlaşmasına I. ve II. Dünya Savaşı'na verilen tepkilerin neden olduğu söylenebilir. Fakat bu olgunlaşmaya rağmen Milletler Cemiyeti'nin ve sonrasında Birleşmiş Milletler'in benimsedikleri ilkeler veya sahip oldukları kurumlarıyla tüm insanlığı kapsayacak bir dünya vatandaşlığı yarattıkları söylenemez. I. ve II. Dünya Savaşı sonrasında seçilmiş bir dünya meclisi kurulamayacağının anlaşılması üzerine, dünya seçmenliği düzeyinde böyle bir yapıyı kuracak ve dolayısıyla dünya

³²⁴ David Held, *Democracy And The Global Order: From The Modern State To Cosmopolitan Governance*, Polity Press, Cambridge, 1995, s. 210.

³²⁵ Stokes, a.g.m., ss. 20-21.

³²⁶ Stokes, a.g.m., s. 22.

vatandaşlığını oluşturacak yeni bir kuruluş oluşturmaya dönük düşünce ve öneriler ileri sürülmeye başlanmıştır³²⁷. Bu yöndeki fikirlerin uygulanabilirliği yönündeki tartışmalar halen gündemdedir. Bir federal veya yarı-federal dünya hükümeti öngören Mortimer J. Adler, 1944'te yayınlanan bir çalışmasında: “İnsan ırkının üyelerinin, beş yüzyıl içinde dünya yurttaşlığına hazır hale getirilebileceğini tahmin etmek makul görünüyor” şeklinde bir değerlendirme yapmıştır³²⁸.

1945'ten itibaren ortaya çıkan kozmopolitan düşünce ve eylem gereksinimi, sonraki yıllarda doğrudan veya dolaylı olarak dünya vatandaşlığı kavramına bağlanan üç hareket başlatmıştır. Bunlardan ilki; bireyleri, küresel çıkarları destekleyecek bir güç olarak harekete geçmeleri amacıyla birer dünya vatandaşı olduklarını ilan etmeleri konusunda ikna olmalarını sağlama girişi, ikincisi; federal nitelikte bir dünya hükümeti planlarının oluşturulması, üçüncüsü ise BM'yi reforme etmek amacıyla gereken planların hazırlanması olmuştur³²⁹.

II. Dünya Savaşı sonrasındaki süreç “sanal dünya seçmenleri”nin dünya federasyonu için anayasa yazma işine katılarak rolünü artıracak şekilde gelişmiştir. Örneğin, Montreux Bildirgesi'nde önemsenmiş olan bu fikir, Dünya Federal Hükümeti İçin Dünya Hareketi'nin (Dünya Federalist Hareketi) kurulması amacıyla 1948 yılında bir toplantı yapılmasına zemin oluşturmuştur. Hareket'in kurucu belgesinde “bir dünya kurucu meclisi hazırlığı” gibi çeşitli eylem şekilleri sunulmuş ve halklar katılmadıkça dünya federal hükümetinin gerçekleştirilemeyeceği beyanıyla verilen mesaj güçlendirilmiştir³³⁰.

³²⁷ Heater, a.g.e., s. 161.

³²⁸ Gülistan, a.g.t., ss. 128-129.

³²⁹ Gülistan, a.g.t., s. 130.

³³⁰ Gülistan, a.g.t., s. 131.

BM'nin kurumsal yapısının dünya halklarına öz hakkı tanımadığı düşüncesi, bu dünya örgütünün eleştirilmeye başlamasının temel nedenlerinden olmuştur. Dünya federalistlerinde, BM'nin yapısında ve işleyişinde yapılacak köklü bir reformun, daha demokratik yeni bir kuruluş kurmaktan daha pratik olduğu düşüncesi yerleşmiş ve bu düşünce Dünya Federalist Hareketi programının ayrılmaz parçası haline gelmiştir. Hareket'in istekleri arasındaki devletlerinin temsilcilerinden oluşan Genel Kurul ile birlikte var olacak bir dünya vatandaşları meclisi oluşturulması düşüncesinin 20. yüzyılın sonunda yeniden derinlik kazanmış olduğu söylenebilir³³¹.

Soğuk Savaş'ın getirebileceği olası tehlikeler, küresel çevre sorunlarına ilişkin bilinçlenme, Soğuk Savaş'ın komünist kutbunun çöküşü ve daha işbirlikçi bir uluslararası rejim beklentisi 20. yüzyılın sonlarında dünya vatandaşlığı fikrini yeniden canlandırmıştır. Ancak bu seferki canlanma, bir küresel devletin olabilirliğine olan inancın kaybolmaya başlamış olması noktasında 1945 sonrasındaki dönemden farklı olmuştur. Hareket'in destekçileri dünya vatandaşlığına olan ilgiyi yeniden canlandırmaya çalışmışlarsa da özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde, BM reformu ve etkin bir dünya hukukunun geliştirilmesine odaklanmışlardır³³².

BM'nin köklü devlet egemenliği ilkesi ve büyük güçlerin hâkimiyetinde olması nedeniyle dünya vatandaşlarının hak ve ödevleri fikrini desteklemekte yetersiz kaldığı yönünde eleştirilmektedir³³³. Ancak 110 ülkenin bir Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICC) oluşturmayı kararlaştırdıkları 1998 tarihli Roma Yasası'yla, 2003 yılında daimi bir Dünya Mahkemesi kurulması, bir ihlal halinde hesap verebilir olmak bağlamında dünya vatandaşlığının dolaylı bir kabulü olarak yorumlanabilir³³⁴.

³³¹ Gülistan, a.g.t., s. 132.

³³² Heater, a.g.e., ss. 161-164.

³³³ Heater, a.g.e., s. 166.

³³⁴ Gülistan, a.g.t., s. 131.

Kültür, ekonomi ve iletişimde yaşanan küreselleşme sürecini analiz edip bu sürecin demokratik kuruluşlar açısından gelecekte neden olabileceği sonuçları sorgulayarak “kozmpolitan demokrasi” kavramını ortaya koyan David Held, demokratik ilkelerin dünyanın siyasal ve yasal sistemlerine etkinleşeceğini düşünmüştür. Ona göre dünya devletleri gerçek manada demokratikleşmiş ve bir küresel hukukun geçerliliğini kabul etmiş olsalardı, o zaman bireylerin hem ulusal yurttaşlar hem de kozmpolitan hukukun tebaası olarak hakları ve sorumlulukları çakışabilir ve bu sayede demokratik yurttaşlar, gerçek bir evrensel statü elde edebilirlerdi³³⁵.

Held, 1648-1945 arası dönemdeki Westphalia düzeninin egemen devletlerden oluşan dünya toplumunun ortaya çıkışını işaret ettiğini belirtmektedir. Westphalia Modeli olarak ortaya koyduğu modelde, dünya toplumunu oluşturan devletlerin egemen, yasama yetkisi bulunan, fikir ayrılıklarına karşı güç kullanan, uluslararası sorumlulukları ulusal çıkarları ekseninde düşünen ve uluslararası hukuka yine ulusal çıkarları çerçevesinde öncelik tanıyan özellikleri taşıdığını belirtmiştir³³⁶. BM’in (Westphalia sonrası) 1945’ten itibaren oluşan modelinde dünya toplumunun aktörlerin çeşitlenmesi ile birlikte yoğun bir ilişki ağı içinde birbirine eklemlenmiş olduğu söylenebilir. Bazı ortak değerler ve standartlar belirlenmiş, özgün kurallar ve kurumlar tasarlanarak yeni şartlarla uyumlaştırılmış, barışın sağlanması ve insan haklarının korunması için uluslararası toplumun tümünü içine alan ve belli ortak değerler çerçevesinde devletleri ilke olarak kısıtlayan kamusal alanlar oluşturulmuştur³³⁷.

³³⁵ Held, *Democracy And The Global Order: From The Modern State To Cosmopiltan Governance*, s. 233.

³³⁶ David Held, “Democracy: From City-States To A Cosmopolitan Order”, Held, D. (Ed.), *Prospects For Democracy: North, South, East, West*, Polity Press, Cambridge, 1993, ss. 28-29.

³³⁷ Gülistan, a.g.t , s.133.

Held'in önerdiği "kozmopolitan demokrasi" modelinde küresel düzen sosyal, ekonomik ve siyasi içerikli çoğul ve katmanlı güç ağları örüntüsünden oluşmaktadır. Bu modelde, siyasi ve toplumsal otoritenin denetlenip kontrol edilebilmesi için bölgesel ve uluslararası mahkemelerin etkisinin genişletilerek bölgesel ve düzeyysel çeşitlilikte yasa koyma ve uygulama sınırlarının geliştirilebileceği savunulmakta, devlet örgütlenmesi ve sivil toplum kurumları içindeki kişisel ve ortaklaşa faaliyetin alan ve biçimini sınırlayan yasal ilkeler öngörülmektedir. Sonuç olarak her davranışa uygun belli standartların belirlenmesi halinde demokratik bir uluslararası hukuka yapılacak saldırıların püskürtülmesinin mümkün olabileceği düşünülmüştür³³⁸.

Heater, kozmopolitan demokrasinin gelişmesi için kozmopolitan vatandaşlara gereksinim olduğunu ve sistemin iki boyutlu düşünülmesi gerektiğini ileri sürmüştür: İlk boyutta kozmopolitan vatandaşlara siyasete katılma, adil bir yasal sistem oluşturma ve ekonominin işleyişini sorgulama olanakları –*faaliyet alanı*- verilmelidir. Diğer boyutta ise kozmopolitan vatandaşlara yerel, bölgesel, ulusal ve küresel düzeyde ve aynı zamanda sendikalar, mesleki örgütler ve baskı grupları gibi hükümet dışı ve fonksiyonel örgütlerin sivil toplum alanında –*coğrafi ve kurumsal sahada*- faaliyet gösterme olanakları tanınmalıdır. Bu sayede dünya vatandaşlığı teorik varlığının dışında canlı bir gerçeklik kazanabilecektir³³⁹.

Küreselleşme sürecinde vatandaşlığın sadece ulus-devlet mensubiyeti veya ulusal siyasi süreçlere katılımlı demokrasiyle tanımlanması olanaklı olmaması, kozmopolitan vatandaş temeline dayalı kozmopolitan demokrasi modellerinin ortaya konmasına neden olmuştur. Ancak kozmopolitan vatandaş ve kozmopolitan demokrasinin bir dünya hükümetinin ön koşulu olduğu düşünülmemelidir³⁴⁰. Küresel

³³⁸ Held, "Democracy: From City-States To A Cosmopolitan Order", ss. 34-35 ve 43.

³³⁹ Heater, a.g.e., s. 166-167.

³⁴⁰ Christopher Pierson, *Modern Devlet*, çev. Dilek Hattatoğlu, Çiviyazıları, İstanbul, 2000, s. 313.

bir sivil toplumun oluşmasının, küresel demokrasinin asli şartlarından olmakla birlikte tek başına bunu temsil edebileceği söylenemez. Gün geçtikçe daha fazla sayıda insan sınırlar ötesi bağlar kurmakta ve birçok konu ve ortak kaygıya yönelik işbirliği alanları oluşurulmaktadır³⁴¹.

Enformasyon ve iletişim alanındaki hızlı gelişim, birbirine uzak grupların iletişime geçme yetenek ve pratiklerinde artışa olanak tanıyarak, gücün, küçük gruplar içindeki hiyerarşik kenetlenmeden kurtulup toplum içinde yayılmasına yardım etmektedir. Bu yayılım, sivil topluma yeni bir şekil ve kuvvet kazandırmakta, hükümetler arası kurumlarla ortaklıkları kolaylaştırmaktadır³⁴². Diğer taraftan kurumların, örgütlerin ve yönetsel alanların aşırı genişlemesiyle bir küresel yönetim zemininin oluştuğu yönünde görüşler vardır. Held'e göre; siyasi işbirliği yapma potansiyeline sahip bir uluslararası toplum ile yasama gücüne ve meşru şiddet tekeline sahip uluslarüstü devlet arasında ciddi bir ayrım vardır³⁴³. Dolayısıyla küresel yönetim bütünleşmiş bir dünya hükümeti anlamına gelmemektedir.

Ortak standartların belirlenmesi için gereken uygun koşullar oluşturulsa da, ulus-devletlerin halen etkin olmaları, küreselleşmenin farklı kültürleri canlandırması, farklı toplumsal algıların ortaya çıkması ve küreselleşmenin bütünleştirici ve parçalayıcı etkilerinin aynı anda yaşanması hem tek bir dünya hükümetinin meşruiyetini hem de hangi değerlerin, hangi toplum için geçerli olabileceği konusunu yüzyıllar boyunca sürececek bir tartışmaya açması kaçınılmaz olacaktır³⁴⁴.

³⁴¹ Gülistan, a.g.t., s. 134.

³⁴² *Küresel Komşuluk*, çev. Belkıs Çorakçı Dışbudak, Türkiye Çevre Vakfı, Ankara, 1996, s. 68.

³⁴³ Held, *Democracy, The Nation State And The Global System, Political Theory Today*, s. 208.

³⁴⁴ Gülistan, a.g.t., ss. 135-136.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSRAİL’DE VATANDAŞLIK KAVRAMI VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR

Devletlerin vatandaşlık anlayışlarında bazı ortak temel esaslara rastlanmakla birlikte, bu anlayışın dayandığı kadim değerlerin (kendine özgü nedenlerle) birbirinden farklı olması mümkündür. İsrail’in, vatandaşlık kavramının kökensel değerleri, uygulama şekli ve yöneldiği istikamet bakımından diğer ülkelerden bir hayli farklı olduğu söylenebilir. Yahudi toplumunun tarihi derinliklerine inmek ve bu toplumun dinsel inançlarıyla olan bağlantılarına değinmek, vatandaşlık kavramını İsrail özelinde daha önemli yapmaktadır.

1. Tevrat Ekseninde İsrail Vatanı Ve Yahudi Kavramı

Yahudi geleneğinde “öteki” kavramı oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. İsrailoğulları Babil sürgünü sonrasında Filistin’de, Hz.Musa’nın dinini benimsemeyenlere karşı kendini tanımlama arayışına girmişler, bu da onları ayrıci özelliklerini oluşturma ve uluslaşma sürecine götürmüştür. Uluslaşma süreciyle birlikte “Yahudi ve öteki” anlayışı da şekillenmeye başlamıştır³⁴⁵. Kutsal Kitap anlatımına dayalı ulusların kökeninin³⁴⁶ belirlenmesinin ardından Yahudilerle onlar arasındaki farklılıkların ortaya konulması çabalarının, Yahudilerin, Yahudi olmayanlarla ilişkilerindeki anahtar kavram olarak seçilmişlik inancını ortaya

³⁴⁵ Ebru Metli, *Hasidizm’in Yahudi Ve Öteki Anlayışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 2006, ss. 39-45.

³⁴⁶ Yahudi literatüründe “öteki” kavramıyla belirtilen “Yahudi olmayanların menşei problemi”, Tevrat’ın Tekvin kitabında Hz. Nuh’un üç oğluna bağlanarak ve Yetmiş Millet Tablosu ile çözülmek istenmiştir. Klasik Yahudi geleneğindeki ‘Yetmiş Millet Tablosu’ Tekvin’in 10. babındaki soy kuşağını esas alarak bütün ulusları Hz. Nuh’un üç oğlu Ham, Sam ve Yafes ile ilişkilendirmeye çalışmaktadır. Sam’ın soyundan gelenler “Eber’in Çocukları” (yani İbraniler), Asurlular, Aramiler ve Araplardır. Elamlılar da Sam’dan türemiş olarak gösterilir. Öte yandan Talmud’da Tanrının bu halklara hitap edecek şekilde yetmiş dilde Tevrat’ı yorumladığı kabul edilmektedir. Buna dayanarak Yahudi Rabbiler insanlığı “yetmiş millete” ayırmaktadırlar. Bkz. Demirci, Kürşat; Yahudilik ve Dini Çoğulculuk, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2000, ss. 24-25.

çıkarttığı söylenebilir³⁴⁷. Yahudiliği, diğer dinlerden ayıran temel özelliklerden birisinin ‘kutsal toprak’ kavramı olduğu söylenebilir³⁴⁸. Tanrı, Yahudilerin atası İbrahim’e, “Mısır Irmağı’ndan, büyük Fırat Irmağı’na kadar uzanan bu toprakları –Ken, Keniz, Kadmon, Hitit, Periz, Refa, Amor, Kenan, Girgaş ve Yevus topraklarını– senin soyuna vereceğim” diyerek kutsal toprak vaadini açıklamaktadır³⁴⁹. Yahudiler, Tevrat’taki bu anlatıma göre kutsal toprakların sınırları konusunda tam bir görüş birliği sağlayamamış olmalarına rağmen, bahsi geçen toprakların Kenan ülkesini kapsadığından şüphe etmemektedirler. Tanrının vaadini açıkladığı dönemde, Kenan ülkesinde yaşayan dokuz kavim arasında, bugünkü Filistin toplumu yoktur. Filistinliler bölgeye daha sonra kavimler göçü sırasında gelip yerleşmiştir³⁵⁰.

Tanrının vaadine karşılık Yahudilerin bu topraklara yerleşmesi Davud ve Süleyman Peygamberler döneminde olmuştur. M.Ö. 931’de Hz. Süleyman’ın ölümünden sonra Yahudi devleti, kuzeyde İsrail Krallığı ve güneyde Yahuda Krallığı olarak ikiye bölünmüştür. M.Ö. 722’de Asurlular tarafından önce İsrail Krallığı yıkılarak halkı Asur’a sürgün edilmiş, daha sonra da M.Ö. 587’de Babilliler tarafından Yahuda Krallığına son verilerek buradaki Yahudiler de Babil’e sürgün edilmiştir. Yahudiler, kutsal topraklardan uzaklaştırılmalarının, Yahudilerin Tanrı ile

³⁴⁷ Yahudi yazınındaki seçilmişlik kavramı genelde tanrı ile insan arasındaki ahdin bir uzantısı olarak yorumlanmıştır. Yehova’nın Hz. İbrahim’le yaptığı ahid, Tekvin 15/9-21 ve Tekvin 17 olmak üzere iki ana kısımdan oluşmaktadır. Bu ahdin sonucunda Tanrı, İbrahim ve soyuna Mısır’dan Fırat’a kadar uzanan toprakları vaat etmiştir. Tanrının ikinci müjdesi ise soyunun kutsanacağıdır. Ahdin simgesi ise sünnettir. Eski Ahit, seçilmişlik kavramını, kanın korunması ile ilişkilendirerek konuya ırk boyutunu da eklemiştir. Seçilmişlik anlayışının Tevrat sonrası gelişimi Eski Ahit’in Ezra ve Nehemya kitaplarında daha da önem kazanmaktadır. Seçilmiş olmak artık, ana vatanda yaşamak anlamına gelmektedir. Bkz. Demirci, Kürşat; Yahudilik ve Dini Çoğulculuk, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2000, s. 23 vd.

³⁴⁸ Dini Araştırmalar Dergisi, Eylül-Aralık 2004, Cilt 7, Sayı 20, s. 63

³⁴⁹ Tevrat; Yaratılış, 15:18

³⁵⁰ Baki Adam, *Kutsal Toprak, Mesih ve Terör*, Dini Araştırmalar Dergisi, Eylül-Aralık 2004, Cilt 7, Sayı 20, s. 63.

yaptıkları ahdi ihlal etmelerinin karşılığında Tanrı tarafından kendilerine verilmiş geçici bir ceza olduğuna inanmışlar³⁵¹ ve eğer pişman olup yeniden ahde bağlanırlarsa, kutsal topraklara geri dönebileceklerini düşünmüşlerdir. Sürgün yaşamını bu şekilde yorumlayan Yahudiler, M.Ö. 537’de yeniden kutsal topraklara dönmüşlerdir³⁵².

Yahudilerin “öteki” ile ilişkileri tarih boyunca yaşanan genel duruma bağlı olarak olumlu ve olumsuz unsurları bir arada barındırmıştır. Hellenistik dönemin (M.Ö. 4-2) karakteristiklerinden birisi, Yahudi olmayanların (gentilelerin) Yahudiliğe kabulü ve Yahudi misyonerliğinin yaygınlaşmasıdır. Yarı dönme pozisyonunda olan insanlar, tam Yahudi olmamakla birlikte, Talmud’da ve Tosefta’da³⁵³ statüsü belirlenen Nuh’un Oğulları olarak tek tanrıya inanıyor ve Nuh’un evrensel yedi emrini kabul ediyorlardı³⁵⁴. Hellenistik dönemde Yahudilerin gentilelere bakışının tamamen olumsuz olmadığı görülmektedir. Bu dönemde Yahudiliğe giren insanların yanı sıra Hellenleşen Yahudilerin varlığı da gözlenmektedir. Dolayısıyla iki kültür arasında bir kaynaşmadan bahsetmek mümkündür³⁵⁵. Yahudilerin İberik Yarımadası’nda ilk kez varlık göstermeleri, kimi uzmanlar tarafından M.Ö. 6. yüzyıla tarihlenmektedir. Yeruslayim’deki Süleyman Mabedi’nin yıkılışını izleyen yılları başlangıç alan “Yahudilerin, büyük denizin güneşin battığı tarafındaki topraklara göçü”, yaklaşık olarak yedi asırdan bu yana tek tanrılı inanç sistemine sahip bulunan bu halkın vardıkları yerde batı paganizminin temsilcileri durumundaki Vizigotlar ve Vandallarla ilk karşılaşması olmuştur³⁵⁶.

³⁵¹ Metli, a.g.t., ss. 39-42.

³⁵² Adam, a.g.m., s. 64.

³⁵³ Tosefta: Mişna’da bulunan ve Tanaim olarak isimlendirilen MS I-III. Yüzyıllarda Kutsal Topraklarda yaşamış Mişna bilginleri tarafından yazılmış öğretilere ek metinlerin külliyatı. Bkz. Besalel, C. III, s. 713 ve 745-746.

³⁵⁴ Metli, a.g.t., ss. 43-45.

³⁵⁵ Kürşat Demirci, *Yahudilik ve Dini Çoğulculuk*, Ayışığı Kitapları, İstanbul, Ocak 2000, ss. 38-39-40.

³⁵⁶ Yusuf Altıntaş, *Sefaradlar Kimdir*, <http://www.turkyahudileri.com/content/view/1056/222/lang,tr/>

Erişim Tarihi: 02.11.2012.

Yahudilerin İberik Yarımadası'na kitlesel göçü ise II. Süleyman Mabedi'nin yıkılmasıyla hız kazanan ve Bar Kohba isyanı ertesinde doruğa ulaşan, yani Birinci Yüzyılın ikinci yarısı ile İkinci Yüzyılın ilk yarısı arasında gerçekleşen bir olgudur. Ancak Yahudiler bu sefer kendi ülkelerinde çoktan Greko-Romen kültürle karşılaşmış, Latin ve Yunan istilacılarıyla son birkaç asırdır birlikte yaşamış, hatta aralarında bu kültürün kimi öğelerini kısmen veya tamamen benimseyenleri bile olmuştur. 1400'lere kadar İberik Yarımadası, kuzey Afrika ve Ortadoğu, Yahudilerin seyahat etmelerini genel olarak serbest bırakan Müslümanların kontrolü altında kalmıştır. Yahudiler 1492'de hristiyan hükümdarlar tarafından İspanya'dan çıkartılınca, birçoğu Hollanda, İtalya, Balkanlar, Türkiye (Osmanlı İmparatorluğu), kuzey Afrika ve Ortadoğu bölgelerindeki topluluklar tarafından kabul edilmişlerdir³⁵⁷.

Daha yakın çağlarda, 1848'den itibaren bütün Avrupa'da boy gösteren özgürlük hareketleri, Yahudilerin özgürleşme sürecine de katkıda bulunmuştur. Bu özgürlük ortamı Yahudilerin yalnızca ulusal hükümetlerin şartlarıyla bütünleşmelerine yol açmamış, aynı zamanda XVII. Yüzyıl Hollanda'sında kökleşen Yahudi aydınlanmacılığının ortaya çıkmasına etki etmiştir³⁵⁸. Yahudi aydınlanmacılığı veya Haskala hareketinin felsefi anlamda kurucusu Almanya'lı Moses Mendelssohn'dur (1729-1786). Haskala, esas itibarıyla Yahudilerin, Yahudi olmayanların dünyasına karşı duydukları sempatiyi yansıtmaktadır. Yahudiliğin pozitif bilimlere doğrultusunda yorumlanması gerektiğini ileri süren Mendelssohn'a göre Yahudiler, içinde bulundukları toplumlarla ve yasalarla bütünleşmeliydiler. Gerçek özgürlük ancak diğerleriyle eşit vatandaşlık hakkına sahip olmakla elde edilebilirdi. Avrupa'nın, özellikle de Alman Yahudilerinin laikleşmesi büyük oranda Mendelssohn'un çabalarıyla gerçekleşmiştir³⁵⁹. Onun fikirleri dinsel bir cemaat olarak Yahudilikten ulusal bir kimlik olarak Yahudiliğe geçişi kolaylaştırmıştır

³⁵⁷ Altıntaş, a.g.s., Erişim Tarihi: 02.11.2012.

³⁵⁸ Demirci, a.g.e., s. 43.

³⁵⁹ Metli, a.g.t., ss. 39-45.

Yahudilikte cemaatten ulus kimliğine dönüş ve özgürlük duygusu bir anlamda birbirine zıt iki düşüncenin gelişmesine sebep olmuştur. Ulus fikrinin ön plana çıkması bir Yahudi devleti ütopyasını beslerken, pozitivizm ve liberalizmin ön plana çıkması da reformist bir anlayışa zemin hazırlamıştır. Ulusalçı grupların tersine reformistler, içinde yaşanılan toplumlarla bütünleşmeyi istiyorlar ve İsrail devleti arzusunu ikinci plana bırakıyorlardı. Bu gruplar sürgünde yaşamak gerektiğini ima eden “sürgün milliyetçiliği” ideolojisini oluşturdular³⁶⁰.

Reform hareketinin gerçek kurucusu olarak Geiger, Yahudiliğin sadece ahlaki anlamda monoteist bir din olduğunu ileri sürmüş ve geleneksel doktrin ve pratiklerin artık gereksiz olduğunu savunmuştur. Ona göre, Gentilelerle Yahudiler arasında hiçbir fark yoktur. Seçilmiş millet anlayışı ırki değil, entelektüel bir kavramdır; Yahudiler başka insanları aydınlatmakla yükümlü olsalar dahi, bu onlara bir üstünlük getirmiyordu³⁶¹. Yirminci Yüzyılda liberal ve reformist geleneğe sahip olanların gentilelere bakışı eşitlikçi bir perspektiften olmuştur. Buna karşılık muhafazakâr ve Ortodoks Yahudiler seçilmiş millet anlayışını sürdürmüşlerdir³⁶². Rabbani yazınının gentilelere bakışının birbirinden farklı iki şekilde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu farklılık gentilelerin kurtuluşa ulaşip ulaşmayacağı noktasında belirginleşmektedir³⁶³.

Yahudiliğe göre, Yahudi olmanın bazı ırkî ve dini şartları vardır. Babil sürgünü dönüşünden sonra teşekkül etmeye başlayan Yahudi hukuk sistemi Halakha'ya göre, Yahudi bir anne-babadan veya Yahudi bir anneden doğan kimse Yahudi'dir. Sadece babası Yahudi olan bir kimsenin Yahudi sayılabilmesi için Yahudi dinine de girmesi gerekmektedir. Erken Yahudi olmayıp Yahudiliğe giren

³⁶⁰ Yusuf Besalel, Yahudilik Ansiklopedisi, C. I-III, Gözlem Gazetecilik Basın Ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2001. S. I/79.

³⁶¹ Demirci, a.g.e., s. 45.

³⁶² a.g.e., s. 46.

³⁶³ a.g.e., s. 50.

(giyyur-mühtedi) kimse de Halakha'ya göre Yahudi sayılır. Bu bakımdan Yahudi terimi, belli bir ırka, kültüre ve dine mensubiyeti ifade eden çok boyutlu bir anlam içermektedir³⁶⁴.

Masihçi Kabalistik geleneğin, gentilelere bakışı, yine seçilmişlik kavramının yorumlanışına göre değişmektedir. Seçilmişlik kavramını etnik bir açıdan yorumlayan Kabalistler, gentilelerin kurtuluşa ulaşamayacağını ileri sürerken seçilmişliği dinsel açıdan yorumlayan Kabalistler kurtuluşun gentileleri de içereceğini öngörmektedirler³⁶⁵. Talmud'da seçilmişlik anlayışı, ırki olmaktan ziyade takvaya dayalı bir üstünlük fikrine dayanmaktadır. Seçilmişliği ırki üstünlük biçiminde yorumlayan akım ise Kabaladır. Kabalacılara göre İsraililerin ruhu “nefeş ha elahud” (ilahi ruh), diğerlerinin ruhu ise “nefeş ha beamit” den (hayvani ruh) yaratılmıştır³⁶⁶.

2. TARİHİ PLANDAKİ SİYONİZM

Yüzyıllar boyunca Doğu ve Batı Avrupa diasporasında yaşayan Yahudiler zaman zaman takibata uğramış ve yerlerinden göç ettirilmişlerdir. Yahudi düşmanlığı (anti-semitizm), 1880'lerden itibaren Rus Kralı III. Aleksander'ın Yahudilere uyguladığı zulümlerle had safhaya ulaşmış ve tüm dünya kamuoyunun gündemine oturmuştur. Rus baskılarından kaçmak için birçok Rus Yahudisi A.B.D.'ne göç etmiştir. Bu dönemde, Filistin'de Yahudi kolonileri kurmayı amaçlayan nispeten küçük bir milliyetçi hareket de oluşmaya başlamıştır. Leo Pinsker (1821-1891),

³⁶⁴ Baki Adam, *Yahudilik Ve Hristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, Pınar Yayınları, İstanbul, Mayıs 2002, s. 24.

³⁶⁵ Metli, a.g.t., ss. 39-45.

³⁶⁶ Demirci, a.g.e., ss. 50-51.

“Kişisel Aydınlanma” adıyla yayımladığı bir broşürde, Yahudi sorununun, Yahudilerin asimile olmasıyla çözümlenemeyeceğini, çünkü Yahudi düşmanlığının irsi ve tedavisi mümkün olmayan psişik bir hastalık olduğunu ileri sürmüştür³⁶⁷.

Yahudi düşmanlığı, Yahudilerle alakalı ancak Yahudi olmayanların bir sorunu olarak yaşanmaktaydı. Pinsker’e göre sorunun çözümü, Yahudi milliyetçiliği idi. Bu nedenle Yahudiler, uygun bir coğrafyada kendi devletlerini kurmalıydılar³⁶⁸. Aynı dönemde ortaya çıkan ve Filistin’de Yahudi Kolonileri kurmakla ilgilenen “Hibat Zion” (Siyon Sevgisi) isimli bir hareket, Pinsker’in düşünceleriyle paralel faaliyetler içindeydi. Bu hareket içinde yer alan örgütlerden birisi de “Hoveve Zion” (Siyonu Sevenler) Örgütü idi. Bu örgüt, 1880’lerin başında Filistin’e binlerce kişilik Aliyah³⁶⁹ gerçekleştirmiştir.

Yahudi tarihine göç dalgaları olarak geçen bu sistematik göçlerin Yahudi Devleti’nin kurulmasında önemli rol oynadığı söylenebilir. “Siyonu Sevenler”, dini bir hareket olmayıp bilakis, üyelerinin çoğunluğu Haskala ve milliyetçi ekol kökenlidir. İbranice “Yakubun evi, izin verin gidelim” sloganını kullanan Bluim adlı bir grup, Marksist düşünceden etkilenmekteydi ve Karkov Üniversitesi’nin öğrencilerinden oluşmaktaydı. Birçok Haskala³⁷⁰ bağlısı, Siyonu Sevenler örgütünün Filistin’de bir Yahudi toplumu oluşturma düşüncesinden etkilenmiştir³⁷¹.

³⁶⁷ Lloyd P. Gartner, *History Of The Jews In Modern Times*, Oxford University Press, Oxford, 2001, s. 248-249.

³⁶⁸ Alan R. Taylor, *The Zionist Mind: The Origins And Development Of Zionist Thought*, The Institute For Palestine Studies, 1974, ss. 44-45.

³⁶⁹ İbranice “yükseliş” anlamına gelen “Aliyah” sözcüğü, diaspora Yahudilerinin İsrail’e göç etmesi anlamında kullanılmaktadır. Tarihçiler, 1881’den itibaren bu göçleri sınıflandırmaktadır. 1881-1904 dönemi I. Aliyah, 1904-1914 dönemi II. Aliyah (İsrail Devleti’nin kurucuları bu dönemde yerleşmiştir), 1919-1923 dönemi III. Aliyah, 1923-1928 dönemi IV. Aliyah ve 1939’a kadar süren ve Almanya’daki Milli Sosyalizm’den kaçanların oluşturduğu V. Aliyah’tır. Bkz. Mehmet Yılmaz, Mafdal, Zaman Kitap, İstanbul 2003, s. 184.

³⁷⁰ Haskala: Yahudi aydınlanması.

³⁷¹ Fahri Türk, *Yahudi Devleti’nin Demografik Temelleri: Birinci Dünya Savaşı’na Kadar Osmanlı Devleti’nin Filistin Siyaseti*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2007, Cilt 9, Sayı 2, s. 71.

Siyon Sevgisi hareketi 1884'te Katoviçe'de, Leo Pinskerin de katıldığı uluslararası bir toplantı düzenlemiş ve Filistin konusunu tartışmıştır. Siyon Sevgisi Hareketi ve Leo Pinsker'in ittifakı, Siyonizm'in de gerçek başlangıcı olmuştur. Siyonizm, 1897'de Theodor Herzl tarafından Basel'de düzenlenen I. Dünya Siyonist Örgütü toplantısı ile örgütlü bir harekete dönüşerek, Yahudi dünyasına hâkim olmuştur³⁷². Siyonizm, Yahudi ulusunun vatan bilincini ifade eden politik bir hareket olarak 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır³⁷³. 19'ncü yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan Siyonizm, ana çizgileri itibarıyla laik bir harekettir ve yandaşları için asıl birleştirici yönünün, sürgündeki yaşama karşı Yahudilerce ortaklaşa hissedilen tikslenme duygusu olduğu söylenebilir³⁷⁴.

Örgütlenmiş politik Siyonizm'in kurucusu olan Theodor Herzl de, Yahudi sorununun tek çözümünün Yahudi devleti kurulması olduğunu söylemiştir. Herzl, son aşamada bağımsız bir ulusal Yahudi devleti yaratma düşüncesiyle, İngilizlerin desteğinde Arjantin ve Filistin Yahudi kolonilerinin kurulması görüşünü savunduğu "Der Judenstaat" (Yahudi Devleti) isimli bir kitapçık kaleme almıştır. Herzl, Yahudi kurtuluş hareketinin siyasal faaliyetlerine, 1897 yılında topladığı 1. Siyonist Kongresi'nde başlamıştır. Kongrede, politik Siyonizm hedefi ve politikaları tesis edilmiştir. Bu politikaların uygulamaya konması ve nihai hedefe ulaşma yollarını araştırmak için bir idari yapı oluşturulmuştur³⁷⁵.

Dünya Siyonist Organizasyonu (DSO) bu amacı gerçekleştirilmek için kurulmuş ve diğer kongrelerin yapılabilmesi için zemin oluşturmuştur. DSO, dünya çapında kurduğu üye organizasyonlar aracılığıyla Yahudilerin Filistin'e yerleşimini özendirmeye çalışmıştır. Londra'da banka hesapları açarak Filistin'de toprak satın

³⁷² Taylor, a.g.e., ss. 45-46.

³⁷³ Gartner, a.g.e., ss. 250-252.

³⁷⁴ Ben Halpern, *To Revamp A Party System*, Jerusalem Quarterl, 8 (Yaz 1978), ss. 127-144.

³⁷⁵ Theodor Herzl, *The Jewish State, An Attempt At A Modern Solution Of The Jewish Question*, Translated by Sylvie D'Avigdar, Scopus Publishing Co., New York, 1943.

almaları için Yahudiler için ortak fon oluşturmuştur³⁷⁶. Bu kapsamda varılacak son nokta, Yahudiler için Filistin’de kamu hukukuyla güvence altına alınmış bir vatan yaratmak olacaktı³⁷⁷. Ancak İsrail devletinin kurulmasından önce politik Siyonizm’in önündeki üç temel sorunun; Devleti fiilen kurabilmek için Filistin’e yeterli oranda Yahudi’nin girişini sağlamak, Yahudi olmayan ulusların bu konuda desteğini almak ve Siyonist davaya Yahudilerin çoğunluğunu kazanabilmek olduğu söylenebilir. 1’nci Siyonist Kongresi’nin, sadece Siyonizm’in temellerini attığı için değil aynı zamanda yeni milli akımın sembolü haline geldiği için de büyük önem taşıdığı söylenebilir³⁷⁸.

Siyonizm’in, ortaya çıkıp şekillendiği 19’ncü yüzyılın ideolojik ve siyasi ortamı itibariyle üç belirgin özelliğinden söz edilebilir: İlk olarak Siyonizm, Yahudi Aydınlanmacılığının bir ürünüydü ve aynı dönemin “Avrupalı milliyetçilik ve sosyal adalet” ideallerini de içinde barındırmaktaydı. İkinci olarak, fikri temellerini “Yahudilerin kendilerine vaat edilen Filistin topraklarıyla özdeş bir millet olduğu” düşüncesine dayandırmasına rağmen bir Yahudi azınlığı hareketi şeklinde başlamıştır. Siyonizm’in başlangıçta bir azınlık hareketi olması, bu hareket ile Yahudi dünyası arasında idare edilmesi güç bir ilişkinin doğmasına neden olmuştur. Üçüncü olarak da Siyonizm, Yahudilerin bir millet ve bir kültür olarak Filistin’de yeniden yerleşmesini amaçlayan bir yeniden canlanma hareketi olmuştur³⁷⁹.

Siyonizmin yukarıda değinilenler dışındaki bir başka boyutu ise dinseldir. Siyonizm henüz tam bir örgütlü harekete dönüşmeden önce, özellikle Ortodoks Yahudiler arasında, Kutsal Topraklara dönüşün dillendirilmesi noktasında Siyonist

³⁷⁶ The ESCO Foundation For Palestine, *A Study Of Jewish, Arab And British Policies*, Yale University Press, New Haven, 1947, C. I, s. 39.

³⁷⁷ Jacob C. Hurewitz, *Diplomacy In The Near And Middle East*, A Documentary Record, C. I, s. 209.

³⁷⁸ Ayrıntılar için bkz. Yovam Hazony, *The Jewish State: The Struggle For Israel's Soil*, Basic Book, 2000, ss. 81-117.

³⁷⁹ Taylor, a.g.e., s. 47-51.

eğilimler kendini göstermeye başlamıştır. Bir Rabbi olan Yehudah Alkalai (1798-1878) ve Zvi Hirsch Kalischer (1795-1874) bir tür dini Siyonizm’den bahseden ilk isimler olmuştur. Rabbi Alkalai, Sarajevo (Bosna) doğumlu olmakla beraber çocukluğunu Filistin’de geçirmiş bir Yahudi mistiği olup, Balkanlar’da Osmanlı’ya karşı yürütülen milliyetçi hareketlere de tanık olmuş ve Yahudi yerleşimciliğinin Anti-semitizme karşı en uygun çözüm olacağına inanmıştır. Aynı zamanda Filistin’e yerleşmekle, Yahudilerin, Tanrısal kurtuluşun başlangıcı olan kişisel kurtuluşu da başlatmış olacaklarını savunmuştur. Rabbi Kalischer’in de Avrupa’daki milliyetçi hareketlerden etkilenmiş olduğu söylenebilir³⁸⁰

Alkalai ve Kalischer, yaşadıkları dönemde Yahudi dünyasında fazla etkili olamamış olmakla birlikte geleneksel Mesihi kurtuluş inancına getirdikleri yorum ile Ortodoksların Siyonizm’le işbirliğine girmelerinin önünü açmışlardır. Kendilerinden sonra yaşayan bir başka Ortodoks Rabbi Abraham Isaac Kook (1865-1935), laik Siyonizmi, “Yahudi ruhundaki kutsallığın bir ifadesi ve Mesihin müjdecisi” olarak tanımlayarak dinsel Siyonizm anlayışını geliştirmiştir³⁸¹. Kook, Kutsal Topraklara dönmeyi reddetmenin, onun adını kirletmekle aynı şey olacağını, Mesihin gelişinin de ancak Kutsal Topraklarda yaşamakla mümkün olabileceğini söyleyerek Siyonizm’in Tanrının gizemli planlarının bir parçası olduğunu belirtmiştir. Kook’un bu yaklaşımı, laik-milliyetçi Siyonizm ile Ortodoks Yahudilik arasındaki ilişkileri ılımlı bir zeminde uzlaştırarak Siyonizm’in siyasi boyutunun yanında, daha da güçlenmesine olanak sağlayacak dinsel boyutunun temellerini atmıştır³⁸².

³⁷⁰ Taylor, a.g.e., s. 60.

³⁸¹ Taylor, a.g.e., s. 61.

³⁸² Jean Christophe Attias ve Ester Benbessa, *Paylaşılamayan Kutsal Topraklar Ve İsrail* (2. Baskı), Çev. Nihal Önal, İletişim, İstanbul, 2002, ss. 189-190.

Dinsel Siyonizm, Kutsal Toprakları asıl ve kadim sahipleri olduklarına inandıkları Yahudilere iade edecek ve gerçek kurtuluşu sağlayacak olan Mesih'in gelişi için eylemsiz bir bekleyişin yerine eylemli bir anlayışla Filistin'e yerleşme planlarını desteklemekle birlikte, bu amaçla Filistin'de bir Yahudi Devleti kurulması düşüncesine sıcak bakmıyordu. Bu nedenle 1898'de toplanan II. Siyonist Kongre'de, "Siyonizm'in Yahudi geleneği ile ilişkisine ve tutumuna bir netlik kazandırması" yönünde dile getirilen talepe kongrede verilen yanıt "Siyonizm'in dini konularda belirlenmiş bir resmi tutumunun olmadığı ve dini konulara kişisel düzeyde bakıldığı" şeklinde olmuştur. Siyonizm'in bu laik yaklaşımları, 1900'lü yılların başında yapılan Siyonist Kongreler'de de tartışılmaya devam etmiştir. Özellikle ileride kurulması planlanan Yahudi Devleti'nin eğitim programının içeriğiyle ilgili anlaşmazlıklara bağlı olarak dini Siyonistlerin önde gelen bir grubu, Dünya Siyonist Örgütü içinde ayrı bir siyasi grup oluşturmuş, gelenekçi bir grup ise örgütten ayrılmıştır³⁸³.

19. Yüzyılın sonunda, Orta ve Doğu Avrupa'daki dindar Yahudiler başlıca üç grupta toplanmışlardır: Hasidiler, Litvanyalı Ortodokslar ve Samson Hirsch'in liderliğindeki reformist hareket bağlıları. Bu Yahudilerin tamamı Siyonizm'e karşı muhalefet etmekteydi. Onlara göre Siyonizm yalancı Mesihlerden bile daha zararlı ve yanlıştı. Ortodokslara göre Siyonistler, ateist ve Haskala yanlılarıyla aynıydı³⁸⁴.

Dindar Yahudilere göre Kutsal Topraklara (Sion'a) dönüş, ilahi planın bir aşaması olup Siyonizm'le bir ilgisi yoktur. Anti-semitizm de, laik bir devlet kurulmasıyla çözümlenebilecek bir sorun değildir³⁸⁵. Bu düşüncelere sahip Ortodoks Rabbiler 11 Mayıs 1912 tarihinde, Katoviçe'de, Siyonizm'e karşı koordineli bir muhalefet yürütebilmek amacıyla "Agudat İsrail" örgütünü kurmuşlardır. Bu örgüt Filistin'de yaşayan anti-Siyonist Yahudilerin İngiliz manda yönetimi ve dünya

³⁸³ Mehmet Yılmaz, *Mafdal: Radikal Sağın İsrail Dış Politikasına Etkisi*, Zaman Kitap, İstanbul, 2003, s. 40.

³⁸⁴ Paul Johnson, *A History of the Jews*, Phoenix Press, Great Britain, 2001, s. 403.

³⁸⁵ a.g.e., ss. 402-403.

Yahudiliğine karşı siyasi temsilciliğini üstlenmiştir³⁸⁶. Siyonizm'e ilişkin yaklaşımlardaki farklılıklar, İsrail Devleti kurulduktan sonra ortadan kalkmamış; laik, milliyetçi ve dinci siyasi eğilimler olarak siyasi partiler/hareketler halinde varlıklarını sürdürmüşlerdir³⁸⁷.

Siyonist hareket incelenirken, bu hareketin devlet kurmaya giden yolda nasıl yaşama geçirildiğine yani Filistin toprakları üzerinde tesis edilen İngiliz manda yönetimine değinmek, konunun tarihsel arka planını daha iyi aktarabilmek için gerekli gözükmektedir. Filistin'de 1917 yılında fiilen başlamış olan İngiliz yönetimi, 19-26 Nisan 1920 tarihlerinde yapılan San Remo Konferansı ile Filistin üzerinde İngiliz manda yönetiminin kabul edilmesiyle garanti altına alınmış, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin 24 Temmuz 1922 tarihinde aldığı bir kararla Filistin'deki İngiliz manda yönetiminin esasları belirlenmiştir. Bu kararlarda 1917 Balfour Bildirgesi ve İngiltere'nin mandater devlet olarak 3 Haziran 1922 tarihinde Dünya Siyonist Teşkilatına yaptığı açıklamalardaki politika esasları hemen hemen aynen benimsenerek Filistin toprakları resmen İngiliz manda yönetimine bırakılmıştır³⁸⁸. Filistin mandası İngiltere'ye verildiği 1918'lerde nüfusun % 93'ünü (708.000 kişi) Araplar, % 7'sini (57.000 kişi) yabancılar oluşturmaktaydı. İngiltere'nin, Filistin mandasını aldığı andan itibaren Filistin'e Yahudi göçüne göz yumması Arapların sert tepkilerine neden olmuştur. Milletler Cemiyeti Konseyi 16 Eylül 1922 tarihinde İngiliz manda yönetimindeki Filistin'in sınırlarını onaylamıştır³⁸⁹.

³⁸⁶ Yılmaz, a.g.e., ss. 38-39.

³⁸⁷ Yılmaz, a.g.e., s. 41.

³⁸⁸ Sedat Kızıloğlu, *İsrail Devletinin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizmin Gelişimi*, Kırıkkale Üni. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 1 (Ocak 2012), s. 55.

³⁸⁹ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi Ve Arap İsrail Savaşları (1948-1988)*, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1994, ss. 36-37.

İngiltere, kendisi de bir siyonist olan Sir Herbert Samuel'i Filistin'e ilk İngiliz yüksek komiseri olarak gönderilmiştir. İngiliz hâkimiyeti dönemi, İsrail Devleti'nin ilanına giden süreçte Yahudilerin bir devlet olarak ihtiyaç duyduğu birçok hususun elde edildiği bir dönem olmuştur. İki dünya savaşı arası dönem (1919–1939), Yahudilerin Balfour Bildirgesi'ni yurt kurmanın ötesinde; resmîyete ve devlet kurmaya geçirme çabalarına karşılık, Araplar'ın bu bildirgeyi etkisiz kılma ve Yahudilerin bir yurt kurmalarına imkân vermemeye çabaları ile yoğunlaşmıştır. Manda yönetimi altında devam eden Arap-Yahudi çatışması, BM kararlarıyla daha çözümsüz hale gelmiştir. İngiltere 15 Mayıs 1948'de manda rejimine son vereceğini açıklayıp, Filistin'i sorunlu halde terk ederek gerisinde sorunlu bir bölge bırakmıştır. İngiltere'nin Filistin'den çekilmesi ile Yahudiler yayılma politikasına girişmişlerdir³⁹⁰.

Yahudilerin kuvvet kullanarak yürüttükleri politikalar neticesinde, birçok Filistinli topraklarını terk ederek başka ülkelere göç etmişlerdir. Nisan - Mayıs aylarında daha da şiddetlenerek katliamlara dönüşen Arap-Yahudi çatışmalarında en önemli olaylardan birinin, Irgun adlı radikal Yahudi örgütünün, lideri Menahem Begin'in öncülüğünde 9 Nisan 1948'de Kudüs'ün yakınında bulunan bir Arap köyü olan Deir Yasin'e baskın yaparak 254 kişiyi öldürdükleri katliam olduğu söylenebilir. Bu katlim sonrasında yüz binlerce Filistinli Lübnan, Mısır ve Ürdün'e kaçmış; Necev, Celile ve Batı Kudüs Yahudilerin eline geçmiştir³⁹¹. İngilizler ise Filistin'den ayrılacakları için tırmanan şiddeti önlemek adına pek fazla çaba harcamamış, 1947 Aralık ayından itibaren de Filistin'deki kuvvetlerini geri çekmeye başlamıştır. 14 Mayıs 1948'e gelinip en son İngiliz birliğinin Filistin'den çekilmesinden birkaç saat önce David Ben Gurion başkanlığında toplanan Musevi Ulusal Konseyi, İsrail Devleti'nin bağımsızlığını ilan etmiştir³⁹².

³⁹⁰ Kızıloğlu, a.g.m., s. 53-54.

³⁹¹ Armaoğlu, a.g.e., s. 91-92.

³⁹² Ömer Turan, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu*, Yeni Şafak Gazetesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 179.

3. İSRAİL DEVLETİNİN KURULUŞ FELSEFESİ

Günümüz İsrail Devletinin kuruluş tarihi, Filistin topraklarındaki İngiliz manda yönetiminin sona ermesiyle eş zamanlı olsa da, bir Yahudi devletinin kurulması fikrinin çok eski zamanlarda doğduğu söylenebilir. Yahudi toplumunun tarih içinde yaşadığı dağılmışlık, “sürgünlerin toplanması” kavramına olan inançlarını güçlendirmiştir. Yüzyıllar boyunca yaşanan bu dağınıklığın, bireyler ve gruplarda atalarının yurdu olduğuna inandıkları coğrafyaya dönme isteğini uyandırdığı kabul edilirse, 19. yüzyılın sonunda kurulan Siyonist hareketin bu kavramı bir hayat tarzına dönüştürerek ileride kurulacak İsrail devletinin vatandaşlık anlayışının temelini attığı söylenebilir. İsrail Devleti’nin, yaşamak üzere İsrail’e göç etmek isteyen Yahudiler’e izin vererek onlara yasal statüde vatandaşlık hakları tanınması, Siyonizmin devlet politikası olarak kabul edildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Ancak bu politika çerçevesinde, Yahudi olmalarına rağmen yüzyıllar boyunca çok farklı kültür ve dinlere mensup başka devletlerin tabiiyetinde kalarak birbirinden farklı kültürel / sosyal / dinsel / ekonomik / entelektüel tarzlar geliştirmiş olan Yahudi grupların, aynı devletin sınırları içinde toplanmaları bazı sorunları da beraberinde getirmiştir³⁹³.

Siyonizm çerçevesinde İsrail’e göç edenlerin büyük çoğunluğu Yahudi ise de, etnik köken açısından temelde İsrailoğulları’ndan olmayan (örneğin zenci museviler) ancak sırf Musevi oldukları için İsrail’de yaşama olanağı bulmuş başka gruplar da vardır. İsrailoğulları’ndan olmayan musevilerin İsrail toplumu içindeki durumu, Sefarad ve Aşkenaz Yahudilerinden farklı olmakla birlikte, Sefaradların durumuna bir adım daha yakın oldukları söylenebilir.

³⁹³ İsrail Ankara Büyükelçiliği Resmi İnternet Sitesi, <http://www.mfa.gov.il/NR/rdonlyres/E8C4AD55-8C6D-4F34-8805-876D4A70950/0/PeopleTurk.pdf> Erişim Tarihi: 11.11.2012

Tarihsel geçmişlerinde genellikle hâkim olunan millet olarak başka devletlerin bünyesinde ve himayesinde bugünlere kadar gelen Yahudilerin kurduğu modern devletin başlangıç tarihi 14 Mayıs 1948'dir. Yahudi toplumu, kendi bağımsız devletini ancak bu tarihte kurabilmişse de, bu güne gelinceye kadar başka millet ve toplumların kurduğu devletlerin bünyesinde ekonomik ve siyasal anlamda önemli roller üstlenerek yaşamışlardır.

Bugünkü İsrail'in çağdaş Yahudi toplumunun politik, ekonomik ve kültürel temeli 1917-1948 tarihleri arasında Filistin toprakları üzerinde yaşanan İngiltere idaresi döneminde atılmıştır. İdeolojik bakımdan Siyonizm ile motive edilen İsrail toprağındaki Yahudi cemaatinin geliştirdiğı ve egemenlik olmaksızın yetki kullanan sosyal ve politik kurumların her kademesi, sağlamlaşma ve büyüme yönünde sürekli bir çaba göstermiştir. O dönemdeki Yahudi Cemaatin siyasi esasının gönüllülük ve onu bir arada tutan bağlayıcı kuvvetin ise eşitlikçilik olduğu söylenebilir³⁹⁴.

14 Mayıs 1948 tarihinde imzalanan İsrail Devletinin Kuruluş Bildirgesi, İsrail/Yahudi devletinin temel esaslarını teşkil eder. Bu bildirmede, İsrail'in yeniden doğuşunun tarihsel erekleri; Kutsal Kitap peygamberlerinin tasavvur ettikleri gibi hürriyet, adalet ve barış üzerine inşa edilen demokratik bir Yahudi devletinin çerçevesi ve bölgenin tamamının menfaati için komşu Arap devletleriyle barışçı münasebetler için bir çağrı yer almaktadır. Kuruluş Bildirgesi'nde:

³⁹⁴ İsrail Ankara Büyükelçiliğı Resmi İnternet Sitesi, <http://www.mfa.gov.il/NR/rdonlyres/E8C4AD55-8C6D-4F34-8805-876D4A70950/0/PeopleTurk.pdf> Erişim Tarihi: 11.11.2012

“Eretz İsrail (İsrail Toprağı) Yahudi halkının doğum yeri idi. Burada onların manevi, dini ve siyasi kimliği şekillendi. Burada onlar ilk defa devlet kurdular, milli ve evrensel anlamı olan kültürel değerler yarattılar ve dünyaya ebedi Kitaplar Kitabı’nı verdiler... Yahudiler nesiller boyunca eski ata topraklarına yeniden yerleşmek için uğraştılar... çölleri yeşerttiler, İbrani dilini canlandırdılar, köyler ve şehirler inşa ettiler, kendi ekonomisine ve kültürüne hakim olan, barışı seven fakat kendini savunmayı da bilen, canlı bir toplum meydana getirdiler... İsrail devleti Yahudi göçüne açık olacak, tüm vatandaşlarının menfaati için ülkenin kalkınmasına hizmet edecek; İsrail peygamberlerince tasavvur edildiği gibi, hürriyet, adalet ve barış üzerine dayalı olacak; din, ırk ve cinsiyet farkına bakılmaksızın tüm vatandaşlarına sosyal ve siyasi haklarda tam eşitlik temin edecek; din, vicdan, dil, eğitim ve kültür hürriyetini garanti edecek; tüm dinlerin kutsal yerlerini koruyacak ve Birleşmiş Milletler Anayasası’nın ilkelerine sadık olacaktır” ifadeleri yer almaktadır³⁹⁵.

İsrail Devleti Bağımsızlık Bildirisi’nin yukarıda belirtilen açıklama ve taahhütlerine bakıldığında, İsrail Devleti’nde oluşturulmak istenen “vatandaşlık” kavramının genel karakteristiği konusunda bir fikir edinilebilir. Devletin kuruluş felsefesinin temellendirildiği asli kavramın “Yahudilik” olduğu, Kuruluş Bildirgesinin ilk satırlarında açıkça gözükmekte ve günümüz İsrail Devleti, ülkede yerleşmek isteyen her Yahudiye vatandaşlık hakkı vermektedir³⁹⁶.

³⁹⁵ İsrail Devleti Bağımsızlık Bildirgesi, www.mfa.gov.il , Erişim Tarihi: 11.11.2011

³⁹⁶ <http://www.mfa.gov.il/NR/rdonlyres/E8C4AD55-8C6D-4F34-8805-876D4A770950/0/PeopleTurk.pdf>.
Erişim Tarihi: 11.11.2011

4. İSRAİL VATANDAŞLARININ ETNİK KÖKENLERİ

İsrail çok çeşitli etnik, dinsel, kültürel ve toplumsal yapılardan gelen bir nüfusu barındırır. Küçük, fakat kültürel bakımından aktif, heterojen bir nüfusa sahip olan eski-yeni bir ülkedir. Dört bin yıllık Yahudi geçmişi, bir asırdan uzun Siyonizm hareketi ve yarım asrı geçen çağdaş devlet idaresi, 70 farklı cemaatin varlığını muhafaza etmektedir. 7 milyonluk nüfusun %76.2'si Yahudi, %19.2'si Arap (çoğu Müslüman) ve geri kalan % 4.3'lük kısım ise Dürziler, Çerkezler ve diğer küçük topluluklardan oluşmaktadır³⁹⁷. Yahudiler genel olarak 3 (üç) ana gruba ayrılmaktadırlar. Bunlar, Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinden gelen Aşkenaz³⁹⁸ Yahudileri, 15.yüzyılın sonunda İspanya ve Portekiz'den Avrupa ülkelerine kaçarak İsrail'in kurulmasıyla İsrail'e göç eden ve içlerinde Türkiye'den göçen Yahudilerin de yer aldığı Sefarad³⁹⁹ Yahudileri ve Mizrahi⁴⁰⁰ olarak adlandırılanlardır⁴⁰¹.

Aşkenaz Yahudileri yönetici sınıfını ve nitelikli işçileri oluşturmaktadır. Sefarad Yahudileri ise daha düşük gelirli, mavi yakalı işçi sınıfını temsil etmektedir. Sefarad' ifadesi günümüz Yahudi Dünyası'nda 'Aşkenaz' kökeninin dışında kalan tüm Yahudiler, 'Mizrahi' terimi ise daha çok Arap ve Arap dünyasına komşu ülkelerdeki Yahudiler için Irak, Suriye, Lübnan, Yemen, İran, Afganistan, Buhara, Mağrib, Berberi, Kürt, Azerbaycan, Dağıstan, Gürcü, Hint ve Pakistan Yahudileri başlıca Mizrahi Yahudileridir⁴⁰².

³⁹⁷ www.ankara.mfa.gov.il/mfm/web/main/document.asp?SubjectID=5810&MissionID=65&LanguageID=440&StatusD=0& DocumentID=-1 Erişim Tarihi: 11.11.2012.

³⁹⁸ Aşkenaz sözcüğü, İbranice'de Almanya'ya karşılık gelen sözcükten türetilmiş olup Almanya'da, Polonya'da, Macaristan'da ve Avrupa'nın Doğusu'nda yaşayan Yahudileri ve onların soyundan gelenleri tanımlamak için kullanılmaktadır.

³⁹⁹ Sefarad sözcüğü, İbranice'de İspanya'ya karşılık gelen sözcükten türetilmiş olup, İspanya, Portekiz, İtalya, Yunanistan, Türkiye, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da yaşayan veya onların soyundan gelen Yahudileri tanımlamak için kullanılmaktadır.

⁴⁰⁰ Mizrahi sözcüğü Doğulu anlamına gelip Orta Doğu, Kuzey Afrika, Orta Asya ve Kafkasya'daki Yahudileri tanımlamak için kullanılmaktadır.

⁴⁰¹ Esma Deniz, *Enterprise Europe Network İsrail Ülke Raporu*, Avrupa İşletmeler Ağı, İstanbul, 2009, s. 14.

⁴⁰² Deniz, a.g.e., s. 15.

İsrail'in kurulmasıyla yaşanan 1948 Arap-İsrail Savaşı sonrasında, Mizrahilerin birçoğu (yaklaşık 900.000 kişi) gönüllü olarak veya zorlandıkları için yaşamakta oldukları ülkelerini terk ederek İsrail'e yerleşmişlerdir. 1956'daki Süveyş Krizi sırasında Mısır'ın 25.000 Mizrahi Yahudisini göçe zorlamasının ardından diğer Arap ülkelerinde yaşamakta olan Mizrahilerin büyük bir kısmı duydukları güvensizlik nedeniyle ülkelerini terk ederek İsrail'e göç etmişlerdir⁴⁰³.

4.1. Sefaradlar Ve Aşkenazlar

Yahudilerin dünya yüzünde her yana yayılarak yaşamış oldukları yaklaşık iki bin yıllık dönem boyunca ortak bir kültürleri ve siyasal teşkilatlanması olan bir toplumları olmamıştır. 19. yüzyılda Aşkenazlar çoğunlukla Avrupa'nın doğusunda, Sefaradlar Kuzey Afrika, Türkiye ve diğer küçük toplumlarda, Mizrahiler ise Arap topraklarında, daha küçük topluluklar ise Etiyopya, Kafkasya ve Hindistan gibi yerlerde yaşamaktaydılar⁴⁰⁴.

İsrail'in Devlet öncesi nüfusunun çoğunluğu güçlü ideolojik inançlara, öncü bir ruha ve demokratik bir hayat tarzına bağlıdır. Ancak asırlar boyunca Arap topraklarında yaşamış ve onların kültüründen ciddi şekilde etkilenmiş olan Yahudilerin çoğunluğu ataerkil bir kültüre sahiptir. Bu durumları, İsrail toplumunun devlet öncesi dönemden gelen nüfusunun genel karakteristiğiyle uyuşmadığından mevcut sosyo-ekonomik yapısıyla bütünleşmekte zorluk çekmelerine neden olmaktadır. Bu uyuşmazlığın İsrail'deki toplumsal gruplar arasındaki gerginliğin temel nedenlerinden olduğu söylenebilir.

⁴⁰³ Sergio DellaPergola, *World Jewish Population, 2012*, The American Jewish Year Book, Dordrecht, 2012, ss. 212-283.

⁴⁰⁴ Mehmet Fatih Ünal ve Hüseyin Yahya Şekerci, <http://magrib.org/oteki-kavrami-ve-israil/> Erişim Tarihi: 11.11.2012.

Yahudilerin Arap kültüründen ciddi şekilde etkilendiği dönemde Roma egemenliğindeki İberya halkı da Hristiyan kültüründen etkilenmeye başlamıştır. Son dönem Yahudi göçüyle birlikte buraya İber Yarımadasına ulaşan Mesihi/Nasranî inançlı Yahudilerin de bu gelişmede önemli bir paylarının bulunduğu kuşkusuzdur. II. yüzyılın ortalarından itibaren keskinleşen ve sonraları Hristiyanlık adını alacak olan Mesihilik-Nasranilik'in Yahudilikten ayrışma çabaları sonucunda oluşan husumet akımları, buradaki Yahudilerin rahatını kaçırmış olsa da Yahudiler bu topraklarda tutunmaya çalışmaktan vazgeçmemişlerdir⁴⁰⁵.

İberik Yarımadası'na yerleşen Yahudilerin İslam kültürüyle karşılaşması ise 8. Yüzyılın hemen başlarında Tarık Bin Ziyad komutasındaki Emevi ordularının yarımadaı fethi ve güney coğrafyasından başlayarak neredeyse tamamına yakınıni işgali nedeniyle olmuştur. Bu fetihten sadece iki yıl sonra İberik Yarımadası'nın kuzeybatısındaki Asturias bölgesinde baş gösterip giderek yoğunluk ve yaygınlık kazanan “Reconquista” hareketiyle yarımada halkının topraklarını Müslümanlardan geri alma savaşımıları işgalcileri önemli ölçüde tedirgin ve rahatsız etmişse de, Müslümanlar bu coğrafyada (giderek güney bölgelere çekilmek zorunda kalarak da olsa) sekiz asra yaklaşan bir süre kalmışlar ve süre içinde Hristiyan yarımada halkıyla olanın aksine -Muvahhitlerin egemen oldukları dönemler hariç- burada bulunan Yahudilere karşı müsamahalı sayılabilecek bir tavır sürdürmüşlerdir.

Müslümanların müsamahalı sayılabilecek tutumunun temelinde, Hristiyan yarımada halkının işgalci Müslümanlara ve -tanrısal nitelikler atfettikleri Mesihlerini çarmıha gerdiklerini iddia ettikleri- Yahudilere karşı aynı derecede husumet besliyor

⁴⁰⁵ Deniz, a.g.e., s. 17.

olmaları karşısında, yarımada ya sonradan gelen bu iki toplumun bir tür dayanışma içine girme durumunda kalmış olmaları olduğu söylenebilir. Yahudilerin sözü edilen coğrafyada Müslümanların egemenliği altında bulundukları yaklaşık sekiz asrın çok büyük bir bölümünde sosyal ve kültürel bakımdan “Altın Çağ” yaşadıkları söylenmektedir. Bu iddiada gerçeklik payı olmakla birlikte bir abartı bulunduğu da gözden uzak tutulmamalıdır⁴⁰⁶.

İberik yarımadasından dünyanın hemen her bölgesine dağılmış bulunan Yahudilere bugün bilinen şekliyle “Sephardin (Sefarad)” isminin verilmesi ve onların bu isimle tanımlanmaları, bu coğrafyada yaşadıkları dönemlerden ziyade, “Reconquista” sürecinin İspanyollar bakımından tamamlanmış olması nedeniyle bölgeden çıkmaya zorlanıp Avrupa ve Akdeniz havzasının hemen her bölgesine göç ettikleri 1492’den sonra oluşmuş bir durumdur⁴⁰⁷.

Aşkenazların bir kısmı yüzyılın başında, Kuzey ve Güney Amerika, Güney Afrika ve Avustralya’ya göç etmişlerdir. Aşkenazlar, ülkeyi inşa eden, İbranice’yi yeniden canlandıran, kibutzları ve ilk modern Yahudi şehri olan Tel Aviv’i kuran, Avrupalı Yahudi öncüler olarak bilinmektedirler⁴⁰⁸. Donna Rosenthal’a göre bazı İsrailliler, Aşkenazları, İsrail’in WASP’ları⁴⁰⁹ olarak nitelemektedirler. Bu göçmenlerin mesleki yetenekleri, eğitim alt yapıları, aile bağları ve etnik ilişkileri, İsrail toplumunda kolaylıkla yer bulmalarını ve fırsat ve kaynaklara kolay ulaşmalarını sağlamıştır. Aşkenazlar doktor, yazar, politikacı, hukukçu ve işadamı olarak İsrail toplumunda saygın bir konum elde etmişlerdir.

⁴⁰⁶ Ünal ve Şekerci, a.g.s., Erişim tarihi: 11.11.2012

⁴⁰⁷ Altıntaş, a.g.s., Erişim Tarihi: 02.11.2012

⁴⁰⁸ Donna Rosenthal, *Ordinary People in an Extraordinary Land: The Israelis*, Free Press, NY, 2005, s.97.

⁴⁰⁹ WASP: White Anglo Saxon Protestant / Beyaz Anglosakson Protestan anlamına gelmektedir. İsrail’de ise aynı tanımlama “White Ashkenazi Sabras With Proteksia / Bağlantı Sahibi, İsrail Doğumlu Beyaz Aşkenaz” şeklinde yapılır.

Bu cemaat, çoğunlukla Avrupa'daki Yahudi gettolarından kaçarak ilk seküler ve sosyalist fikirleri bölgeye getirmişlerdir. Aşkenazların dindar kesimi ise, kendileriyle beraber Doğu Avrupa göreneklerini, modasını ve Yidiş dilini getirmişlerdir. Bugün Aşkenaz cemaati, Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve İngiltere'deki cemaati de kapsamaktadır⁴¹⁰. 1950'lerin sonlarında, iki grup aralarında neredeyse hiç bir sosyal ve kültürel etkileşim olmaksızın birlikte var olmuşlardır. Kuzey Afrika ve Orta Doğu kökenli Yahudiler, engellenme ve yabancılaştırma duygularını, hükümet karşıtı protestolarda ifade etmeye çalışmışlardır. Bu protestolar, 1960'lar ve 1970'lerde, daha fazla siyasi katılımı, telafi edici kaynak tahsisleri ve onlarla çoğunlukta İsraililer arasında mevcut olan eşitsizlikleri gidermeye yönelik olumlu icraat için talepler haline gelmiştir. Bu yıllarda nüfusun çeşitliliğinden doğan gerilimlere ek olarak, İsrail toplumu aynı zamanda ekonomik bağımsızlık için mücadele etmek ve sınır ötesinden Arapların savaşçı eylemlerine karşı mücadele etmiştir.

Siyasi bağımsızlığın kazanılmasının ardından gelen ve İsrail'in Yahudi nüfusunu devletin ilk dört yılında (1948-52) 650.000'den 1,3 milyona çıkaran kitle göçleri, İsrail toplumunun yapı ve dokusunu değiştirmiş, bugünkü toplumsal yapısının omurgasını oluşturmuştur. Günümüz İsrail toplumundaki mevcut sosyal gruplaşma çok genel bir söylemle iki ana unsurdan oluşmaktadır; yerleşik Sefarad cemaatinden, eski Aşkenaz yerleşimcilerinden ve soykırımdan kurtulan kişilerden oluşan bir çoğunluk ile Kuzey Afrika ile Ortadoğu'nun Müslüman ülkelerinden yakın tarihlerde göç etmiş Falaşalar⁴¹¹ ve Mizrahilerden oluşan büyükçe bir azınlık⁴¹².

⁴¹⁰ Bernard Reich ve Gershon R. Kieval, *Israel, Land Of Tradition And Conflict*, Westview, London, 1985, s. 12.

⁴¹¹ Falaşa; Birçoğu İsrail'de yaşayan Etiyopyalı Yahudiler ve bunların soyundan gelenler için kullanılan ve nisbeten aşağılama içeren bir ifadedir.

⁴¹² Bu çalışmada Falaşa ve Mizrahilerle ilgili açıklamalar, bunların tarihsel geçmişleri Sefarad ve Aşkenazlardaki kadar göze çarpan yönler içermediğinden kısa tutulmuştur.

4.2. Rus Yahudileri Ve Falaşalar

İsrail, yıllar boyunca, dertli bölgelerden ve Batı dünyasının hür ülkelerinden gelen, büyük ve küçük sayılarda yeni göçmenler almaya devam etmiştir. En yakın tarihli kitle göç dalgası, yıllarca İsrail'e göç etmek için mücadele etmiş olan eski Sovyetler Birliğindeki geniş Yahudi cemaatinin üyelerinden oluşmaktadır. 1970'lerde 100.000 kadar Sovyet Yahudisi gelmeyi başardığı halde, 1989'dan bu yana bir milyondan fazlası ülkeye yerleştirilmiştir. Bunlar arasında yüksek seviyede eğitim almış profesyoneller, tanınmış bilim adamları, ünlü sanatçılar ve müzisyenler bulunmaktadır. Bu kişilerin uzmanlık ve kabiliyetlerinin İsrail'in ekonomik, bilimsel, akademik ve kültürel hayatına önemli katkılar yaptığı söylenebilir. 1980'ler ve 1990'larda, Kral Süleyman zamanından beri orada olduklarına inanılan Etiyopya'nın eski Yahudi cemaatinden iki büyük kitlenin gelişine tanık olunmuştur. Falaşalar, Etiyopya kökenli Yahudiler'dir. Geldikleri andan itibaren Falaşaların karşılaştıkları problemler ve İsrail'in yapısı nedeniyle büyük bir hayal kırıklığı yaşadıkları söylenebilir. Zira bir müddet Yahudi olarak dahi kabul edilmemişlerdir. Bir süre sonra, ancak ucuz iş gücü potansiyeline sahip oldukları düşünülerek beden işçileri olarak istihdam edilmişlerdir. Etiyopya'dan göç ederek 1984 yılında İsrail'e gelen bir Falaşanın *"Bir gün hahamlar gelip bizim tam Yahudi olmadığımızı söylediler. Çok kırıldım. Eskiden her gün dua eder ve sinagoga giderdim. Şimdi ise laikim. Benim gibi pek çok insan var"* demiş olması, Falaşaların toplumsal yapı içindeki rahatsızlıklarını açık şekilde dile getirmiş olması bakımından önemlidir⁴¹³. Bu 50.000 göçmenin tarımsal bir Afrika ortamından sanayileşmiş bir Batı toplumuna geçişi zaman alacak olmakla beraber, onların genç kuşağının adaptasyona istekli olması, bu Yahudi cemaatinin toplumla bütünleşmesini hızlandırması muhtemeldir⁴¹⁴.

⁴¹³ Ünal ve Şekerci, a.g.s., <http://magrib.org/oteki-kavrami-ve-israil/> Erişim Tarihi: 02.11.2012.

⁴¹⁴ <http://www.mfa.gov.il/NR/rdonlyres/E8C4AD55-8C6D-4F34-8805-876D4A770950/0/PeopleTurk.pdf>. Erişim Tarihi: 11.11.2012.

4.3. Araplar Ve Azınlıklar

İsrail nüfusunun % 24 kadarını oluşturan 1,7 milyon insan Yahudi değildir. Bunlar, topluca İsrail'in Arap vatandaşları olarak adlandırılmaktadırlar. Aslen Arapça konuşan ancak ayrı özelliklere sahip farklı gruplardan oluşmaktadırlar. İsrail'in Arap nüfusunun çoğunluğu, orta sınıf toplumunda çalışan, merkezileşmiş bir devlette siyasi olarak kenarda kalmış Arapça konuşan bir azınlık olarak algılanmaktadır. İsrail'in ikinci resmi dili olan Arapça'nın kullanılması, ayrı bir Arap / Dürzî okul sisteminin varlığı, Arap medyası, edebiyatı ve tiyatrosu, şahsi duruma ilgili konularda yetkisi olan Müslüman, Dürzî ve Hristiyan dini mahkemelerinin bulunması, aslen asimile olmayan bu cemaatin ayrı kimliğinin devam etmesine yardımcı olmaktadır. Müslüman Arapların sayısı bir milyona yakın olup çoğu Sünnî'dir. Bedevi Araplar da Müslüman olup 30 kadar aşirete mensupturlar. Katolik ve Ortodoks Hristiyan Arapların sayısı 117.000 civarında, Arapça konuşan ve ayrı bir kültürel, sosyal ve dini cemaat oluşturan Dürzîlerin sayısı ise 100.000 civarındadır. Müslüman Çerkezlerin sayısı 3.000 olarak belirlenmiştir. İsrail'in kuruluşundan (1948) bu yana Arap vatandaşlar, muhtemel çifte sadakatle ilgili kaygılar yanında Arap dünyasıyla ailevi, dini ve kültürel bağları arasındaki sosyal çatışmanın düşük seviyede olması sayesinde, hukuki ve medeni eşitliğin bulunduğu ülkenin adli ve siyasi sistemlerine bağlanmış oldukları söylenebilir. Bu nedenle İsrail'in, demokratik olduğu iddia edilen bir devletin çerçevesinde yan yana var olan farklı nüfus gruplarının oluşturduğu bir mozaik olduğu düşünülebilir. Ancak temelde var olan Yahudi önceliği ve bundan hareketle siyasal iktidara sahip olan Aşkenaz ağırlığının, İsrail'in bünyesinde barındırdığı ve etno-dinsel kökeni Yahudi-Musevi olmayan cemaatlerle gerçek bir kaynaşmayı ciddi anlamda zora soktuğu da gözlemlenmektedir⁴¹⁵.

⁴¹⁵ <http://www.mfa.gov.il/NR/rdonlyres/E8C4AD55-8C6D-4F34-8805-876D4A770950/0/PeopleTurk.pdf>.
Erişim Tarihi: 11.11.2012.

5. İSRAİL'DE VATANDAŞLIK ANLAYIŞI

5.1. İsrail Vatandaşlığının Tanımı Ve Yasal Dayanakları

İsrail'de devletin temel kuruluşunu ve kişilerin temel hak ve özgürlüklerini düzenleyen kurallar, somut bir anayasa metni içinde toplanmış değildir. Her ne kadar, İsrail'in bir devlet olarak kurulduğunun açıklandığı 14 Mayıs 1948 tarihli İsrail Devleti'nin Kuruluş Bildirgesi'nde⁴¹⁶ anayasa yapımı için bir kurucu meclis oluşturulacağı öngörülmüş ve bu meclis 25 Ocak 1949'da göreve başlamışsa da; bir yıl kadar süren tartışmalar sonrasında, gerek ülkenin savaş içinde bulunması, gerek dinci kesimle laik kesimin dinin devlet yapısındaki rolünün ne olacağı konusunda anlaşamamaları nedeniyle anayasa hazırlama işi ileriye bırakılmıştır⁴¹⁷.

Anayasa yapımını gerçekleştiremeyen Kurucu Meclis, 1949 yılında devletin temel organlarını ve bu organların yetkilerini belirleyen bir geçiş kanununu kabul etmiştir. Devletin temel kuruluşunun, bu kuruluş içinde yer alan organların oluşumlarıyla yetkilerinin ve kişilerin temel hak ve özgürlüklerinin yazılı bir anayasa metni içinde belirlenmemiş olmasının yol açtığı sakınca, Knesset tarafından zaman zaman çıkartılan ve bu konuların bir kısmını düzenleyen temel kanunlar ile çözümlenmeye çalışılmaktadır⁴¹⁸. Daha doğru bir deyişle İsrail, çeşitli konularda (Parlamento, İsrail Toprakları, Devlet Başkanı, Devlet Ekonomisi, Silahlı Kuvvetler, Başkent Kudüs, Yargı Örgütü, Devlet Denetçisi, İnsanlık Onuru ve Özgürlüğü, Çalışma Özgürlüğü, Hükümet, Vatandaşlık, Göç, vs.) kabul edilmiş Temel Kanunlardan oluşmuş bir anayasal sistemi benimsemiş durumdadır⁴¹⁹.

⁴¹⁶ Türkçe / İngilizce tam metni için bkz. İsrail Ankara Büyükelçiliği internet sitesi (erişim: 01.12.2012)

⁴¹⁷ Ran Hirschl, *The Political Origins Of Judicial Empowerment Trought Constitutionalization, Lessons From Israel Constitutional Revolution*, Comparative Politics, Vol. 33, No. 3, April 2011, s. 323.

⁴¹⁸ Haim J. Zadok, "İsrail's Constitutional Tradition and Institutional Change", Eleazar, Daniel J. (Ed.), *Constitutionalism, The Israeli and American Experiences*, The Jarusalem Center for Public Affairs, University Press of America, USA 1990, ss. 191-192.

⁴¹⁹ Erdal Onar, *İsrail'in Kendisine Özgü Bir Hükümet Sisteminden Eskisine Geri Dönüşü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara Üniversitesi SBE, 2003, s. 1.

Temel Kanunlarda öngörülen sınır ve çerçevelere uygun olarak çıkartılan İsrail Vatandaşlık Kanunu, vatandaş ve Devlet arasında bazı hak ve yükümlülükler ortaya koymaktadır. Kanun çerçevesinde, İsrail vatandaşı olabilmenin; “Geri dönüş”, “İsrail’de ikamet etme”, “doğuştan”, “İsrail’de doğma ve ikamet etme”, “evlat edinilme”, “yurttaşlığa kabul veya imtiyaz edinme” gibi yolları bulunmaktadır. İsrail Vatandaşının Hak ve Yükümlülükleri ise Knesset için oy verme hakkı, İsrail Savunma Kuvvetleri’nde görev yapma yükümlülüğü, ulusal sigorta yükümlülüğü, geri dönüş yapan vatandaşlara sağlanan yardımlar ve gümrük ve mal girişleri olarak düzenlenmiştir⁴²⁰.

“İsrail Vatandaşı” tanımı, kanundan kanuna değişiklik göstermektedir. Temel ölçüt olarak şahsın “hayat merkezi” ne bakılmaktadır. Gelir Vergisi Talimatnamesi İsrail vatandaşını *“bir birey olarak İsrail’de ikamet eden ve geçici çıkışlar hariç, İsrail’de yokluğu görülmeyen ve değerlendirme memurunun da mantıklı gördüğü bir şahıs”* olarak tanımlamaktadır. Ulusal Sigorta Kurumu ise “yaşamının merkezinde İsrail bulunan bir şahıs” olarak tanımlanmış ve farklı ölçütlere tabi tutulmuştur⁴²¹. Nüfus Kayıt Kanunu, İsrail vatandaşını *“İsrail’de İsrail vatandaşı olarak veya göçmen vizesi veya sertifikasıyla veya daimi ikamet izniyle ikamet eden şahıs”* olarak tanımlamaktadır. Bu kanun uyarınca bir vatandaş, İsrail’e girişinden sonraki 30 gün içerisinde, İçişleri Bakanlığı Kayıt Memuruna, Nüfus Kayıt Kanunu’nun 2. Maddesinde yer alan ayrıntılarla ilgili bilgi vermek zorundadır. Her bir vatandaş, kayıtlarda yer alan kendi bilgilerine erişme ve bilgilerden bir kısmının veya tamamının kopyasını elde etme ve başka herhangi bir şahsın isim ve adres bilgilerine erişebilme hakkına sahiptir⁴²².

⁴²⁰ İsrail Vatandaşlık Kanunu, http://www.kesher.org.il/legal/citizenship.html#_ftn5
Erişim Tarihi: 05.02.2013.

⁴²¹ İsrail Ulusal Sigorta Kurumu Kanunu, www.btl.gov.co.il
Erişim Tarihi: 05.02.2013.

⁴²² İsrail Nüfus Kayıt Kanunu, www.israel.gov.il/firstGov/topNavEng/Engoffices/EngMinistries
Erişim Tarihi: 05.02.2013.

“İsrail vatandaşı” kavramının başka kanunlarda yer alan diğer tanımlamaları da vardır. Yabancı Para Birimi Kontrolü Kanunu kapsamındaki herhangi bir suçla alakalı bir ceza isnadında, suçlanan kişi bir “İsrail vatandaşı” olsun veya olmasın, suçlu-masum ayrımında önemli bir yer tutmaktadır. Bahsi geçen kanun yabancı vatandaşların tanımını yapmakta ve İsrail vatandaşını “*yabancı vatandaşı olmayan*” olarak tanımlamaktadır. Buna göre İsrail Yüksek Mahkemesi, İsrail yurttaşı tanımını Yabancı Para Birimi Kontrolü Kanunu uyarınca şahsın ikamet ettiği yere göre değil, kanunda belirtilen hususlara göre yapmıştır. Bahsi geçen durumda, suçlanan kişinin İsrail’de ikamet etmek için gerekli vizesi mevcuttur ve bu gerçekten yola çıkılarak şahıs için “yabancı vatandaşı” tanımlaması yapılmaktadır. Yüksek Mahkeme, yaşam merkezi İsrail olsa dahi suçlanan kişi için yasalar çerçevesinde “yabancı vatandaşı” tanımının yapılmasını önleyecek herhangi bir hususun mevcut olmadığını belirtmektedir. Yüksek Mahkeme, kanunun yorumlamalarının kimi zamanlar kabulü güç sonuçlara yol açtığını belirtmekle birlikte vatandaş tanımının yapılmasını yasama organına bırakmaktadır⁴²³.

5.2. İsrail Vatandaşlığın Kazanılması

Yukarıda da belirtildiği üzere, “İsrail Vatandaşlık Kanunu”nda vatandaşlığın kazanılmasına olanak tanıyan birkaç farklı olgu vardır. Doğum, geri dönüş, İsrail ülkesinde ikamet ediyor olma, İsrail’de doğma ve ikamet ediyor olma, evlat edinilme, resmi makamca vatandaşlığa kabul veya imtiyaz edinme durumlarının her birinde vatandaşlığın nasıl kazanılacağı Vatandaşlık Kanunu’nda ayrıntılarıyla düzenlenmiştir.

⁴²³ *İsrail Yüksek Mahkemesi Kararı*; 58/8 The State of Israel v. Refael Ben Nissim Beier, P.D.I. 43(4), s. 1.

Vatandaşlık Kanunu'nun 2. Madesi "Geri Dönüş Yoluyla Vatandaşlık" edinilmesini düzenlemektedir. Buna göre İsrail Geri Dönüş Kanunu çerçevesinde her Musevi İsrail'e göç etme hakkına haizdir. "Musevi", Geri Dönüş Kanunu tarafından *Musevi bir anne tarafından doğurulan, dininden dönmemiş ve başka hiçbir dinin mensubu olmayan* şeklinde tanımlanmıştır. Geri Dönüş Hakkı aynı zamanda, "Musevi"nin eşine, çocuğu ve torununa, çocuğu ve torununun eşine de tanınmaktadır. "Musevi" olmayan ancak yukarıdaki sınıflandırmalardan herhangi birine uyanlar da geri dönüş ve vatandaşlık hakkına sahip olup Musevi akrabalarının, kendisinden önce İsrail'e göç etmiş olması gibi bir zorunluluk da yoktur. Geri Dönüş Hakkı, daha önce Musevi olan fakat kendi rızasıyla farklı bir dine geçene verilmemektedir. Buna benzer şekilde, İçişleri Bakanı, bu konuda yanlış bilgi verdikleri tespit edilenlerin göçmen vizelerini ve sertifikalarını iptal etme hakkına sahiptir. Vatandaşlık Kanunu çerçevesinde, Geri Dönüş nedeniyle kendisine vatandaşlık verilebilecek olanlar Devletin kuruluşundan önce İsrail'e göç etmiş veya İsrail'de doğmuş şahıslar -kanunun yürürlüğünden önce vatandaşlığı feshedilmemiş olması şartıyla-, Devletin kuruluşundan sonra İsrail'e göç eden şahıslar, Devletin kuruluşundan sonra İsrail'de doğmuş şahıslar (Devleti'nin kuruluş tarihi itibarıyla) ve Geri Dönüş Kanunu yoluyla göçmen sertifikası almış olan şahıslar (belgenin verildiği tarih itibarıyla) olarak belirlenmiş ve bunlar Vatandaş olarak kabul edilmişlerdir. İçişleri Bakanı aynı zamanda henüz İsrail'e göç etmemiş fakat göçmen vizesi almış veya almaya hak kazanmış şahıslara da vatandaşlık verme yetkisine haizdir⁴²⁴. Yani vatandaşlık, örneğin, İsrail'e gelemeyecek şahıslara da verilmektedir. İsrail'de doğan bir şahsın ebeveynlerinden herhangi biri, doğum tarihinde nüfus kayıtlarında yer almıyorsa veya bu şahıs, yabancı bir ülkenin diplomatik veya danışma temsilcisinin çocuğuysa (temsilci, şayet onursal konsolosluk gibi bir ayrıcalığa sahip değilse) Geri Dönüş nedeniyle verilen vatandaşlık hakkına sahip olamamaktadır⁴²⁵.

⁴²⁴ Bu yetki İsrail Vatandaşlık Kanunu'nun 2 (e) Maddesinde düzenlenmiştir.

⁴²⁵ *İsrail Vatandaşlık Kanunu* Madde 2, İsrail Hukukuna Giriş – 11 (e) bölümü
http://www.kesher.org.il/legal/citizenship.html#_ftn5
Erişim Tarihi: 05.02.2013.

Geri Dönüş Kanunu yoluyla İsrail'e göç eden ancak İsrail vatandaşlığı almak istemeyen yabancı bir kişi, İçişleri Bakanlığı'na göçmen sertifikasını aldıktan sonraki üç ay içerisinde, geldiği tarihte halen yabancı uyruklu statüsünde olduğunu bildiren yazılı bir belge sunup gerekli diğer işlemleri yapmak suretiyle bu hakkından vazgeçebilir. Bu bildirim yapılmadığı takdirde şahsa vatandaşlık verilir. Göçmenlik hakkından vazgeçme kararı iptal edilebilir. Reşit olmayan çocukların ebeveynleri çocukları adına vatandaşlık hakkından feragat etme talebinde bulunabilir ve ebeveynlerden birinin, diğerinin de rızasıyla verdiği belge veya çocuğun velayetine sahip olan ebeveynin çocuğu adına verdiği belge feragat için yeterlidir. Çocuk adına yapılan feragat talebinin iptali çocuğun 18 yaşına ulaşmasını takiben ancak 22 yaşından önce veya askerlik vazifesini yaptıktan bir yıl sonrasına kadar (hangisinin daha sonra gerçekleştiğine bakılmaksızın) ilgilisi tarafından yapılabilir⁴²⁶.

Vatandaşlık Kanunu'nda, Vatandaşlık kazanılmasının bir başka yolu da "İsrail'e Yerleşme Yoluyla Vatandaşlık Kazanılması" başlığı altında düzenlenmiştir (İsrail Vatandaşlık Kanunu; Madde 3 ve 3A). İsrail'de kalıcı olarak ikamet eden, Musevi olmayan şahıslar için vatandaşlık şartları, Vatandaşlık Kanunu'nun 3 ve 3A Maddelerinde düzenlenmiştir. Madde 3, Devletin kuruluşundan hemen önce Filistin topraklarında yaşayan ve Kanun'un 2. Maddesine göre İsrail vatandaşı olmayan şahıslardan; Devletin kuruluşundan sonra İsrail'de doğmuş, 01 Mart 1952 tarihli İkamet Kayıtları'nda yer almış, Vatandaşlık Kanunu'nun yürürlüğe girdiği tarihte İsrail'de mukim, Devletin kuruluşundan Vatandaşlık Kanunu'nun yürürlüğe girişine kadar geçen sürede İsrail'de bulunmuş, Devletin kuruluşundan sonra doğmuş ve Kanun'un yürürlüğe girdiği tarihte İsrail'de ikamet eden ve ebeveynlerinin yukarıdaki şartları sağlıyor olanlarını da vatandaş olarak kabul etmektedir.

⁴²⁶ *İsrail Vatandaşlık Kanunu*, http://www.kesher.org.il/legal/citizenship.html#_ftn5
Erişim Tarihi: 05.02.2013.

Kanunun 3A Maddesi ise, kanunun yürürlüğe girdiğinde (1980) İsrail’de mukim ve nüfus kayıtlarında yer alan şahıslara vatandaşlık verileceğini belirterek 3. Maddeyi genişletmektedir. Buna göre 3. Maddenin aslında da belirtildiği gibi, Kanun’un yürürlüğe girdiği tarihte İsrail’de ikamet edildiğini kanıtlama yükümlülüğü yoktur. Madde 3A, vatandaşlık verilecek şahsın, Suriye, Lübnan, Mısır, Ürdün, Suudi Arabistan, Irak ve Yemen gibi ülkelerin vatandaşı olmaması gerektiğini belirtir⁴²⁷.

Vatandaşlık Kanunun 4. Maddesinde, “Doğuştan Vatandaşlık” da İsrail vatandaşlığının edinilmesi yolu olarak düzenlenmiştir. Buna göre, İsrail’de doğan ve ebeveynlerinin herhangi biri İsrail vatandaşı olanlar İsrail vatandaşı olarak kabul edilir. Ebeveynleri İsrail vatandaşı olmasına rağmen kendisi ülke dışında doğan şahıslar, ebeveynlerinden herhangi biri geri dönüş / İsrail’de ikamet / yurttaşlığa kabul / İsrail’de doğmuş olma / evlat edinilme şartlarından birini sağladıkları için İsrail vatandaşı olarak kabul edilmişse İsrail vatandaşı olabileceklerdir.

1980’e kadar ebeveynlerinden biri İsrail vatandaşı olan şahıs, İsrail vatandaşı olarak kabul edilmekteydi. Yani Vatandaşlık anne-babadan çocuğa, İsrail’de ikamet etme şartı koşulmadan geçmekteydi. Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra ise, ülke dışında doğan ve yalnızca ebeveynlerinden birinin yukarıda belirtilen şartları sağlayarak İsrail vatandaşı olduğu şahıslar İsrail vatandaşı olarak kabul edilmektedir. Bu şahsın çocukları ülke dışında doğarlarsa, İsrailli sayılmayacaklardır. Fakat İçişleri Bakanlığı yurtdışında doğan bir İsrail vatandaşının çocuğuna da vatandaşlık verebilecektir. Çocuğun doğumundan önce hayatını kaybeden bir şahıs, şayet ölüm tarihinde İsrail vatandaşı idiyse İsrailli bir ebeveyn olarak kabul edilecektir⁴²⁸.

⁴²⁷ *İsrail Vatandaşlık Kanunu*, Madde 3 ve 3A; http://www.kesher.org.il/legal/citizenship.html#_ftn5
Erişim Tarihi: 05.02.2013.

⁴²⁸ *İsrail Vatandaşlık Kanunu*, Madde 9 (a) (2); http://www.kesher.org.il/legal/citizenship.html#_ftn5
Erişim Tarihi: 05.02.2013.

Vatandaşlık edinmenin bir başka yolu ise “İsrail’de Doğma ve İkamet Etme Sonucu Vatandaşlık” (Vatandaşlık Kanunu Madde; 4A) olarak düzenlenmiştir. İsrail yasaları (1969’dan önce müsaade edilebilir bir durum olan) devletsizlik durumunu kabul etmez. Vatandaşlık Kanunu’nun 4A Maddesi uyarınca, Devletin kuruluşundan sonra İsrail topraklarında doğmuş ve başka bir ülkenin vatandaşı olmayan bir şahıs, 18 ve 21 yaşları arasında bir talepte bulunmuş ve bu talebinden sonra art arda beş yıl İsrail’de ikamet etmişse, İsrail vatandaşı olarak kabul edilir. Başvuru yapan şahıs, Devletin güvenliğine karşı bir suçtan mahkûm olmuş veya başka bir suçtan dolayı beş veya daha fazla yıl süreli hapis cezasına çarptırılmışsa, İçişleri Bakanlığı, vatandaşlık talebini kabul etmeyebilir⁴²⁹.

Kanun’da düzenlenmiş bir diğer vatandaşlık edinim yolu “Evlat Edinilme”dir (İsrail Vatandaşlık Kanunu; Madde 4B). Evlat edinilme yoluyla vatandaşlık aşağıdaki şartlara uyan şahıslara verilir: Ebeveynlerinden biri İsrail vatandaşı olan, Evlat Edinme Kanunu çerçevesinde evlat edinilen veya İsrail dışında geri dönüş / İsrail’de ikamet / yurttaşlığa kabul / İsrail’de doğmuş olma / Evlat Edinme Kanunu çerçevesinde evlat edinilme nedeniyle İsrail vatandaşı olarak kabul edilen bir şahıs tarafından evlat edinilen şahıslar İsrail vatandaşı olarak kabul edilmektedirler. Ancak evlat edinenlerin, evlat edindikleri tarihte İsrail’de ikamet ediyor olmamaları ve ebeveynlerden her ikisinin de çocuğun İsrail vatandaşı olmasına rıza göstermesi ayrıca aranan koşullardır⁴³⁰.

⁴²⁹ *İsrail Vatandaşlık Kanunu*, Madde 4A; http://www.kesher.org.il/legal/citizenship.html#_ftn5
Erişim Tarihi: 05.02.2013.

⁴³⁰ *İsrail Vatandaşlık Kanunu*, Madde 4B; http://www.kesher.org.il/legal/citizenship.html#_ftn5
Erişim Tarihi: 05.02.2013.

“Vatandaşlığa Kabul Yoluyla Vatandaşlığın Kazanılması” da (Vatandaşlık Kanunu Madde 5-8) düzenlenmiş diğer bir yoldur. İçişleri Bakanı uygun bulduğu takdirde; (1) kabul tarihinde İsrail’de bulunan, (2) başvuru kabulü için gereken beş yıllık sürenin en az üç yılını İsrail’de ikamet ederek dolduran, (3) İsrail’de kalıcı ikamete sahip olan, (4) İsrail’e yerleşmiş veya yerleşme niyetinde olan, (5) İbranice bilgisi olan, (6) önceki vatandaşlığından vazgeçmiş veya İsrail vatandaşlığına geçtiğinde feshedileceğini kanıtlayan herhangi bir yetişkine İsrail vatandaşlığı verebilir. Vatandaşlığa kabul yoluyla verilen vatandaşlık, “İsrail Devleti için sadık bir vatandaş olacağımı arz ederim” şeklindeki bir beyan ile mümkündür⁴³¹.

“İmtiyaz Yoluyla Vatandaşlığa Kabul” ise İsrail Vatandaşlık Kanunu’nun 9. Maddesinde düzenlenmiştir. Bu madde uyarınca İçişleri Bakanı, İsrail’de bulunan ve ikamet eden bir şahsa, İsrail Devletiyle ve çıkarlarıyla uyduğuna kanaat getirirse veya bu şahıs İsrail Savunma Kuvvetleri’ne hizmet etmiş bir ailenin çocuğuyse veya devletin güvenliği, ekonomisi veya diğer önemli meselelerinde ilerlemesine yönelik faaliyetlerde bulunmuşsa veya bahsi geçen şahsa vatandaşlığın verilmesi Devlet için önem arz etmekteyse vatandaşlık hakkı verebilir⁴³².

İsrail Vatandaşlık Kanunu’nda vatandaşlığın kazanılmasıyla ilgili öngörölmüş yollara ilaveten, İsrail Savunma Kuvvetleri’nde vazifesini yerine getiren ve çocuğunu İsrail Savunma Kuvvetleri’ndeki vazifesi sırasında kaybeden şahıslara da (İsrail’de yaşamak istemeleri şartıyla) vatandaşlık verilebilir (İsrail Vatandaşlık Kanunu; Madde 6). Aynı şekilde, geri dönüş yoluyla İsrail vatandaşı olabilme hakkına sahip olan fakat daha önce İsrail vatandaşı olmak istemediğini beyan eden ve İsrail vatandaşlığı şartı için aranan beş yılın üçünü İsrail’de ikamet ederek geçirmiş olan

⁴³¹ *İsrail Vatandaşlık Kanunu*, 5–8 Maddeler; http://www.kesher.org.il/legal/citizenship.html#_ftn5
Erişim Tarihi: 05.02.2013.

⁴³² *İsrail Vatandaşlık Kanunu*, http://www.kesher.org.il/legal/citizenship.html#_ftn5
Erişim Tarihi: 05.02.2013

şahıslar da vatandaşlığa kabul talebinde bulunmaları halinde, istisna tutularak kabul edilmeleri mümkündür. İçişleri Bakanı'nın İsrail Savunma Kuvvetleri kontrolünde bulunan bölgede ikamet eden herhangi bir şahsı İsrail Devleti'yle ve çıkarlarıyla uyumlu olduğuna ve devletin güvenliği, ekonomisi veya diğer önemli meselelerinde ilerlemesini sağlayacağına kanaat getirdiği takdirde istisna tutarak vatandaşlığa kabul edebilir. Ayrıca İçişleri Bakanı'nın özel bir sebep nedeniyle veya kendi fikirleri doğrultusunda farklı istisnai şahıslara da vatandaşlık verme hakkı bulunmaktadır. Bir İsrail vatandaşıyla veya İsrail Vatandaşlık Kanunu'nun 5. ve 6. Maddelerdeki şartları sağlayan herhangi biriyle evlenen şahıs, kendisi bu şartları sağlamasa dahi İsrail vatandaşlığına kabul edilir. Bir şahsın yurttaşlık talebinde bulunan reşit olmayan çocuğu, eğer kabul sürecinde İsrail'de veya İsrail Savunma Kuvvetleri'nin kontrolündeki bölgede ikamet etmekteyse, yurttaşlığa kabul edilmiş olan şahsın çocuğun velayetine sahip olması şartıyla, vatandaşlık alabilir. Velayetin her iki ebeveyne de ait olduğu durumlarda, ebeveynlerden biri yurttaşlığa kabul başvurusunda bulunurken diğeri, çocuğun yabancı uyruklu olması şartıyla çocuğun yurttaşlığa kabul edilmesini önleyebilir⁴³³.

5.3. İsrail Vatandaşlığı'nın Kaybedilmesi

Vatandaşlığın kaybedilmesi konusu, tıpkı kazanılmasında olduğu gibi İsrail Vatandaşlık Kanunun'da düzenlenmiştir. Kanun'un 10. , 11. ve 12. maddeleri İsrail vatandaşlığı'nın “vatandaşlıktan vazgeçme”, “diğer vatandaşlığı sürdürebilmek için vazgeçme”, “fesih” ve “yazılı emirle iptal” yollarıyla nasıl sona ereceğini açık şekilde düzenlemiştir.

⁴³³ *İsrail Vatandaşlık Kanunu*, http://www.kesher.org.il/legal/citizenship.html#_ftn5
Erişim Tarihi: 05.02.2013.

Kanun'un, vatandaşlık hakkından vazgeçme'yi düzenleyen 10. maddesinde, yetişkin bir İsrail vatandaşının, İçişleri Bakanlığı'na yapacağı yazılı bir başvuru ile vatandaşlık hakkından feragat edebileceği belirtilmiştir. Ancak Kanun, ebeveyni tarafından reşit olmayan çocuğunun vatandaşlık hakkından vazgeçilmiş olduğu hallerde, çocuğa, 18-22 yaş döneminde vatandaşlık hakkını geri almasına olanak tanıyacak başvuruda bulunma hakkı da tanımıştır. Kanun'un 11. maddesi, İçişleri Bakanı'na bazı özel durumlarda yeni göçmen bir vatandaşın diğer vatandaşlığını sürdürebilmek için yaptığı feragat başvurusunu kabul etme yetkisi vermiştir.

Vatandaşlığın feshedilmesi ise 11. maddede düzenlenmiştir. Sızmaları Önleme Yasası'nda belirtilen ülkelerden (Suriye, Lübnan, Mısır, Ürdün, Suudi Arabistan, Irak ve Yemen) herhangi birine yasadışı bir geçiş veya bu ülkelerden herhangi birinin vatandaşlığına geçiş yapan şahısların, İsrail'den ayrılış tarihinden geçerli olmak üzere İsrail vatandaşlıkları feshedilir. Bu madde nedeniyle vatandaşlığın feshedilmesi durumunda, vatandaşlığı feshedilen şahsın çocuklarının vatandaşlıkları da feshedilir.

İçişleri Bakanı'nın yazılı emriyle vatandaşlık iptali yapabileceği durumlar ise Kanun'un 12. maddesinde düzenlenmiştir. Böyle bir iptalin yapılmasına neden olacak gerekçeler, İsrail Devleti'ne karşı sadakatsizlik ve İsrail vatandaşlığına alınırken yanlış bilgi beyan edenlerin bu durumlarının anlaşılması olarak düzenlenmiştir. Bu madde nedeniyle vatandaşlığı feshedilen şahsın çocuklarının da vatandaşlıkları iptal edilmektedir. Vatandaşlığın yitirilmesi, İsrail vatandaşlığından doğan yükümlülüklerin, şayet vatandaşlığın feshi tarihinden önce gerçekleşmiş olması gerekiyorsa bundan sonra yerine getirilme gereğinin olmadığı anlamına gelmemektedir⁴³⁴

⁴³⁴ *İsrail Vatandaşlık Kanunu*, http://www.kesher.org.il/legal/citizenship.html#_ftn5
Erişim Tarihi: 05.02.2013.

5.4. İsrail Vatandaşlığının Hak Ve Yükümlülükleri

İsrail Devleti'nin tanıdığı vatandaşlık hakkının gereği olarak ilgili kişiler nezdinde bir kısım hak ve yükümlülükler gündeme gelmektedir. Parlamento ve yerel seçimler için oy verme, terhis edilen askerlere tanınan haklar, geri dönüş yapan vatandaşlara ve bilim insanlarına tanınan haklar, ticari teşebbüs yardımı, istihdam yardımı, kimsesiz askerlere sağlanan yardımlar, uçak bileti fiyatında indirim, İbranice öğrenim yardımı ve mal girişinde vergi muafiyeti vatandaşlara tanınan haklar, İsrail Savunma Kuvvetlerinde görev yapmak ve ulusal sigorta yaptırmak ise vatandaşlığın temel yükümlülüğü olarak belirtilebilir.

İsrail Parlamentosu (Knesset) için oy verme, temel kanunun Knesset bölümünde düzenlenmiştir. Onsekiz yaş veya üzeri her İsrail vatandaşı, şahıs tarafından mahkemeye başvurularak yasalar çerçevesinde bu hakkın edinilmesi reddedilmemişse Knesset için oy verme hakkı tanınır. Knesset ve Başbakanlık Seçimleri Kanununa göre, seçimlerin yapılacağı kayıt yılının seçmen kayıt listelerinde yeralan her şahıs oy kullanabilir. Seçmen listesi, Knesset Seçim Kanununa göre düzenlenir ve seçmen listelerinin bütününe verilen isimdir. Kanun'un 28. Maddesi uyarınca, seçmen listesinin hazırlanmasında kayıt yılından önce gelen Nisan'ın ilk günü olan 'Kararlılık Günü'nde 18 yaşın üstündeki her şahıs ve 'Kararlılık Günü'nden önceki 61. günde İsrail vatandaşı olan ve Nüfus Kayıtlarında belirtilen alanda ikamet ettikleri bilgisi olan her şahıs dikkate alınır ve oy kullanabilir. Nüfus Kayıt Kanunu, İsrail'de ikamet eden şahısların bilgi kayıtlarını içermektedir. Bu kanunda İsrail'de ikamet eden veya etmeyen İsrail vatandaşlarına sağlanan tüm olanak, hak ve yükümlülükler ile Kanun uyarınca İsrail vatandaşı olmamakla birlikte İsrail'de ikamet edenlere düşen görev ve yükümlülükler belirtilmektedir⁴³⁵.

⁴³⁵ *İsrail Nüfus Kayıt Kanunu*, www.knesset.gov.il/index.html
Erişim Tarihi: 05.02.2013.

Terhis Olan Askerler İçin Mali Yardım Kanunu, ordudaki hizmetlerini tamamlayan askerlere İsrail Savunma Kuvvetleri'nde görev yapmamış olan vatandaşlara verilmeyen bazı hakları veren bir başka düzenleme olarak karşımıza çıkmaktadır. Kanun, bu durumdaki kişilerle ilgili olarak 12. maddesinde ön lisans eğitimi yardımı, 13. maddesinde yükseköğrenim ve dini eğitim yardımı, 14. maddesinde mesleki eğitim yardımı ve Kibbutzda⁴³⁶ yer alması şartıyla konut kredisi yardımı, 17. maddesinde konut satın alma yardımı ve 18. maddesinde ise iş kurma yardımı konularını düzenlemiş ve bu düzendlmeden doğan hakları terhis tarihini takip eden ilk beş sene ile sınırlamıştır⁴³⁷.

Farklı bir ülkede yaşarken İsrail'de yaşamak üzere geri dönüş yapan İsrail vatandaşlarına bazı durumlarda bir takım haklar tanınmaktadır. “Geri Dönüş Yapan Vatandaş” tabiri; 17 yaş ve üstü (farklı yardım alanları için farklı yaş limitleri belirlenmiştir), 2 yıl veya daha fazla bir süre farklı bir ülkede ikamet eden (“geri dönüş yapan bilim adamı” için farklı bir ülkede 3 yıl veya daha fazla bir süre ikamet etme koşulu aranmaktadır) ve İsrail'e dönüşünden önceki 2 yıl için her yıl ziyaret amacıyla İsrail'de en fazla (kesintisiz veya kesintili) 4 ay bulunan kişileri içermektedir. Geri dönüş yapan vatandaş Mali Yardım Bakanlığı'nı İsrail'e girişten itibaren 12 ay, gümrük müdürlüklerinin ise İsrail'e girişten itibaren 9 ay (araçlar için ise İsrail'e geri dönüş tarihinden itibaren 3 ay) içinde kullanılmasına olanak tanıdığı bazı haklardan yararlanabilmektedir⁴³⁸.

⁴³⁶ Kibbutz: İsrail'de bulunan ve kolektif mülkiyet, çalışma, çocuk yetiştirilmesi, sağlık, güvenlik esaslarının kabul edilmiş olduğu; özel mülkiyetin kabul edilmediği bir tür modern köy.

⁴³⁷ *Terhis Olan Askerler İçin Mali Yardım Kanunu*, <http://www.israel.gov.il/firstGov/topNavEng/Engoffices/EngMinistries>
Erişim Tarihi: 05.02.2013.

⁴³⁸ <http://www.israel.gov.il/firstGov/topNavEng/Engoffices/EngMinistries>
Erişim Tarihi: 05.02.2013.

İsrail, vatandaşlarına küçük ölçekli iş kurmaları sürecinde, Girişim Teşviki Merkezleri'nin sağladığı danışmanlık hizmetini de kapsayan bazı ticari teşebbüs yardımları sağlamaktadır. Geri Dönüş yapan vatandaşlar, bu danışmanlık hizmeti için diğer durumda olanlardan daha az bir bedel öderler. Geri Dönüş yapan bilim adamlarına sağlanan haklar ise Göçmenler İçin Mali Yardım Bakanlığı çatısı altında faaliyet gösteren Bilim İçin Mali Yardım Merkezi aracılığıyla sağlanır. Bu merkez, hem bir yerleştirme hizmeti (potansiyel işverenlerin yönlendirilmesi) hem de geri dönüş yapan bilim adamlarının işe alınmasında ve yaptıkları araştırmalarda, kanunlarda yazılı kurallar çerçevesinde mali destek sağlayan bir idare organı olarak görev yapmaktadır⁴³⁹.

İsrail vatandaşlarına tanınan bir diğer hak ise istihdam yardımından faydalanmaktır. Bu yardımlar; (a) gelir teminatı için verilen hibe (geri dönüş yapan vatandaşlardan İstihdam Yardım Hizmeti 'ne başvuran ve iş bulamayanlar Göçmenler İçin Mali Yardım Bakanlığı'ndan üç ay boyunca alabilirler) , (b) mesleki eğitim kursları ve dış kursların eğitim masrafları için verilen yardım, (c) akademisyenler ve bazı işveren kurumlara bakanlıklar ve kamu kuruluşları tarafından verilen yardımlar, (d) Göçmenler İçin Mali Yardım Bakanlığı tarafından tanımlanan sanatçılara sağlanan yardımlar (bu yardım, bir sefere mahsus araç gereç yardımı ve reklam ve iş bulma yardımı şeklindedir) olarak sıralanabilir⁴⁴⁰.

⁴³⁹ <http://www.israel.gov.il/firstGov/topNavEng/Engoffices/EngMinistries>, Erişim Tarihi: 05.02.2013.

⁴⁴⁰ a.g.s., Erişim Tarihi: 05.02.2013.

Geri dönüş yapan vatandaşlardan düzenli orduda hizmet eden ve “kimsesiz asker” olarak tanımlanmış şahıslara Göçmenler İçin Mali Yardım Bakanlığı tarafından sağlanan ek yardım, bilmeyen genç ve yetişkinlere İbranice öğrenme olanağı sunan okullar açılması, dünyanın herhangi bir yerinden İsrail’e veya İsrail’den dünyanın herhangi bir yerine El Al Havayolları⁴⁴¹ ile seyahat masraflarının bir kısmının karşılanabilmesi için banka kredisi sağlanması ve uçak bileti fiyatında indirim yapılması ve Geri Dönüş yapan vatandaşların gümrük ve bazı diğer vergilerden kısmen veya tamamen muaf tutulmaları İsrail vatandaşlarına tanınan diğer haklardır⁴⁴².

İsrail vatandaşların yüklenen yükümlülüklerin başında İsrail Savunma Kuvvetleri’nde görev yapmak gelmektedir. Bu yükümlülük aslen 1986 tarihli Güvenlik Hizmetleri Kanunu’nunda yer almakta olup “celp eri” tabiri ile tanımlanmış olan İsrail vatandaşı veya İsrail’de kalıcı olarak ikamet eden 18-54 yaş arası erkek ve 18-38 yaş arası kadınları kapsamaktadır. İsrail Savunma Kuvvetleri’nde görev yapma yükümlülüğü İsrail Devleti vatandaşlarına, farklı bir ülkede ikamet ediyor veya o ülkenin vatandaşı olsalar dahi zorunlu koşulmaktadır. “Celp eri” olan bir şahsın, kayıt olma, bedeni yeterlilik testine girme, zorunlu hizmetini yerine getirme, bu konudaki raporları tamamlama görevleri ve ihtiyatlık hizmeti zorunluluğu bulunmaktadır⁴⁴³. Kanun’da öngörülen zorunlu hizmet süresi erkekler için farklı yaş aralıklarında farklı süreler olarak belirlenmiştir⁴⁴⁴.

⁴⁴¹ İsrail Milli Havayolu şirketi

⁴⁴² <http://www.israel.gov.il/firstGov/topNavEng/Engoffices/EngMinistries>

Erişim Tarihi: 05.02.2013

⁴⁴³ *Güvenlik Hizmetleri Kanunu*, www.israel.gov.il/firstGov/topNavEng/Engoffices/EngMinistries, www.aka.idf.il/gyus

Erişim Tarihi: 05.02.2013

⁴⁴⁴ *Güvenlik Hizmetleri Kanunu*’nun 15. ve 16. Maddelerine göre; 18–26 yaş arası erkeklerin 30 ay, 27–29 yaş arası erkeklerin 24 ay, İsrail’e 27 yaşından sonra göç eden yeni göçmen erkeklerin 18 ay, 30–34 yaş arası erkek dış hekimlerinin 24 ay, 35–38 yaş arası erkek doktorların (erkek dış hekimleri de dâhil) 12 ay, 18–26 yaş arası kadınların 24 ay, 27–34 yaş arası kadın dış hekimleri veya doktorun 24 ay, 35–38 yaş arası kadın dış hekimleri veya doktorun ise 12 ay olmak üzere İsrail Savunma Kuvvetleri’nde görev yapma yükümlülükleri vardır.

Kadın ve erkekler askerlik hizmetlerinde eşittirler. Bazı pozisyonlar için yapılacak olan şahıs ve karakter incelemesi, bazı kadın celp erlerinin askerliğe kabul edilmemelerine neden olabilmektedir. Savunma Bakanı'nın bazı şahısları zorunlu veya ihtiyatlık askerlik hizmetlerinden belirli bir süre veya tamamen muaf tutma veya belirli bir süre erteleme yetkisi vardır. Muafiyet, düzenli ve yedek kuvvetlerin miktarı veya eğitim amaçlı ihtiyaçlar ve güvenli bölge veya ulusal ekonomi veya diğer unsurlara göre belirlenmektedir⁴⁴⁵. Güvenlik Hizmetleri Kanunu, çocuklu veya hamile kadınların savunma hizmetinden muaf tutulmasını da öngörmektedir. Evli kadınlar zorunlu ve ihtiyatlık hizmetlerden muaftırlar. İspatlanması şartıyla bazı dini veya zihinsel nedenlerle kadınlar ordu hizmetlerinden de muaf tutulabilirler⁴⁴⁶.

İsrail vatandaşlarının bir diğer yükümlülüğü ise Ulusal Sigorta yaptırma ve bunun aidatlarını ödeme yükümlülüğüdür. Ancak bu kapsamdaki vatandaşın yaşamının İsrail'de merkezlenmiş olması gerekir. Ulusal Sigorta Kurumu, yabancı ülkede beş yıldan fazla ikamet etmiş olanların "İsrail vatandaşı" olup olmadıklarını belirlemede kullanmak üzere özel bir mülakat yayımlar. Yine, İsrail dışında altı aydan fazla ikamet eden İsrail vatandaşları, yurtdışındaki ikamet süresi boyunca Ulusal Sigorta prim ödemesinin yapıldığını teyit etmelidirler. Ancak bu yükümlülükler, yurtdışında İsrailli bir işveren tarafından çalıştırılan şahıslar için geçerli değildir. Ulusal Sigorta Kanunu'nun 76 (b) maddesi gereğince, art arda beş yıldan fazla yurt dışında ikamet eden İsrail vatandaşları ile tarafları arasında İsrail devleti'nin bulunduğu herhangi bir anlaşmada taraf olan bir ülkede çalışan İsrail vatandaşları, sağlık vergisi primi dışında Ulusal Sigorta ödemelerinden muaftır⁴⁴⁷.

⁴⁴⁵ *İsrail Güvenlik Hizmetleri Kanunu* 16A, 36., 39. ve 40. Maddeleri, <http://www.israel.gov.il/firstGov/topNavEng/Engngoffices/EngMinistries> Erişim Tarihi: 05.02.2013.

⁴⁴⁶ *İsrail Güvenlik Hizmetleri Kanunu* 39. ve 40. Maddeleri, <http://www.israel.gov.il/firstGov/topNavEng/Engngoffices/EngMinistries> Erişim Tarihi: 05.02.2013.

⁴⁴⁷ *Ulusal Sigorta Kanunu*, www.btl.gov.il <http://www.israel.gov.il/firstGov/topNavEng/Engngoffices/EngMinistries> (Erişim Tarihi: 05.02.2013)

6. İSRAİL DEVLETİ'NİN KURULUŞUNDAN GÜNÜMÜZE VATANDAŞLIK REJİMİ VE KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR

İsrail Devleti'nin benimsediği vatandaşlık rejimi çerçevesinde Devletin kurulduğu günden bu yana bazı sorunlar yaşanmıştır. Yaşanan sorunlar yapılan değişikliklerle giderilmek istenmişse de mevcut sorunun tamamen veya büyük oranda çözümlenmesi mümkün olmamıştır. Yahudilerin İsrail Devleti'nin 1948 yılında kurulmasından çok önce milletleşip bir anlamda *devletini arayan millet* halinde iken, modern İsrail Devleti'nin kuruluşuyla *devletine kavuşan millet* haline gelmiştir. Bu durum, o ana kadar millet olarak varlığını korumasını sağladığına inandığı temel değerlerini yeni devletin vatandaşlık rejiminin temeline “Musevilik” ve “Yahudilik” kimlik ve etnisitesi olarak koymasına yol açtığı söylenebilir. TevratTa ve Yahudilikte hayli etkilisi “öteki” kavramının, İsrail'in vatandaşlık anlayışında da ön plana çıkarak birçok soruna neden olduğu gözlemlenebilir.

6.1. İsrail'in Vatandaşlık Rejimi

Tarihsel olarak, İsrail kendisini bir göçmen ülkesi olarak görmemiştir. David Ben-Gurion dünya üzerindeki her Yahudiye İsrail'e yerleşme hakkı veren Dönüş Yasası'nı (1950) Knesset'e sunarken bunun bir göçmen yasası olmadığını, aksine devletin kurucu yasası olduğunu; çünkü bu yasanın Yahudilere önceden sahip olmadıkları bir hakkı değil bilakis Yahudilerin İsrail Toprakları'nda İsrail Devleti'nin kurulmasından önce var olan kadim haklarını verdiğini, bu topraklarda devlet kurulmasının Yahudilerin bu topraklar üzerindeki haklarının doğal sonucu olduğunu, Yahudilerin bu topraklarda yaşama haklarının İsrail Devletinin kurulmuş olmasından doğmadığını, bilakis kurulan devletin bu topraklar üzerindeki Yahudilerin kadim haklarının bir ürünü olduğunu belirtmiştir⁴⁴⁸.

⁴⁴⁸ Yoav Peled, *Ethnic Democracy And The Legal Construction Of Citizenship: Arab Citizens Of The Jewish State*, 86 American Political Science Review, Vol. 86, USA, 1992, s. 432.

İsrail Devleti'nin mevcudiyetine ilişkin bu felsefe, yasal düzenlemelerde öngörülen hükümler çerçevesindeki bazı vatandaşlık haklarının fiili uygulamalar sırasında ülkenin Yahudi vatandaşları bakımından sorun oluşturmamasına rağmen Yahudi olmayan diğer vatandaşları bakımından sorun yaşanmasına neden olmaktadır.

Esas itibarıyla bir İsrail vatandaşı veya İsrail'de daimi oturma izni olan bir kimse ile evlilik yapmak dışında, Dönüş Yasası kapsamına girmeyen kişilerin İsrail'e göç yoluyla gelmeleri mümkün değildir. 2003 yılında ikinci intifada bağlamında alınan geçici bir tedbir kapsamında Vatandaşlık ve İsrail'e Giriş Kanunu (Geçici Emir)⁴⁴⁹ yürürlüğe konulmuştur. Bu kanun bir yıl süreyle İşgal Edilmiş Topraklar'da mukim bulunan Filistinlilere İsrail'de oturma izni ya da İsrail vatandaşlığı verilmesini İsrail vatandaşları ile evli olsalar bile yasaklıyordu. Bu tarihten itibaren yürürlükte olan ve süresi tekrar tekrar uzatılan “geçici emir”in, İsrail'in Filistinli vatandaşlarını İsrail vatandaşı olmayan Filistinli eşleriyle ve çocuklarıyla birleşme hakkından mahrum etmek suretiyle ilk defa İsrail'in bireylerinin vatandaşlık hakları ile İsrail'in Yahudi vatandaşlarının vatandaşlık hakları arasında açık bir ayrım meydana getirdiği söylenebilir.

6.1.1. Düşman Uyruklu Şahıs

İşgal Altındaki Topraklarda mukim Filistinlilerin “düşman uyruklu” şahıslar oldukları ve bu yüzden İsrail'in aile birleşimi için bile olsa bu kişilere İsrail'e göç etme izni vermesi gerektiği gibi bir yükümlülüğünün bulunmadığı düşünülmüştür. Ancak bu düşüncenin temelinde bir varsayım bulunmaktadır. Varsayıma göre Filistin

⁴⁴⁹ Sefer Hahukim, *Citizenship And Entry Into Israel Law (Temporary Order)*, Law Book, 2003, s. 544.

Ulusal Otoritesi, İşgal Altındaki Toprakları çok etkili bir biçimde yöneten ve İsrail ile savaşa iştirak etmiş ve halen oluşum sürecindeki bir devlettir. Oysa gerçekte durum bundan hayli farklıdır. İsrail, Filistin bölgesinin etkin egemenidir ve buradaki yerli Filistinli nüfusu İsrail'in ikinci sınıf vatandaşı olarak bu kontrol sistemine katmıştır. Bunların çoğu askeri yönetim altında yaşayan her türlü haktan mahrum kişilerdir. Filistin Ulusal Otorite'sinin 1995 ile 2000 yılları arasında Batı Şeria'da belli bir otonomi sahibi olduğu doğrudur. Ancak bu otonomi İsrail'in bölgelerdeki hâkim otoritesinden kaynaklanmaktadır⁴⁵⁰.

Filistin Ulusal Otoritesi'nin devlete doğru evrilişi yolculuğunun 2000 yılındaki Oslo sürecinin durması sonrasında kesintiye uğramasını takiben İsrail'in 2002'de Batı Şeriyayı yeniden işgal etmesin Filistin Ulusal Otoritesi'nin elindeki otonom alanların tamamen yok olmasıyla sonuçlanmıştır. Bu durumda, İşgal Altındaki Topraklar'daki insanların statülerinin İsrail vatandaşı olarak ya da İsrail'de oturma izni olan kişiler olarak değiştirilmesinin “göç” olarak kabulü mümkün olmayacaktır. Tüm bunların yanında, Yeşil Hat'tın (1967 sınırı) her iki tarafındaki Filistinli nüfus bir ulusal grubu oluşturmaktadır. Bu iki grup yirmi yıl boyunca (1948-1967) birbirinden zorla ayrılmış fakat 1967'yi takip eden 35 yıl boyunca (1967-2002) pratikte serbest etkileşim olanağına sahip olmuşlardır. Bu iki Filistinli nüfus arasında kuvvetli ekonomik, kültürel ve ailesel bağlar bulunmaktadır ve yıllarca İsrail vatandaşı olmayan Filistinliler İsrail toplumuyla -ikinci derecede bir öneme sahip olacak şekilde- bütünleştirilmeye çalışılmıştır. İşgal Altındaki Topraklar'da yaşayan Filistinlilerin, İsrail ile savaş içinde olabilecek bağımsız siyasi bir birimin vatandaşı olmamaları nedeniyle düşman uyruklu şahıs olarak nitelendirilmeleri de mümkün gözükmemektedir⁴⁵¹.

⁴⁵⁰ Yoav Peled, *Citizenship Betrayed: Israel's Emerging Immigration and Citizenship Regime*, Theoretical Inquiries in Law, Vol. 8, No.2, Department of Political Science of Tel Aviv University, 2007, s. 10.

⁴⁵¹ a.g.m., s. 11.

İsrail'in Filistinli vatandaşlarının aile birleşiminin engellenmesine gösterilen ana gerekçenin İsrail devletinin güvenliği olduğu açıktır. Bu gerekçe, yaşam hakkının diğer her türlü haktan önce geldiği gerekçesine dayandırılmakta ve herkesin yaşam hakkının güvence altına alınması için İsrail'in Filistinli vatandaşlarının bazı haklarında kısıtlamalara gidilmesi bu çerçevede hem ahlaken hem de hukuken gerekçelendirilebilir olarak değerlendirilmektedir. Oysa bu gerekçeyi güçlendirmek amacıyla ileri sürülen kanıtlar bir hayli zayıf gözükmektedir. Zira, İsrail'in Filistinli vatandaşları siyasi davranışlarında son derecede dikkatli olup kanunlara uygun hareket etmektedirler. Buna bağlı olarak da, İşgal Altındaki Topraklar'da yaşayan "göçmenler" de dâhil olmak üzere, aralarında devletin güvenliğini tehdit edenlerin sayısının kayda değer olmadığı rahatlıkla söylenebilir⁴⁵².

6.1.2. Sınırların Kaydırılması

Gerçek bir Yahudi etnik devleti kurarak hissedilen yaşamsal güvenlik endişelerinden kurtulmak düşüncesiyle İsrail'in Filistinli nüfusunun ülke dışına "transfer edilmesi" yönündeki 1948 öncesi siyonist düşüncesinde derin kökleri bulunan bir fikir ilk kez somut bir siyasi program olarak 1984 yılında Rabbi Meir Kahane'nin Knesset'e seçilmesiyle gündeme gelmiştir. Kahane, İsrail vatandaşı olsun veya olmasın bütün Filistinlilerin etnik temizliğini savunmaktaydı. Kahane'nin Knesset'e seçilmesi, Anayasa'da değişiklik yapılmasıyla sonuçlanan siyasal bir şok yaşanmasına neden olmuş ve yapılan Anayasa değişikliğiyle anti-demokratik yapıdaki siyasal partilerin ulusal seçimlere katılması engellenerek Kahane'nin siyasi partisinin yasadışı olduğu duyurulmuştur⁴⁵³.

⁴⁵² Peled, *Citizenship Betrayed: Israel's Emerging Immigration and Citizenship Regime*, s. 12.

⁴⁵³ Benny Morris, *Notes On Zionist Historiography And The Transfer Idea In 1937-1944, In Jews And Arabs*.

İlerleyen dönemde Oslo Süreci olarak bilinen Arap-İsrail görüşmelerinin başarısızlığı, Ekim Olayları ve İkinci İntifada'nın başlamasının “nüfus transferi” fikrinin daha karmaşık bir gerekçeyle tekrar canlanmasına neden olduğu söylenebilir: Filistinlileri yerinden oynatmaktansa İsrail'in doğu sınırı batıya doğru kaydırılarak, sınır bölgesinde mukim Filistinlilerin kendilerini Batı Şeria'da bulmaları sağlanmak suretiyle İsrail vatandaşlığından mahrum edileceklerdi. İlk bakışta temelinde iyi niyet gözüken bu düşünceye göre, İsrail Batı Şeria'da yer alan Yahudi nüfusa sahip yerleşim bloklarını ilhak etmesi karşılığında gelecekte kurulacak olan Filistin devletine İsrail sınırında Filistinli nüfusa sahip bir toprak parçası verilecektir. Bu “toprak ve nüfus değişimi” sayesinde İsrail demografik bakımdan daha da Yahudi ağırlıklı bir nüfusa sahip olacak, Filistin devleti de bir miktar toprak elde edecektir. Gerçekte ise bu toprak değişimi fikrinin, Filistin-İsrail çatışmasının iki devletli çözüm sürecinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından İsrail'in tek taraflı olarak oluşturduğu Gazze'den ve Batı Şeria'nın bazı bölümlerinden geri çekilmek gibi toprak düzenlemeleri bağlamında ortaya çıktığı söylenebilir⁴⁵⁴

Bu planın uygulanması en fazla 200.000 Filistinli İsrail vatandaşını veya İsrail'in Filistinli vatandaşlarının %20'sini vatandaşlıklarından mahrum edeceğinden, demografik bakımdan çok büyük bir değişikliğe neden olmayacaktır. Ancak bu planın uygulanmasının İsrail'in hukuk kültüründe büyük değişimler yapmasını gerekli kılmasının kaçınılmaz olduğu söylenebilir. Zira İsrail kanunlarında vatandaşlık hakkı temel bir insan hakkı olarak kabul edilmiştir ve devlete karşı çok ciddi suçlar işlemiş kişilerin bile vatandaşlık hakkından mahrum edilmeleri oldukça zorlaştırmıştır⁴⁵⁵. İsrail yasalarına göre, bir grup İsrail vatandaşını sadece belirli bir bölgede ikamet eden Filistinliler oldukları için vatandaşlıktan mahrum etmek olanaksız gözükmektedir. Yine de, söz konusu planın başarılı olmasının sadece planın yakın gelecekte uygulanmasına bağlı olduğu düşünülmemelidir. İsrail siyasal

⁴⁵⁴ Yossi Alpher, *The Strategic Interest: They're There And We Are Here*, Daily Jewish Forward, Apr. 17, 2006,

⁴⁵⁵ Örneğin İsrail Yüksek Mahkemesi, Yitzhak Rabin'in suikastçisi Yigal Amir'in vatandaşlıktan mahrum edilmesine yönelik bir dilekçeyi kabul etmemiştir.

gündeminde Filistinli İsrail vatandaşlarının İsrail vatandaşlığından mahrum edilmesi yönünde başlayan ve seçmen desteği edinen tartışmanın varlığı dahi bu planın başarısı olarak değerlendirilebileceği gibi -Yeni Vatandaşlık Kanunu'nun uygulamaya konulmasında bir rol oynasın veya oynamasın- bu bağlamda demografik temelli tartışma konularının 2000 yılından beri İsrail siyasi kültürünün yerleşik bir unsuru haline geldiği de söylenebilir⁴⁵⁶.

1980'lerin sonlarından bu yana eski S.S.C.B'den İsrail'e gelen 250.000 ile 330.000 arasındaki göçmen ile 1990'ların sonlarından bu yana gelenlerin çoğunluğu Dönüş Yasası'ndaki "Yahudi" tanımına göre yahudi değildir. Ancak bu sıkıntı 1970 yılında Dönüş Yasası'nda yapılan bir değişiklik ile aşılmıştır (bu tarihte aynı zamanda "Yahudi" tanımında da bir değişiklik yapılmıştır). Yapılan değişiklik Dönüş Yasası'nın ayrıcalıklarını üçüncü kuşağa kadar Yahudilerin Yahudi olmayan aile bireylerini, onların eşlerini ve reşit olmayan çocuklarını da kapsayacak şekilde genişletmiştir. Bu değişikliğin, İsrail'in vatandaşlık rejimi içinde önemli bir yeri olan Dönüş Yasası'nı çok kısıtlı da olsa bir göçmenlik yasası haline getirmiş olduğu düşünülebilir. Yahudi olmayan (ancak çoğu Musevi) göçmenlerin İsrail'in Yahudi olmayan nüfusuna dâhil kabul edilmesi halinde bu durumun, İsrail vatandaşı olan Yahudilerin demografik ve siyasi konumlarını zayıflatması neredeyse kesin olacaktı. İsrail'deki aşırı (Ortodoks) Yahudilerin dışında kimse Yahudi olmayan ancak genellikle Musevi olan bu göçmenlerin İsrail'e göç etmelerine ve vatandaşlığa kabul edilmelerine karşı çıkmamıştır. İsrail'deki Yahudi Kurumu, eski S.S.C.B'nin en ücra köşesine kadar "İsrail'e göç edecek" Yahudi olmayan insan bulup onları İsrail'e göçe ve İsrail vatandaşı olmaya ikna etmekte büyük gayret sarfetmiştir. Ian Lustick'in de belirttiği gibi, devletin güttüğü bu politikanın temelinde İsrail'deki Yahudi çoğunluğu değil Arap olmayan çoğunluğu korumak suretiyle devletin (Yahudileşmesini sağlamaktan ziyade) Araplaşmasını/Filistinlileşmesini engellemek gayreti bulunduğu söylenebilir. Bu strateji sayesinde oluşturulmak istenen

⁴⁵⁶ Peled, *Citizenship Betrayed: Israel's Emerging Immigration and Citizenship Regime*, s. 12.

demografik yapının, İsrail'deki Yahudi olmayanların (özellikle Arapların / Filistinlilerin) kendi kaderlerini tayin etme hakkını elde edecek sayısal noktaya ulaşmalarını engellemeye yönelik olması muhtemeldir⁴⁵⁷.

İsrail'in Filistinli vatandaşlarının demokratik bir ülkenin oy verme hakkına sahip vatandaşları oldukları göz önüne alındığında, sebep olabilecekleri demografik etkilerin sonuçlarının belli bir yere kadar uzanabileceği düşünülmelidir. İsrail'in, İşgal Altında Bulunan Topraklar'daki Filistinli hürriyetsiz halkı özgürleştirmek için anlamlı adımlar atmamasının temelinde de bu düşünce ve onun muhtemel sonuçlarıyla ilgili senaryoların bulunuyor olması mümkündür. İsrail'in, İşgal Altında Bulunan Topraklar'da oluşturduğu "kontrol sistemi" ile İsrail vatandaşı olan Filistinliler ile olmayan Filistinliler arasındaki farkı bulandırmak ve karmaşıklştırmak suretiyle İsrail'in Filistinli vatandaşlarını vatandaşlık haklarından mahrum etme eğiliminde olduğu söylenebilir. Kaldı ki, Ekim 2000 olaylarını soruşturan Or Komisyonu tarafından bunun büyük bir problem olduğuna işaret edilmiştir.

6.1.3. Köken Farklılığının Toplumsal Ve Politik Alana Yansımaları

İsrail'in, farklı etnik gruplardan, kültürlerden, dinlerden ve dillerden oluşan bir toplum olarak yüksek düzeyde gayri resmi bir ayrışmaya sahip olduğu söylenebilir. Devletin resmi politikası çerçevesinde grupların birbirinden ayrılması söz konusu olmamakla beraber, toplum içinde bazı farklı kesimler bir ölçüde ayrışarak kendi güçlü kültürel, dinsel, ideolojik ve/veya etnik kimliklerini sürdürmektedirler. Ancak sosyal bölünmelere, ekonomik eşitsizliklere ve hararetli bir

⁴⁵⁷ Ian Lustick, *Israel As A Non-Arab State: The Political Implications Of Mass Immigration Of Non-Jews*, 53 Middle East J. No. 417, 1999.

siyasi yaşama rağmen toplumun nispeten dengeli ve istikrarlı olduğu söylenebilir. Toplumun yapısında bir kargaşa potansiyeli var olsa da, İsrail'in Arap nüfusunun çoğunluğu merkezi bölgelerde, Kudüs, Akka, Hayfa, Lod, Ramle ve Yafa gibi şehir merkezlerinde yaşamaktadırlar. İsrail'in Filistinli / Arap vatandaşları, merkezileşmiş bir devlette İbranice konuşan bir çoğunluk içinde siyasi olarak kenarda kalmış ve orta sınıfın mavi yakalılarını oluşturan Arapça konuşan bir azınlık olarak algılanmaktadır.

İkinci resmi dili olan Arapça'nın kullanılması, ayrı bir Arap / Dürzî okul sisteminin varlığı, Arap medyası, edebiyatı ve tiyatrosu, şahsi durumla ilgili konularda yargı yetkisine sahip Müslüman, Dürzî ve Hristiyan dini mahkemelerinin bulunması, esas itibariyle asimile olmayan bu cemaatin ayrı kimliğinin devam etmesine yardımcı olmaktadır. Ancak aşiret yapısına özgü ve ataerkil otoritenin zamanla zayıflaması, zorunlu eğitim ve İsrail'in demokratik sürecine katılım, geleneksel anlayışları ve hayat tarzlarını süratle etkilemektedir.

Eşitliği öngörüp, çok eşliliği ve küçük yaşta evlenmeyi yasaklayan mevzuat sayesinde İsrail vatandaşı Arap kadınların statüsü özgürleşmiştir. Arapların siyasete katılımı seçimlerde kendini göstermektedir. Arap vatandaşlar, kendi belediyelerinin siyasi ve idari işlerini yürütmekte ve Knesset'teki seçilmiş temsilcileri yoluyla Arap çıkarlarını temsil etmektedirler. Bu temsilciler, azınlık grupların durumlarını ve ülke nimetlerinden aldıkları payı geliştirmek ve İsrail'in Yahudi kökenli vatandaşlarıyla eşit vatandaşlık hakları edinmek için için faaliyet göstermektedirler⁴⁵⁸.

⁴⁵⁸ İsrail Ankara büyükelçiliği Resmi İnternet Sitesi,
<http://www.mfa.gov.il/NR/rdonlyres/E8C4AD55-8C6D-4F34-8805-876D4A770950/0/PeopleTurk.pdf>.
Erişim Tarihi: 10.03.2013

İsrail Devleti'nin kuruluşundan bu yana, Arap vatandaşların, muhtemel çifte sadakatle ilgili kaygılar yanında Arap dünyasıyla arasındaki sosyal çatışmanın düşük seviyede olması, ülkenin adli ve siyasi sistemlerine bağlanabilmelerini olanaklı kılmaktadır. Bu nedenle İsrail'in bir eritme potası değil, demokratik bir devletin çerçevesinde yan yana var olan farklı nüfus gruplarının oluşturduğu bir mozaik olduğu düşünülebilir. Ancak temelde var olan Yahudi önceliği ve iktidara sahip olan Aşkenaz ağırlığının, İsrail'in bünyesinde barındırdığı vatandaşları arasındaki etno-dinsel kökeni Yahudi-Musevi olmayan cemaatlerle gerçek bir kaynaşmayı ciddi anlamda zora soktuğu söylenebilir. Yine, Yahudi toplumlarının tarih boyunca Eski Yunan uygarlıklarından, Ortaçağ ve sonrası Avrupasına, Müslüman İspanya ve Portekiz'e, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'ya, Hindistan ve Çin'e, günümüzde A.B.D. ve İsrail'e kadar çok değişik yerlerde ve zamanlarda, dinle ilgisi olmadığı halde Yahudi niteliği olan kültürel ve toplumsal olguların gelişmesine tanıklık ettikleri unutulmamalıdır. Bu durum, birbirinden farklı ve kendilerine has kültürlere sahip birçok değişik toplumun her birinin, kendilerinin en gerçeği olduklarını düşündükleri Yahudi toplumlarının oluşmasına neden olmuştur. Bu topluluklar arasında iletişim ve gidip gelme olmasına rağmen (örneğin Engizisyon sırasında birçok Sefarad kuzeye Aşkenazların arasına yerleşmiş, bazı Aşkenazlar Ortadoğu'ya taşınmış, Iraklı tacirler Hindistan'da bir Yahudi cemaati kurmuş vs.) halkın çoğunun gettolar vs.yüzünden diğer kültürlerle bağlantısı olmamıştır⁴⁵⁹.

Yahudilerin köken farklılığı nedeniyle maruz kaldıkları trajedilerin neden olduğu travmaların, İsrail'deki vatandaşlık anlayışının oluşumunu ciddi biçimde etkilediği ve oluşan anlayışa dayalı politikaların ise toplumsal yaşamda ciddi yansımalar bulduğu inkâr edilemez. Yaşanan soykırımın ardından 1948 yılında bugünkü İsrail devleti kurulup, dünyanın her tarafından burada yaşamak üzere gelenlere vatandaşlık hakkı vererek mevcut mozağin oluşmasına neden olan

⁴⁵⁹ Ünal ve Şekerci, a.g.s.,
Erişim Tarihi: 10.03.2013

Aşkenaz ağırlıklı devlet siyasetinin, özünde benzer bir acıya bir kez daha neden olabilecek olası bir kontrol kaybını önlemek için kendi elinden çıkmasına hiçbir şekilde izin vermeyeceği merkezi gücün devamlılığını sağlayacak farklı toplumsal anlayış ve bunun zorunlu uzantısı olmak durumunda kalan bir vatandaşlık modeli geliştirdiği söylenebilir. Bu çerçevede, göçmen olarak kabul ettiği Falaşları, Mizrahileri, Sovyet Yahudilerini, Arapları ve bunların yanındaki diğer etnik kökenli vatandaşlarını –göstermelik birkaç örneğin dışında– siyasal iktidarın çekirdeğinden uzak tutmayı gerekli görmektedir.

İsrail'in mevcut jeopolitiği, tarihi, dinsel yapısı, güvenlik öncelikleri ve demografik mozaigi gerekçeleriyle felsefik erdemlerle desteklenemeyecek bir toplumsal siyaset ve buna bağlı bir vatandaşlık anlayışı güttüğü düşünülebilir. Ülke yönetiminin, sokağa dökülen vatandaşların temsil ettiği kesimi, aralarında birleşip egemen güce alternatif olmalarını (alternatif iktidarın birçok sorunla birlikte Filistin, Suriye ve kısmen Mısır sorunlarının farklı açılardan yeniden yorumlanmasına bağlı olarak İsrail siyasetinde ve İsrail coğrafyasında muhtemel değişikliklere gidilmesini) engellemek için etnik, dinsel, kültürel ve sosyal bakımdan belli bir dozda hep çatışma formunda tutulduğu da söylenebilir. İsrail'in kendi toplumsal dinamiklerini bu şekilde düzenlemeyi tercih etmesinin ardında, uluslararası ekonomi-politiğin güncel ve stratejik öncelikleri kadar ülkenin toplumsal mozaigini oluşturan Arap, Yahudi, Müslüman, Hristiyan ve Öteki vatandaşlarının sosyo-kültürel bilinçlerinin bulunması muhtemeldir. Bu bilincin İsrail dışında ve özellikle Ortadoğu'da ifade ettiği anlamın, İsrail'i içine alacak şekilde her an etnik bir çatışma/savaşa dönüşebilecek kapasitesinin var olduğu düşünülebilir ki, bu kapasite, onun izlenmesini ve karmaşık yöntemlerle kontrol altında tutulmasını İsrail açısından kaçınılmaz kılmaktadır. Kontrolün zayıfladığı bir anda dinsel / tarihi / siyasi / coğrafi nedenlerle başlayabilecek yeni bir süreç, İsrail'in mevcut siyasal ve toplumsal yapısını ve coğrafi sınırlarını istemediği bir yönde değiştirebilecektir.

Toplumsal dengenin, ülke içinde azınlıkta olan “Arap”, “Müslüman” ve “teki” olarak adlandırılabilir siyasal ve sosyo-kültürel bilincin İsrail sınırları dışındaki kadim kökleri ve örgütlü toplumlarıyla sağlam ilişkiler geliştirmesini engellemek de İsrail için bir öncelik olabilir. İsrail devletinin kurulmasıyla Yahudilerin bir devlete sahip olma ideali gerçekleştikten sonra, daha önce gönüllü olarak bastırılmış bulunan sosyo-kültürel farklılıkların ve mezhep ayrılıklarının gün yüzüne çıkmış olduğu düşünülebilir.

Aşkenaz, Sefarad, Falaşa gibi farklı coğrafya kültürlerden gelen topluluklar birbiriyle kaynaşmaya yanaşmamış, bu durum ister istemez sınıflı bir toplum yapısı doğurmuştur. İsrail’in kuruluşundan itibaren ülkede Aşkenaz kültür baskın bir karakter taşımıştır. İsrail devletinin kuruluşundan bu yana henüz bir Sefaradın başbakan seçilmemesi, kimlik farklılıkların siyaseti ne kadar etkilediği konusunda bir fikir oluşturabilir.

Diğer taraftan, laik-dinci, siyonist-antisyonist, Olim (yeni göçmen) - Vatıkim (yerleşik yurttaş) atışması da toplumu ayrıştıran diğer faktörler olmuştur. Toplumsal farklılıklar çatışmasını istemeyen hükümetler, Yahudi milliyetçiliği kimliğini vatandaşlık hukuku bünyesinde canlı tutarak, etrafı kendisini yok etmek isteyen düşmanlarla çevrili küçük ve yalnız bir ülke oldukları söylemini ileri srmřlerdir⁴⁶⁰.

İsrail’in milliyet ve vatandaşlığı nasıl tanımladığı, kimin vatandaş olup kimin olmadığını nasıl belirlediği ve bu tanım ve belirlemeleri zaman içerisinde nasıl değiştirip dnştrdğu konusunda bir fikir edinirken, ulus-devlet ile etnisite, din veya başka cemaat biçimleri arasındaki ilişkinin nasıl tanımlanacağı ve sık sık

⁴⁶⁰ Sinan Tavukçu, *İsrail Türkiye’den Neden zr Dileyemez?*, Stratejik Düşünce Dergisi, 2010/Ağustos sayısı.

başgösteren meydan okumalara karşı vatandaşların gözünde bu tanımların meşruiyetinin nasıl sağlanacağı sorusuna yanıt aramak gerekmektedir. Hemen her ulusal toplulukta olduğu gibi İsrail toplumunun da gönlünde etnik veya dinsel bir kimlik yattığı bunun üzerinden bir takım beklentiler oluşturmuş olduğu düşünülebilir. Tarihsel süreçteki örnekler incelendiğinde, bu kimliğin, toplumların uluslaşması sürecinde iç savaş'tan vatandaşlık haklarının barışçı yollarla yeniden tanımlanmasına kadar uzanan farklı kulvarların oluşmasında rol oynadığı örneklerle rastlamak mümkündür.

İsrail'in, aralarındaki din, dil, kültür, etno-kültürel simgeler, ülke ve vatan sevgisi, mevcut otoriteye olan güven ve sadakat vs. bakımlardan belirgin farklılıklara rağmen Yahudilerle Yahudi olmayan yani iki tarihi, iki inancı, iki büyük kültürü paylaşan farklı halkların birlikte yaşamaya çalıştığı bir ülke olduğu söylenebilir. Bugünkü İsrail Devleti'nin bulunduğu topraklardaki varlıkları bir birinden çok farklı tarihi, sosyal, kültürel ve dini değerlerle sıkı şekilde ilişkili olan insan topluluğunun, İsrail Devleti ile olan vatandaşlık ilişkisinin eşit ve adil olduğunu söylemek kolay gözükmemektedir.

Yahudi din, tarih ve kültüründeki bazı değer ve olayların günümüz İsrail Devleti'nin tartışılan bazı öncelikliklerini belirlemede baskın rol oynadığı düşünülebilir. Her devlet gibi İsrail Devleti'nin de halkıyla kurması beklenen adil, eşit, modern ve tatmin düzeyi yüksek vatandaşlık bağına oluşturmakta özellikle Yahudi kökenli olmayan vatandaşları bakımından ciddi sorunlar yaşadığı gözlemlenmektedir. Ancak İsrail vatandaşlarının seyrek de olsa köken farklılığını dikkate almadan bir araya gelebildikleri bazı olaylara da rastlanmıştır. 2011 yılının haziran ayında İsrail medyasında bir grup öğrenci gencin İsrail'deki konut yetersizliği sorununu protesto etmek amacıyla, Tel Aviv'in en zenginlerinin yaşadığı bir bölgede çadır kurdukları haberi yer almıştır. Bu eylemin beklenmedik bir ilgiyle karşılandığı, pahalılık ve yoksulluk sorunlarına ilişkin tepkileri de harekete geçirerek

hızla yayıldığı ve kısa sürede diğer kentlerde de çadırlar kurulduğu belirtilmiştir. Olayları aktaran birçok gözlemci, katılımların, bir İsrail gerçeği olan vatandaşlar arasındaki dini ve etnik ayrımları aşmaya başladığını; ilk kez İsrail’in Arap vatandaşları ile radikal Musevi vatandaşlarının aynı alanda eylem yaptığını belirtmişlerdir. Aktarılan bu bilginin işaret ettiği önemli noktalardan biri de, güvenlikle ilgili değerler dizisinin ideolojik etkileri altında artık yok olduğu düşünülen İsrail “sol”unun bu eylemle birlikte yeniden canlandığı olabilir⁴⁶¹.

Ergin Yıldızoğlu, Akdeniz çevresindeki siyasi coğrafyada (AB periferisi; Kuzey Afrika, Ortadoğu) 2010 yılının Aralık ayından bu yana yükselmeye başlayan “devrimci” dalganın İsrail’i de etkisi altına almış olmasını, İsrail’in özgün koşulları dikkate alındığında ilginç bulduğunu, İsrail’deki sömürgecilik ve sınıf mücadelesi ve sınıf şekillenmelerinin en başından beri Filistin sorunuyla iç içe geçmiş olarak yaşandığını, bu sorunun varlığının İsrail’de hem sermaye birikiminin hızını etkilediğini hem de işçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki sınıf mücadelesinin serbestçe gelişmesini önlediğini düşündüğünü belirtmiştir. Bir yerleşimci ve genişlemeci devlet olarak doğan İsrail, hem Filistin topraklarından ve Filistinlilerin ucuz emek gücünden yararlanarak kapitalistlerinin sermaye birikimini desteklemiş, hem de sınıf çelişkilerini Filistin sorununa bağlı oluşan güvenlik paradigması sayesinde dışlaştırmış ve bu sayede işçi sınıfı üzerindeki hegemonyasını muhafaza edebilmiş olduğu söylenebilir⁴⁶².

⁴⁶¹ Ergin Yıldızoğlu, Köşe Yazısı, Cumhuriyet Gazetesi, 03.08.2011.

⁴⁶² Yıldızoğlu, a.g.g.,

İsrail burjuvazisi bir taraftan Filistinli vatandaşları “mülksüzleştirerek” gerçekleştirdiği birikimden toplumsal hizmetler (toplumsal ücret) yoluyla işçi sınıfına (çalışanlara) pay vermiş, diğer taraftan, işçi sınıfının en yoksul ve muhafazakâr (dinci, Rus göçmeni) kesimlerine işgal edilmiş topraklarda yerleşim izni veren bir yerleşimcilik politikasıyla, bu kesimlerle kendisi arasında bir çıkar birliği alanı oluşturabilmiştir. Bu alana Filistin halkının direnişinin getirdiği güvenlik sorunları da eklenince oluşan dinci, milliyetçi, militarist hatta ırkçı ideolojinin, işçi sınıfının elini kolunu bağladığı söylenebilir. İsrail işçi sınıfının karşı karşıya kaldığı bu sorunu, ilk kez 1960’ların sonunda yayımlanan “İsrail Toplumunun Sınıf Karakteri” makalesinde tespit eden Moşe Mahover ve Akiva Orr, sömürü sorunu çözülmeden işçi sınıfının burjuvaziden bağımsız olarak kendi siyasi çizgisini geliştirmesinin olanaksız olduğunu söylemişlerdir. Mahover ve Orr, bölgesel bir devrimci dalganın İsrail İşçi sınıfını da etkisi altına almasıyla bu sınıfın kendi siyasi çizgisini özgürce belirleme şansına sahip olabileceğini belirtmişlerdir⁴⁶³.

Bölge jeopolitiğindeki gelişmelerin, İsrail’in önemini A.B.D. – AB emperyalizmi açısından şimdilik azalttığı şeklinde algılandığı söylenebilir. A.B.D.’nin “Arap Baharı” dediği devrimci dalgayı yönetmeye çalıştığı şu sıralarda, A.B.D. - AB ekseninin, A.B.D. düşmanlığını yükseltecek bir İsrail oldu bittisini hiç istemeyeceği ortadadır. Bu nedenle A.B.D. -AB ittifakının, İsrail’in sırf bünyesindeki işçi vatandaşlarının haklı taleplerini yok saymak için perdeleyici bir güvenlik sorunu yaratmasına olumlu bakmayacağı, süreci sıkı sıkıya kontrol etmeye çalışacağı düşünülebilir. Bu dinamiğin, İsrail hükümetinin kararsızlığını arttırarak, devrimci dalganın şekillenerek çoğunluğu Falaşa ve Arap olan İsrailli işçi sınıfının ilgisini daha da yoğunlaştırmasına neden olması mümkündür⁴⁶⁴.

⁴⁶³ Yıldızoğlu, a.g.g.

⁴⁶⁴ Yıldızoğlu, a.g.g.

İsrail vatandaşlarının yaşadığı orta sınıf tartışmasının ırk ayrımcı özellikler taşıdığı düşünülse de, ülkede parlamenter demokrasiye, gelişkin bir sivil topluma çok sesli medyaya, dünya ile bağlantıları yoğun bir tüketici kültürüne sahip ve mevcut yasalara bağlı kalmaya çalışan bir yönetim olduğu söylenebilir. Bu özellikler, İsrail devletinin vatandaşlarına şiddet uygulama noktasına gelmeden önce geniş bir tolerans aralığı oluşturabilmesini mümkün kılabilir. İsrail'in bu özellikleri, oligarşinin siyasi kültürel hegemonyasının güçlü olduğunu göstermekle birlikte, bu hegemonya zayıflamaya başladığında orta sınıfın örgütlenme ve mücadele olanaklarının olumlu koşullara sahip olacağına da işaret etmektedir.

İsrail vatandaşlarının bir başka hassasiyetinin ise, siyasi ve popüler kültürün şekillenmesindeki A.B.D. kültürünün baskın etkisi olması olabilir. Levant bölgesinin kalbinde yer alan İsrail ile A.B.D. arasındaki siyasi stratejik örüntünün, A.B.D. siyaset ve kültürünün baskın akımlarının, İsrail siyasi ve popüler kültürünün şekillenmesinde kurucu unsur düzeyinde yer aldığı söylenebilir. Bu şekilde oluşmuş İsrail siyasi kültürünün, ülkenin toplumsal mozağının farklı bileşenlerini temsil eden vatandaşlara eşitçi şekilde yaklaşmasını beklemek iyimserlik olacaktır.

2010-2011 yıllarında sokaklardaki göstericilerin özelliklerine ve taleplerine bakmak, ülkenin yaşadığı toplumsal gerilimi anlamakla ilgili bir başka veri olabilir. Göstericilerin çoğunluğu ileri eğitim gerektiren mesleklerin ücretli çalışanlardan oluşmakla birlikte aralarında ev kadınları ve işsizler de yer almıştır. Talepleri, dünyada 19. yüzyıldan beri değişmeyen klasik taleplerden oluştuğunu görüyoruz. Başta konut sorunu, hayat pahalılığı, sosyal reform (devletin sağlık ve eğitim gibi iş gücünün yeniden üretimi için gerekli alanlarda sorumluluğu üstlenmesi) ve nihayet gerçek demokrasi ve toplumsal adalet talepleri geliyor⁴⁶⁵.

⁴⁶⁵ Yıldızoğlu, a.g.g.

Bu kesimin kendi bağımsız siyasi çizgisini, örgütlenmesini ve kültürünü üreterek egemen olan sınıfın hegemonyasına son verebilme ihtimalinin, toplumdaki etno-kültürel gerilimin sona ermesini sağlayacak adil vatandaşlık uygulamalarının politik yollarla engellenmesi de ayrı bir konudur. Bu kesimin toplumsal taleplerine cevap verecek bir yönetimin oluşması ihtimalinin varlığı, iktidarın böyle bir alternatifin gelişmemesi için sokaklardaki bunalmış kesimin kendini yanlış tanımaya devam ederek milliyetçi, ırkçı, dinci akımlara malzeme olacak bir zihinsel karmaşa içinde kalmalarını sağlayacak müdahaleler yapmakta olduğu düşünülebilir.

6.2. Vatandaşlık Rejiminin Karşılaştığı Sorunlar Ve Çözüm Çalışmaları

2003 yılının Haziran ayında Knesset (İsrail Parlamentosu) Vatandaşlık ve İsrail'e Giriş Kanunu'nu (Geçici Emir) yürürlüğe koymuştur. Bu kanun, İsrail İçişleri Bakanlığı'nın İşgal Altındaki Topraklar'da mukim olanlara, bunlar İsrail vatandaşı ile evli olsalar veya İsrailli çocuk sahibi olsalar ya da İsrailli ebeveynlere sahip bulunsalar dahi İsrail'de oturma izni veya İsrail vatandaşlığı vermesini yasaklamaktadır⁴⁶⁶.

Kanunun süresi başlangıçta bir sene olarak öngörülmüş ancak sonra bir çok sefer uzatılmıştır. Kanun, 2005 yılının Temmuz ayında İsrail Yüksek Mahkeme'nin eleştirisine cevaben değiştirilmiştir. Değişiklikle İçişleri Bakanı'na, eşleri hukuki olarak İsrail'de ikamet eden 35 yaş ve üzeri erkeklere, 25 yaş ve üstü kadınlara ve ebeveynleri hukuki olarak İsrail'de ikamet eden 14 yaş ve altı çocuklara geçici oturma izni verme yetkisi tanınmıştır. Hükümet, bu değişiklik ile İsrail'de geçici oturma izni alamamış Filistinlilerin sayısının % 30 azalttığını iddia etmiştir⁴⁶⁷.

⁴⁶⁶ *Israel Cabinet Decision No.1813*, Tel Aviv, 12.05.2002.

⁴⁶⁷ Peled, *Citizenship Betrayed: Israel's Emerging Immigration and Citizenship Regime*, ss. 5-6.

Vatandaşlık ve İsrail'e Giriş Kanunu'nu (Geçici Emir) uygulanmasından önce, İsrailli vatandaşların “yabancı” eşlerinin bir tarafsızlaştırma sürecinden geçmeleri gerekmektedir. Bu süreç, İsrailli eşin aile birleşimi için başvurmasından yabancı eşe İsrail vatandaşlığı verilmesine kadar geçen dört buçuk yılı kapsıyor ve bu süreçte yabancı eş evliliğin meşruiyeti ve ülke için güvenlik tehdidi oluşturmadığının belirlenmesi amacıyla yıl yıl incelenmekteydi. Bu düzenleme İsrail vatandaşlarının Filistinli olmayan yabancı eşleri için hala yürürlüktedir⁴⁶⁸

2003 yılında yürürlüğe giren kanun yoğun bir tartışmaya neden olmuş ve o tarihten bu yana İsrail Yüksek Mahkemesi yapılan birçok temyiz ile bir bakıma sınanmıştır. Kanunla ilgili tartışmaların temelde üç konuda toplandığı söylenebilir: (1)- Her İsrail vatandaşı İsrail'de (örneğin, İşgal Edilmiş Toprakların aksine) anayasal güvenceye sahip bir aile hayatı hakkına sahip midir? (2)- Eğer böyle bir hak varsa, bu hak belirli bir grup vatandaşa göre ulusal güvenlik kaygılarıyla hukuken ihlal edilebilir mi? (3)- Bu Kanun İsrail'de ulusal manada demografik olarak Yahudilerin çoğunluğunun sürdürülmesi gibi bir nedenle -belirli bir grup vatandaş grubuna göre olacak şekilde- hukuken ihlal edilebilir mi?

Peled Yoav, kanunun lehinde olanların her İsrail vatandaşının dilediği bir kişiyle bir aile kurmak şeklinde temel bir hakka sahip olduğunu ancak böyle bir temel hakkın İsrail'de mevcut olmadığını söylediklerini belirtmektedir. Yoav ilaveten, bu lehtarların sırf güvenlik kaygılarının bu hakkın kolektif olarak tüm vatandaşların içerisinde belirli bir alt grubun menfaatine olacak biçimde -örneğin bu alt grup İşgal Altındaki topraklarda mukim Filistinlilerle evlenmeyi seçen İsrail'in Filistinli vatandaşları olabilir- ihlalini mazur gösterebileceğini de söylediklerini belirtmektedir.

⁴⁶⁸ Peled, *Citizenship Betrayed: Israel's Emerging Immigration and Citizenship Regime.*, s. 6.

Yine Yoav, İsrail ile Filistinli Yetkililer arasında süregelen anlaşmazlıklar nedeniyle İşgal Altındaki Topraklarda (“bölge”) mukim Filistinlilerin meşru olarak İsrail için bir güvenlik tehdidi oldukları varsayıldığını ve bu varsayımın gerçekliğinin herhangi bir olay üzerinden gösterilmesine gerek duyulmadığını, demografik kaygıların da hiçbir etnik veya ulusal grup arasında ayrımcılık yapmamak şartıyla söz konusu hakkın ihlaline hukuki zemin oluşturabileceğini belirttiklerini söylemektedir⁴⁶⁹.

Peled Yoav, söz konusu kanunun karşısında yer alanların ise her İsraillinin istediği kişiyle bir aile kurabilmek noktasında temel bir hakka İsrail’de de sahip olduğu görüşünü paylaştıklarını belirtmektedir. Hatta söz konusu kanun karşıtları, bu kanunun güvenlik endişeleri ileri sürülerek demografik yapı içinde belli bir alt grubu hedef alacak şekilde ve bu alt grubun devlete tehdit oluşturduğu düşüncesiyle ihlal edilemeyeceğini; eğer güvenlik kaygıları nedeniyle ihlal kaçınılmaz olacaksa, bunun sadece bireyleri hedef alacak şekilde sınırlı olması ve her bir ihlalde ilgili bireyin devlete tehdit oluşturduğunun o olaya münhasıran kanıtlanması gerektiğini savunduklarını söylemektedir. Kanuna karşı olanların bu görüşlerini anayasal olarak da temellendirmiş oldukları söylenebilir. Onlara göre bireylerin kanun önünde tek tek ele alınarak değerlendirilmeleri, zaten bireylerin İsrail vatandaşlığı alırken belli bir süreyle (4,5 yıl) belli aşamalardan geçmesini öngören önceki Vatandaşlık Kanunu tarafından etkili bir şekilde sağlanmakta olduğundan bu yasanın amacı her ne olursa olsun, onlara göre yeni kanun anayasal bir niteliğe sahip değildir⁴⁷⁰.

⁴⁶⁹ Peled, *Citizenship Betrayed: Israel's Emerging Immigration and Citizenship Regime.*, s. 6.

⁴⁷⁰ a.g.m., s. 7.

İsrail vatandaşlık rejiminin kanuni temelini oluşturan Vatandaşlık ve İsrail'e Giriş Kanunu (Geçici Emir)'nda, uygulamadan kaynaklanan bu sıkıntıları dikkate alan İsrail Yüksek Mahkemesi'nin yaptığı eleştiriler üzerinde bazı değişiklikler yapılmış ve Kanun, 2005 yılının Haziran ayında nispeten daha az kısıtlayıcı bir hale getirilmiştir⁴⁷¹. Kanun'un "geçici emir" olmaktan çıkartılıp sürekli halinin yapılması için gereken alt yapıyı oluşturmak ile görevlendirilmiş akademik bir kurul oluşturulmuştur. Bu kurul görev tanımını "İsrail'in, fakir Üçüncü Dünya ülkeleri ile kara sınırına sahip tek Batı demokrasisi" düşüncesini temel alarak yapmıştır⁴⁷².

Ancak böyle bir tanım önemli soruları gündeme getirmiştir. *Yahudi ve demokratik* bir devlet olmak *Batı demokrasisi* olarak kabul edilmek için yeterli midir? Yanıtın *Batı demokrasisi* teriminden ne anlaşıldığıyla ilgili olacağı kuşkusuzdur. Bu terim, belirli bir kültürel ve küresel nitelikli bir siyasi yönelime, rejime veya siyasal bir sisteme mi işaret etmektedir? *Batı demokrasisi* teriminden *liberal demokrasi* anlaşılması tutarlı bir teorik anlama ulaşmak için gereki gözükmektedir. Bu durumda sorunun, "Yahudi ve Demokratik bir devlet liberal bir demokrasi olarak kabul edilebilir mi?" şeklinde sorulması daha makul gözükmektedir. Ancak bu soruya da verilecek yanıtın olumsuz olacağı rahatlıkla tahmin edilebilir. Zira *liberal demokrasiye* sahip bir devlet, vatandaşlarına onların devlete neseb bakımından yakınlığına bakmaksızın eşit bireysel vatandaşlık hakkı vermelidir.

⁴⁷¹ İsrail İçişleri Bakanlığı Vatandaşlık ve İsrail'e Giriş Yasasının Değiştirilmesini Öngören Yasa Tasarısına İlişkin Memorandum – 2003 (Geçici Emir).

⁴⁷² Peled, *Citizenship Betrayed: Israel's Emerging Immigration and Citizenship Regime.*, s. 3.

Diğer yandan, devletin kendi tanımından da açıkça anlaşıldığı üzere, kendisini bir Yahudi devleti olarak tanımlayan bir devletin Yahudilere şu veya bu şekilde imtiyazlı vatandaşlık hakları tanınması gerektiği gibi bir yaklaşım da söz konusudur. Bu iki vatandaşlık ilkesi ya da vatandaşlık söylemi birbiriyle bağdaşmamaktadır⁴⁷³. Sonunda varılan nokta, İsrail'deki vatandaşlık anlayışından hareketle İsrail'in mevcut rejiminin bir *etnik demokrasi* mi, yoksa demokratik olmayan bir *etnokrasi* mi olduğu noktasıdır⁴⁷⁴. Etnik demokrasi, liberal ve çok kültürlü ve koalisyonel demokrasilerden ayrı bir demokrasi çeşididir. Smooha'nın farklı demokrasi çeşitleri arasında ayrım yapmak hususunda kullandığı kriter devlet içerisindeki baskın veya çekirdek etnik grup, devlet ve azınlık etnik grup ya da gruplar arasındaki anayasal ilişkidir. Etnik bir demokraside devletin sembollerini, kanunlarını ve politikalarını çoğunluğun yararına olacak şekilde şekillendiren sadece etnik ulus olup, devletin diğer bütün vatandaşları değildir. Bu ideoloji, etnik ulusun üyeleri ile üyesi olmayanlar arasında temel bir ayrım meydana getirir⁴⁷⁵.

Smooha'ya göre etnik demokrasi, demokrasi tanımının en azından çoğunluk oyuna dayanan, vatandaşların bireysel ve özgürlükçü haklarına saygı duyan bir demokrasi yönetim biçimi olmakla birlikte bu tür demokraside hak eşitliğinin olmayışının onun değerini azalttığını söylemektedir. Smooha, etnik demokrasilerde Devleti meydana getiren baskın etnik ulustan olmayanların, bu ulusun bireylerinin sahip olduklarından daha az nitelikli haklara sahip olduklarını ve devlet ayrımcılığına maruz kaldıkları, hatta hukukun üstünlüğü ve demokrasinin niteliğinin, baskın etnik ulusun üyesi olmayanlara yönelik tehdit algısını ortadan kaldırmak adına olduğu söyleyerek yinir devlet eliyle alınan tedbirlerle kısıtlandığını belirtmektedir⁴⁷⁶.

⁴⁷³ Gerson Shafir ve Yoav Peled, *Being Israeli: The Dynamics Of Multicultural Citizenship*, 2002.

⁴⁷⁴ Yoav Peled - Doron Navot, *Ethnic Democracy Revisited: On the State of Democracy in the Jewish State*, 20 (1) Israel Study, f. 3, 2005.

⁴⁷⁵ Sammy Smooha, *The Model Of Ethnic Democracy: Israel As A Jewish And Democratic State*, Nations & Nationalism, Vol. 8, No. 4, 2002, s. 475, 477.

⁴⁷⁶ a.g.m., s. 478.

Demokrasinin daha etraflıca bir tanımı, Oren Yiftachel'in İsrail'in hiçbir şekilde demokrasi ile tanımlanmaması gerektiği yönündeki düşüncesine işaret etmektedir. Yiftachel, demokrasinin çok derin ve karmaşık bir anlamı olsa da, belli bir asgari seviyenin altında ve temel demokratik ilkelerden yapısal olarak sürekli sapmaların olması halinde “demokrasi” tanımının inandırıcı bir sınıflandırma olmaktan çıktığını kabul etmemiz gerektiği belirtmiş ve demokrasi tanımı yaparken sivil haklar, eşit ve kapsamlı vatandaşlık, düzenli aralıklarla yapılan özgür seçimler ve azınlıkların korunmasının “olmazsa olmaz” listesinde olduğunu belirtmiştir⁴⁷⁷.

Peled Yoav, Yiftachel'in toprağa ilişkin analiz yaparken hem bağımsız İsrail Devleti'ni hem de İşgal Altındaki Filistin Topraklarını içine alan İsrail kontrol sistemini dikkate aldığını, İsrail'in kendine mahsus bir şekilde var olmadığını çünkü İsrail'i mekânsal bir birim olarak tanımlamanın olanaksız olduğunu ve İsrail'i oluşturan organize toplumun tanımını yapmanın zor olduğunu bu anlamda İsrail'in sınırları olmadan işleyen bir devlet yapısı olduğu üzerinde durduğunu söylemiştir⁴⁷⁸.

Yoav, Yiftachel'in, İsrail'in siyasi coğrafyasının devletin demografisini ve topraklarının kontrolünde başvurduğu etnik kontrol yöntemlerini değiştirmesine sebep olduğunu belirtmiştir. Bu siyasi coğrafyanın devletin sınırlarında kırılmalar meydana getirdiğini ve devleti Yahudi diasporalarını birleştirmeye, Filistinli diasporalarını engellemeye ve İsrail Devleti'ni din, toprak ve etnisite arasında güçlü bağlar kurmaya sevk ettiğinden bahsettiğini söylemektedir.

⁴⁷⁷ Oren Yiftachel, *Ethnocracy: Land, Politics And Identities In Israel-Palestine*, 2006, s. 107.

⁴⁷⁸ Yoav Peled, *Citizenship Betrayed: Israel's Emerging Immigration and Citizenship Regime*, s. 5.

Yiftachel, Yahudi devletini İsraili *halk* topluluğunun değil Yahudi *etnik* yapısının yönettiğini, dolayısıyla İsrail Devleti'nin bir demokrasi olarak değil etnokrasi olarak tanımlanması gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Yiftachel'in bağımsız İsrail Devleti ile İsrail kontrol sistemi arasındaki ayrımı reddetmesi, İsrail'in demokratik karakterine ilişkin tartışmayı gereksiz bir hale getirmektedir. Söz konusu kontrol sisteminin % 40'ı herhangi bir vatandaşlık hakkı olmayan mukimlerden oluşmaktadır ve bunun demokrasi olmadığı da aşikârdır. "Kontrol sistemi" içerisinde Yahudiler az bir farkla da olsa çoğunluğa sahiptirler. Filistinlilerin büyük bir çoğunluğu herhangi bir şekilde vatandaşlık hakkından yararlanamazken Yahudilerin burada tam vatandaşlık hakkından yararlandıkları gerçeği İsrail sistemini bir *Herrenvolk Demokrasisi*⁴⁷⁹ yapmaktadır. Bu da gerçek bir demokrasi değildir⁴⁸⁰. Demokrasi tartışması, İsrail'in 1967 öncesindeki (Arap-İsrail savaşı öncesi) sınırlarına göre değerlendirildiğinde bir anlam ifade edebilir.

Yiftachel'in tezinin aksine, 1967 öncesi sınırları temel alındığında, İsrail'de kanunlarda iyi tanımlanmış bir yapı olduğu söylenebilir. İsrail, Batı Şeria'yı orada mukim Filistinlilerin rızası hilafına işgal altında tutmakta ancak bu İsrail'in demokratik karakterini etkilememektedir⁴⁸¹. Robert Dahl'ın da söylediği gibi devletler kendi halkları için demokratik olabilirken bu halkın kararlarına tabi bir topluluğa karşı demokratik olmayabilirler⁴⁸². 1967 öncesi İsrail bir demokrasi mi yoksa etnokrasi midir? Bunun İsrail'in Filistinli vatandaşlarının eşit vatandaşlık haklarından ne ölçüde yararlanabildiği ve bu kanun çerçevesinde vatandaşlık statülerinde olumlu bir değişim yaratabilme olanaklarıyla ilgili olduğu söylenebilir.

⁴⁷⁹ Herrenvolk Demokrasi: Vatandaş haklarının yalnızca toplumun baskın grubu açısından garanti edilmiş olduğu bir siyasal sistem.

⁴⁸⁰ Peled, *Citizenship Betrayed: Israel's Emerging Immigration and Citizenship Regime*, s. 7.

⁴⁸¹ a.g.m., s. 8.

⁴⁸² Robert Dahl, *Democracy And Its Critics*, 1989, ss. 32-33.

Bu iki ölçüte dayanarak, İsrail'in 21. yüzyılın ilk yıllarında, 1967 öncesi sınırları içerisinde etnik demokrasiden adım adım etnokrasiye benzeyen bir devlet şekline ve buna bağlı vatandaşlık anlayışına doğru evrildiği söylenebilir. Yoav, bunun dayanağı olarak 2003 tarihli İsrail'in Filistinli vatandaşlarını ya da İsrail'de sürekli oturma izni olan Filistinlileri İşgal Altındaki Topraklarda mukim eş ve çocuklarıyla birleşme hakkından mahrum eden yeni Vatandaşlık ve İsrail'e Giriş Kanunu'nu (Geçici Emir) ve İsrail Yüksek Mahkeme'sinin bu yasanın anayasallığını desteklediği 2006 tarihli kararını göstermektedir⁴⁸³.

Vatandaşlık ve İsrail'e Giriş Kanunu'nun (Geçici Emir) süresi tekrar tekrar uzatılarak uygulanmasından kaynaklanan sıkıntılar ve yoruma açık değerlendirmeler, temel sorunun saptanması ve muhtemel çözüm yollarının belirlenmesi bakımından daha ileri düzeyde ele alınması ihtiyacını doğurmuştur. Bu kapsamda yeni Vatandaşlık Kanunu'nun sürekli halinin hazırlanması için kurulan Rubinstein Kurulu'nun yaptığı tespit ve yorumlar ile İsrail Yüksek Mahkemesi'nin kararları önem arz etmektedir.

6.2.1. Rubinstein Kurulu'nun Tespit Ve Yorumları

Rubinstein Kurulu yeni Vatandaşlık Kanunu'nun sürekli halinin hazırlanması için gerekli çalışmayı yapmakla görevlendirilmiş akademik bir kuruldur. Bu kurulun göreviyle ilişkin kuramsal bir temel oluşturma amacına yönelik geçici raporu üç temel konuyu kapsamaktadır. Bunlar; İsrail'e hasmane olarak kabul edilen devletlerden İsrail'e gerçekleşen göçler, genel göçmenlik politikası ve insani yaklaşım gerektiren özel durumlardır⁴⁸⁴.

⁴⁸³ Peled, *Citizenship Betrayed: Israel's Emerging Immigration and Citizenship Regime*, ss. 9-14.

⁴⁸⁴ Adriana Kemp, *Theoretical Inquiries In Law*, Vol. 8, No. 2, May 2007, ss. 663-692.

Komisyonun raporunun en önemli bölümün İsrail'e karşı hasmane kabul edilen ülkelerden gelen göçün nasıl düzenleneceğiyle ilgili olanı olduğu söylenebilir. Çünkü evlilik yoluyla İsrail'e göç eden Filistinlilerin İşgal Altındaki Topraklar'dan veya Arap ülkelerinden gelecek olmaları kuvvetle muhtemeldir. Rubinstein Kurulu İsrail'e karşı hasmane kabul edilen ülkeleri üç gruba ayırmıştır: (a)- İsrail ile barış anlaşmaları imzalamalarına rağmen medya ve eğitim sisteminde İsrail'e karşı sistematik ve kurumsal kışkırtmaların yapıldığı Ürdün ve Mısır gibi *risk ülkeleri ve bölgeleri*; bu ülke ve bölgelerden İsrail'e göç edeceklerin İsrail'e karşı sadakatsiz oldukları varsayılarak, kabul edilmek için bunun aksini kanıtlamaları gerekmektedir. (b)- Suriye ve İran gibi *hasım ülkeler ve çatışma bölgeleri*; yukarıda bahsedilen göçe ilişkin sınırlamalara ek olarak, bu ülkelerden gelecek göçmen sayısı bir kota ile sınırlandırılmalıdır. (c)- İşgal Altındaki Topraklar gibi *savaş bölgeleri*; yürürlükte bulunan Kanun'a (geçici emir) göre, Arap-İsrail çatışması süresince böyle bölgelerden İsrail'e giriş tamamen yasaklanmalıdır.

Raporda ele alınan genel göçmenlik politikasının belirlenmesinde Kurul, Dönüş Yasası kapsamına girmeyenlerin İsrail'e göçünün büyük ölçüde İsrail vatandaşları ile evlilik veya sürekli oturma izni olanlarla evlilik yoluyla gerçekleşmeye devam etmesine bağlamıştır. Ancak yaş sınırı, gelir testi ve sınırı gibi bazı ölçütlerle bu tür göçlere sınırlamalar getirmiş ve ayrıca göç edecek kişilerden devlete bağlılık taahhüdü almayı öngörmüştür. Komisyon Raporu'nda yeralan bir diğer konu ise insani yaklaşım gerektiren özel durumlardır. Bu kısma dâhil olanlar göç eden işçiler ve çocukları, mülteciler ve sığınma başvurusunda bulunanlardır. Rapor'da, bu kişilere yönelik olarak daha liberal bir politika uygulanması öngörülmektedir⁴⁸⁵.

⁴⁸⁵ Peled, *Citizenship Betrayed: Israel's Emerging Immigration and Citizenship Regime*, s. 8.

6.2.2. İsrail Yüksek Mahkemesi'nin Tespit Ve Değerlendirmeleri

Vatandaşlık ve İsrail'e Giriş Kanunu'nun (Geçici Emir), süresi uzatılarak uygulanması sırasında mevcut içeriğinden kaynaklanan sıkıntıların giderilmesi amacıyla sürekli halinin hazırlanması için gösterilen komisyon faaliyetine ek olarak İsrail Yüksek Mahkemesi'nin bu yasa kapsamına giren bazı olaylarda verdiği kararlar da önem arz etmektedir.

14 Mayıs 2006 tarihinde, İsrail Yüksek Mahkemesi yeni yasanın anayasal dayanağı bulunmadığının beyan edilmesi amacıyla yapılan başvuruyu (5'e karşı 6 oy ile) reddetmiştir. Mahkemenin çoğunluğu yasanın savunucularının görüşlerine katılırken, azınlık kısmı ise yasaya karşı çıkanların görüşlerini paylaşmıştır. Mahkemenin verdiği kararın söz konusu yasanın sürekli halinin yazılmasını bir şekilde etkileyeceği rahatlıkla söylenebilir.

İsrail Yüksek Mahkemesi'nde mevcut iki ana düşünceye, göre yasanın nihai amacı İsrail'in güvenliğini artırmak olup bunun İsrail'in bazı Filistinli vatandaşlarının haklarının ihlali açısından bir gerekçe olabileceği düşünülmüştür. Ancak İsrail'in anayasal kanunu, kanunlar arasında bir ayrım gözetmemekte ve onları savaş veya barış zamanında uygulanacak diye bir ayrıma tabi tutmamaktadır. Bu nedenle İsrail'in Filistinli vatandaşlarının eşitlik ve İsrail'de aile hayatı kurma haklarına ikinci intifada süresince dokunulmamış olup, bu haklar açık bir biçimde yeni vatandaşlık kanunu tarafından ihlal edilmiştir. Bu ihlalin ancak devletin vatandaşlarına karşı anayasal sorumluluklarının sınırlandırılması ile ilgili koşulların yerine getirilmesiyle gerekçelendirilebileceği söylenebilir. Söz konusu hakların istisnaen ihlali için gerekli olan şartlar; bu ihlalin yüksek amaçlara hizmet etmesi, demokratik bir Yahudi devleti olarak İsrail'in değerleriyle bağdaşır olması ve ihlalin orantılılık ilkesine uygun olması olarak sıralanabilir.

Kapsamlı bir güvenlik seviyesine ulaşma amacının, yüksek amaçlara hizmeten İşgal Altındaki Topraklarda mukim Filistinlilerin İsrail'e girişini yasaklayarak İsrail'in Filistinli vatandaşlarının eşitlik hakkını ve İsrail'de aile hayatı kurma hakkını ihlal etmek için bir gerekçe olamayacağı açıktır. Bu nedenle, yeni vatandaşlık kanununun anayasal olmadığı sonucuna varılması mümkündür.

Yüksek Mahkemeye göre Anayasada teminat altına alınan *merkez* haklar ile bunlardan çıkarılan *periferik* (yoruma dayalı) haklar arasında bir ayrım yapılması gerekir. *Merkez* haklar ile *periferik* hakları aynı biçimde korumak Knesset'in yasama yetkilerinin ihlali anlamına gelebileceğinden kuvvetler ayrılığı ilkesinin de ihlal edilmesine neden olabilecektir.

Anayasa ile teminat altına alınmış *merkez* bir hak olan aile kurma hakkı karşısında, ülkeye yabancı bir eşi, ebeveyni veya çocuğu kabul etmenin *periferik* bir hak olduğu düşünülmeli ve bu çerçevede değerlendirilmelidir. Özellikle ülke savaştayken, eğer söz konusu eş, ebeveyn veya çocuk bir “düşman uyruklu şahıs” ise, vatandaşların bu kişi veya kişileri ülkeye sokması belli şartlar altında teminat altına alınmış değildir ve bu hak İsrail vatandaşlarının yaşam haklarının korunması için ihlal edilebilir. Dahası, ülke savaştayken ülkeye yabancı bir eşi, ebeveyni ya da çocuğu sokma hakkının anayasal *merkez* bir hak olduğu bir an için düşünülse bile, bu hakkın devlet tarafından ihlalinin, orantılılık şartını tam anlamıyla karşıladığını çünkü tüm vatandaşların yaşam hakkını korumanın, vatandaşların düşman uyruklu eşlerini, ebeveyn veya çocuklarını ülkeye sokma haklarının ihlalinden daha önemli olduğu rahatlıkla söylenebilir⁴⁸⁶.

⁴⁸⁶ Peled, *Citizenship Betrayed: Israel's Emerging Immigration and Citizenship Regime*, s. 9.

Yüksek Mahkeme yargıçlarının çoğunluğu, yeni yasanın Filistinli teröristlerin aile birleşimi yoluyla İsrail'e girişlerinin engellenmesine yönelik bir güvenlik önlemi olduğu şeklindeki devlet söylemini kabul etmişlerdir. Oysa devletin, evlilik yoluyla İsrail'de oturma izni alan kişiler arasından terörist eylemlere karıştığından şüphelendiği kişi son derece azdır. Bunlardan da yalnızca bir tanesi kendisini intihar bombacısı olarak öldürmüş, diğerleri hakkında herhangi bir terörist eyleme karıştıklarına ilişkin bir suçlama dahi olmamıştır.

Devletin kanıttan ziyade kuşkuyla hareket ettiği bir ortamda, aile birleşimi yoluyla İsrail'e giren ve İsrail'e karşı düşmanca faaliyetlerde bulunduğu iddia edilen kişi sayısı binlerce kişi arasından sadece 68 kişi olmuştur. Bu yasaya karşı çıkanların da iddia ettikleri gibi, böyle bir kanunun uygulamaya konmasının arkasında güvenlikten ziyade demografik kaygıların olması muhtemel gözükmektedir.

Yüksek Mahkeme Yargıçlarına göre güvenlik söyleminin inandırıcılığı değerlendirilirken demografik konu ve kaygıların yasama etkinliklerini etkilediği gözardı edilmemelidir. Zira Knesset tutanaklarında da görülmektedir ki, demografik konu ve kaygılar, Knesset Kurulu'nda bu konuda yapılan tartışmaların esaslı bölümünü ve kabul edilen yasanın asli gerekçesini oluşturmuştur. Bir ülkeye yabancı yerleşimcilerin veya vatandaşların toplu bir şekilde girmesinin, o ülkenin görünümünü büyük ölçüde değiştireceği söylenebilir. İsrail vatandaşına veya mukimine, yabancı eşini İsrail'e getirme gibi bir hakkın verilmesi, İsrail toplumunun görünümünün değişmesini de beraberinde getireceğinden, her bir vatandaş ve mukime ülkenin kapılarını (anayasal olarak) yabancılara açan bir anahtar vermenin doğru olup olmadığı sorusunu gündeme gelecektir. Yüksek Mahkemede, yabancı bir eşin İsrail'e göçü söz konusu olduğu sürece, devletin İsrail toplumunun kimliğini korumadaki haklı menfaatinin aile kurma hakkından önce geldiği görüşü çoğunluk bulmuştur.

Kurulu oluşturan Bakanlar Kurulu kararında, güvenlikle birlikte İsrail'in demokratik bir Yahudi devleti olarak varlığını garantileyecek bir vatandaşlık ve göçmenlik politikasının oluşturulması görevinin verilmiş olması, ülkede Yahudi çoğunluğunu sürdürmenin formülü olarak öngörülmüş olabilir⁴⁸⁷.

Değiştirilen vatandaşlık kanunun arka planında demografik kaygıların olduğu düşüncesini ve Filistinli "evlilik göçmenleri"nin oluşturduğu güvenlik tehdidinin değerlendirmek için, bu şekilde gelen göçmen sayısının belirlenmesi önemli olmalıdır. Kurulun bu konuda sağlıklı bilgi edinemediği ve 1993-2003 döneminde gelenlerin 5.400 – 21.300 kişi arasında olduğunun tahmin edildiği belirtilmektedir⁴⁸⁸.

Görünen o ki, İsrail'e karşı düşmanca eylemlere karıştıkları iddia edilen 68 Filistinli evlilik göçmeni ve çocukları, büyük bir bütünün alt grubudurlar ve bunların iddia edilen eylemlere karışıp karışmadıkları oluşturdukları güvenlik tehdidinin ciddiyetinin belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. Bu konuda güvenli bir bilginin bulunmaması güvenlik kaygısı iddiasının geçerliliği bakımından akla ciddi kuşklar getirmektedir. Bu durum aynı zamanda kanun açısından ileri sürülen demografik gerekçeleri de zayıflatmaktadır. İsrail'e gelen Filistinli evlilik göçmeni sayısı yetkili devlet organı tarafından da bilinmiyorsa, İsrail devletinin Filistinli evlilik göçmenlerine vatandaşlık hakkı verilmemesi konusunda sadece -en azından İsrail'deki Yahudi ve Filistinliler arasındaki sayısal orandan kaynaklanan- demografik kaygılarla hareket ettiğini iddia etmek de pek mantıklı olmayacaktır⁴⁸⁹.

⁴⁸⁷ Peled, *Citizenship Betrayed: Israel's Emerging Immigration and Citizenship Regime*, s. 10.

⁴⁸⁸ *Interim Report, Supra Note 1, at 5; The Ass'n For Civil Rights In Israel, Citizenship And Entry Into Israel Law*, Rubinstein Committee, Tel Aviv, 2005, <http://www.acri.org.il/english-acri/engine/story.asp?id=255>. (Erişim Tarihi: 11.11.2012)

⁴⁸⁹ Peled, *Citizenship Betrayed: Israel's Emerging Immigration and Citizenship Regime*, s. 11.

6.2.3. Ekim Olayları Ve Or Komisyonu

İsrail'in, İşgal Altında Bulunan Topraklar'da oluşturduğu "kontrol sistemi" ve Filistin kökenli vatandaşlarını vatandaşlık haklarından uzaklaştırmak amacıyla yaptığı hukuki ve fiili uygulamalar 2000 yılının Ekim ayında İkinci İntifada'nın başlamasıyla ciddi gerginliklere neden olmuştur. Hatta bu gerginlikler, İsrail'in Filistinli vatandaşlarının kimi zaman şiddet de içeren dayanışma gösterileri sırasında polis ve karşıt Yahudi göstericilerle can kaybı (onikisi İsrail vatandaşı Filistinli, bir tanesi İsrail vatandaşı olmayan Filistinli ve biri de İsrail vatandaşı Yahudi olmak üzere toplam ondört kişi) ve yaralanmalarla sonuçlanan çatışmalara kadar uzanmıştır⁴⁹⁰.

Yaklaşık iki hafta süren bu çatışmalardaki ölüm oranının 1956 yılında İsrail vatandaşı kırk dokuz Filistinlinin haberdar olmadıkları bir sokağa çıkma yasağını ihlal etmeleri nedeniyle polis tarafından öldürüldükleri *Kafr Kassem* katliamından bu yana yaşanan en yüksek ölüm oranı olarak tespit edilmiştir⁴⁹¹. Filistin siyasi liderliği ve etkinliği olan bazı Yahudilerin baskılarıyla sözü edilen çatışmaları araştırmak üzere İsrail Anayasa Mahkemesi Yargıcı Theodore Or başkanlığında bir araştırma komisyonu kurularak bir rapor hazırlanmıştır⁴⁹².

Or Komisyonu çalışmaya başladığı Ekim 2000'de, etnik demokrasinin yeniden tesisine yönelik bir çağrıda bulunmuştur. Bu çağrının, biri, arazi mülkiyeti ve kullanımı konusunda İsrail'in Filistinli vatandaşlarına yönelik ayrımcılığın tarihinin detaylı ve dürüstçe anlatılması, diğeri "Ekim Olayları" boyunca polis ve

⁴⁹⁰ Doron Navot, *Is The State Of Israel Democratic? The Question Of Israel's Democratic State In The Wake Of October Events (2002)*, Unpublished M.A. Thesis, Tel-Aviv University, Tel Aviv.

⁴⁹¹ Uzi Benziman ve Attalah Mansour, *Israeli Arabs, Their Status And The State Policy Toward Them*, 1992, s. 106.

⁴⁹² *Report Of The State Commision Of Inquiry To Investigate The Clashes Between The Security Forces And Israeli Citizens In October 2000*, Or Commision, 2003, ss. 21-24.

hükümetin tutumunu bir bütün halinde ciddi olarak tenkit edilmesi olarak ifade edilebilecek iki farklı hareket ile kendini ortaya koyduğu söylenebilir. Rapor aynı zamanda İsrail'in Filistinli vatandaşlarını sıkıntı ve hoşnutsuzluklarını dile getirirken sergiledikleri tarzın uygunsuz olması noktasında da suçlamıştır. Bir başka ifadeyle, Or Raporu bir yandan Filistinli vatandaşların vatandaşlık haklarının devlet tarafından sürekli olarak ihlal edilmesini anlatırken diğer yandan da söz konusu vatandaşlardan (özellikle dini ve siyasi liderlerinden) bu ihlallere yönelik hoşnutsuzluklarını yasaların tanıdığı sınırlar içinde dile getirmelerini talep etmiştir.

Komisyon İsrail kanunlarında ulusal, etnik veya dini temelde ayrımcılığın yasak olmasına rağmen İsrail devletinin “Arap vatandaşlarının Arap oldukları için ayrımcılıkla karşı karşıya oldukları gerçeğine” dikkat çekerek böyle bir ayrımcılığın var olduğu sonucuna varmıştır⁴⁹³. Komisyon, “Ekim Olayları” olmadan çok kısa bir süre önce hazırlanmış olan ve İsrail Başbakanı'nın “vatandaşlar arasında evam eden ayrımcılık” nedeniyle özür dilenmesini ve bunu önlemek için somut tedbirler alması gerektiğini öngören bir Ulusal Güvenlik Konseyi raporundan da alıntılar yapmıştır⁴⁹⁴

Komisyonun, “Ekim Olayları”nın temel nedenlerine ilişkin görüşlerini özetlerken, Arap/Filistin kökenli vatandaş toplumunun ülkenin bazı bölgelerinde mahrumiyet duygusu içinde olduğunu ve bunun temel nedeninin Arap/Filistin kökenli vatandaşlara hükümet yetkilileri tarafından uygulanan ayrımcılık olduğunu belirtmesi dikkat çekicidir⁴⁹⁵.

⁴⁹³ Or Commission, a.g.r., ss. 22-23.

⁴⁹⁴ a.g.r., s. 38.

⁴⁹⁵ a.g.r., s. 60.

Komisyonun, ima yoluyla da olsa devletin demokratik bir “Yahudi devleti” olarak tanımlanmasından dolayı İsrail’in Filistinli vatandaşlarının, İsrail demokrasisinin Arap vatandaşlarına karşı Yahudi vatandaşlarına olduğu kadar demokratik olmadığını düşündüklerini dile getirmek suretiyle hukuki anlamda İsrail’in Filistinli vatandaşlarının Yahudi vatandaşları gibi tam ve eşit vatandaşlık haklarından yararlandıkları görüşünü benimsemiş olduğu söylenebilir.

Komisyonun bu görüşü benimserken ülkede liberal bir demokrasi olup olmadığı tartışmasına girmemiştir. Komisyonun, İsrail Devleti’nin vatandaşlarına karşı davranışının gerçek mahiyetinin eleştirel bir bakış ile incelenmesinden sakınmış olması ve ülkedeki Filistin ve Arap kökenli vatandaşların fiili yaşamda içinde bulundukları durumun İsrail’in demokrasisinin gerçek bir göstergesi olmaktan ziyade onun sadece bir sapması olarak nitelendirmiş olması muhtemeldir⁴⁹⁶.

Komisyon raporunda, üç göstericinin ölümüyle sonuçlanan “Ekim Olayları”nın ilk gününden itibaren bazı üst düzey güvenlik görevlileri, bakan ve başbakan, göstericilerin öldürülmesinin engellenmesi noktasında kararsız yaklaşımları nedeniyle eleştirilmiştir. Gösterici ölümleri karşısında yetkililerin takındıkları kararsız tavrın hayatını kaybeden göstericilerin Filistinli olmalarından kaynaklanması muhtemel gözükmektedir.

Raporda üzerinde durulan bir başka nokta ise işgal altındaki bölgelerdeki İsrail vatandaşı olmayan göstericilere yönelik olarak başvuru yöntemlerinin bağımsız İsrail Devleti topraklarında İsrail vatandaşlarına yönelik olarak kullanımına izin verilemeyeceğidir⁴⁹⁷. Raporda değinilmiş olan bir diğer nokta ise genellikle İşgal

⁴⁹⁶ Or Commission, a.g.r., ss. 28-29.

⁴⁹⁷ a.g.r., ss. 458-459.

Altındaki Topraklar'da konuşlandırılan keskin nişancıların bağımsız İsrail Devleti toprakları içerisinde silahsız göstericilere karşı da kullanılıp kullanılmadığıdır. Komisyonun vardığı sonuca göre; olaylar sırasında keskin nişancıların kullanıldığı üç farklı örnek keskin nişancıların kullanıldığı diğer örneklerden bir hayli farklı olup, devlet ile devletin Filistinli vatandaşları arasındaki ilişkiler bakımından tehlikeli bir eşiğe işaret etmektedir⁴⁹⁸. Komisyon raporunda, Ekim 2000'de meydana gelen olayların nedenlerinin önceki yıllarda İsrail'in Filistinli vatandaşlarının arasında meydana gelen siyasi tırmanış bağlamında da değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir⁴⁹⁹.

“Ekim olayları” ve Or Komisyonu raporu, yeni Vatandaşlık ve İsrail'e Giriş Kanunu ve Bağımsız İsrail Devleti'nin sınırlarını değiştirmek suretiyle İsrail'in bazı Filistinli vatandaşlarını vatandaşlıktan mahrum etme planının İsrail'de Filistinli vatandaşlara yönelik artan tehditler meydana getirdiği söylenebilir.

Ekim 2000'de İsrail'in Filistinli vatandaşlarının gösteri yapma hakkını görmezden gelip onların bu haktan yararlanmasını engellemek amacıyla ölümcül silahlar kullanılması karşısında Or Komisyonu'nun vaki yanlışlığın düzeltilmesine yönelik tavsiyelerinin İsrail Hükümeti tarafından dikkate alınmadığı komisyon başkanı olan Theodore Or tarafından bizzat ifade edilmiştir⁵⁰⁰.

⁴⁹⁸ Or Commission, a.g.r., ss. 475, 495, 497.

⁴⁹⁹ a.g.r., s. 60.

⁵⁰⁰ Theodore Or, *A Year To The State Investigative Commission On The October 2000 Events*, Tel Aviv, 2004.

İsrail'in Filistinli vatandaşları artık görmüştür ki; İsrail ile yaşadıkları ne tür sorunları olursa olsun, bu sorun azınlık olarak sadece kendi sorunlarıdır ve sadece kendilerine aittir. İsrail'in siyasi açıdan bilinçli birçok Filistinli vatandaşı, nihai bir anlaşmanın yapılmasından evvel öncelik ve kararlılıkla harekete geçmemeleri halinde, hem İsrail'de statülerinin ikinci sınıf vatandaş olarak devamı, hem de Filistinliler olarak ulusal-kültürel kimliklerinin yıpranması bağlamında bu anlaşmanın bedelini kendilerinin ödeyeceğini fark etmiş gözükmektedirler⁵⁰¹.

Yoav Peled, yeni vatandaşlık kanununun İsrail'in Filistinli vatandaşlarını eşitlik hakkı ile İsrail'de istediği kişiyle aile hayatı kurma temel insan haklarından mahrum bıraktığını ve "Ekim Olayları"nın nedeninin İsrail devleti ile onun Filistinli vatandaşları arasındaki ilişkilerde Oslo süreci sırasında oluşmaya başlayan gerilimler olduğunu; bir başka deyişle olayların nedeninin sürecin olumsuz sonuçlanması değil bilakis sürecin kendisi olduğunu düşünmektedir. Peled, süreç sırasındaki gerilimlerin ortaya çıkışının ardındaki başlıca nedenin devlet ile devletin azınlık Filistinli vatandaşları arasında Batı Şeria ve Gazze'de bağımsız bir Filistin devleti kurulmasına yönelik birbiriyle bağdaşmayan beklentiler olduğunu söylemektedir.

Peled'e göre İsrail Devleti (daha doğrusu Yahudi eliti içerisindeki daha liberal unsurlar), Filistin devleti gerçekleştiğinde tüm Filistinlilerin ulusal arzularının tatmin olacağını ve İsrail'in Filistinli vatandaşlarının mevcut vatandaşlık statülerinin onlara tanıdığı makul özgürlüğe razı olacaklarını ve böylelikle devletin bir Yahudi devleti olduğu şeklindeki temel yapının herhangi bir değişikliğe uğramayacaktır⁵⁰².

⁵⁰¹ Nadim Rouhana ve As'ad Ghanem, *The Crisis Of Minorities In Ethnic States: The Case Of Palestinian Citizens In Israel*, Int'l J.Middle East Stud., Vol. 30, 1998, s. 333.

⁵⁰² Peled, *Citizenship Betrayed: Israel's Emerging Immigration And Citizenship Regime*, s. 25.

Peled, “Ekim Olayları”nın görünen nedenleri ile temel nedenleri arasındaki ayrımın Or Komisyonu’nun önerilerinde de yer almakta olduğunu düşünmektedir. Bu öneriler büyük ölçüde ayrımcı sistemin yeniden yapılandırılmasından çok bireylerin gelecekleri ve kurumların reformu ile ilgilidir. Komisyon’un böyle bir seçim yapmasındaki asıl neden, Komisyon’un etnik demokrasiye olan bağlılığı ile İsrail’in Filistinli vatandaşlarının durumunda meydana gelecek esaslı bir değişimin tek yolunun bu vatandaşların toplumla gerçek anlamda bütünleşmesine bağlı olduğunu kavramış olmasıdır. Böyle bir bütünleşme de devletin, siyonizmin asli amacı olan bir Yahudi devletinin kurulması fikrini geride bırakıp hatta bir bakıma bu fikirden vaz geçen bir liberal demokrasiye dönüşüm sürecine girmesini gerektirmektedir⁵⁰³.

Öte yandan İsrail’in Filistinli vatandaşları, İsrail ile Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) arasında beklenen anlaşma nedeniyle kendilerini dışlanmış hissetmişlerdir. FKÖ kendisini İsrail’in Filistinli vatandaşlarını temsil eden bir örgüt olarak görmediğinden İsrail’in Filistinli vatandaşları da kendileri açısından FKÖ’yü siyasi temsilcileri olarak görmemişlerdir. İsrail’in Filistinli vatandaşlarının, devlet ile kendi ulusları arasında yapılacak muhtemel nihai bir anlaşmada kendilerinin menfaatlerinin hem devletleri hem de ulusları tarafından feda edileceği endişesini yaşamakta olduğu söylenebilir⁵⁰⁴.

FKÖ’nün ana seçmen tabakası tarihsel olarak Batı Şeria ve Gazze’de olduğundan, İsrail’deki ulusal Filistinli azınlık ile İşgal Altındaki Topraklar’da yer alan “dış anayurtları” arasında ilginç bir rol değişimi olduğu bile düşünülebilir. Dış anayurtta yaşayanların İsrail’deki “vatandaş” Filistinli azınlıkların çıkarlarını

⁵⁰³ Yoav Peled, *Restoring Ethnic Democracy: The Or Commission And Palestinian Citizenship In Israel*, *Citizenship Stud.* Vol. 9, No.1, 2005, s. 89.

⁵⁰⁴ Peled, *Citizenship Betrayed: Israel's Emerging Immigration And Citizenship Regime*, s. 26.

düşüneceğine, kendi anayurtlarının menfaatlerini koruması beklenen taraf İsrail'deki Filistinli azınlık olmuştur. Bu nedenle FKÖ'nün, oy vermek hakkı da dâhil olmak üzere İsrail'in Filistinli vatandaşlarının İsrail'in Yahudi vatandaşlarla eşit vatandaşlık hakları talep eden siyasi eylemlerine, onların menfaatlerine yerine kendi menfaatine göre rehberlik etme yollarını aradığı söylenebilir⁵⁰⁵. Geline bu noktada, İsrail'in Filistinli vatandaşları tarafından iki ana siyasi duruş geliştirilmiştir: Bunlardan biri İslami duruş, diğeri ise (17. Knesset'te üç koltuğun sahibi olan) Azmy Bishara'nın Demokratik Ulusal Birliği'ne bağlı pan-Arap duruşudur⁵⁰⁶. Her iki örnekte de İsrail'in Filistinli vatandaşlarının kolektif kimliğini tanımlama ve bunu yerleştirme noktasında İsrail'e çok fazla bağımlı olduğu şeklindeki bilincin, bu kimliğin tanımlanıp yerleştirilmesi açısından daha geniş bir kültürel-siyasi çerçeveye bel bağlanmasına yol açtığı ve bu çerçevede Müslüman dünyası ve Arab dünyasına yönelindiği söylenebilir.

İslami Hareket, devlet ile herhangi bir ideolojik veya siyasi tartışmaya girmeden fiili olarak otonom bir eğitim, kültür ve sosyal hizmet sistemi kurma noktasında oldukça başarılı şekilde çalışırken, Azmy Bishara'nın kendisi, devleti vatandaşlarının devleti olarak tanımlamak ve İsrail'deki vatandaş Filistinlilerin toplumunu kolektif haklara sahip ulusal bir azınlık olarak yeniden tanımlamak suretiyle İsrail devletinin daha kapsamlı bir şekilde özgürleştirilmesi yolunu tuttuğu söylenebilir⁵⁰⁷. İsrail devletinin Filistinli vatandaşlarının bu yöndeki talepleri, gerek devlet gerekse çoğu İsrailli Yahudi tarafından sadece devletin Yahudi karakterine ve toplumun (hatta bilhassa Yahudi toplumunun) varlığına yönelik bir tehdit olarak algılandığından, devletin özellikle seçimle işbaşına gelmiş organları bu durumda (aldıkları diğer tedbirlere ilaveten) İsrail'in Filistinli vatandaşlarının etnik demokrasi içerisinde sahip oldukları vatandaşlık haklarını engelleme yoluna gitmişlerdir.

⁵⁰⁵ Rouhana ve Ghanem, a.g.m., ss. 321, 334

⁵⁰⁶ As'ad Ghanem, *The Palestinian-Arab Minority In Israel, 1948-2000: A Political Study*, 2001, ss. 95-135.

⁵⁰⁷ Azmy Bishara, *On The Question Of The Palestinian Minority In Israel, Theory & Criticism*, 1993, ss. 7, 16.

Bir kısım popüler akım Yahudi siyasetçinin ince imalara dayanan teşvik ve talepler yoluyla devletin Filistinli vatandaşların siyasi haklarını sınırlandırmasını, Knesset'in Filistinli üyelerine devletin Yahudi karakterini sorgulamaları nedeniyle dava açılmasını, hatta Filistinli vatandaşların İsrail Devleti toprakları dışına çıkarılmasını istedikleri dikkate alındığında, Filistinlilerin demografik olarak artan ağırlığının bu siyasetçiler tarafından fazlaca abartılmış olduğu söylenebilir⁵⁰⁸.

Yoav Peled'e göre İsrail Yüksek Mahkemesi, İsrail'in Filistinli vatandaşlarının özgürlük ve kolektif hak taleplerini bir noktaya kadar engellemek yoluyla hükümetin Filistinli vatandaşlara yönelik politikalarını yumuşatma yolunu tutmuştur. Yüksek Mahkeme, Filistinlilerin bireysel vatandaşlık haklarını engellemek yerine bunları güvence altına almış hatta zaman zaman bu hakları iyileştirmiştir. Yoav, Bu politikanın en önemli göstergesinin ise Yüksek Mahkeme'nin Mart 2000'de verdiği ve devlet topraklarının kiralanmasında Yahudiler ile Araplar arasında ayrımcılık yapılmasını yasaklayan ünlü *Qaadan* kararı olduğunu, ancak aynı mahkemenin 2006 yılından sonra hukuki değerlendirmelerinde objektifliklik ve hakkaniyetten saparak devletin organlarıyla uyumlu hareket etmeye gayret etmeye başladığını belirtmiştir⁵⁰⁹.

⁵⁰⁸ Peled, *Citizenship Betrayed: Israel's Emerging Immigration and Citizenship Regime*, s. 28.

⁵⁰⁹ a.g.m., ss. 28-29.

SONUÇ

Vatandaşlığın tarihsel gelişim sürecine bakıldığında, MÖ. 8. yüzyıldan itibaren Yunan şehir devletlerinde Solon Kanunları ile birlikte tarihte ilk kez vatandaşlık kavramı ve hukukunun ortaya çıkışının ardında, farklı sınıf, aile ve klan aidiyetleri arasındaki çatışmaların neden olduğu toplumsal karmaşaya son vererek istikrarlı bir toplum yaratmak arzusu / gereksinimi olduğu görülecektir. Solon Kanunlarıyla birlikte, kamusal alana katılacak olanların kapsamının oldukça geniş tanımlanmasının vatandaşlık kurumunu belirleyen çok önemli sonuçları olmuştur. Vatandaşlık statüsü ilk defa Sparta *polisi'inde* bir grup Spartalı için güvence altına alınmıştır.

Böyle bir kavramın varlığından söz edilemeyecek eski çağlarda kişinin, toplumun temelini oluşturan ailelerin birleşmesiyle gelişen topluluklara katılabilmesinde *din* veya *ırk* gibi faktörlerin önemli rol oynadığı görülmüştür. Günümüzde *vatandaşlık* genel anlamda “Devlet ile kişi arasındaki hukuksal bir bağ” olarak tanımlandığından, vatandaşlığın kaynağını *milleten* ziyade *devletin* oluşturduğu söylenebilir.

Devletlerin ön plana taşımayı seçtikleri kimi vurguların, vatandaşlık kavramının yasalar bazındaki eşitlikçi ifadesini, fiili yaşamda çifte standartlı veya taraf tutar bir uygulamaya çevirmesi mümkündür. Vatandaşlığın eşitlik, ortaklık, kamusalılık gibi değerleri öne çıkaran bir siyasi kurum olarak önemi, bireysel aidiyetlerden kısmen bağımsız olarak, herkesin ortak bir alana eşit olarak katılımı fikrinin tarih sahnesine çıkmış olması noktasında gerçekleşmektedir.

Tarihsel akış içinde Antik Yunan ve Roma vatandaşlığının yaklaşık beş yüzyıl boyunca hem yönetim biçiminin temel bir unsuru, hem de bir yaşam biçimi olarak değer bulmasına karşın Orta Çağ Avrupası'nda, vatandaşlık ve Hristiyanlık arasında kurulan ilişki, vatandaşlığın süregelen anlamı ve somut yaşamda devlet nezdinde değil kent veya kasabada ayrıcalıklı bir statü niteliğinde olması gibi yönlerin tartışılıyor olması, onun anlamının giderek karmaşıklaşmasına neden olmuştur.

Orta Çağ'da, Hristiyanlığın yaygınlaşıp etkinleşmesiyle birlikte kiliseye aidiyet ön plana çıktığından, siyasi bir topluluğa aidiyet temelindeki vatandaşlık eski önemini kaybetmiştir. Kişilerin tüm statüleri açısından toprağa bağlı kılındıkları *feodal rejimin* egemen olduğu çağlarda ise, bunların senyörüne veya kralına *sadakat* bağı ile aidiyetinden söz edilmiştir.

Modern Dönem ve bildiğimiz anlamıyla Batı tarzı vatandaşlığın, eski feodal düzeni yıkan 17. ve 18. yüzyılların siyasal ve entelektüel devrimlerinin Fransız Devrimi ile sembolleşmiş bir sonucu olarak ortaya çıktığı konusunda fikir birliği vardır. 18. yüzyıldan itibaren Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi, aristokrasinin ve kilisenin hâkim olduğu sosyal ve siyasi düzenin meşruiyetini sarsıp, bireyle siyasi toplum arasındaki ilişkiyi derinden etkilemiş; 19. yüzyıldan itibaren ise kapitalizm, kentleşme, sanayileşme ve modernizasyon vatandaşlık kavramında bir evrimi başlatmıştır. Milli bütünleşme hareketinin gelişmesi ile 19. yüzyıldan itibaren vatandaşlığa hukuk düzenlemelerinde modern bir kavram olarak yer vermeye başlanmış ve “vatandaşlık hukuku” zaman içinde tüm vatandaşlık konularını (kazanılması, kaybedilmesi, ihtilafların çözüm yolları...) içeren bir hukuk dalı haline gelmiştir.

Vatandaşlık kavramının tarihsel gelişimi içinde, Roma hukukunda bir kişinin hukuki düzene bağlanma biçimini belirten vatandaşlık anlayışının temelinde yer alan ölçütün, günümüzdeki vatandaşlık anlayışının referans noktası olduğu söylenebilir. Esas olarak siyasal toplumun yaşamına katılma yetisine sahip olabilen bireyin konumunu ifade eden vatandaşlık, sürekli kent olgusuyla ilişkilendirilmektedir. Uzun bir süre bir kentte oturan ile eş anlamlı sayılan vatandaşlık kavramının, bugünkü anlamına kavuşması için modern dönemin sonunu beklemek gerekmiştir. Modern Dönem’deki vatandaşlık, ulus-devletle sınırlı bir siyasal ve coğrafi topluluğun üyesi olarak bireyin bu üyelikten dolayı sahip olduğu statü, hak, sorumluluk ve çıkarlar bütünü olarak tanımlanmıştır. Bir siyasi cemaatin üyesi olmaya gönderme yapan vatandaşlık pratiği, bir haklar, ödevler, güçler ve çıkarlar bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm özellikleriyle değerlendirildiğinde vatandaşlığın, öncelikle Modern Dönem ulus-devletlerin kendi sınırları içerisindeki bireylerle olan ilişkilerini tanımlayan siyasal ve hukuki bir aidiyetlik biçimi olarak anlaşılabilir.

Ulus-devlete dayalı Modern Dönem vatandaşlığı, birey-devlet arasındaki ilişkileri soya veya kabile yerine birey temelinde dayandırmış olması bakımından Feodal dönem ve Antik Yunan’daki vatandaşlık anlayışından farklıdır. Modern ulus-devlet ve modern kapitalizmin gelişimiyle paralellik gösteren Modern Dönem vatandaşlığında birey, içinde bulunduğu ulusun kimliğiyle tanımlanarak vatandaşa dönüştürülürken bunun meşruiyet kaynağı “ilahi” veya “soy” olmaktan çıkarak “ulus” olmuştur. Modern Dönem vatandaşlığının evrensellik iddiası ve eşitlikçi niteliğinin, ulus-devlete üyelik temelinde tanımlanan vatandaşlık ile liberalizmi birbirine bağladığı söylenebilir.

Tarihsel süreç içinde farklı vatandaşlık anlayışları ortaya çıkmıştır. Bunlardan “Cumhuriyetçi / cemaatçi” bakış açısının kökenlerinin Rönesans’ın cumhuriyetçi geleneğinde ve Alman romantizminde bulunduğu söylenebilir. Klasik gelenekte anlamlandırıldığı şeklinde, vatandaşlık anlayışı bir uygulama veya eylem olarak

kabul edilir ve bunun içinde yer almamak, bir bakıma vatandaş olmamak olarak algılanır. Cumhuriyetçi gelenekte bireyler topluma öncelikli olmayıp ancak toplumsal bütün içinde anlam kazandıklarından vatandaşlık, politik cemaate yani millete olan bağlılık ve aidiyet anlamında dikkate alınarak görevler ve/veya topluma karşı sorumluluklar açısından ifade etmiştir. Bu gelenekte önem kazanan kamu hizmeti, vatandaşa oluşturduğu topluluğu tanımlamak, kurmak ve sürdürmek için gerekli olan bir ögedir. Vatandaşlığı haklar ve sorumluluklar etrafında kuran cumhuriyetçi/cemaatçi modelde askerlik, vergiler ve seçim, yapılması gereken vatandaşlık görevleri olarak ön plana çıkmaktadır.

Diğer bir vatandaşlık anlayışı ise “liber-bireyci” anlayıştır. Kendilerini Kant, Locke ve Stuart Mill’in ardılları olarak gören Liberaller, vicdan özgürlüğünü ve birey haklarına saygıyı, koruyucu bir devletin sağlayacağına güvenmemektedirler. Liberal bireyci yaklaşımlar, vatandaşlığı “haklar” temelinde bir “statü” olarak tanımlarlar. Vatandaşlık anlayışının ihtiyaçlar ve yetkilerle şekillenmesine neden olurlar. Bu anlayışa göre bireyler yaşamlarını önemli ve anlamlı biçimlerde kontrol edebilmeleri bakımından değil, öyle yapmalarının görev olması bakımından özerk ve egemendirler. Liberal vatandaşlık modelinde, bireye yapılan vurgunun ön planda olması nedeniyle önceliği vatandaşlık görevleri değil vatandaşlık hakları almıştır. Üçüncü bir vatandaşlık modeli ise “Toplulukçu” modeldir. Hangi vatandaşlık modeli benimsenirse benimsensin, vatandaşlık kavramının aynı zamanda bir toplumsal tabakalaşma ve eşitsizlik kaynağı olduğu söylenebilir. Zira ekonomik sistemin siyasal sistemden kesin bir biçimde ayrıştırılmasının ve yalnızca siyasal / kamusal alanda kurgulanan yasal eşitliğin, ekonomik ve sivil alanda sınıfa, katmanlaşmaya, kimliğe ve toplumsal eşitliğe dair eşitsizlikleri gizlemeye ve hatta bu eşitsizlikleri kurumsallaştırmaya neden olduğu yadsınamaz.

Toplumsal farklılıklar ve eşitlik açısından baktığımızda modern vatandaşlığın eşitliği ve eşitsizliği eşzamanlı olarak ürettiği söylenebilir. Modern vatandaşlık, siyasi topluluğun mensupları arasında eşitlik tesis etmeye gayret ederken, ortaya çıkan tablo eşitlikten ziyade eşitsizliği gizlemek veya mevcut eşitsizlikleri yeniden üretmek olmuştur. Modern vatandaşlığın her zaman maskülen bir içeriği gizlemiş olması ve satır aralarında hep belirli bir etno-kültürel kimliğe gönderme yapmasının da, vatandaşlığın üzerinde yükseldiği evrensellik iddiasının aslında sahte bir evrensellik olduğu söylenebilir. Vatandaşlık kavramının devlet karşısında bireylerin eşit olduğunu varsaymasına rağmen din, etnisite, cinsiyet vb. toplumsal aidiyetler nedeniyle farklılığı olan bireylerin, kaynak ve fırsatlara eşit ve/veya dengeli düzeyde sahip oldukları söylenemez.

Ulus-devlet içindeki vatandaşlık, ulusal bir topluluğun üyesi kimliğiyle kimin içeride kimin dışarıda olduğunu belirler. Vatandaşlık hem evrensel hem de ayrımcı prensipleri içinde barındıran bir dâhil etme şeklidir. Ulus-devlet içinde herkese üyelik sağlamayı öngördüğü için evrenselcidir. Ancak bunu sadece belli bir toprak sınırları içinde belli etnik ve kültürel grubu tanımlayarak yaptığı için de ayrımcı, seçici ve eleyicidir. Devletin kurumsal ve üstteki yapısıyla bağlantılı olarak kavranan Fransız geleneğindeki ulus, Devrim ve Cumhuriyet dönemlerinin ulusallık ve vatandaşlık tanımları –üniterci, evrenselci ve laik tanımlar– eski rejimin (*ancient regime*) özünde siyasal nitelikli olan ulusallık anlayışını pekiştirmiştir. Ulus ve ulusal vatandaşlık fikrine değer kazandırarak modern ulusçuluğun temelini atmıştır. Fransız ulusçuluğu ve yabancı düşmanlığının asimilasyoncu ve dışlamacı olmak üzere iki ayrı yüzü olmuştur. Fransa, asimilasyoncu ulusçuluğun ön planda oluşuyla kendini belli etmiştir. Öne çıkan bu yön, kendisine tepki olarak dışlamacı bir “karşı ulusçuluk” doğmasına neden olmuştur.

Bir başka vatandaşlık anlayışı ise “Alman vatandaşlık anlayışı”dır. Almanya’da ulus duygusu ulus-devletten daha önce geliştiğinden Alman ulus fikrinin başlangıç itibariyle siyasal yönü bulunmadığı gibi soyut vatandaşlık fikriyle de bağlantılı olmamıştır. Devletini arayan bu ulus, evrensel siyasal değerlerin taşıyıcısı olarak değil, ırk, kültür ve dil bakımından organik birliktelik içinde olan bir cemaat olarak anlaşılmıştır. Alman ulusal bilincinin, hiçbir zaman sadece apolitik ve kültürel olduğu bir dönem olmamış; bilakis etkin bir siyasal örgütlenmenin özlemi içinde olmuş ve yaklaşık altı yüzyıl boyunca da bir takım siyasi gerçeklerden kopuk yaşamıştır. Alman ulusallık geleneği, Devrim çağı sırasında Fransa’nın Almanya’yı işgal etmesinin etkisiyle ortaya çıkan Romantizm ve Prusya reform hareketlerinden ciddi biçimde etkilenmiştir. Romantik hareket etkin biçimde ulusallıkla ilgilenmemişse de, estetik ve sosyo-tarihsel tarzı bakımından etnik-kültürel dokulu bir ulusallık anlayışının güçlenip rağbet görmesine ve tekrar siyasallaşmasına ciddi biçimde yardım eden değer yargılarının oluşmasına olanak tanımıştır.

Romantik ulus anlayışı devlet kavramına güçlü şekilde işaret etmekle birlikte, temelindeki anlayışın etnik-kültürel olduğu söylenebilir. Romantizmin sosyal ve siyasal düşüncesinin, siyasi pratiğin gerçeklerinden tamamen kopuk olduğu söylenebilir. Prusya reformcuları ise bunun tam tersine, o dönemde yeni yeni yeşeren etnik-kültürel ulusçuluktan neredeyse hiç etkilenmemişlerdir.

Almanya’da kök salan romantik etnik-ulus anlayışına dayanan vatandaşlık biçiminde temel ölçüt ve Alman ulus-devletine üye olmanın tek koşulu, etnik olarak Alman ırkına ait olmaktan geçmektedir. Alman ulus anlayışına göre ulus, devletten önce var olan, devletini arayan, aynı etnik kökenden gelen insan topluluğudur. Bu anlayışta örneğin, Alman topluluğuna ait olanlar, aynı devlet çatısı altında bir araya gelemeseler de, Alman olmaya devam edeceklerdir. Alman modelinde vatandaşlık etno-kültürel birlikten oluşmakta ve ırka mensup olmak vatandaşlığın temel göstereni olarak kabul edilmektedir. Alman modelinde başka ırklardan insanların Alman veya

Alman vatandaşı olması çok zordur. Alman modeli “kan bağı” (jus sanguinis) esasına dayandığı için milliyet ve vatandaşlık arasında ayrım yapmamaktadır. Alman vatandaşlık anlayışı tikelci, organik, farklılaşmacı ve etnik merkezlidir. Bunun nedeni Almanya’da ulus fikrinin, ulus-devletten önce ortaya çıkarak gelişmesidir. Alman vatandaşlık fikri, siyasal bir nitelik taşımamış ve soyut vatandaşlık kavrayışıyla ilişkili olmamıştır.

Bir başka vatandaşlık anlayışı ise Amerika Birleşik Devletleri’ndeki vatandaşlık anlayışıdır. Amerika Kıtası’nın keşfedilmesinden sonraki süreçte hemen hemen dünyanın her yerinden bu kıtaya yaşanan (ve günümüzde de devam eden) göç, Amerika Kıtası’nın yerlileri olan Kızılderililer ve Afrika’dan getirilen Siyah Kölelerin A.B.D.’nin nüfus yapısı ve vatandaşlık anlayışının temelini oluşturduğu söylenebilir. II. Dünya Savaşı ve ardından Soğuk Savaş Döneminin 1960’ların sonuna kadar olan bölümünde A.B.D.’nde yaşayan insanlar arasında vatandaşlık tanımlaması ve uygulamalarını ciddi biçimde etkileyen siyah / beyaz / kıızılderili çatışması yaşanmıştır.

A.B.D. hukukunda vatandaşlığa ilişkin ilk düzenleme 1866 tarihinde Medeni Haklar Kanunu ile yapılmıştır. Kanuna eklenen 14. Ek maddenin birinci paragrafında vatandaşlığın bir tanımı verilmemekle birlikte, vatandaş statüsü kazanmak için gereken koşullar da belirlenmiştir. 14. Ek maddeyi hazırlayanların bir diğer amacının, vatandaşlığın ulusallaştırılması ve birinci paragrafın ikinci cümlesinde ifadesini bulan A.B.D. vatandaşlarının “*ayrıcalık ve muafiyetleri*” ibaresinin kapsamını oluşturan hakların ulusal (federal) düzeyde güvence altına alınması olduğu söylenebilir. Avrupa ile Anglo-Amerikan dünyası arasında devlet oluşumu sürecinde görülen farklılıkların, devletin insan unsuru konusundaki varsayımlarında da farklılaşmaya neden olduğu söylenebilir. İngilizce konuşulan ülkelerde devletle ulus eşit görülmekte olup, insan unsurunu tanımlayan şey, devlettir.

Avrupa Birliği Vatandaşlık Anlayışında ise temel olan, Avrupa Birliği'nin hukuksal olarak üye devletler ve bireyler açısından hak ve yükümlölükler doğuran, doğrudan etki gücüne sahip ve ulusal anayasaların da üstünde yer alan düzenlemeler kabul etme kapasitesine sahip olmasıdır. Birlik vatandaşlığı bağımsız nitelikte olmayıp üye devletlerin vatandaşlığına bağılıdır. Bu nedenle, ulusal vatandaşlıktan soyutlanmış Birlik vatandaşlığı mümkün değildir. Birlik vatandaşlığının kazanılması ve kaybedilmesi, bir üye devlet vatandaşlığının kaybedilmesi ve kazanılmasına bağılı bulunmaktadır. 1970'li yıllarda Topluluk vatandaşlığı statüsü oluşturulmasının temelinde, ortak bir Avrupa kimliği oluşturulması fikri bulunmaktayken, 1980'li yıllarda vatandaşlık uygulamaları eşitlik ve dayanışma gibi daha farklı ilkelere dayandırılmıştır. 1990'lar, vatandaşlık statüsünün yönünün büyük ölçüde değişmesine yol açmış ve vatandaşlık, Avrupa Siyasi Birliği'nin oluşumunu doğrudan etkileyecek bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Temel Haklar Şartı, Birlik vatandaşlarının siyasi, medeni, ekonomik ve sosyal haklarını tek bir metinde bir araya getirmesiyle hakların bölünmezliği prensibini gerçekleştirmiştir.

Bunun sonucu olarak, Ayrıca söz konusu ilke gereğince, Birlik vatandaşlığının ulusal vatandaşlığın yerini alması da olanaklı değildir. Birlik vatandaşlığını ulusal vatandaşlık ve kişisel özgürlüklerden hiçbir şey kaybetmeksizin kazanılan bazı haklar ile girilen yeni bir statünün ifadesi olarak algılamak doğru olacaktır. Birlik vatandaşlığının niteliğinden ötürü, içerdiki haklar, ulusal düzeyde sağlanmış olan hakları tamamlayıcı niteliktedir. Birlik vatandaşlığı kavramı katı, sürekli, uluslararası bir vatandaşlık modeli öngörmekle klasik vatandaşlık anlayışının ötesine geçen sui generis bir özelliğe sahiptir. Avrupa Birliği, hakların ifade edildiği, insan hakları ve sosyal hakların temel özgürlüklerle birlikte tanınıp korunduğu ve Topluluk hukuki çatısı ile desteklenen Birlik vatandaşlığı fikrini içermektedir.

Küresel vatandaşlık anlayışı, son zamanlarda artan bir eğilim olmakla birlikte bu kavramın tarihi kökleri Stoacı düşüncenin etkisindeki Antik Yunan ve Roma kültürlerine kadar uzanmaktadır. Antik Yunan ve Aydınlanma'nın evrensellik yaklaşımlarındaki ahlaki kavramsallaştırmaların, küresel vatandaşlık ahlaki şeklinde yansıdığı söylenebilir. Dünya vatandaşlığı sözcüğü Aydınlanma Dönemi'nde belirginleşirken, Locke'un; "herkes için ortak olan yasa nezdinde bir insan ve insanlığın geri kalanı tek bir topluluktur" diyerek "dünya vatandaşlığı" kavramını kullanmadan siyasal dünya vatandaşlığını tarif etmiş olduğu söylenebilir. Robespierre'in "tüm ülkelerin insanları kardeştir ve farklı insanlar, tek ve aynı devletin yurttaşlarıymış gibi bir diğerine yeteneklerine göre yardım etmelidir" diyebilmiş olması, Fransız Devriminin de dünya vatandaşlığında etkisinin bulunduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Küresel vatandaşlık düşüncesinin, tek bir dünya hükümetinin ve dünya toplumunda öncelik atfedilecek ortak değerlerin olabilirliği etrafında biçimlendiği söylenebilir. Küresel sivil toplumun küresel vatandaşlık fikrini içinde barındırdığını savunan görüşler, küresel sivil toplumun aynı zamanda ulus-üstü siyasal kurumlardaki ve değerlerdeki çeşitlilikle de karakterize edildiğini ileri sürmektedirler.

Soğuk Savaş'ın komünist kutbunun çöküşü ve daha işbirlikçi bir uluslararası rejim beklentisi 20. yüzyılın sonlarında dünya vatandaşlığı fikrini yeniden canlandırmıştır. Küresel bir demokrsinin oluşmasıyla vatandaşlık uygulamalarında etnik köken, ırk veya bir ulusa ait olmak gibi ayrıştırıcı özelliklerin anlamını yitirmesi farklı kökenlere havi mozaik yapıları toplumlardaki vatandaşlık anlayış ve uygulamalarında bambaşka bir dönem başlatmış olup, vatandaşlık kurumunun İsrail'deki algılanış şekli de bu çerçevede değerlendirilebilir.

Tevrat'ta "İsrail vatani", "Yahudi" ve "öteki" kavramlarının büyük önemi vardır. İsrailoğulları, Hz. Musa'nın dinini benimsemeyen insanlara karşı kendilerini tanımlama arayışına başlamakla kendi ayrı özelliklerini oluşturma ve uluslaşma

sürecine girmişlerdir. Bu süreç aynı zamanda Yahudi yazınındaki “Yahudi ve öteki” anlayışının da şekillenmesi süreci olmuştur. Yahudiliği, diğer dinlerden ayıran temel özelliklerden birinin “kutsal toprak” kavramı olduğu söylenebilir. Tevrat’a göre Rab, Yahudilerin atası İbrahim’e, “Mısır Irmağı’ndan, büyük Fırat Irmağı’na kadar uzanan bu toprakları –Ken, Keniz, Kadmon, Hitit, Periz, Refa, Amor, Kenan, Girgaş ve Yevus topraklarını– senin soyuna vereceğim” diyerek kutsal toprak vaadini açıklamaktadır.

Yahudi toplumları tarih boyunca Eski Yunan uygarlıklarından, Ortaçağ ve sonrası Avrupa'sına, Müslüman İspanya ve Portekiz'e, kuzey Afrika ve Ortadoğu'ya, Hindistan ve Çin'e, günümüzde Amerika Birleşik Devletleri ve İsrail'e kadar çok değişik yerlerde ve zamanlarda dinle ilgisi olmadığı halde Yahudi niteliği olan kültürel ve toplumsal olguların gelişmesine tanık olmuşlardır. Dünyanın farklı coğrafyalarında farklı kültür ve disiplin inanışlara sahip toplumlarla nesiller boyunca bir arada yaşamış Yahudilerin, bu süre zarfında temel değerleri olarak gördükleri yahudilik bilinçlerini kaybetmemek için kapalı bir örüntü içinde geleneksel bir yaşam tarzı sürdürmeleri neredeyse kaçınılmaz olmuştur. Yahudilerin, nesiller boyu kalplerinde taşıdıkları kendi devletine sahip olma arzusunun, bağımsız İsrail devletinin kurulmasından sonra bu devleti olabildiğince Yahudi yapmaya çalışmaları İsrail'deki vatandaşlık anlayışını ciddi şekilde etkilemiştir.

Yahudi sözcüğüyle birlikte anılan ve İsrail vatandaşlığı kavramıyla bağlantıları olan diğer bir sözcük ise “Siyonizm” dir. Siyonizm, Yahudi ulusunun vatan bilincini ifade eden politik bir hareket olarak 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. 19'ncü yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan Siyonizm, ana çizgileri itibariyle laik bir harekettir ve yandaşları için asıl birleştirici yönünün, sürgündeki yaşama karşı Yahudilerce hissedilen tikslenme duygusu olduğu söylenebilir. Örgütlenmiş politik Siyonizm'in kurucusu olan Theodor Herzl, Yahudi sorununun tek çözümünü Yahudi devletinin kurulmasında görmüştür.

Bugünkü İsrail'in çağdaş Yahudi toplumunun politik, ekonomik ve kültürel temeli 1917-1948 tarihleri arasında Filistin toprakları üzerinde yaşanan İngiltere idaresi döneminde atılmıştır. İdeolojik bakımdan Siyonizm ile motive edilen İsrail toprağındaki Yahudi cemaatinin geliştirdiğı ve egemenlik olmaksızın yetki kullanan sosyal ve politik kurumların her kademesi, sağlama ve büyüme yönünde sürekli bir çaba göstermiştir. O dönemdeki Yahudi cemaatin siyasi esası gönüllülük, bir arada durmasını sağlayan kuvvet ise eşitlikçilik olmuştur.

14 Mayıs 1948 tarihli İsrail Devletinin Kuruluş Bildirgesi, İsrail Devleti'nin temel esaslarını teşkil eder. Bu bildirmede İsrail'in yeniden doğuşunun tarihsel ereklere, Kutsal Kitap peygamberlerinin tasavvur ettikleri gibi hürriyet, adalet ve barış üzerine inşa edilen demokratik bir Yahudi devletin çerçevesi ve bölgenin tamamının menfaati için komşu Arap devletleriyle barışçı münasebetler için bir çağrı yer almaktadır. Bu bildirmedeki açıklama ve taahhütlere bakıldığında, İsrail Devleti'nde oluşturulmak istenen “vatandaşlık” kavramının genel karakteristiğı konusunda fikir edinilebilir. Devletin kuruluş felsefesinin temellendirildiğı asli kavramın “Yahudilik” olduğı, bildirmeden açıkça gözükmemektedir.

Yahudiler genel olarak Aşkenaz, Sefarad ve Mizrahi olmak üzere üç gruba ayrılmaktadırlar. Aşkenazlar yönetici sınıfını ve nitelikli işçileri, Sefaradlar ise düşük gelirli, mavi yakalı işçi sınıfını temsil etmektedir. Sefarad ifadesi günümüz Yahudi Dünyası'nda ‘Aşkenaz’ kökeninin dışında kalan tüm Yahudiler, ‘Mizrahi’ terimi ise daha çok Arap ve Arap dünyasına komşu ülkelerdeki Yahudiler için kullanılmaktadır. Irak, Suriye, Lübnan, Yemen, İran, Afganistan, Buhara, Mağrib, Berberi, Kürt, Azerbaycan, Dağıstan, Gürcü, Hint ve Pakistan Yahudileri başlıca Mizrahilerdir.

Yahudilerin Arap kültüründen etkilendiği dönemde Roma egemenliğindeki İberya halkı da Hristiyan kültüründen etkilenmeye başlamıştır. İber Yarımadası'ndan dünyaya dağılmış Yahudilere "Sefarad" isminin verilmesi bu coğrafyada yaşadıkları dönemlerden ziyade, "Reconquista" sürecinin İspanyollar bakımından tamamlanmış olması nedeniyle bölgeden çıkmaya zorlanıp Avrupa ve Akdeniz havzasının her bölgesine göç ettikleri 1492'den sonra oluşmuş bir durumdur. Aşkenaz Yahudiler ise, İsrail'e Merkez ve Doğu Avrupa'dan gelen ilk Yahudi grubudur. Alman orijinelidir.

Siyasi bağımsızlığın kazanılmasının ardından gelen ve İsrail'in Yahudi nüfusunu devletin ilk dört yılında (1948-52) 650.000'den 1,3 milyona çıkaran kitle göçleri, İsrail toplumunun yapı ve dokusunu değiştirmiş, bugünkü toplumsal yapısının omurgasını oluşturmuştur. Günümüz İsrail toplumundaki mevcut sosyal gruplaşma çok genel bir söylemle iki ana unsurdan oluşmaktadır: Yerleşik Sefarad cemaati, eski Aşkenaz yerleşimcileri ve soykırımdan kurtulabilenlerden oluşan bir çoğunluk ile Kuzey Afrika ile Ortadoğu'nun Müslüman ülkelerinden yakın tarihlerde göç etmiş Falaşalar ve Mizrahilerden oluşan bir azınlık. Bu çeçevede, İsrail nüfusunun yüzde 24 kadarını oluşturan 1,7 milyon insan Yahudi değildir. Bunlar, topluca İsrail'in Arap vatandaşları olarak adlandırılmakla birlikte, esas itibariyle Arapça konuşan ancak her biri ayrı özelliklere sahip farklı gruplardan oluşmaktadır.

İsrail Vatandaşlık Kanunu, vatandaş ve devlet arasında bazı hak ve yükümlülükler ortaya koymaktadır. İsrail Devleti'nin benimsediği vatandaşlık rejimi çerçevesinde Devletin kurulduğu günden bu yana bazı sorunlar yaşanmıştır. Yaşanan sorunlar yapılan bazı değişikliklerle giderilmek istenmişse de orunun tamamen veya büyük oranda çözümlenmesi mümkün olmamıştır.

Yahudi toplumunun İsrail Devleti'nin 1948 yılında kurulmasından çok daha önce milletleşip bir anlamda *devletini arayan millet* olarak tarih sahnesinde yer almıştır. Bu millet, İsrail Devleti'nin kuruluşuyla devletine kavuşan millet haline gelmiş ve o zamana kadar millet olarak varlığını korumasını sağladığına inandığı temel değerlerini, yeni devletin vatandaşlık rejiminin temeline yoğun bir “Yahudilik” ve “Musevilik” kimliği olarak koymuştur. David Ben-Gurion dünya üzerindeki her Yahudi'ye İsrail'e yerleşme hakkı veren Dönüş Yasası'nı Knesset'e sunarken bunun bir göçmen yasası olmadığını, aksine devletin kurucu yasası olduğunu, çünkü bu yasanın Yahudilere önceden sahip olmadıkları bir hakkı değil bilakis Yahudilerin İsrail Toprakları'nda İsrail Devleti'nin kurulmasından önce var olan kadim haklarını verdiğini belirtmiştir.

2003 yılında ikinci intifada bağlamında alınan geçici bir tedbir kapsamında Vatandaşlık ve İsrail'e Giriş Kanunu (Geçici Emir) yürürlüğe konulmuştur. Bu kanun bir yıl süreyle İşgal Edilmiş Topraklarda mukim Filistinlilere İsrail'de oturma izni ya da İsrail vatandaşlığı verilmesini İsrail vatandaşları ile evli olsalar bile yasaklamıştır. Bu tarihten itibaren yürürlükte olan ve süresi tekrar tekrar uzatılan “Geçici Emir”, İsrail'in Filistin kökenli vatandaşlarını İsrail vatandaşı olmayan Filistinli eşleriyle ve çocuklarıyla birleşme hakkından mahrum etmek suretiyle İsrail'in Yahudi vatandaşlarının sahip oldukları vatandaşlık haklarına nazaran aleni ve olumsuz bir hukuki ayrım oluşturmuştur.

Yahudilerin köken farklılığı nedeniyle (özellikle II. Dünya Savaşı döneminde) muhatap oldukları davranışların İsrail'deki vatandaşlık anlayışının oluşumunu önemli biçimde etkilediği ve oluşan anlayışa dayalı politikaların toplumsal yaşamda ciddi yansımalar bulduğu inkâr edilemez. İsrail'in milliyet ve vatandaşlığı nasıl tanımladığı, kimin vatandaş olup kimin olmadığını nasıl belirlediği ve bu tanım ve belirlemeleri zaman içerisinde nasıl değiştirip dönüştürdüğü konusunda bir fikir edinirken, ulus-devlet ile etnisite, din veya başka cemaat

biçimleri arasındaki ilişkinin nasıl tanımlanacağı ve sıklıkla yaşanan meydan okumalara karşı vatandaşların gözünde bu tanımların meşruiyetinin nasıl sağlanacağı sorusuna yanıt aramak gerekmektedir.

Vatandaşlık ve İsrail'e Giriş Kanunu'nun (Geçici Emir) süresi uzatılarak uygulanmasından kaynaklanan sıkıntılar ve yoruma açık değerlendirmeler, temel sorunun, niteliğinin saptanması ve çözüm yollarının belirlenmesi bakımından daha ileri düzeyde ele alınması ihtiyacını doğurmuştur. Bu kapsamda yeni Vatandaşlık Kanunu'nun sürekli halinin hazırlanması için kurulan Rubinstein Kurulu'nun yaptığı tespit ve yorumlar ile İsrail Yüksek Mahkemesi'nin kararları önem arz etmektedir. Kurul, genel göçmenlik politikasının belirlenmesinde Dönüş Yasası kapsamına girmeyen kişilerin İsrail'e göçünün büyük ölçüde İsrail vatandaşları ile evlilik ya da sürekli oturma izni olanlarla evlilik yoluyla gerçekleşmeye devam etmesini ancak buna ciddi sınırlamalar getirilmesini ve ayrıca bunların uygulanabilmesi için göç zamanında göç edecek kişilerden devlete bağlılık taahhüdü alınmasını öngörmüştür.

Yüksek Mahkemeye göre ise Anayasada teminat altına alınan *merkez* haklar ile bunlardan çıkarılan *periferik* (periferik: Yoruma dayalı) haklar arasında bir ayrım yapılması gerekir. *Merkez* haklar ile *periferik* hakları aynı biçimde korumak Knesset'in yasama yetkilerinin ihlali anlamına gelebileceğinden kuvvetler ayrılığı ilkesinin de ihlal edilmesine neden olabilecektir. Anayasa ile teminat altına alınmış *merkez* bir hak olan aile kurma hakkı karşısında, ülkeye yabancı bir eşi, ebeveyni veya çocuğu kabul etmenin *periferik* bir hak olduğu düşünülmeli ve bu çerçevede değerlendirilmelidir. Özellikle ülke savaştayken, eğer söz konusu eş, ebeveyn veya çocuk bir “düşman uyruklu şahıs” ise, vatandaşların bu kişi veya kişileri ülkeye sokması belli şartlar altında teminat altına alınmış değildir ve bu hak İsrail vatandaşlarının yaşam haklarının korunması için ihlal edilebilir. Yüksek Mahkeme'ye göre, güvenlik söyleminin inandırıcılığı değerlendirilirken demografik konu ve kaygıların yasama etkinliklerini etkilediği göz ardı edilmemelidir.

İsrail'in, İşgal Altında Bulunan Topraklarda oluşturduğu "kontrol sistemi" ve Filistin kökenli vatandaşlarını vatandaşlık haklarından uzaklaştırmak amacıyla yaptığı hukuki düzenlemeler ve fiili uygulamalar, 2000 yılının Ekim ayında İkinci İntifada'nın başlamasıyla ciddi gerginlik ve çatışmalara neden olmuştur. Filistin siyasi liderliği ve etkinliği olan bazı Yahudilerin baskılarıyla sözü edilen çatışmaları araştırmak üzere İsrail Anayasa Mahkemesi yargıcı Theodore Or başkanlığında bir araştırma komisyonu kurulmuş ve bir rapor hazırlanmıştır.

Or Komisyonu, etnik demokrasinin yeniden tesisine yönelik bir çağrıda bulunmuştur. Bu çağrının, biri özellikle arazi mülkiyeti ve kullanımı konusunda İsrail'in Filistinli vatandaşlarına yönelik ayrımcılığın tarihinin detaylı ve dürüstçe anlatılması, diğeri "Ekim Olayları" boyunca polis ve hükümetin tutumunu bir bütün halinde ciddi olarak tenkit edilmesi olarak ifade edilebilecek iki farklı hareket ile kendini ortaya koyduğu söylenebilir. Or Raporu bir yandan Filistinli vatandaşların vatandaşlık haklarının devlet tarafından sürekli olarak ihlal edilmesini anlatırken diğeri yandan İsrail kanunlarında ulusal, etnik veya dini temelde ayrımcılığın yasak olmasına rağmen İsrail devletinin "Arap vatandaşlarının Arap oldukları için ayrımcılıkla karşı karşıya oldukları gerçeğine" dikkat çekerek böyle bir ayrımcılığın var olduğu sonucuna ulaşmıştır. Komisyonun, ima yoluyla da olsa devletin demokratik bir "Yahudi devleti" olarak tanımlanmasından dolayı İsrail'in Filistinli vatandaşlarının, İsrail demokrasisinin Arap vatandaşlarına karşı Yahudi vatandaşlarına olduğu kadar demokratik olmadığını düşündüklerini dile getirmek suretiyle hukuki anlamda İsrail'in Filistinli vatandaşlarının Yahudi vatandaşları gibi tam ve eşit vatandaşlık haklarından yararlandıkları görüşünü benimsemiştir.

Yahudilerin, Tevrat'ta anlatılan ve bugünkü İsrail'in sınırlarına ilaveten hâlihazırda başka devletlerin egemenlik alanları içindeki bir kısım coğrafyayı da kapsayan "vaat edilen topraklar"ı kendilerine verilmiş ilahi sözün gerçekleşme alanı

olarak görmeleri, İsrail'deki vatandaşlık anlayışı sorununun bir başka boyutunu da beraberinde getirmektedir. İsrail vatandaşlık anlayışının bir yanda özellikle Romantik dönem Alman vatandaşlık anlayışındakine benzer kan bağı (cognatio) esaslı ırksal özelemlerle “Yahudi” etnik kökenini arayışı, diğeryanda ise “vaat edilmiş topraklar”ın bir kısmını oluşturan “İşgal Altındaki Topraklar”da yaşayan ancak Yahudilikle hiç alakası bulunmayan bireylerin mevcudiyeti (ve bunların etnik kökenleri) baskısı atkında olduğı düşülebilir. İsrail'deki vatandaşlık anlayışının, birbirine zıt etnik beklentilere ve “vaat edilmiş topraklar”ın İsrail egemenliğı ve işgali altında bulunmayan kısmının İsrail’leştirilmesine evrensel hukuka uygun, demokratik, adil, tatminkâr ve uzun vadeli bir yanıt vermesi hiç kolay olmayacaktır.

Yahudiliğın etno-dinsel kültüründe yeralan ve anlamı, ‘*merkezinde bugünkü İsrail bulunan vaat edilmiş toprakları sahiplenmek ve oralaları Rabbin öngördüğü gerçek sahipleri olan Yahudilerle buluşturmak suretiyle bir Yahudiye yükseltmek (kıvandırarak), yukarı doğru gitmek, bu amaçla göç etmek*’ olarak tanımlanan “*aliyah*” kavramının varlığı dahi tek başına temel bir yönlendirme faktörü olarak algılanabilir. Zira, her bir Yahudi, sırf Yahudi olduğı için doğal bir “*aliyah*” adayı olup bunu gerçekleştirme yaşamak üzere İsrail topraklarına gelerek oraya yerleşmesine (İsrail’in vatandaşı olmasına) bağlıdır.

Birkaç bin yıllık tarihsel süreç içinde devletsiz ve dağınık yaşayan Yahudilerin, farklı coğrafyalarda farklı kültürlerle yoğrulmuş olarak İsrail’e gelip bu ülkenin vatandaşı olduktan sonra kendilerini İsrail’in ve “vaat edilmiş topraklar”ın gerçek sahibi olarak görmeleri, İsrail vatandaşlık anlayışının Yahudi merkezli ırksal yaklaşımının nedenlerinden biri olarak görülebilir. Yahudiliğın İsrail vatandaşlık anlayışında hâkim unsur olarak olarak ön plana çıkmasında II. Dünya Savaşı döneminde yaşanan *soykırımının* ve İsrail’e dönüş temelli *aliyah* kavramlarının etki etkilerinin ayrı bir çalışma konusu olarak ele alınması mümkündür.

Yahudilerin, farklı coğrafyalarda yaşarken, çevrelenmiş oldukları toplumsal yapı içinde asimile olmamak için benimsedikleri yöntemler sayesinde edindikleri bilgi, deneyim ve gelecek beklentileri İsrail vatandaşlık anlayışının farklı bir karakteristiği olmasına neden olmuştur. Özellikle vatandaşlık hakları bakımından mevcut Yahudi merkezli ağırlık, yüksek entelektüel bilincin öğütlediği yargısal ve bilimsel bazı müdahalelerle zaman zaman dengelenmeye çalışılmıştır. Örneğin, İsrail Yüksek Mahkemesi verdiği bir karar ile devlet arazilerinin kiraya verilmesinde İsrail'in Yahudi ve Filistinli vatandaşları arasında Filistinliler aleyhinde olan eşitsizliği gidermiştir.

İsrail'deki vatandaşlık anlayışının Yahudi etno-dinsel mirasında yer alan temel değerlerine, çağdaş dünyada ülkeler arası kalıcı barışı tesisi için öngörölmüş prensipler ışığında yeni çözümlemeler getirilmemesi halinde, mevcut sorunlarından arınması güç gözükmemektedir. Kadim dinsel anlayışlara, tarihsel olaylara ve bunlara dayalı beklentilere büyük çoğunluk tarafından içselleştirilebilecek farklı yorumlar getirilmesi nesiller boyu devam edecek kararlı bir çaba ve yeniden yapılanmayı gerektirmektedir.

İsrail Devletinin ülke içindeki kültürel, dinsel ve demografik yapıyla olan sorunları ve bu noktada oluşturduğu vatandaşlık anlayışının, İşgal Altındaki Topraklar'da yaşayan bireylerin İsrail ile olan ilişkileri, coğrafi konumunun politik koordinatları, Ortadoğu ülkelerinin kısa, orta ve uzun vadeli etnik, demografik, ekonomik ve siyasal dengeleri ile yakından ilgili olduğu açıktır. İsrail devletinin, bu ilişki ve dengelerdeki değişimleri kendi öncelikleri kapsamında vatandaşlık rejimine yansıtması kuvvetle muhtemel olduğundan, İsrail'deki Vatandaşlık anlayışında özellikle Yahudi olmayan Müslüman Arap ve Filistinli İsrail vatandaşları bakımından yakın gelecekte de ciddi sorunlar yaşanmaya devam edeceği söylenebilir.

İsrail vatandaşlık rejiminin içinde geliştiği zemin, devlet tarafından terörle savaş olarak tanımlanmıştır. Özellikle 11 Eylül 2001’den bu yana tüm Batı, özellikle A.B.D. ve İngiltere buna benzer bir terör ile çatışma sürecine girmiştir. Bu çatışma sadece uzun soluklu olmayıp kendi kendisini devam ettirecek bir niteliğe de sahip gözükmemektedir. Kendine özgü bu dinamik, terörle savaşta neyin zafer olduğunun ve buna nasıl ulaşılacağına belirlenmesini neredeyse imkânsızlaştırmaktadır. İsrail gibi terör ile savaşan diğer devletlerin çoğu, terör eylemlerinin suç ortakları olduklarını iddia ettikleri kişi veya kitlelerin vatandaşlık haklarını sınırlama noktasında yasama organlarını, mahkemeleri ve halkı ikna etmek için korkuyu kullanmışlardır.

Bu çalışmada elde edilen bulgulardan, Yahudilerin Tevrat kökenli etnik bilinç ve kimliklerinin, İsrail Devleti’nin vatandaşlık anlayışının oluşumunda ve uygulamasında ciddi bir öncelik taşıdığı görülmüştür. Bu çerçevede ırk ve kan bağı kökenli Alman vatandaşlık anlayışına benzerliği tespit edilen İsrail’deki vatandaşlık anlayışının, uygulamada İsrail’in Yahudi olmayan vatandaşları aleyhinde bazı temel vatandaşlık haklarının ihlali sonucunu doğurarak toplumsal bir kutuplaşmaya neden olduğu sonucuna varılmıştır. İsrail’deki vatandaşlık anlayışının Yahudi merkezli ırk ve kan bağı yaklaşımından kurtulmadan, toplumun sosyal-kültürel gerekliliklerine adil ve dürüst bir yanıt vermeden ve çok renkli bir yapısı olmasını kabul etmeden bu kutuplaşmaya son vererek toplumsal barışın sağlanmasına hizmet etmesi mümkün gözükmemektedir.

İsrail toplumunun etnik mozaikini oluşturanlar arasında temel vatandaşlık haklarının adil ve eşit dağıtılması noktasında yaşanan kutuplaşmanın, A.B.’deki “birlik vatandaşlığı” tarzında bir anlayışla veya ileride gerçekleşmesi muhtemel “küresel vatandaşlık” yoluyla giderilebileceği düşünülmelidir.

KAYNAKÇA

Kitap

Adam, B., **Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat**, (2. Basım), Pınar Yayınları, İstanbul, 2002.

Adam, B., **Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2002.

Ağaoğulları, M. A., **Kent Devletinden İmparatorluğa**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.

Ağaoğulları, M. A. ve Köker, L., **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, İmge Kitabevi, Ankara, 1989.

Alarcon, Jareno J., **A Question on Liberal Citizenship**, Universidad Católica de Murcia-UCAM, 2008.

Alpher, Yossi., **The Strategic Interest: They're There and We are Here**, Daily Jewish Forward, Apr. 17, 2006, <http://www.forward.com/articles/7642>.

Armaoğlu, F., **Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948-1988)**, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1994.

Attias, J. C. ve Benbessa, E., **Paylaşılamayan Kutsal Topraklar ve İsrail**, Çev. Nihal Önal, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Aybay. R., **Yurttaşlık Hukuku**, Ankara, 1982.

Batiffol, H. ve Lagarde, P., **Traite de Droit International Prive** (7. Baskı), c. 1, Paris, 1981.

- Batiffol, H., **Traite de Droit International Prive**, Paris, 1959.
- Benziman, U. ve Mansour, A., **Subtenants: Israili Arabs, their Status and the State Policy Toward Them**, 1992.
- Berten, A., Silveira P. ve Pourtois, H., **Liberaller Ve Cemaatçiler**, Çev. Eylem Özkaya, Dost Yayınları, Ankara.
- Bishara, A., **On The Question Of The Palestinian Minority In Israel, 3 Theory & Criticism**, New York, 1993.
- Bozkurt, E., Özcan, M. ve Köktaş A., **Avrupa Birliği Hukuku**, Nobel Yayınları, Ankara, 2001.
- Brubaker, R., **Fransa Ve Almanya'da Vatandaşlık Ve Ulus Ruhu**, Çev. Vahide Pekel, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009.
- Bulmer, M. ve Rees, A. M., **Citizenship Today, The Contemporary Relevance Of T.H. Marshall**, UCL Press, London, 1996.
- Castel, R., **Sosyal Güvensizlik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Castles, S. ve Davidson, A., **Citizenship And Migration: Globalisation And The Politics Of Belonging**, Macmillan, London, 2000.
- Caymaz, B., **Türkiye'de Vatandaşlık: Resmi İdeoloji Ve Yansımaları**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Church, C. H., **European Union And European Community**, A Handbook And Commentary On The Post-Maastricht Treaties, New York, 1994.
- Dahl, R., **Democracy And Its Critics**, 1989.
- Decroux, P., **Droit International Prive**, Paris, 1963.
- Demirci, K., **Yahudilik Ve Dini Çoğulculuk**, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2000.

- Donald, J., **Vatandaş Ve Kent Aylağı**, 2008.
- Elezar, Daniel J. (Ed.), **Constitutionalism, The Israeli And American Experinces**, Zadok, H. J. “*Israil’s Constitutional Tradition And Institutional Change*”, University Press Of America, USA, 1990.
- Ellis, S. G., Halfdanarson, G. ve Isaacs, A. K. (Ed.), **Citizenship And History**, Peyrou, F. “*Historiographic Approaches to Citizenship*”, Pisa University Press, Pisa, 2006.
- Erdemir, A. ve Vasta, E., **Work Strategies Among Turkish Immigrants In London: Differentiating Irregularity And Solidarity**, 2007.
- Esendemir, Ş., **Türkiye’de ve Dünyada Vatandaşlık: Eski Sorular, Yeni Arayışlar**, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2008.
- Fişek, H., **Türk Vatandaşlık Hukuku**, Ankara, 1954.
- Gartner, Lloyd P., **History Of The Jews In Modern Times**, Oxford University Pres, Oxford, 2001.
- Glick Schiller, N. ve Fouron, G. E., **Georges Woke Up Lauhing: Long Distance Nationalism And The Search For Home**, Duke University Press, Durham NC, 2001.
- Goldscheider, C., **The Transformation Of The Jews**, University Of Chicago Press, Chicago, 1984.
- Göğer, E., **Türk Tabiiyet Hukuku** (4.Baskı), 1993, Ankara.
- Göze, A., **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta, Ankara, 1993.
- Gözübüyük, A. Ş., **Yönetim Hukuku**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1983.
- Grillo, R. D., **Ideologies And Institutions In Urban France: The Representation Of Imigrants**, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.

Gülalp, H., **Vatandaşlık Ve Etnik Çatışma Ulus-Devletin Sorgulanması**, çev. Ebru Kılıç, Metiskitap, 2007.

Günüğur, H., **Avrupa Topluluğu Hukuku**, Eğitim Yayınları, Ankara, 1993.

Hahukim, S., **Citizenship And Entry Into Israel Law (Temporary Order)**, Law Book, New York, 2003.

Hazon, Y., **The Jewish State: The Struggle For Israel's Soil**, Basic Books, 2000.

Heater, D., **Yurttaşlığın Kısa Tarihi**, çev. Meral Delikara Üst, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.

Held, D., **Democracy And The Global Order: From The Modern State To Cosmopolitan Governance**, Polity Press, Cambridge, 1995.

Held, David (Ed.), **Political Theory Today**, Held, D. “*Democracy, The Nation State And The Global System*”, Polity Press, Cambridge, 1991, pp. 197-235.

Held, David (Ed.), **Democracy: From City-States To A Cosmopolitan Order**, Held, D. “*Prospects For Democracy: North, South, East, West*”, Polity Press, Cambridge, 1993.

Herzl, T., **The Jewish State, An Attempt At A Modern Solution Of The Jewish Question** translated by Sylvie D'Avigdar, Scopus Publishing Co, New York, 1943.

Hoffmann, S., **The Nation: What For? Vicissitudes Of French Nationalism, 1871-1973**, Decline or Renewal? France Since 1930s, Viking, New York, 1974.

Hurewitz, J. C., **Diplomacy In The Near And Middle East**, A Documentary Record c. I, 1535–1914.

- İçduygu, A., **Türkiye’de Vatandaşlık Tartışmalarının Arka Planı**, E. Fuat Keyman (der.), “Liberalizm, Devlet, Hegemonya”, Everest Yayınları, İstanbul, Mart 2002.
- Janoski, T., **Citizenship And Civil Society: A Framework Of Rights And Obligations In Liberal, Traditional And Social Democratic Regimes** Cambridge University Press, Cambridge, 1998.
- Jessop, B., **State Theory; Putting Capitalist States In Their Place**, Polity, London, 1990.
- Jessop, B., **The Transition To Post-Fordism And The Schumpeterian Workfare State**, London, 1994.
- Johnson, P., **A History Of The Jews**, Phoenix Pres, Great Britain, 2001.
- Joppke, C., **Challenge To The Nation-State**, Oxford University Press, Oxford, 1998.
- Kadioğlu. A., **Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara**, İstanbul, Metis Yayınları.
- Köktaş, A., **Avrupa Birliğinde İşçilerin Serbest Dolaşım Hakkı Ve Türk Vatandaşlarının Durumu**, Ankara, Nobel Yayınları, 1999.
- Kymlicka, W., **Çokkültürlü Yurttaşlık- Azınlık Haklarının Liberal Teorisi**, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.
- Kymlicka, W. ve Norman, W., **Vatandaşın Dönüşü: Vatandaşlık Kuramındaki Yeni Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme**, Vatandaşlığın Dönüşümü -Üyelikten Haklara- (Haz.: Ayşe Kadioğlu), çev. Can Cemgil, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Lerebours-Pigeonniere. P., **Precis de Droit International Prive**, Paris, 1954.
- Loussouarn, Y. ve Bourrel, P., **Droit İntenational Prive** (2. Baskı), Paris, 1980.

Lustick, I., **Trapped In The War On Terror**, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania, 2006.

Marshall, T. H., **Yurttaşlık Ve Toplumsal Sınıflar**, Çev. A. Kaya, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

Mayer, P., **Droit International Prive** (2. Baskı), Paris, 1983.

Mindus, P., **Europeanisation Of Citizenship Within The EU: Perspectives and Ambiguities**, Jean Monnet Working Papers, European Centre Of Excellence, Trento, 2010.

Niboyet, J. P., **Traite De Droit International Prive Français** (2.Baskı), c. 1, Paris, 1947.

Nomer, E., **Vatandaşlık Hukuku** (8. Baskı), Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989.

Okman, M. T., **Avrupa Birliği Anayasası'nın Temelleri**, Atılım Yayınları, Ankara, 2005.

Okutan, C., **Cumhuriyetçi Paradigma Paradigmatik Cumhuriyet**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2006.

Omi, M. ve Winant, H., **Racial Formation In The United States: From The 1960's To The 1990s**, Routledge, New York, 1994.

Or, T., **A Year To The State Investigative Commission On The October 2000 Events**, Tel Aviv, 2004.

Pierson, C., **Modern Devlet**, Çev. Dilek Hattatoğlu, Çiviyazıları, İstanbul, 2000.

Reich, B. ve Kieval, G. R., **Israel, Land Of Tradition And Conflict**, Westvie, London, 1985.

Roche, Maurice ve Van Berkel, Rik (Ed.), **Citizenship And Exclusion**, Roche, M. *"Reconstructing The European Union, European Citizenship and Social Exclusion"*, Ashgate Publishing Limited, Aldershot (England), 1997.

- Roche, Maurice ve Van Berkel, Rik (Ed.), **Citizenship And Social Inclusion In The European Union**, Meehan, E. “*European Citizenship and Social Exclusion*”, Ashgate Publishing Limited, Aldershot (England), 1997.
- Rosenthal, D., **Ordinary People In An Extraordinary Land: The Israelis**, Free Press, New York, 2005.
- Schierup, C. U. (Ed.), **Whither The Social Dimension**, Mesic, M. “*Citizenship, Multiculturalism And The Enigma Of Social Exclusion, Perspectives Of Multiculturalism-Western and Transitional Countries*”, FF Press, Zagreb, 2004, ss. 17-55.
- Schuck, Peter ve Münz, Rainer (Ed.), **Volume 5 Of Series Migration And Refugees**, Neuman, G. L. “*Nationality Law In The United States And Federal Republic Of Germany: Structure And Current Problems, Paths To Inclusion*”, New York, 1998.
- Shakak, I. ve Mezwinsky, N., **İsrail’de Yahudi Fundamentalizmi**, Çev. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul, 2002.
- Shakak, I., **Yahudi Tarihi, Yahudi Dini**, Çev. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul, Eylül 2002.
- Soysal, Y., **Limits Of Citizenship: Migrants And Postnational Membership In Europe**, The University Of Chicago Press, Chicago, 1994.
- Springer, B., **The European Union And Its Citizenship: The Social Agenda**, Greenwood Press, Connecticut (USA), 1994.
- Taylor, C., **Yanlış Anlaşmalar: Cemaatçi-Liberal Tartışması**, Çev. Çağrı Tanyar, Dost Yayınları, Ankara, 2006,
- Tekinalp, G. ve Tekinalp, Ü., **Avrupa Birliği Hukuku** (2. Baskı), Beta Yayınları, İstanbul, 2000.
- Tezcan, E., **Avrupa Birliği Hukuku’nda Birey**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

- Tezcan E., **AB Yurttaşlığı**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Turner, B. S., **Contemporary Problems In The Theory Of Citizenship**, Sage Publications, London, 1992.
- Turner, B. S. ve Hamilton, P., **Citizenship: Critical Concepts**, Vol. 2., Routledge, London, 1993.
- Twine, F., **Citizenship And Social Rights: The Interdependence Of Self And Social**, London, 1994.
- Uluocak, N., **Türk Vatandaşlık Hukuku**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1966.
- Üstel, F., **Yurttaşlık ve Demokrasi**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999.
- Üstel, F., **Makbul Vatandaş'ın Peşinde -II. Meşrutiyetten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi-**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Wallerstein, I., **Bildiğimiz Dünyanın Sonu**, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.
- Weiner, A., **European Citizenship Practice-Building Institutions Of A Non-State**, Westview Press, New York (USA), 1998.
- Weis, P., **Nationality And Statelessness In International Law**, London, 1956.
- Wiener, A., Weatherill, S. ve Beaumont, P., **EU Law** (3. Baskı), Penguin Books, London, 1999.
- Yılmaz, M., **Mafdal: Radikal Sağın İsrail Dış Politikasına Etkisi**, Zaman Kitap, İstanbul, 2003.
- Yiftachel, O., **Ethnocracy: Land, Politics And Identities In Israel–Palestine**, 2006.
- Yiftachel, O., **The Concept of 'Ethnic Democracy' And Its Applicability To The Case Of Israel**, Ethnic And Racial Studies, 1992.

Young, I. M. (Ed.), **Citizenship: Critical Concepts**, Turner, B. S., and Hamilton, P.
“*Polity and Group Difference: A Critique Of The Ideal Of Universal
Citizenship*”, Rutledge, London, 1994, Vol. 2, ss. 386–408.

Sürekli Yayın

Abadan-Unat, N., **East-West vs. South-North Migration: Effects Upon The Recruitment Areas Of The 1960s**, International Migration Review, Vol. 26, No. 2, Special Issue: The New Europe And International Migration Summer, ss. 401-412.

Adam, B., **Kutsal Toprak, Mesih Ve Terör**, Dini Araştırmalar Dergisi, Eylül-Aralık 2004, Cilt 7, Sayı 20.

Altınbaş, D., **Avrupa Birliği'nin Başarısız Girişimi: Avrupa Yurttaşlığı**, Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 11, Sayı 3 2009, ss. 93-112.

Arsava, A. F., **Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı**, Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, Güz 2003.

Atar, Y. ve Gümüş, A. T., **AB Anayasası Ne Getirmektedir**, Hukuk Dünyası, Ocak-Şubat-Mart 2005.

Balibar, E., **Propositions On Citizenship**, Ethics, Vol. 98, No. 4, 1998, ss. 723-730.

Bosniak, L., **Constitutional Citizenship Through The Prism Of Alienage**, Ohio State Law Journal, Vol. 63, No. 5, 2002, s. 1295 vd.

Bozkurt, Ö., **Maastricht Antlaşması Ve Avrupa Bütünleşmesi**, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 26, Sayı 1 (Mart 1993'ten Ayrı Bası), 1994.

Buğra A., **AKP Döneminde Sosyal Politika Ve Vatandaşlık**, Toplum Ve Bilim, Sayı 108, ss. 143-166.

Glenn, E., **Citizenship And Inequality: Historical And Global Perspectives**, Social Problems, Vol. 47, No. 1, February 2000, ss. 1-20.

- Castles, S., **How Nation-States Respond To Immigration And Ethnic Diversity**, New Community, Vol. 21, No. 3, 1995, ss. 293-308.
- Castles, S., **Nation And Empire: Hierarchies Of Citizenship In The New Global Order**, International Politics, No. 42, 2005, ss. 203-224.
- Casassas, D., **Basic Income And The Republican Ideal**, Basic Income Studies, Vol. 2, No. 2, 2007.
- Costant, A., **Ethnocizing Immigrants**, Journal Of Economic Behavior & Organization, Vol. 69, No. 3, 2009, ss. 274-287.
- Della Pergola, S., **World Jewish Population, 2012**. The American Jewish Year Book, 2012.
- Durgun, Ş., **Cumhuriyetçi Ve Liberal Anlayış Çerçevesinde Türkiye’de Vatandaşlık Sorunsalı**, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt 1, Sayı 1, 2010, ss. 65-92.
- Dower, N., **The Idea Of Global Citizenship – A Sympathetic Assessment**, Global Society, Vol. 14, No. 4, 2000, ss. 553-567.
- Güllüpcinar, F., **Eşitsizlik Ve Toplumsal Tabakalaşma Açısından Vatandaşlık Üzerine Sosyolojik Bir Analiz**, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 67, Sayı 1, 2012, ss. 91-104.
- Halfman, J., **Citizenship Universalism, Migration And The Risks Of Exclusion**, British Journal of Sociology, Vol. 49, No. 4, December 1998, ss. 513-533.
- Halpern, B., **To Revamp A Party System**, Jerusalem Quarterly, No. 8, Summer 1978, ss. 127-144.
- Kofman, E., **Citizenship For Some But Not For Others: Spaces Of Citizenship In Contemporary Europe**, Political Geography, Vol. 14, No. 2, 1995, ss. 121-137.

- Hirschl, R., **The Political Origins Of Judicial Empowerment Trought Constitutionalizastion, Lessons From Israel Constitutional Revolution**, Comparative Politics, Vol. 33, No. 3, April 2011
- Kemp, A., Theoretical Inquiries In Law, Vol. 8, No. 2, May 2007.
- Kızıloğlu, S., **İsrail Devletinin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler Ve Siyonizmin Gelişimi**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, Ocak 2012, ss. 35-64.
- Koopmans, R., **Challenging The Liberal Nation-State, Postnationalism, Multiculturalism And The Collective Claims Making Of Migrants And Ethnic Minorities In Britain And Germany**, AJS, Vol. 105, No. 3, November 1999, ss. 652-696.
- Koslowski, R., **Intra-EU Migration, Citizenship And Political Union**, Journal Of Common Market Studies, Vol. 32, No.3.
- Kubilay, Ç., **Türban Sorunu Bağlamında Siyasal İslamda Söylemin Alternatif Yurttaşlık Tasarımı**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2010, Cilt 10, Sayı 2, 2010, ss. 135-164.
- Lagarde, P., **La Renovation Du Code De La Nationalite**, Par La Loi Review, Vol. 9, Janvier 1973, ss. 431-469.
- Lemke, C., **Citizenship And European Integration**, World Affairs, Vol. 160, No. 4, Spring 1998.
- Lister, R., **Citizenship On The Margins: Citizenship, Social Work And Social Action**, European Journal Of Social Work, Vol. 1, No.1, 1998, ss. 5-18.
- Lustick, I., **Israel As A Non-Arab State: The Political Implications Of Mass Immigration Of Non-Jews**, Middle East Journal, Vol. 53,1999, ss 417.

- Morris, B., **Notes On Zionist Historiography And The Transfer Idea In 1937-1944, In Jews And Arabs**, Theoretical Inquiries In Law, Vol. 8, No. 2, 2007.
- Morris, L., **A Cluster Of Contradictions: The Politics Of Migration In The European Union**, Sociology Review, No. 31, 1997, ss. 241-259.
- Özkazanç, A., **Toplumsal Vatandaşlık Ve Neo-Liberalizm Sorunu**, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 64, Sayı 1, 2009, ss. 247-274.
- Peled, Y., **Citizenship Betrayed: Israel's Emerging Immigration And Citizenship Regime**, Theoretical Inquiries in Law, Vol. 8, No.2, 2007.
- Peled, Y., **Ethnic Democracy And The Legal Construction Of Citizenship: Arab Citizens Of The Jewish State**, American Political Science Review, Vol. 86, No., 1992, s. 432.
- Smith, D. G., **Citizenship And The Fourteenth Amendment**, San Diego Law Review, San Diego, Vol. 34, No., 1997.
- Smootha, S., **The Model of Ethnic Democracy: Israel As A Jewish And Democratic State**, Nations & Nationalism, Vol. 8, No. 4, 2002.
- Stokes, G., **Global Citizenship**, Ethos, Vol. 12, No. 1, March 2004, ss. 19-23.
- Şit, B., **Modern Vatandaşlık Kavramına Bir Bakış**, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı 76, 2008, ss. 72-76.
- Tavukçu, S., **İsrail Türkiye'den Neden Özür Dileyemez?**, Stratejik Düşünce Dergisi, 2010 Ağustos sayısı.
- Türk, F., **Yahudi Devleti'nin Demografik Temelleri: Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Osmanlı Devleti'nin Filistin Siyaseti**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 9, Sayı 2, Aralık 2007, ss. 69-104.

Yeğen, M., **Yurttaşlığın Diyalektiği, Yurttaşlığın Trajedisi**, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 38, Sayı 1, 2005, ss. 69-87.

Yuval Davis, N., **Women, Citizenship And Difference**, Feminist Review, No. 57, 1997, ss. 4-27.

İnternet Kaynağı

Altıntaş, Y., **Sefaradlar Kimdir**, <http://www.turkyahudileri.com/content/view/1056/222/lang,tr/>
(Erişim Tarihi: 04.01.2013).

Batı, U., **Liberal Demokrasinin Dönüşümü Ya Da Postmarksist Teorinin Zafiyeti: Radikal Demokrasi Projesinin Eleştirisi**, <http://www.akademikbakis.com>
(Erişim Tarihi: 26.12.2012).

Cohn, Marjorie, **Rounding Up U.S. Citizens**, <http://lists.portside.org/cgi-bin/listserv/wa?A2=ind0610a&L=portside&T=0&P=312>
(Erişim Tarihi: 04.04.2013).

İsrail Ankara Büyük Elçiliği, www.mfa.gov.il/NR/rdonlyres/E8C4AD55-8C6D-4F34-8805-876D4A770950/0/PeopleTurk.pdf ve www.ankara.mfa.gov.il/mfm/web/main/document.asp?SubjectID=5810&MissionID=65&LanguageID=440&StatusID=0&DocumentID=1.
(Erişim Tarihi: 11.11.2012)

İsrail Başbakanlığı, www.israel.gov.il/firstGov/topNavEng/Engoffices/EngMinistries
(Erişim Tarihi: 01.02.2013)

İsrail Ulusal Sigorta Kurumu, www.btl.gov.co.il
(Erişim Tarihi: 05.02.2013).

Nagel, C., Staeheli ve L. A., **Citizenship, Identity And Transnational Migration: Arab Immigrants To The United States**, <http://www.colorado.edu/IBS/PEC/citizenship/Transnationalism.pdf>
(Erişim Tarihi: 28.12.2012).

Tasep, <http://tasep.org/default.asp?s=yd&id=97&syf=1>

(Erişim Tarihi: 11.11.2012)

Türk Yahudi Cemaati, www.turkyahudileri.com/content/view/1056/222/lang,tr/

(Erişim Tarihi: 01.02.2013)

Türkiye’de Vatandaşlık Sorunsalı, <http://tasep.org/default.asp?s=yd&id=97&syf=1>

(Erişim Tarihi: 04.01.2013).

Ünal, M. F. ve Şekerci, H. Y., **Öteki Kavramı Ve İsrail**, <http://magrib.org/oteki-kavrami-ve-israil/> (Erişim Tarihi: 04.01.2013).

www.alevi.dk/ENGELSK/MBJ%20afhandling%20alevi%20org.pdf

(Erişim Tarihi: 02.07.2012).

www.colorado.edu/IBS/PEC/citizenship/Transnationalism.pdf

(Erişim Tarihi: 28.12.12).

Diğer Kaynaklar

Agence Europe, No. 5252, 11.05.1990.

Amerikan Tarihinin Ana Hatları,

[http://www.usemb-ankara.org.tr/ABDAAnaHatlar /Tarih.htm#b6](http://www.usemb-ankara.org.tr/ABDAAnaHatlar/Tarih.htm#b6)

(Erişim Tarihi: 08.05.2013).

Besalel, Y., **Yahudilik Ansiklopedisi**, C. I-III, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, I/79, 2001.

Bindi, **Report Of The Committee On Institutional Affairs Of The European Parliament On Union Citizenship**, PE Doc A 3-301/90; O.J., C 19/65, 1991.

Bulletin Of The European Communities, **Declaration On European Identity**, No.12, December 1973, ss. 118-122.

Charter Of Fundamental Rights Of The European Union, O.J., C 364/1, 18.12.2000, http://www.europarl.eu.int/charter/pdf/text_en.pdf (Erişim Tarihi: 09.12.2012)

Cıngı, M. C., **Citizenship Theory and Its European Dimensions**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1999.

Communtiy Charter Of The Fundamental Social Rights Of Workers, www.europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/133501.htm, (Erişim Tarihi: 09.12.2012).

Çağlayan, S., **İsrail Sözlüğü**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Decision Of The Heads Of State And Government, Meeting Within The European Council, Concerning Certain Problems Raised By Denmark On The Treaty On European Union (European Council In Edinburgh, 11-12 Dec.1992, Conclusions Of The Presidency, Annex 1), DOC/92/8, 13.12.1992.

Declaration Of Fundamental Rights And Freedoms, 12.04.1989, O. J., C 120, 16.06.1989.

Deniz, E., **İsrail Ülke Raporu Enterprise Europe Network** (Avrupa İşletmeler Ağı, Karadeniz), İstanbul, 2009.

Dinan, D., **Avrupa Birliği Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul, 2005, s.43.

Draft Treaty Establishing The European Union, O. J. : C. 77, 19.03.1984.

Eren Saylan, S., **AB Vatandaşlığı Kavramı ve Gelişim Süreci**, Yüksel Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

Fontaine, P., **Citizen's Europe**, Brussels, 1993.

Ghanem, A., **The Palestinian-Arab Minority In İsrail, 1948-2000**, A Political Study, State University Of New York Press, Albany, 2001.

Gülistan, A., **Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devlet Ve Vatandaşlık İlişkisi: Vatandaşlığın Dönüşümü**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksel Lisans Tezi, Ankara, 2008.

Imbeni, R., **Report On The Report From The Commission On The Implementation Of Measures Intended To Promote Observance Of Human Rights And Democratic Principles** (for 1995), EU, (COM [96] 0672 - C4 -0095/97), PE 223.610/fin., Brussels, 1997.

Israel Cabinet Decision No.1813, May 2002.

İsrail Devleti Bağımsızlık Bildirgesi, www.mfa.gov.il (Erişim Tarihi: 03.01.2013)

İsrail Güvenlik Hizmetleri Kanunu,

<http://www.israel.gov.il/firstGov/topNavEng/Engoffices/EngMinistries>

(Erişim Tarihi: 05.02.2013).

İsrail Nüfus Kayıt Kanunu, http://www.kesher.org.il/legal/citizenship.html#_ftn5

(Erişim Tarihi: 05.02.2013).

İsrail Vatandaşlık Kanunu, http://www.kesher.org.il/legal/citizenship.html#_ftn5

(Erişim Tarihi: 05.02.2013).

İsrail Ulusal Sigorta Kanunu, www.btl.gov.co.il

(Erişim Tarihi: 05.02.2013).

İsrail Yüksek Mahkemesi Kararı, 58/8, The State of Israel v. Refael Ben Nissim Beier, P.D.I. 43(4), p. 1.

Jorgensen, M. B., **National and Transnational Identities: Turkish Organising Processes and Identity Construction in Denmark, Sweden and Germany,** Unpublished PhD Dissertation, 2008.

Kaya, G., **Avrupa Vatandaşlığı,** Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2003.

Küresel Yönetim Komisyonu, **Küresel Komşuluk,** Çev. Belkıs Çorakçı Dışbudak, Türkiye Çevre Vakfı, Ankara, 1996.

Maas, W., **The Evolution Of EU Citizenship,** Memo For Princeton Workshop On The State Of The European Union, Brussels, 2005.

Metli, E., **Hasidizm'in Yahudi ve Öteki Anlayışı,** Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

Miera, F., **Country Report On Education: Germany, EU,** http://emilie.eliamep.gr/wpcontent/uploads/2009/08/edumigrom_backgroundpaper_germany_educ.pdf (Erişim Tarihi: 03.11.2012).

Navot, D., **Is The State Of Israel Democratic?** The Question Of Israel's Democratic State In The Wake Of October Events (2002), Unpublished M.A. Thesis, Tel Aviv University, Tel Aviv.

Onar, E., **İsrail'in Kendisine Özgü Bir Hükümet Sisteminden Eskisine Geri Dönüşü**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003.

Opinion Of The Economic And Social Committee On The Citizen's Europe, European Communities Economic And Social Committee, Brussels, 23.09.1992.

Öztan, E., **AB Ansiklopedisi**, Ed. Desmond Dinan, C.2, İstanbul, 2005.

Peled, Y. ve Navot, D., **Ethnic Democracy Revisited: On The State Of Democracy In The Jewish State**, 20 (1) Israel Stud. f. 3, 2005.

Peled, Y., **Restoring Ethnic Democracy: The Or Commission And Palestinian Citizenship In Israel**, 9 (1) Citizenship Stud. 89, 2005.

Petit, P., **A Republican Right To Basic Income**, Basic Income Studies, 2 (2), 2007.

Questions And Answers About The European Union, European Commission, Luxemburg, 1994,

Report Of Drawn Up On Behalf Of The Committee On Legal Affairs And Citizens Rights On The Proposal From The Commission (COM (88) 371, Doc.C 2-104/88) For A Council Directive On Voting Rights For Community Nationals In Local Elections In Their Member State Of Residence, Rap:Heinz Oskar Vetter, PE Doc. A 2-392/88, 1989.

Report Of Rubinstein Committee, Interim Report, Supra Note 1, At 5; The Ass'n For Civil Rights In Israel, Citizenship And Entry Into Israel Law.

Report Of The Commission On The Citizenship Of The Union, Commission Of The European Communities: The ad-hoc Committee, Brussels, 21 Dec 1993, s.2. / A People's Europe, Reports from the ad-hoc Committee, Bulletin of the European Communities, Supplement 7/85.

Report Of The State Commision Of Inquiry To Investigate The Clashes Between The Security Forces And Israeli Citizens In October 2000, Tel Aviv, 2003. Enacted With No Factual Basis, Tel Aviv, 2005. (<http://www.acri.org.il/english-acri/engine/story.asp?id=255>. (Erişim Tarihi: 28.11.2012)

Resolution Of The Representatives Of The Governments Of The Member States Of The European Communities: Meeting Within The Council Of 23 June 1981, O.J., C 241, 19.09.1981.

Rouhana, N. ve Ghanem, A., **The Crisis Of Minorities In Ethnic States: The Case Of Palestinian Citizens In Israel**, 30 Int'L J.Middle East Stud., 1998.

Shafir, G. ve Peled, Y., **Being İsraili: The Dynamics Of Multicultural Citizenship**, 2002.

Sneh (Kleinbaum), M., **The Jewish Warning Sound**, in Moshe Sneh, Writings, Vol. 1, 1995.

Taylor, A. R., **The Zionist Mind: The Origins And Development Of Zionist Thought**, The Institute For Paletsine Studies, 1974.

Temelat, N., **Ülke Anayasalarında Vatandaşlık Tanımları**, T.B.M.M. Araştırma Merkezi Bilgi Notu, 2010.

Terhis Olan Askerler İçin Mali Yardım Kanunu, [http://www.israel.gov.il/firstGov/topNavEng/Engoffices/ EngMinistries](http://www.israel.gov.il/firstGov/topNavEng/Engoffices/EngMinistries) (Erişim Tarihi: 05.02.2013).

Tevrat, Yaratılış 15.18, Yeni Yaşam Yayınları, Seoul (Korea), 2008.

The Esco Foundation For Palestine, Inc, Palestine, **A Study Of Jewish, Arab And British Policies**, Yale University Press, New Haven, Vol. I, 1947, s. 39.

The Spanish Memorandum On European Citizenship, Towards A European Citizenship, Council Doc. Sn 3940/90, 24.09.1990.

Treaty Establishing A Constitution For Europe

Treaty Of Amsterdam, Amending The Treaty On European Union, The Treaties Establishing The European Communities And Certain Related Acts, O.J., C 340, 10 Nov. 1997.

Treaty On European Union, O. J., C 191, 29.07.1992 (Consolidated Version: O. J., C 224, 31.08.1992) (Türkçe Çevirisi İçin Bknz. İktisadi Kalkınma Vakfı, Avrupa Birliğini Kuran Antlaşma, çev. Can Baydarol).

Veil, S., **Report Of The High-Level Group On The Free Movement Of Persons**, Bulletin EU 3-1997, Union Citizenship (4/4), Brussels, 1997.

Yıldızoğlu, E., **Cumhuriyet Gazetesi** (köşe yazısı), 03.08.2011 Tarihli Nüsha.

ÖZGEÇMİŞ

03 Ağustos 1969 tarihi, Sakarya İli doğumluyum. İlk, Orta ve Lise öğrenimimi Kütahya, Şemdinli, Seferihisar, Foça, Sinop ve Yozgat il ve ilçelerinde tamamladıktan sonra, 1986 senesinde Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi'ne kaydoldum. Bu fakülteden 1990 yılında mezun olduktan sonra, 1991 senesinde avukatlık stajımı, 1992 senesinde ise Sahil Güvenlik Komutanlığı'ndaki askerlik görevimi tamamladım. 1993 senesinden beri, kendi büromda serbest avukatlık yapmaktayım. 2011 yılında, Beykent Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladım. Özel ilgi alanlarım varoluş felsefesi, dinler tarihi ve etnik milliyetçilik anlayışlarıdır. Evliyim. Yabancı dilim İngilizcedir.

Aday: Berkant YEKELER